תנ״ך · אחרונים · מלבי״ם · כתובים

מלבי"ם על משלי

רבי מאיר ליבוש ב"ר יחיאל מיכל [מלבי"ם] וייזר

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

מלבי"ם על משלי

רבי מאיר ליבוש ב"ר יחיאל מיכל [מלבי"ם] וייזר

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/מלבים-על-משלי/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611160902 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרק א 4
פרק ב 13
פרק ג 19
פרק ד 28
פרק ה 34
פרק ו 39
פרק ז 45
פרק ח 49
פרק ט 60
פרק י 64
פרק יא 74
פרק יב 84
פרק יג 95
פרק יד 104
פרק טו 115
פרק טז 124
פרק יז 134
פרק יח 140
פרק יט 145
פרק כ 150
פרק כא 159
פרק כב 168
פרק כג 176
פרק כד 184
פרק כה 190
פרק כו 196
פרק כז 202
פרק כח 207
פרק כט 214
פרק ל 220
פרק לא 232

פרק א

פסוק א

משלי, בכל דבר יש חומר צורה פועל תכלית, עפ"ז יאמר כי חומר הספר הוא **משלי**, שהם קבוצת משלים, שלהבין דברים סתומים ועמוקים הבלתי נודעים ימציא להם משל מדברים הנודעים, שדרך הלבוש של המשל הנודע יובט המתלבש שהוא הנמשל הבלתי נודע. הפועל הוא **שלמה בן דוד**, ואמר בו שלשה תארים, כי האמתיות יתודעו, א] ע"י החכמה או הנבואה, ועז"א **שלמה**, שהוא היה חכם וחל עליו רוח אלהים, ב] יתודעו ע"י הקבלה, ועז"א **בן דוד** והיה לו קבלה מאבותיו. ג] ע"י הבחינה והנסיון, שזה ישלם ע"י קבוצת חכמים רבים, ועז"א **מלך ישראל**, שע"י שהיה מלך על עם חכם ונבון הזה היו כל החכמים נאספים אליו, והיה בכחו לבחון כל הענינים, כמ"ש כל זה נסיתי בחכמה:

פסוק ב

"**לדעת חכמה** - תכלית הספר הוא לדעת חכמה וכו'.

גדר החכמה הוא לדעת בכל המידות והדרכים והמנהגים, שיש בכל אחד מהם שני דרכים הפוכים זה מזה, כמו אכזריות - רחמים, גאוה - ענוה, עזות - בושת, אכילה - צום, קדושה - טומאה, שהנהגה ע"פ דרך אחד היא חכמה והיפוכה סכלות, למשל: להתנהג בענוה היא חכמה ולהתנהג בגאוה הוא סכלות. ולפעמים הגאוה חכמה והענוה סכלות, כמו נגד רשעים וזדים. וכן בכל דבר שייפול עליהם שם טוב ו"רע, נאה ו"מגונה, תלמד החכמה באיזה דרך יילך ואיך ומתי וכמה ישתמש בכל מידה.

וכלל הוא, שדרכי החכמה אי אפשר שיבין האדם מעצמו, ואי אפשר שיתוודעו במופת, והם מקובלים מה' לבדו, שהוא חקק חוקי החכמה ולימדה לבני אדם בשתי התורות, בתורה שבכתב ובתורה שבעל-פה, שבם חקק לאדם כל המעשים המוגבלים כפי דרכי החכמה, עד שלפי זה אי-אפשרלדעת חכמה, כי הידיעה לא תיפול רק על דבר שיידע האדם בידיעה ברורה, והוא בדבר שנודע על-ידי החושים או על-ידי מושכלות ראשונות, וזה אי-אפשר בחכמה, שלא תושג בחוש ובמופת התבונה, רק על-ידי הקבלה.

אולם, שלמה, על-ידי משליו, לימד **לדעת חכמה**, כי הסביר את הדברים הבלתי נודעים על-ידי דברים הנודעים, עד שעל-ידי המשלים ישיג האדם את כללי החכמה בידיעה ברורה.

ועשה זה על-ידי שלימד במשליו **לדעת חכמה ומוסר** - רוצה לומר, באשר חוקי החכמה הם מתנגדות אל טבע לב האדם, כי מטבע הלב להעלות על ליבו ציורים היפך מציורי החכמה, כמו שנאמר (בראשית ח':כ"א): **כי יצר לב האדם רע מנעוריו**, הלב יעלה

ציורים להתגאות, לקנאה, לנקמה, להתאכזר וכדומה, ואלה הציורים הרעים עולים מעצמם אל הלב, ועל-ידם יילחמו הכוח המתאוה והמתעורר עם החכמה, והאדם ייטה אחריהם בטבעו, באשר אין על חוקי החכמה מופתי הדעת, עד שאי-אפשר שיעמוד נגדם בכוח הדעת, וכן לא יילחם נגדם מצד טבע נפשו, כי נהפוך הוא שחוקי החכמה סותרים אל טבע הנפש, לכן צריך הוא ל"**מוסר**, והוא שייסר ויאסור כוחות נפשו בל יליזו מחוקי החכמה, לא אל שיבחר דרך הסיכלות, ולא אל שכוחות נפשו הנוטים לטוב יצאו ויתפשטו חוץ מגבול שגבלה להם החכמה.

ומהו המוסר? יבואר לקמן (משלי טו לג): **יראת ה' מוסר חכמה**, שכוח היראה הנטוע בנפש, מסתעף ממנו סעיף אחד שהוא יראת ה', שהיא תאסור כוחות נפשו בעבותות בל יפרצו חוק, כי באשר יאמין בה' ויודע כי חקי החכמה הם נתונים מה', יירא מה' מכבודו וגדלו ממשפטו וענשו, ויפחד מלסור מחקי החכמה אשר צוה והזהיר עליהם מלך עליון רם ונשא, וכבר אמרנו שהדעת לא יהיה רק בדבר שידע בידיעה ברורה ע"י השגת החוש או מושכל ראשון או במופת, אולם יצויר ג"כ שישיג ידיעה ברורה גם בדבר שלא נודע לו בחוש או במופת, רק שקבל דבר זה מאיש נאמן שהוא מאמין בו בכל עז ונתחקה הדבר הזה במחשבתו בלי שום ספק כאלו ראה הדבר בעיניו או השכילהו בשכלו, ואם כן, על-ידי המוסר, שהוא יראת ה' שהודיע והורה חוקי החכמה, וליבו מאמין בו ובדבריו, ושמרם בכל עוז מיראתו, על-ידי כן תיקבע החכמה בלב האנשים כדבר ברור, עד שעל-ידי המוסר יבואו **לדעת חכמה ומוסר** בידיעה ברורה.

להבין - והנה, הבינה היא נבדלת מן החכמה, שהיא מה שהאדם מבין דבר מתוך דבר, והיא נופלת גם בדברים שייפול עליהם שם אמת ו"שקר, וכן להבין המליצות הקשות והחידות הסתומות שדיברו בהם בעלי התבונה.

ותחת שהחכמה נאספת אל הנפש מבחוץ, הבינה היא יוצאת מנפש האדם לחוץ, לעבור בין הדברים ולחקרם, ולחדור לדעת עמקם, ולהוציא תעלומות על-ידי היקשי התבונה, וזה ילמד גם-כן בספר זה **להבין אמרי בינה** - שיבין אמרים הסתומים של הבינה, ולהבין דבר מתוך דבר.

פסוק ג

לקחת מוסר השכל, יש מוסר, ויש מוסר השכל, שהשכל נבדל מן הבינה שהוא כח חד באדם שעובר בדברים שאין יד הבינה שולטת בהם, כמו להשכיל ענייני החכמה שאין מתבררים במופתי הבינה, וכן להשכיל באמתת העצם הנשגב וסוד מעשה בראשית ומעשה מרכבה להשיג גדולתו של יוצר בראשית, כ"ז מפעולות השכל, והנה המוסר

היוצא ע"י יראת ה' שיתיירא מענשו נקרא בשם מוסר סתם, והמוסר היוצא על ידי יראת הרוממות שמשיג גדולתו של השי"ת ויירא מרוממותו מעשות דבר נגד חקי החכמה אשר ישכילם בשכל טוב, זה נקרא מוסר השכל, כי זה יושג על ידי כח השכל, ולפעמים ילוה אליו רוח הקודש ואז נקרא בשם שכל טוב, כ"ז יקח ממשלי הספר וממליצותיו, וכן ע"י המשלים האלה **יקח צדק ומשפט**, שהוא איך יתנהג בענינים שבין אדם לחברו ובהנהגה המדינית, המשפט הוא מה שיעשה ע"פ הדין, והצדק הוא לפנים משורת הדין שישקיף על המקום והזמן והענין שלפיהם יטה לפעמים מן קו הדין לעשות כפי הצדק, וכן שיעשה **מישרים**, ושם זה נופל בין על הישר בדעותיו בדברים עיונים, בין על הישר במעשיו בדברים המעשיים, בין בדברים שתחת סוג החכמה בין מה שתחת סוג הבינה, אם שכלו ומעשיו הולכים ע"פ חקי היושר, וכ"ז ילמד מן המשלים האלה:

פסוק ד

לתת עתה באר לאיזה כתות מן האנשים חבר זה הספר, אמר שיועיל לכל הכתות, **שיתן לפתאים ערמה**, הערמה הוא הפך הפתיו שהפתי מאמין לכל דבר וערום יבין לאשורו, שעם הערמה לא יפתה לבו לכל דבר ויבחין את כל דבר בשכלו, ולכן בא תמיד ערום מקביל אל פתי, לכן אמר שהמשלים האלו יועילו להפיח ערמימות בלב הפתי, שיבחן את דרכיו ותהלוכותיו ולא יהיה כיונה פותה, ומוסיף **שהנער** שהוא אינו פתי ויש בו ערמה אבל מתוך שהוא רך בשנים אין בו **דעת ומזמה**, שהדעת נקנה ע"י רוב הבחינה בחושים או השימוש במושכלות, והצעיר לימים לא בחן עדיין הענינים ולא קנה ידיעה ברורה, וכן **המזימה** שגדרו המחשבות העמוקות שהם אינם נמצאים עדיין בלב נער, המשלים האלה יתנו לו בין דעת לבחון כל דבר ולדעתו, בין מזימה:

פסוק ה

ישמע חכם, וגם יועילו אל החכמים והנבונים, שהחכם שגדרו מי שקבל חקי החכמה מרבותיו או ע"י העסק בתורה **יוסף לקח**, כי החכמה רחבה מאד ואין לה קץ ועל ידי המשלים האלה יוסיף לקח ותקח אזנו פרטים רבים שלא התבארו בתורה ובקבלת חכמים, **והנבון** שהוא המבין דבר מתוך דבר ומוציא מושכל ממושכל ע"י היקשים **יקנה תחבולות**, שגדר מלת תחבולה היא שמוציא תולדות מושכלות ע"י היקשים רבים משולשלים זה מזה, שע"י הספר הזה יקנה הקדמות רבות ויתלמד לבנות ולהוציא היקשים רבים מכח בינתו אחד מחברו וחברו מחברו להרחיב גבול בינתו:

פסוק ו

להבין משל ומליצה, עתה יבאר צורת הספר שנמצא בו משל ומליצה, המליצה הוא הנמשל, וכן ילמדו מתוכו להבין משלי התורה שבכתב והמליצה, שהוא המושכל הפנימי אשר תחת הלבוש החיצון שהוא המשל, כמו בספורי עץ הדעת והנחש וכדומה יבין המשל וגם הנמשל, וכן בתורה שבע"פ יבין **דברי חכמים וחדותם**, שהם הדברים שדברו חכמים לפרש מצות התורה, והמוסרים שאמרו, וכדומה, וכן האגדות והנסתרות שדברו אותם בדרך חדה ולא יבינום כ"א חכמי לב וימצאו פתרונם על ידי משלי הספר הזה:

פסוק ז

יראת ה' ראשית דעת - הנה, כל חכמה יש לה התחלה, שעל ידה תיוודע החכמה, והם יסודותיה, כמו שחכמת ההנדסה תבנה יסודותיה על החוש והמושכלות ראשונות, חכמת הטבע מיוסדת על הבחינה והניסיון,

אבל חכמת התורה וחכמת המידות, הנזכרת בספר זה בשם חכמה סתם, התחלותיה לא ייוודעו במופת השכל כנ"ל, והיא מקובלת מה' אשר הכינה וגם חקרה. אם כן, אי אפשר להגיע בה לכלל דעת, שידע אותה בידיעה ברורה, רק על-ידי המוסר ויראת ה', וכמ"ש בפסוק א, שע"י כח היראה הנטוע בנפש לירא את ה', ירא מעבור רצונו, ויכין ליבו לשמור חוקי החכמה הנתונים מה', וייקבעו בליבו לדברים נאמנים ואמיתיים, ובזה יבוא בם לכלל דעת, באשר ע"י אמונתו בה', המחוקק חוקי החכמה, המה אצלו כדבר שהשיג ע"י החושים או מושכלות ראשונות, וזה רק למי שמאמין בה' ובמצוותיו ובלתי מסתפק.

אמנם, האוילים (שגדר האויל הוא המסתפק ובלתי מאמין), שהם מטילים ספקות, בין על החכמה, בין על יראת ה' שהוא המוסר שהיא ראשית ויסוד דעת החכמה, הם מבזים בין את החכמה בין את המוסר.

וזהו שאמר שאוילים בזו חכמה ומוסר, מפני שיראת ה' ראשית דעת, רוצה לומר, מפני שאין לחכמה התחלה אחרת לדעת אותה ולהשיג ממנה ידיעה ברורה, רק על-ידי יראת ה', שזה בנוי על אמונה בה' ובחוקי החכמה שבאו מאיתו, אשר הם מסתפקים בכל זה ומבזים את המוסר ויראת ה' עם החכמה שנשענת עליה.

פסוק ח

שמע, ע"ז משיב אליהם ומראה כי יש יסודות לחקי החכמה, והתחלות מושכלות אשר יתקבלו בהכרח אל שכל כל אדם, אמר, **אתה בני שמע מוסר אביך** שבאר אח"ז,

שהמוסר הראשון שייסר איש את בנו הוא דבר שא"א להטיל בו שום ספק כלל, והוא ברור כדבר המושג בחוש, ומזה יברר שכלל המוסר הוא דבר הנוסד ומושכל בשכל האדם והוא דעת ברור שאין בו ספק כלל, ובזה **אל תטוש** את **התורה** שתלמד אותך **אמך**, או ר"ל תורת הכנסיה בכללה שהיא האם הכוללת, אל תטוש, כי יש לה יסוד במוסר ובדעת:

פסוק ט

כי לויית חן הם לראשך, שהוא כתכשיט של חן המחובר לראשך, **וכענקים** שהם תכשיט **לגרגרותיך** על צוארך, והראש מציין המחשבה והשכל שמשכנו בראש, והגרגר הוא הגרון שמשם יוצא הדבור ומציין תכשיט הדבור, ור"ל שהמוסרים האלה יעלו חן על מחשבותיך ועל דבוריך, ושם לויה הוא דבר המחובר אליו מבחוץ, כי החכמה אינה באה מפנימית הנפש כמו הבינה רק מקבלה מחוץ:

פסוק י

"**בני אם יפתוך חטאים** - זה המוסר יאמר האב לבנו.

שכאשר ירצה להורות לו ההנהגה בחכמה, יתחיל מדבר פשוט שטעמו גלוי ומבואר ומושג אף לנער קטן בידיעה ברורה, כמו שלא יילך בחבורה עם רוצחים לרצוח נפשות ולגזול, שזה נודע לכל, אם מצד חומר ענין הרצח שהוא נגד טבע האדם, אם מצד הסכנה שיש בו כי בנפשו הוא.

ולכן, בזה יתחילה אב בלמדו מוסר לבנו הקטן, להסביר לו העניין של דרך הסכלות ורוע עניינה, שהמלמד יתחיל בדבר פשוט ומבואר, ומזה יעלהו בלימודו שלא ישמע לפיתוי חטאים בשום דבר.

ועל כן הקדים **אם יפתוך חטאים - אל תבא**, שהיא אזהרה כללית, שלא ישמע להם, כי פיתוייהם הם נגד חוקי החכמה, ויסביר לו במשל מפיתויי הרציחה:

פסוק יא

אם יאמרו לכה אתנו נארבה לדם, אם יפתוהו חברת רוצחים, והנה זה יהיה בשני אופנים, שלפעמים יעמדו השדודים נגדם וילחמו על נפשם, ואז ילכו הרוצחים דרך מארב שיארבו עליהם בתחבולות מלחמה איך יכבשו אותם וילכדום, ואז יהיה שפיכת דם ביניהם, ועז"א **נארבה לדם**, ולפעמים שהשדודים המה אנשים חלשים או רכי לבב ולא ילחמו נגדם, ועז"א **נצפנה לנקי חנם**, שאז השדודים נקיים ואין חייבים מיתה בדין הרוצחים, כי לא לחמו אתם, וכל מה שיעשו להם רע הוא חנם שאין להם עליהם טענה

להרע להם ע"י שלחמו והרגו מהם, וע"ז תפס לשון נצפנה שלא באו דרך מארב ומלחמה רק מסתירים א"ע בדרך ליפול עליהם בעברם ולשדדם:

פסוק יב

נבלעם, הנה בצד שאמר נצפנה לנקי חנם, שאז לא יהרגו אותם אחר שלא לחמו נגדכם, רק **נבלעם כשאול חיים**, היינו שנבלע אותם ואת ממונם והם ישארו בחיים להיות להם עבד עולם, כמו שהארץ תפתח פיה ויורד הוא וכל אשר לו חיים שאולה כמו שהיה בקרח, ובצד שאורבים לדם והורגים אותם נבלעם **תמימים כיורדי בור** שיורד מת, ובכ"ז הגם שאינם חיים הם תמימים, ר"ל שנקח כל עשרם ומאדם כיורדי בור ועוזב את כל אשר לו ליורשיו:

פסוק יג

כל, א] **שנמצא כל הון יקר** מכסף וזהב, ב] **נמלא בתינו שלל**, שהחפצים שנמצא שהם יהיו לשלל יקח כל אחד שלל לביתו לכלי ביתו, כי את הזהב וההון לא יקחו לביתם רק יניחוהו באוצר הכולל של החבורה כמו שיפרש:

פסוק יד

גורלך, על השלל של החפצים והכלים שזה יחלקו ביניהם בגורל ויקח כ"א את חלקו לביתו, **גורלך תפיל בתוכנו** לקחת חלקך בגורל כאחד מאתנו, וההון והממון שזה יונח בכיס הכולל של אוצר החבורה **יהיה כיס אחד לכולנו** ויהיה לך שותפות בו:

פסוק טו

בני אל תלך בדרך אתם, דרך הוא הדרך הגדול הקבוע לרבים, והנתיבות הם של יחידים, ומוסיף שלא לבד שלא תלך אתם בדרך הגדול שלהם הקבוע לכולם, כי גם **אל תלך בנתיבתם**, בנתיב שהולך בו יחיד מהם, וגם הוסיף שלא לבד שלא תלך אתם בצוותא חדא, כי גם אם הם אין הולכים שם **מנע רגלך** שלא תלך בנתיב שהלך בו יחיד מהם, כי הם ירצחו גם אותך:

פסוק טז

כי רגליהם לרע ירוצו, האב מודיע לבנו הקטן שידע שכל מה שרצים הוא לרע כי הגזל הוא דבר רע, (בזה יתחיל האב ללמד את בנו בדבר שיבין בקל בשכלו, ומוסיף להסביר לו כי) חוץ ממה שהוא דבר רע ירצחו גם אותך, כי **ימהרו לשפך דם**, (וגם בל תחשוב שבתוך כך תשמט מידם, כי ימהרו לזה):

פסוק יז
כי חנם מזורה הרשת בעיני כל בעל כנף, העוף שרואה רשת ומיני אוכל מזורים עליו נדמה לו שנותנים לו אוכל בחנם ולא יבקשו מידו דבר עבור זה:

פסוק יח
והם, הציידים **לדמם יארבו** ר"ל או שיארבו להמית אותו, או **שיצפנו לנפשותם**, לתפשם חיים:

פסוק יט
כן ארחות כל בוצע בצע, שבארח הזה ילך כל בוצע בצע שפורש רשת ללכוד את הנפתה כיונה פותה להלכד ברשתו נדמה לו שנותן לו ממון והון יקר בחנם, ובאמת **את נפש בעליו** של הבצע **יקח**, כשיראו שיש לך בצע יקחו את נפשך ויגזלוהו ממך, כמ"ש וימהרו לשפך דם, ובזה מברר לו גם הסכנה שיש לו בדבר, ועפ"ז ילמדהו מן הנודע אל הבלתי נודע שישמר מפיתוי חטאים בכל אופן:

פסוק כ
חכמות, אחר שהזכיר איך יתחיל האב ללמוד חוקי החכמה עם בנו הקטן, יאמר שהחכמה תגלה לאט לאט ותוסיף להתגלות מדרגה אחר מדרגה, וחשב בזה ארבע מדרגות, זו אח"ז מלמטה למעלה, שתחלה **בחוץ תרנה**, שהחוץ הוא המקום שאחורי הבתים ששם אי נם נמצאים רק העוללים ובני החצר, ואח"כ **ברחובות תתן קולה**, שהרחוב הוא מקום הרחב שלפני הבתים ששם נמצאים הגדולים הדרים במבוי ההוא, ותתן קולה היא יותר מן הרנה, שהמרנן מרנן בפ"ע והנותן קול מתכוין שישמע זולתו, שתחלה תחל להתגלות לפני הנערים ביחידות אחורי הבתים, ואח"כ תחל להתגלות יותר עד שיעמוד הדורש ויתן קולו ברחוב לפני הגדולים, ואח"כ.

פסוק כא
בראש הומיות תקרא, תתגלה במקום השוק ששם מתקבצים כל בני העיר למסחר, ואז תקרא, שהקריאה הוא יותר מנתינת קול, שהקורא יכוין לאנשים שיקרא עליהם, מה שאין כן הנתינת קול הוא אל הכולל, ורצה לומר שאז יעמוד הנביא או הדורש לפני המונים רבים, ואח"כ **בפתחי שערים** (**אשר**) **בעיר אמריה תאמר**, ששם יושבים השופטים והזקנים, ושם תאמר אמריה ותגלה חכמתה לזקני שער, עד שאור החכמה יתבקע כאור נוגה מוסיף והולך ואור עד נכון היום, והיא אומרת,

פסוק כב

עד מתי פתים תאהבו פתי, הפתי יפותה אל דרך הסכלות מבלי דעת, ועל זה אמר עד מתי תאהבו להיות נפתה באין דעת, כי החכמה תתן לפתאים ערמה, ועד מתי **לצים לצון חמדו להם**, הלץ מתלוצץ על החכמה מפני שאין עליה מופתי הדעת, והוא אינו שונא את החכמה מפני שאינה יודעת בידיעה ברורה, והם אין מקבלים אותה בקבלה ע"י המוסר ויראת ה' מפני שלצון חמדו להם על דברי אמונה שאין עליהם מופת, אולם הכסיל הוא יודע חקי החכמה ונלוז ממנה מפני תאותו, מפני שחקי החכמה הם מתנגדות ליצרי לבו הרע, ובזה הוא גרוע מן הלץ שהלץ אינו שונא דעת ואינו מתלוצץ רק על דבר שלא יוכל לדעתו בידיעה ברורה, והכסיל הגם שידע חקי החכמה בידיעה ברורה, ילוז ממנה מפני **שהכסילים ישנאו דעת** מפני שדעת החכמה תשים רסן לחסום בפני תאות לב:

פסוק כג

תשובו לתוכחתי, תאמר החכמה להם שישובו מרוע דרכם, א] בעבור התוכחה שתתוכח עמהם ותלמדם דרכי החכמה ואמתתה, ב] **אביעה לכם רוחי**, שרוח החכמה יהיה כמעין נובע בלבם ותלמדם את חוקיה ואמתיותיה, ג] **אודיע דברי אתכם**, שהוא העונש המיעוד לעוזב את החכמה וכמו שיבאר:

פסוק כד

יען, נגד מ"ש תשובו לתוכחתי אמר **יען קראתי ותמאנו**, שהחכמה קוראה ומתוכחת עם האנשים, וגם שתקרא בלב האנשים ושופכת עליהם רוחה כמ"ש אביעה לכם רוחי, כי כחות נפש האדם הוכנו לקבל חקי החכמה והלב מרגיש את רוח החכמה אשר תמלא כל בתי הנפש והלחשים לשמוע בקולה, ובכ"ז תמאנו לשמוע בקול הקריאה הלזו. ונגד מ"ש **אודיע דברי אתכם** שהוא דברי העונש המיועד לעובר על החכמה, אמר **נטיתי ידי** שנטית היד מורה על ההכאה כמו ואט ידי עליך ואשחיתך, שרציתי שתשובו אל דרכי החכמה מפני יראת העונש **ואין מקשיב**:

פסוק כה

ותפרעו, נגד מ"ש יען קראתי שהיא העצה שתתן החכמה בלב איש, כאלו יועצת אותו את הדרך הטוב אשר ילך בה, אמר **ותפרעו כל עצתי**, ונגד מ"ש נטיתי ידי, שהוא מה שתוכיח אותו ביראת העונש, אמר **ותוכחתי לא אביתם**, שלא אביתם לשמוע התוכחה כמ"ש ואין מקשיב:

פסוק כו

גם אני באידכם אשחק, האיד היא הצרה עצמה, והפחד הוא לפני הצרה, (שגדר הפחד הוא מדבר שאינו יודע ממה מפחד), ומוסיף שגם **אלעג בבוא פחדכם**, שהוא לפני הצרה, ומפרש:

פסוק כז

בבוא כשואה פחדכם, שהפחד יבא כשואה וחשך שהפחד יגדל באופל שאין רואים מהות הדבר שמפחד ממנו:

ואידכם יאתה במהרה **כסופה**, שתיכף אחר השואה והפחד יבא האיד אחריו, ויש הבדל בין בא ובין אתא, שאתא מורה הביאה המוחלטת, וע"ז הוסיף שכבר יאתה וביאתו ניכרת באותותיה.

בבוא עליכם צרה וצוקה, שצרה היא הצרה החצונית וצוקה היא צוקת הנפש הפנימית (פערצוויפלונג). שאם ילוה אל הצרה החיצונית צוקת הנפש היא רע ומר מאד שאז אבד כל תקוה ויחול ומתיאש לגמרי:

פסוק כח

אז יקראנני ולא אענה, מצייר שתחלה תהיה החכמה עדיין קרובה אצלם עד שיקראו אותה, רק היא לא תענה להם ואחר כך תתרחק מאתם עד **שישחרוננני ולא ימצאוננני**, והנה הראשון הוא בכסילים שיודעים חקי החכמה ואין שומרים אותם מפני תאותם, ואחר כך יגיעו אל ענין האוילים שמסתפקים בחקי החכמה או למדרגת הפתאים שאין יודעים חקי החכמה כלל:

פסוק כט

תחת כי שנאו דעת, שזה מדרגת הכסילים כמו שכתוב וכסילים ישנאו דעת, שעל ידי תאותם אינם רוצים בדעת כלל, וכבר בארנו (בפסוק ב') שהגם שאין על חקי החכמה מופת הדעת, בכ"ז אפשר לבא בם לכלל דעת על ידי מוסר ויראת ה', שע"י יראת ה' יקבעו חקי החכמה בלבו וישובו להיות ברורים אצלו כדבר שראה בחוש או שהשיג ע"י מושכלות ראשונות, אבל הם **יראת ה' לא בחרו**, שע"י שהולכים אחר תאותם לא יחפצו ביראת ה' שתביא אותם לכלל דעת, כמ"ש תאוה נהיה תערב לנפש ותועבת כסילים סור מרע, ועי"כ.

פסוק ל

לא אבו לעצתי, שלא רצו לקבל חקי החכמה, בין מצד שנותנת להם עצה מצד השכל, בין ע"י פחד העונש שהם **נאצו כל תוכחותי**, וכמ"ש ותפרעו כל עצתי ותוכחתי לא אביתם:

פסוק לא

ויאכלו, וע"כ יקבלו עונש בין על **פרי דרכם**, שהוא על המעשה שהלכו בדרכיהם המושחתים, בין על העצה שלהם שכחשו בחקי החכמה והאמונה, שעז"א **וממועצותיהם ישבעו**, והשביעה היא יותר מן האכילה שעל ידי שעשו הרע בעצה יגדל ענשם ביתר שאת :

פסוק לב

כי משובת פתים תהרגם, הפתאים אין יודעים חקי החכמה כלל, והם י"ל שובבות ששכלם שובב, וזה תהרגם, והכסילים הם יודעים חקי החכמה ואינם שובבים בשכלם, רק סרים מדרכי החכמה בעבור תאותם וע"י שרוצים בשלוה ובתענוגי העוה"ז, לכן **שלות כסילים תאבדם** שלוה הזאת תאבד אותם בין בעוה"ז בין בעוה"ב, והוא גרוע מן הריגה שהוא רק בעוה"ז כי הפתאים הם שוגגים וי"ל חלק לעוה"ב, לא כן הכסילים שעושים בזדון:

פסוק לג

ושומע לי ישכן בטח, שבוטח בלבו על חכמתו, **ושאנן מפחד רעה** שהחכמה תשמרהו מכל פחד הבא מבחוץ שלא תאונה אליו רעה:

פרק ב

פסוק א

בני אם תקח אמרי, יש הבדל בין אומר ובין מצוה, שהמצוה יכריח את המצוה לשמור פקודתו, כמצות האב על בנו והאדון על עבדו, ויש בחכמה מצות כמו מצות התורה שמחויב לעשותם, ועז"א **ומצותי תצפון אתך**, שהצפינה היא שישמרם תמיד בלבו ולא ישכחם, כמ"ש למען תזכרו ועשיתם את כל מצותי, ויש בה אמרים, כמו המוסרים שבתורה ודברי אמונות ודעות וצריך לקחת אותם ולקבלם:

פסוק ב

להקשיב לחכמה אזנך, כבר בארתי שהחכמה היא תלמד על כל המעשים והמנהגים שיפול עליהם שם טוב ורע, והבינה היא בעניני האמונות והדעות שיפול עליהם שם אמת ושקר, ובארנו שחקי החכמה א"א שיוציא האדם מדעתו רק צריך לקבלה מן החכמים שקבלוה מפי הנביאים או מלמוד התורה, ועז"א להקשיב לחכמה אזנך, אמנם הבינה יבין האדם מכח בינתו מעצמו, ועז"א **תטה לבך לתבונה**, כי א"צ לזה שמיעת האוזן רק הבנת הלב:

פסוק ג

כי אם לבינה תקרא, הבינה הוא מה שמתבונן מעט מעט ומוסיף דעת להוציא דבר מדבר, וצריך שתקרא אל הבינה ותזמינה אליך, שתשים לבך לכל דבר חכמת בינה לשקוד עליו להבין טעמו, **והתבונה** היא ציור התבונה הכללית שכולל כל הדברים, שא"א שיקרא אליה כי רחוק מן האדם להבין כל תעלומה ולמצוא כל דברי חפץ, רק **יתן קולו לתבונה** כקורא מרחוק להשיג מה שיהיה ביכלתו להשיג מהתבונה הכללית:

פסוק ד

אם תבקשנה ככסף וכמטמונים תחפשנה, בקשת הכסף הוא על ידי מסחר, שמרויח במסחרו או במעשה ידיו, וחפישת המטמונים הוא על ידי חפירה במעמקי האדמה או במצולות ים, ונמשל בקשת הכסף הוא על שמחליף ונותן כל תאות העולם הזה בעבור החכמה, ונמשל חפישת המטמונים הוא היגיעה שמתיגע להעמיק בדברי החכמה העמוקים להוציא הפנינים הצפונים במצולותיה וסתרי תורה ותושיה:

פסוק ה

אז תבין יראת ה', כבר התבאר כי ראשית חכמה יראת ה', שאחר שחקי החכמה אין עליהם מופת והם מתנגדים ליצר הלב, א"א שיחקו חקי החכמה בלב רק ע"י יראת ה', וכמ"ש חז"ל אם אין יראה אין חכמה, שע"י יראת ה' יקבעו בלבו חקי החכמה אשר צוה ה' ונתנם לבני אדם, אולם אמרו עוד שאם אין חכמה אין יראה, שא"א שיבין אדם גדולת ה' ורוממתו עד שיירא מפניו רק ע"י החכמה, שהיא תלמדהו ללכת בדרכי ה' ועל ידה יבין גדולתו של יוצר בראשית, עד שיבין יראת ה', וכבר בארנו שע"י היראה יבוא לדעת חכמה, שהגם שהחכמה אינה נודעת ע"י החוש והמופת, ע"י היראה יקבעו בלבו אמונה אומן חקי החכמה הנתונים מאלהי עולם אשר הוא ירא מגדולתו, ויורגל בהם עד שישובו להיות אצלו כדברים הנודעים בחוש ובמושכלות, אמנם אם יוסיף בבקשת החכמה לבקשה ככסף וכמטמונים, אז יבא למדרגה **למצוא דעת אלהים**, והם הידיעות הנשגבות בעניני האלהות כמו מעשה בראשית ומעשה מרכבה שאין מוסרים אותם אלא לחכם ומבין מדעתו:

פסוק ו

כי ה' יתן חכמה, כבר התבאר שא"א שישיג האדם מעצמו חקי החכמה רק יקבלם ע"י תורת ה', וע"י למודי החכמים שקבלום מפי הנביאים, אמנם ע"י רוב הבקשה שמבקש את החכמה ככסף וכמטמונים, אז יזכה להשיג חקי החכמה ברוה"ק, כמו א"א ע"ה שהיו שתי כליותיו נובעות חכמה וקיים התורה עד שלא נתנה, ואז החכמה נתונה לו

מה' במתנה עד שישיגם מעצמו, וגם **מפיו דעת ותבונה** שהגם שדעת והתבונה ימצא האדם מעצמו, שישיג דעת ע"י העיון בחושיו או במושכל ראשון, והתבונה ע"י שישתמש בכח בינתו בדברי דעת אשר השיג להוציא דבר מדבר, בכ"ז הדעת והתבונה שישיג הם חסרים מאד, כי ישיגם בעמל רב מן המאוחר אל הקודם וע"י נסיונות והצעות רבות, וגם יטעה הרבה פעמים בהשכלותיו, אבל ע"י עזר ה' ישיג **מפיו דעת ותבונה** בידיעה פתאומיית ואמתיית בלי שום טעות וספק כלל:

פסוק ז

(ז-ח) **יצפן לישרים תושיה**, חוץ מהמעשים הכוללים שברא ה' בששת ימי הבריאה, הכין מעשים שיעשו בכל דור ודור כפי חקי החכמה לצורך ההנהגה ההשגחיית שתתחדש בכל דור לפי מעשה הדור ההוא, ומעשים האלה נקראו בשם תושיה, כי הם מוגבלים כפי חכמתו לצורך ההשגחה והשכר והעונש, ומעשים האלה יעשו לפועל ע"י הישרים שימצאו בדור ההוא [שגדר הישרים שהולכים בבינתם ובמעשיהם בדרך ישר והם גדולים מצדיקים] כמ"ש במדרש, יוסף היה מזומן לפרנס, משה היה מזומן לגאולה, ועז"א שה' יצפון תושיה לישרים שעתידים לעמוד בעולם, הכין לפניהם מעשים שיפעלו בימיהם כפי חקי חכמתו. והמאמרים מקבילים, **יצפין לישרים תושיה**, **לנצור ארחות משפט**, שהישרים ינצרו ארחות הנהגת ה' בעולמו שהוא כפי המשפט, כמו המעשים שנעשו במצרים להכות את המצרים, להוציא את ישראל, שהיו כפי משפטי ה' ושכרו וענשו, וזימן מעשים אלה אל הישרים שעמדו בדור ההוא שהם משה ואהרן שהם היו שלוחי השגחתו לנצור ארחות משפטו, **ומגן להולכי תום**, **ודרך חסידיו ישמר**, ההולך תום הוא מי שמעשה צדקתו קבועים תמיד על דרך אחד בלי פניה ובלי השתנות, והגם שמצד עצמם לא יתמוטטו מצדקתם בשום פעם שזה גדר התם, בכ"ז יצויר שימצאו מכשול מצד הדרך, אם שלא ידעו הדרך, או שנמצא בו אבני מכשול, כי התם אינו ישר ויוכל להיות שיכשלו ע"י מסיתים או רעות הזמן, או ע"י טעות ושגיאה, וה' מגן להם מכל סבה חיצונית וישמור דרכם ממכשול:

פסוק ט

אז תבין צדק, חוץ ממה שישפיע עליו חכמה ובינה ודעת אלהים, יבין ג"כ **צדק ומשפט**, שהיא ההנהגה בין אדם לחברו, ומשפט הוא מה שמחוייב לפי שורת הדין וצדק הוא מה שיעשה לפנים משורת הדין, וכן במדות ובתכונות הנפש יבין **מישרים**, שהוא מה שמחייב היושר, ובזה יש שני ענינים, א] הדרך האמצעי הישר שהוא טוב תמיד, ב] **המעגל** שהוא הדרך הסבובי שלפעמים צריך לצאת מדרך הישר אל מעגל סבובי, כמו

להתאכזר ולהתגאות נגד רשעים, וזה אינו טוב תמיד, כי מדות האכזריות והגאוה רעים בעצמם, רק שלפעמים הוא טוב אם על ידו יבוא אל דרך הישר, ועז"א **כל מעגל טוב**:

פסוק י

כי תבא חכמה בלבך, שעל ידי העזר האלהי יבא למדרגה שיקרא חכם לב, והוא מי שנקבעו חקי החכמה בלבו עד שאין יצר הלב חלוק עוד על חקי החכמה, כי נעשו לו כטבע שניה בלבו, והלב מרמז תמיד על כח המושל אשר באדם, ומי שלבו מלא חכמה וחקיה טבועים בו עד שלא ישלטו עליו יצרי התאוה והמדות הרעות צוררי החכמה, כבר באה החכמה בלבו ומתערה שמה כאזרח רענן וחדל מלחמת הלב נגד החכמה, וכן **דעת לנפשך ינעם**, שלאדם אחר בא הדעת במרירות גדול ובטורח רב וע"י ספיקות רבות, אבל אתה תשיג הדעת שהוא דעת אלהים הנזכר בנעימות, כי תשיג אותו בקל ע"י רוה"ק והופעה אלהית:

פסוק יא

מזמה תשמר עליך, מזימה הם העצות והמחשבות העמוקות בחכמה, היא תשמור עליך שלא תכשל מחקי החכמה שהם המורים אותך בדבר שיש בו שני דרכים טוב ורע, **והתבונה** שהיא המבדלת בין אמת ושקר בעניני האמתיות גם היא **תנצרכה**, ומפרש, שהמזמה תשמור עליך.

פסוק יב

להצילך מדרך רע,שהוא לבל תטעה מדרכי החכמה אל צד הרע והתאוה, וע"י מחשבות העמוקות בחכמה ינצל מפתויי התאוה כי אין יצה"ר מצוי אלא בלב פנוי מן החכמה, **ותבונה תנצרכה מאיש מדבר תהפוכות** בעניני האמונה, שהם המכחישים שרשי האמונה ע"י חקירות מזויפות והיקשים מתעים שהם הפך האמת, ומזה תנצרך התבונה שתדע מה להשיב לאפיקורס:

פסוק יג

העוזבים, ונגד להצילך מדרך רע אמר **העוזבים ארחות יושר ללכת בדרכי חשך**, הדרך הוא הדרך הגדול וקבוע לרבים וממנו יצאו ארחות לכפרים וערים קטנות, מצייר שבתורה לא לבד שהדרך הגדול ישר, כי גם הארחות המסתעפים ממנה הם כולם ישרים, שבכל מצוה מסתעפים ממנה ארחות רבות, כמו מן מדת הרחמנות יסתעפו נתינת צדקה, הלואת חסד, השבת העבוט וכדומה, והם ארחות יושר, וברשעה לא לבד שהאופל פרוש על ארחותיה הפרטיים, כי גם הדרך הגדול חשך ולא אור, כי הוא הפך החכמה שהוא אור הלבבות:

פסוק יד

השמחים, ונגד מאיש מדבר תהפוכות שהוא המכחיש יסודי האמונה הוא ישמח לעשות רע, כי החוטאים מצד התאוה הם מלאים חרטה, שאחר שמלאו תאותם יתעצבו על הרע שעשו, אבל המדברים תהפוכות ומכחישים עקרי האמונה שהם החוטאים מצד הכפירה הם **שמחים לעשות רע**, וגם יגילו בעת שיבא **תהפוכות רע**, אם יבא רע על הצדיקים והצלחה לרשעים, שזה מתהפוכות העולם, שהצדיקים הם מתעצבים ע"ז, והם יגילו על תהפוכות הרעים האלה, כי בזה יחזיקו דעתם להכחיש ההשגחה ולעשות כל חפץ לבם, ועל זה אמר **יגילו** שהגיל מורה על דבר מתחדש, שיגילו על התחדשות תהפוכות הזמן הרעים:

פסוק טו

אשר ארחותיהם, האורח הוא הארח הישר ההולך מעיר לכפר בדרך ישרה, והמעגל הוא הדרך הסבובי, ובדרך החכמה יש אורח ומעגל, כי לפעמים צריך לצאת מדרך הישרה אל הצד, כמו להשתמש במדת העזות נגד המלעיגים עליו בעבודת השם, במדת הגאוה ואכזריות נגד רשעים ומנאצי ה', והגם שבזה יוצא מדרך הישר, בכ"ז במעגל זה הסבובי ישוב לדרך הישר, כמי שהולך ממקום למקום ויש לסטים בדרך ומסבב במעגל סבובי להגיע עי"כ בדרך בטוח אל עיר מושב, אבל החוטאים והמכחישים **ארחותיהם עקשים**, כי אינו הולך בדרך הישר רק במעגל, ולא תאמר שע"י המעגל ישוב אל דרך הישרה אל עיר מושב, כי הם **נלוזים במעגלותם** מן מחוז החפץ ללכת תהו ולא דרך:

פסוק טז

לשמרך מאשה זרה, יש הבדל בין זר ונכרי, שהזר הוא הזר לאותו דבר, והנכרי הוא רק מארץ אחרת, ומדבר פה מיצרא דעריות ויצרא דע"ג שגם הע"ג נמשלה בזנות בכ"מ, כי זונה הוא מאחרי אלהיו ומבריתו, והחכמה תצילך מאשה זרה בל תכשל בעבירה, ומאשה **נכריה** שעזבה דת ישראל ועבודת אלהי נכר, אשר **אמריה החליקה** לפתותך אל הע"ג והכפירה והמינות, ונגד אשה זרה מפרש.

פסוק יז

העוזבת אלוף נעוריה, שהיא זונה תחת בעלה, ונגד נכריה אומר כי את **ברית אלהיה שכחה**, לזנות אחרי הבעלים ולאחוז בדעות מינות:

פסוק יח

כי שחה, נגד אשה זונה אמר **כי שחה אל מות ביתה**, שהיא מביאה למות של הגוף קודם זמנו, ונגד אשה נכריה אמר **אל רפאים מעגלותיה**, שהיא מובילה אל אבדון הנפש אשר

בקהל רפאים תנוח, ואמר מעגלותיה, שגם דרכי ההיקשים והחקירות שבם תסבב אל ביתה לברר שיטת המינות וההכחשה ע"י מעגלים נוטה מן היושר והאמת, הם שחים אל רפאים, כי גם הם יובילו לכריתת הנפש ואבדונה:

פסוק יט

כל, נגד מ"ש כי שחה אל מות ביתה אמר **כל באיה לא ישובון**, שהבא אל הבית לא ישוב משם עוד כי ימות, ונגד מ"ש ואל רפאים מעגלותיה, אמר **כי לא ישיגו ארחות חיים**, שלא ידמה כמעגל אחר שע"י הדרך העגולי ישוב אל הארח הישר, כי מן המעגל הזה לא ישיגו ארחות חיים, גם יל"פ שר"ל כל באיה לא ישובון עוד בתשובה, וגם אם ישובו לא ישיגו עוד ארחות חיים, כי תדבק בם דעת מינות ותחמיץ את שכלם כשאור בעיסה שלא ישובו עוד אל ארחות הדת והאמונה, וכן אמרו חז"ל דפריש ממינות מיד מת, כי אם ישאר בחיים ישוב עוד לכסלה:

פסוק כ

למען תלך בדרך טובים, הדרך הוא הדרך הגדול, והארחות הם הקטנות שהולכים מעיר לכפר, ור"ל ע"י שקידת החכמה תלך בדרך הקבוע המיוחד לטובים לעשות טוב עם רעיהם, ומוסיף שגם **ארחות צדיקים תשמר**, הארחות הפרטיים שהולכים בהם צדיקים העושים צדק לפנים משורת הדין בענינים פרטיים לפי הענין, וכן פי' חז"ל (ב"מ דף פ"ג) רבב"ח אגרינהו להנהו שקילאי לאתויי ליה חביתא דחמרא, תברוה, שקל לגלימייהו, אתא לקמיה דרב א"ל הב להו גלימייהו, א"ל דינא הכי, א"ל למען תלך בדרך טובים, א"ל עניי אנן וטרחנא כולי יומא ולית לן מידי למיכל, א"ל זיל הב להו אגרייהו, א"ל דינא הכי, א"ל וארחות צדיקים תשמר, שזה הענין השני הוא מארח הפרטיי של הצדק לפי הענין שהיו עניים:

פסוק כא

כי ישרים, יש הבדל בין ישרים לתמימים, הישרים הם הישרים בטבע בין בדרכי הבינה בין בעניני המדות, שכלם וטבעם ומדותיהם הולך מעצמו בדרך הישר, וגדר התמימים הוא מי שמעשיהם קבועים ובלתי משתנה בשום זמן בין בעת הטובה בין בעת רעה, אחר שעושים הכל לשם ה' בלי שום פניה חיצונית, **והישרים הם ישכנו ארץ**, אבל יצוייר שישתנו מעשיהם לפעמים לרוע ולא יותרו בה לעולם, וע"י שהם **תמימים יותרו בה**, כי לא יתמוטטו מצדקתם בשום פעם :

פסוק כב
ורשעים, אבל **הרשעים** הם **מארץ יכרתו**, והרשעים כולל המתמידים ברשעם בין בין אדם למקום, ובין בין אדם לחברו הפך התמימים המתמידים בצדקתם, והם יכרתו לעולם הפך התמימים שישארו בארץ לעולם, **והבוגדים** בין אדם לחברו הגם שלא יכרתו לעולם, **יסחו ממנה** לפי שעה, שזה הפך הישרים:

פרק ג

פסוק א
בני תורתי אל תשכח, התורה כוללת כל הלמודים שבתורה כמו הדינים וההלכות שצריך ללמדם אף שלא יעשם, כמו מצות הכהנים והקרבנות וכדומה, וכן הספורים שבתורה שמהם נקח הפנות האמוניות מההשגחה והנבואה והשכר והעונש, מזהיר שלא ישכח אותה רק יהגה בה יומם ולילה, עד שיזכור את כולם, **ומצותי יצור לבך**, המצות צריך לעשות בפועל או להשמר במצות ל"ת, ורובם הם נגד יצר הלב, לכן אמר יצור לבך, שהלב הוא כח הממשלה שבנפש שימשול על כחות הנפש שיכונו פעולותיהם כפי מצות ה':

פסוק ב
כי ארך ימים ושנות חיים, כשבאו נרדפים יציין באורך ימים ימי הטובה, שאז ימיו ארוכים ממולאים בטוב, ובשנות חיים מציין שירבו שני חייו, ור"ל שבזכות התורה והמצוה יוסיפו לו שנים, ויהיו לו ארך ימים, ר"ל ימי טובה, וגם יהיו שנות שלום, ר"ל שלום בגופו ובממונו ובביתו ובכל אשר לו:

פסוק ג
חסד ואמת אל יעזבך, רוב דברי התורה נכללים בחסד ואמת, שהמצות ורובם באים על חסד שבין אדם לחברו, והאמונות והדעות נכללים במדת אמת, שיאמין באמתיות הנודעים ע"י התורה, שני אלה אל יעזבך, שתשיג האמת באמונות ודעות ע"י התורה ותעשה חסד ע"י המצות, וגם יש תורת אמת ותורת חסד, שהמצות וההנהגות שיעשה מצד החיוב וכן העיונים הפשוטים המושגים לכל, נקרא בשם תורת אמת, והמעשים הנפלאים שיעשו החסידים ובני עליה מצד החסידות, וכן ההשגות הנפלאות שישיגו בעלי רוח הקדש באלהות ובמעשה בראשית ומרכבה, נקרא בשם תורת חסד, שתי אלה אל יעזבך, וכפי הנהגת האדם בחסד ואמת ינהוג השי"ת עמו במדות האלה מדה כנגד מדה, **קשרם על גרגרותיך** שהוא הדבור היוצא מן הגרון, שידבר בם תמיד עד שיהיו

רגילים על לשונו, וגם **כתבם על לוח לבך**, שהלב הוא הכח המושל אשר באדם והוא מוקף תמיד חרמים ומצודות אשר יפרשו עליו יצרי התאוה וציורי הרעים העולים ברוחו, שהם מתנגדים לחקי החכמה, עד שהחכמה שרוחה אצלו, וצריך לחקות חקי החכמה על לוח הלב כאלו כתובים במכתב בל ימחקו לעולם. ויקרא במכתב הזה כל ימי חייו למען ילמד להרחיק הציורים הרעים ויצרי מעלליו:

פסוק ד

ומצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם, ר"ל שהגם שע"י חכמה ובינה אנושית ימצא ג"כ חן ושכל, כי על בעלי התבונה יאמרו כי מצאו שכל, וכן ימצאו חן בעיני בני אדם ע"י חכמתם, אולם ע"י התורה וחכמה אלהית ימצאו חן גם בעיני אלהים, וגם ימצאו שכל טוב, והוא שפיכת רוח אלהים עליו להשכיל בשכל טוב שהוא כנוי להשכלתו ברוה"ק עד שישכיל האמתיות בעזר אלוה, וזה ע"י מציאת חן בעיני ה' להשכילהו באמתו:

פסוק ה

בטח אל ה' בכל לבך, יען שחקי החכמה נשגבים מבינת האדם ואינו יכול להשיגם בכח בינתו, ואם ישען על בינתו תוליכהו שולל אל ההפך מדרכי החכמה, לכן אמר **אל בינתך אל תשען**, כי החכמה לא תושג אל האדם ע"י בינתו רק היא נתונה מאלהים, וצריך לבטוח בה' בכל לבו וללכת כפי מצות ה' אשר צוה על חקי התורה והחכמה ומצותיה, ולא יסמוך על בינתו כלל:

פסוק ו

בכל דרכיך דעהו, הדרכים הם הגדולים והארחות הם הקטנים המתפשטים מן הדרכים הגדולים, ויען שארחות החכמה הם רבים אין קץ, כי החכמה תתפשט על כל הפרטים שהם רבים מאד, וא"א שידע כל הפרטים הבאים לפניו איך יתנהג בהם כפי דרך התורה והחכמה, משיב שאתה תדע את ה' בכל דרכיך הכוללים כמו דרך הרחמים, דרך הנדיבות, דרך הענוה, תלך בו כפי ציוי ה' שהכל נסמך על מ"ש והלכת בדרכיו מה הוא רחום וכו', **והוא יישר ארחותיך**, שעל ידי סיוע אלהית יהיו גם ארחותיך הפרטים ישרים, כמו למשל בפרטי המעשים בדרך הנדיבות, לדעת כמה תתנדב, ולמי תתנדב, ומתי, ואיך, וכדומה:

פסוק ז

אל תהי חכם בעיניך, אולם נמצאים בני אדם שהם חכמים בעיניהם, שיען שחקי החכמה בלתי נודעים במופת והם מתנגדים לטבע יצר הלב, ידמה לו שהדרך אשר יבחר הוא לעצמו הוא דרך החכמה, ושכל מה שהוא עושה הוא חכמה שזה גדר החכם בעיניו, והוא

החולק על חקי החכמה האמתיים המקובלים מה' שהם מתנגדים אל תאות לבו ודעתו ויצרי מעלליו, רק **ירא את ה'** שהוא גבל חקי החכמה לפי חכמתו העליונה, **וסר מרע**, שע"י יראת ה' תסור מרע ותלך בדרכי החכמה, כמ"ש ראשית חכמה יראת ה' וכמש"ש, שע"י יראת ה' יכנע לחקי החכמה אשר צוה עליהם ה', ולא יסמוך על דעתו וחכמתו:

פסוק ח

רפאות, והגם שחקי החכמה מתנגדים לטבעך בל תחשוב שע"י שתלך בדרכי החכמה יחלה גופך, כי חקי החכמה ומצותיה הזהירו על הרבה מאכלות ויצוו להתקדש ולפרוש ממותרי המזון עז"א שבהפך **רפאות תהי לשרך**, שהשרר שהוא יקבל משקים ומזון לא לבד שלא יחלה עי"ז, כי אזהרת התורה ופרישת המזון המוזהר יהיה לו רפואה לחליו, וכן בל תחשוב שע"י מיני הפרישות שבאו בתורה מן העונג והתאוה יתיבש מוח עצמותיך, כי בהפך שיהיו **שיקוי לעצמותיך**, כי חקי החכמה יחזקו את בריאות הגוף ועצמותיך יחליצו, אם בטבע כי רוב המותרות מחלישים את הגוף, ואם בהשגחת ה':

פסוק ט

כבד, אחר שלמד אותו שידע את ה' בכל דרכיו ויבטח בו, כי חקי החכמה המוגבלים מאתו יהיו לו רפואה וארוכה, הוסיף שכן בכל עניניך וגם באסיפת הקנינים ראשיתם תתיחס לה' כי הוא הנותן הכל והכל מידו, ולכן צריך **שתכבדנו מהונך ומראשית כל תבואתך**, כי הראשית תתיחס אליו, ועי"כ.

פסוק י

וימלאו אסמיך שבע ויקביך יפרצו תירוש, כי אם תאמין שראשית כל הדברים הם מאתו אז הברכה שלוחה מאתו בכל מעשה ידך, ומזה לקח משל שה"ה החכמה שהיא הראשית ההחלטי לכל הדברים וכמו שת"י בראשית בחוכמתא, צריך אתה להחזירה לה', ולדעת כי חקיה והגבלותיה כולם מאתו, ולא תהיה חכם בעיניך ליחס החכמה אל בינתך, רק ירא את ה' וסר מרע לעשות כפי פקודיו ובזה יתברכו כל הנהגותיך:

פסוק יא

מוסר ה' בני אל תמאס, כ"מ שבאו מוסר ותוכחה אצל בני אדם יהיה המוסר ע"י הכרח או ע"י יסורין, והתוכחה היא הבירור שמברר לו הדבר ע"י מופתי השכל וראיותיו, ולכן תפס אצל מוסר לשון אל תמאס, כי דרך האדם למאס ביסורים, ואצל התוכחה אמר **אל תקוץ בתוכחתו** שהתוכחה לא ימאס מצד עצמה, אחר שתבוא בדברי שכל ודעת, רק שיקוץ בה לפעמים נפש השומע, ואצל ה' מצאנו לפעמים שגם תוכחה יהיה ע"י יסורים, ואז יבא שם מוסר על היסורים שיביא ה' עליו לתקן חטא העבר וייסרהו על עונותיו

הקודמים, ושם תוכחה בא על היסורים שיביא ה' עליו להשיבו אל דרך הטוב בעתיד, וכענין יסורים של אהבה שהזכירו חז"ל שכל שהקב"ה חפץ בו מדכאו ביסורים, ותנאי יסורים אלה שיקבלם מאהבה וישים על לבו להיטיב דרכו, ועז"א.

פסוק יב

כי את אשר יאהב ה' יוכיח שהתוכחה היא סימן האהבה, שמאהבתו ישגיח עליו להיטיב דרכו ולהעלותו אל מדרגה למעלה למעלה, **וכאב את בן ירצה**, כמו שירצה האב להעלות את בנו ממדרגה למדרגה, וימנעהו ממותרות ומעדונים ויטה שכמו לסבול עול התורה והתמדת הלימוד וכדומה וכ"ז מרוב אהבתו אותו:

פסוק יג

אשרי אדם מצא חכמה, החכמה אינה נקנית ע"י עיון כמו התבונה שיוציא אותה מדעתו ע"י עיון, רק הוא מקבלה מה' כנ"ל ואשרי מי שמצא כל חקות החכמה שיהיו לו לקנין, כאדם המוצא מציאה שהגם שמצאה מן החוץ בכ"ז נעשית קנין לו והיא שלו, ואשרי **אדם יפיק תבונה**, כי הבינה יפיק ויוציא מדעתו ע"י שיבין דבר מתוך דבר, ויש הבדל בין בינה לתבונה, שהתבונה הוא אם התבונן על כלל הדרכים ויודע כל עניני בינה בכל חלקיהם:

פסוק יד

"**כי טוב**, מבואר עפמ"ש לקמן (משלי טז טז): **קנה חכמה מה טוב מחרוץ וקנות בינה נבחר מכסף**, ובארנו, ש:

* החכמה, אחר שלא ימצא אותה ע"י בינתו ועיונו, רק מקבלה מה', ידמה אותה לחרוץ שימצאו אותו במעמקי ההרים דרך מציאה, וכן ימצאו החכמה דרך מציאה מאדון החכמה, כמו שאמר **אשרי אדם מצא חכמה**";

* והתבונה, ימצאו אותה ע"י מסחר, שמבין ומוציא דבר מדבר, כמו שאמר **ואדם יפיק תבונה**, ודומה כקנין הכסף, שמוכרים וקונים בו דרך מסחר וחליפים;

וכן אמר פה:

* נגד מ"ש **ואדם יפיק תבונה** - מפרש כי **טוב סחרה מסחר כסף**,

* ונגד מ"ש **אשרי אדם מצא חכמה** - מפרש **ומחרוץ** טוב **תבואתה**";

כי אלה הם קנינים אובדים ובלתי מתעצמים בנפש, והחכמה והתבונה המה קנינים קיימים נצחיים מתעצמים בנפש האדם.

פסוק טו

יקרה היא מפנינים, הפנינים הם יקרים מפני שאינם נמצאים על האדמה שהאדם חי עליה רק ביסוד אחר שהוא יסוד המים, כי מוצאם ממצולות ים, וכן חקי החכמה אינם מוצאים משכל האדם, משכל השוכן בחומר, רק תוצאותם מן השמים ומשכל אלהי שהוא עוד רחוק יותר ממצולות ימים, עמוק ונעלה רחוק רחוק מי ימצאנו, והגם שצריך לתת במחיר החכמה חפצי הגוף ותענוגיו ותאותו, הן **כל חפציך** שתתן בעדה **לא ישוו בה**, שהיא יקרה מכולם כי על ידה תשיג דברים יקרים יותר, כי.

פסוק טז

אורך ימים בימינה בשמאלה עושר וכבוד, שהכסף והחרוץ והפנינים הם אוחזים את העושר והכבוד בימינם, כי עקרם הוא להשיג עושר וכבוד, אבל החכמה היא תאחז את העושר והכבוד בשמאלה, כדבר הטפל שאוחזים אותו ביד שמאל, כי בימינה היא אוחזת דבר יקר מזה שהוא ארך ימים, שכולל טוב חיי העוה"ז וגם חיי נצח בעולם שכולו ארוך:

פסוק יז

דרכיה הדרך הוא הדרך הגדול הקבוע לרבים, והנתיבות הם שהולכים בם יחידים, ועפ"ז אומר כי **דרכיה דרכי נועם**, שדרכי החכמה הכוללים הם הדרכים המובילים אל הנועם שהוא הערבות הנפשיי הרוחני המושגת בהשיג את התכלית, כי כן תשבע בצחצחות נפש העוסק בה.

וכל נתיבותיה שלום, שהנתיבות הקטנות המתפרשות מן הדרך הגדול שבם ילך כל יחיד לעצמו בהנהגת עצמו וביתו, הם שלום, כי שלום הגוף והבית והמדינה ושלום קניניו (שכל אלה נכללו בשם שלום) תלוים מן ההנהגה שילך כ"א לעצמו בנתיבות מיוחדות של החכמה, שכולם מתפרדים מן דרכיה הגדולים הכוללים:

פסוק יח

עץ חיים היא למחזיקים בה, יש צדיק ויש כובש, הצדיק הוא מי שטבע לבו נוטה אל החכמה ואין יצרו מסיתו לעבור על חקיה, והכובש הוא מי שטבעו נוטה לרע רק הוא כובש את יצרו, עפ"ז אומר שהיא **עץ חיים למחזיקים בה**, דהיינו להכובש, שהוא המחזיק בה בעל כרחה, כאלו החכמה תרצה להפרד ממנו כי טבעו מתנגד לה, רק הוא מחזיק בה בכל עז ואינו מניחה לצאת כי הוא כובש את יצרו, **ותומכיה מאושר** היינו מי שהוא שטבע לבו בלתי מתנגד אל החכמה, שזה א"צ להחזיק בה בעל כרחה רק לתמוך אותה, הוא מאושר, ואמר בכל אחד רבותא, כי זאת שהכובש הוא מאושר באושר הנפש א"צ להודיענו, שזאת ידענו מעצמנו שלפי גודל צערו לכבוש את היצר יגדל אשרו

ושכרו, כי לפום צערא אגרא, רק שהיינו מדמים שמלחמה הפנימית הזאת שלוחם עם יצרו לכבשו מקצרת את חייו, עז"א שהיא לו עץ חיים, שמארכת חייו כאילו אכל מעץ החיים שחי לעולם, ואצל התומך שהוא מי שהחכמה תשכון אצלו בטבע ואין לו מלחמה פנימית, היה עולה על דעתנו שאין לו שכר כ"כ, הודיענו שגם תומכיה מאושר:

פסוק יט

(יט-כ) **ה' בחכמה יסד ארץ**, מליצה זו מתאחדת עם מ"ש (לקמן סי' כ"ד) בחכמה יבנה בית ובתבונה יתכונן ובדעת חדרים ימלאו כל הון יקר ונעים, שמצייר בנין הבית בחכמה, וגמר הבנין שהוא הכינון (כי כונן הוא גמר הבנין) מצייר בתבונה, והתמלאות חדרי הבית בכלים יקרים מיחס אל הדעת, וכן יצייר את הבנין הכללי שהוא העולם שהיה היסוד בחכמה, והכנינה שהיא גמר הבנין בתבונה, והתמלאות החדרים שהיא התמלאות העולם בברכת ה' ע"י תהומות מים וע"י טל שמים מיחס אל הדעת, ובא הציור שהארץ היא יסוד הבנין, והשמים שם התקרה, שהנחת התקרה הוא משלים את הבנין, כמ"ש הבונה בשמים מעליותיו, והתהומות והטל וגשמי ברכה הם ימלאו את העולם בכל טוב וברכה. והנה יסוד בנין העולם נברא יש מאין שזה מיוחס אל החכמה, כמ"ש בראשית ברא אלהים שתרגומו בחכמתא, וגמר הבנין שהיה בששת ימי המעשה היה ע"י הוצאת יש מיש, וזה מיחס אל התבונה ור"ל כי החכמה תוציא החומריים שלה מאין, ר"ל מה' בעצמו שהוא האין סוף, אבל התבונה תוציא דבר מדבר מושכל ממושכל, וזה מצוייר עם גמר הבנין שהיה הוצאת יש מאין, והנהגת העולם אחר ששת ימי המעשה שימשיל במילוי חדרי העולם בכל כלי יקר, שמאז יבקע תהומות למטה ושחקים ירעיפו טל מלמעלה, כל ימי עולם, זה יצייר בדעת, וכבר התבאר שכל דבר שיכונה בשם חכמה יש בו שני דרכים במציאות הפוכים זה מזה, וכן בעת הוציא את העולם מאין ליש, היה במחשבת היוצר כמה אפשריות להמציא את העולם בדרכים אחרים ובחר להמציאו בדרך זה עפ"י החכמה העליונה, כמ"ש שהיה הקב"ה בונה עולמות ומחריבן עד שאמר דין הנין לי ודין לא הנין לי, וזה גדר החכמה, אולם אחר שהמציא את החומרים הראשונים יש מאין, לא היה עוד לפניו דרך אחר להוציא יש מיש, רק הדרך האחד שהיה מוכן לפי הכנת החומר הראשון, כמ"ש במדרש משל לזורע ששה זרעים בבת אחת וכ"א יצא בזמנו, וזה משל התבונה שאין בה שני דרכים הפוכים במציאות רק דרך אחד, וכן הוציא דבר מדבר לפי חקי התבונה, ומה שמנהיג ההנהגה הסדורה כל ימי עולם לפתוח תהומות ולהריק טל לפי ההשגחה שמשגיח על צרכי עולמו, זה תלוי בדעת, והנה גם תולדות הארץ יש להם בחירה לעשות טוב או רע, ויש בהנהגתם שני דרכים במציאות,

וזה הנהגת החכמה, ובזה יסד ארץ, וזה היה היסוד לבריאת עולם שיבראו בעלי הבחירה ויתנהגו כפי החכמה, אולם בשמים אין שם בחירה והנהגה הנכללת בטוב ורע, רק הם משכילים את יוצרם ויודעים בין אמת ושקר שזה גדר התבונה, וההנהגה הקבועה תמיד, בין לפי סדרי הטבע והמערכת בין לפי ההשגחה והפלא, זה תלוי בדעת אלהים לפי מה שיודע סדרי ההנהגה וצרכי העולם ודרכי התחתונים והצורך להשלמתם ולחיותם בידיעה מפולשת עד סוף כל הדורות שזה ענין הדעת:

פסוק כא

בני אל ילוזו מעיניך, לכן לא יסורו דרכי החכמה מעיניך דהיינו עינים הפנימים שהם עיני הלב, **נצור תושיה ומזמה**, המזימה הם המחשבות העמוקות בחכמה, והתושיה הם המעשים שיעשה לפי החכמה, ור"ל שתשמור שיהיו המעשה והעיון והמחשבה שלך הכל כפי דרכי החכמה, והגם שתשמור תושיה שהוא המעשה תשמור גם מזימה שהוא עומק העיון בחכמה, כי התלמוד מביא לידי מעשה, ולא ע"ה חסיד ואין בור ירא חטא:

פסוק כב

ויהיו חיים לנפשך, ובזה תמצא חיי הנפש, כי לא תקרא הנפש בשם חיה רק בעת תפעול בכחותיה הנפשיים להשכיל ולפעול כפי החכמה, וזולת זה הגם שהגוף חי ומרגיש, הנפש הרוחנית היא מתה וכאילו איננה, וגם **יהיו חן לגרגרותיך**, שבעת תדבר בגרון ותלמד דרכי החכמה לאחרים תמצא חן בעיני אלהים ואדם כנ"ל פסוק ד':

פסוק כג

אז תלך, ר"ל אז תלוה אליך ההשגחה האלהית לשמרך מכל פגע, וחשב ג' מעמדות, א] בלכתו בדרך, שאז עלול יותר לפגעים שודדים ואורבים ורוצחים, ב] בשבתו בביתו, שזה יחולק ג"כ לשני מעמדות, א] בעת השכיבה והשינה, שאז הוא מסוכן יותר מבעת היקיצה, ב] היקיצה, בעת פחד ושואה שצריך ג"כ שמירה, וכן סדרם ודברת בם בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך, ופה סדרם שתלוה אליו ההשגחה בלכתו בדרך ואף בשכבו בביתו שאינו מסוכן כ"כ, ואף בעת שיושב בביתו ואינו ישן שאין בו סכנה בכ"ז ישמרהו ה' ובכ"א תפס שני דברים, א] שימצא בטחון בלבו ולא יפחד בבטחונו על ה', ב] שבאמת יצילהו ה' מכל פגע, שבלכתך בדרך **תלך לבטח דרכך** שהיא הבטחון, **ורגלך לא תגוף** שהיא השמירה שישמרך ה' כמ"ש כי מלאכיו יצוה לך וכו' פן תגוף באבן רגלך, ועל עת השינה אמר.

פסוק כד

אם תשכב לא תפחד שהוא הבטחון.

ושכבת וערבה שנתך שהיא השמירה שלא יבהלוך חלומות רעים ויתר הנפגעים שיקרו בעת השינה, ועל מעמד היקיצה אמר.

פסוק כה

אל תירא מפחד הבא **פתאום** שהוא הבטחון, ועל השמירה אמר שלא תירא **משואת רשעים כי תבא**, שגם אם תבא השואה המוכנת להשמיד את הרשעים אל תירא כי תנצל בהשגחת ה':

פסוק כו

כי ה' יהיה בכסלך, גדר הכסל הוא הבטחון מן הרע שאינו עושה שום מעשה להנצל מן הרע כי סמוך לבו לא ייירא, והגם שבעת צרה מי שי"ל כסל ואינו חושב להנצל, בקל ילכד בפח, אבל אתה ! ה' יהיה בכסלך שכסלך ותקותך יהיה בהשגחת ה', והוא ישמור רגלך מלכד בפח:

פסוק כז

אל תמנע טוב, כבר פי' בגן כי פסוקים אלה יש להם משל ומליצה, שכמו שכפי המשל הוא מושכל **שאין** ראוי **למנוע טוב מבעליו**, היינו ממי שראוי לזה, **אם יש לאל ידך לעשותו**, כן אין ראוי למנוע טוב מנפש הרוחניית שטובתה היא ההליכה בדרכי ה' אחר שיש בכחך לעשות לה טוב וחסד:

פסוק כח

אל תאמר לרעך לך ושוב ומחר אתן, ר"ל שלא לבד שלא תמנע הטוב לגמרי, כי גם אין ראוי שתאחר עשיית הטובה על יום מחר, אחר **שיש אתך** ותוכל לעשות הטוב היום כן אין ראוי לאחר הטוב הנפשי ולדחותו ליום מחר, כמ"ש אל תאמר לכשאפנה אשנה, וראוי שתעשה הטוב בעודך באבך בימי נעוריך:

פסוק כט

אל תחרוש, גם זה משל ומליצה, כמו שאין ראוי שתחרוש על רעך רעה אם הוא יושב לבטח עמך ואין לו עמך מלחמה, כן אין מהראוי שכחות הגוף יחרשו רעה על כחות הנפש להאבידם לבאר שחת והיא יושבת אתו לבטח, כי למחיה שלחה אלהים אל גויתה להיטיבו באחריתו:

פסוק ל

אל תריב וכן כמו שאין ראוי אף לריב עם אדם חנם, אם לא שגמל אותו רעה מצד הגמול, שגדר הגמול הוא התפעליות הנפש לשנאה, כי אם עשה לו רעה ולא היה מחמת גמול ושנאה מחויב למחול לו, כ"ש שאין ראוי שכחות הגוף יעשו מלחמה ומריבה עם כחות

הנפש, הגם שידמה לו שישיג רעה ע"י כחות נפשו שהם יעצרו בעדו מלכת אחרי תאות העולם והנאותיו, אינו מצד שנאה רק בהפך שזה מצד אהבתה וחמלתה עליו:

פסוק לא

אל תקנא, מצוהו בל ילך בדרך איש חמס שכולל כל החומס נפשו ונוטה מדרך הטוב, ומצוהו שלא יטה אחריו לא מחמת שיקנא בהצלחתו, שעז"א **אל תקנא באיש חמס**, ולא מחמת שיבחר בדרכיו מצד הבחירה שטובו דרכיו בעיניו, שעז"א **אל תבחר בכל דרכיו** ומפרש שהחומס נפשו יצוייר בארבעה פנים, ומזהיר על כולם, א] הנלוז מן היושר מצד בינתו כי היושר הוא בבינה, ועז"א.

פסוק לב

כי תועבת ה' נלוז ואת ישרים סודו, הישרים הם אלה שלבם ישר והולכים מישרים בבינתם, הם אוהבי ה' עד שיגלה להם סודותיו, סוד מעשה בראשית ומרכבה, ובהפך הנלוז מן היושר ובינתו הולכת עקלקלות היא תועבת ה', כי הוא יצא למינות ולכפירה, ב] המרשיע מצד הרשע שגדרו מי שהוא רע למקום ולבריות וטבעו נוטה להרשיע, עז"א.

פסוק לג

מארת ה' בבית רשע, שגם אם תראה שהרשע יש לו בית קבוע דע כי יחול בו מארת ה' להקטינו ולחסרו ולהאבידו, **ונוה צדיקים יברך**, הצדיקים הגם שאין להם בית קבוע רק נוה, שמורה על נוה צאן ואהל עראי, בכ"ז גם הנוה שלהם יברכהו ה', ג] החומס נפשו על ידי מדת הלצנות שדרכו להתלוצץ על חקי החכמה מצד שאינו יודע להם טעם וידמה בגאותו שכל דבר שהוא אינו משיג טעמו אין בו ממש, ועז"א.

פסוק לד

אם ללצים הוא יליץ, ה' יסובב שיהיה לצנות ולשיחה בפי כל הבריות וזה מדה כנגד מדה, אבל **לענוים** שאינם מתגאים לחלוק על חקי החכמה שמצד ענותנותם יודעים כי שכלם קצר מהשיג תעלומותיה, **יתן** ה' שיהיו **לחן** בעיני הבריות, ד] אם החומס נפשו הוא מכת הכסילים, שגדר הכסיל הוא שחולק על חקי החכמה מצד שבוחר ללכת אחרי תאותיו והגם שהוא יודע חקי החכמה, עז"א.

פסוק לה

כבוד חכמים ינחלו, החכמים הם הנוהגים בחקי החכמה ינחלו כבוד, כי כבוד הנפש מאיר בם להתרומם מן הקלון שהיא התאוה שהיא פחיתת הנפש ובזיונה, והכבוד הזה יהיה להם לנחלה עולמית כמו שהנפש היא נצחית אבל **הכסילים הקלון מרים אותם**, כי התאוה שהיא קלון הנפש ובזיונה ירים אותם לחלק על כבוד הנפש ולהשפילה לפני

דבר נקל ונבזה שהם תאות החומר ונפש הבהמית, ועי"ז יחלקו על חקי החכמה כי ציורי הקלון והתאוה מתרוממים מעומק הנפש ויעלו על פני הלב ויתגברו על ציורי הכבוד והחכמה, וסופם לקלון וחרפה רצופה:

פרק ד

פסוק א

שמעו בנים מוסר אב, ר"ל אני אניד ואספר לכם מוסר אב, היינו המוסר שקבלתי מאבי כמו שיבאר בפסוק ג', **והקשיבו לדעת בינה** וחוץ ממה שאספר המוסר שאמר לי אבי, תקשיבו גם את אשר התבוננתי בזה מבינתי עד שעי"ז תדעו את הדברים בידיעה ברורה, שעל זה אמר לדעת בינה:

פסוק ב

כי, נגד הקבלה שקבל המוסר מאביו, אמר כי **לקח טוב נתתי לכם**, הדבר שלקחתי בקבלה הוא דבר טוב מצד עצמו, ואני נתתיו ומסרתיו לכם, ונגד מה שהתבונן בו מבינתו שזה מיוחס אליו, אמר שגם **תורתי אל תעזובו**:

פסוק ג

כי בן, מבאר שהמוסר שקבל מאביו הוא מוסר נבחר ויקר מאד, כי האב ינחיל מוסר טוב גם לכל בניו וכ"ש לבנו הנבחר לו מכל בניו שאליו ימסור דברים מיוחדים ונשגבים, ואני הייתי נבחר לו מכל בניו מצד שני ענינים, א] **כי בן הייתי לאבי**, שהגם שאצל אבי לא הייתי בן יחיד מ"מ הייתי אצלו הבן העיקרי הבונה בית אביו לישב על כסאו תחתיו, ב] וחוץ מזה **הייתי רך ויחיד** בעת שהיה אבי **לפני אמי**, שאצלה הייתי בן יחיד ומצדה נחשבתי גם בעיניו כבן יחיד באהבתו אותה:

פסוק ד

ויורני ויאמר לי, ההוראה הוא שמראה לו הדרך במעשה וכן הראה לי דרכי החכמה ע"י שראיתי מעשיו והנהגתו בפועל, וכמ"ש גדולה שמושה של תורה יותר מלמודה, **ויאמר לי** הוא מה שאמר לי בפיו, **יתמך דברי לבך** כי הלב שהוא כח הממשלה אשר בנפש הוא נע ונד ואינו עומד רגע על מצב אחד, כי התאוה ויצר הלב יסתוהו בכל רגע לסור מחקי החכמה, לכן דברי יתמכו את לבך שיעמוד על מצב החכמה ולא ינוד ממקומו, וחוץ מזה **שמור מצותי וחיה** שתשמור מצד שהוא ציוי ה' אף שלא יהיה בו שום טעם ועי"כ תחיה:

פסוק ה

קנה חכמה קנה בינה הזהיר אותו שהחכמה וכן הבינה יהיו אצלו קנין דבוק בנפשו, וכבר הודעתיך ההבדל בין חכמה ובין בינה, וא"ל שבדבריו ימצא בין החכמה שהיא תלמד דרכי ההנהגה בדברים שיפול עליהם שם טוב ורע בין הבינה שהיא תתבונן בין אמת ושקר באמונות ודעות, **אל תשכח ואל תט מאמרי פי**, שלא תסור מאמרי בין ע"י שכחה בין ע"י הטיה שיטה אותך יצר התאוה מדרך הנכונה:

פסוק ו

אל תעזבה ותשמרך אהבה ותצרך, האהבה היא מדרגה יותר גדולה מן אל תעזבה, שלפעמים לא יעזוב אדם גם דבר שאינו אוהב אותו אם ישיג ממנו תועלת, ולכן הוסיף שתאהב אותה ותדבק נפשך בה שזה מצד הטוב שבה שהוא גדול מן הערב והמועיל, ועי"כ ותצרך, שהנצירה היא גדולה מן השמירה, כשתוסיף אהבה תוסיף לנצור אותך בנצירה מופלגת:

פסוק ז

ראשית חכמה קנה חכמה, כבר התבאר כי החכמה אין לה התחלות ויסודות שעליהם נוסדה, ואינה דומה כמו הבינה שיש לה ראשית והתחלה, שעל דברי חכמה או מדע שכבר קנה יתבונן ויוציא דבר מדבר ויקיש דבר אל דבר, וא"כ הראשית וההתחלה של הבינה הוא חוץ מן הבינה, אבל החכמה אין לה ראשית בפ"ע, כי ראשית של החכמה והתחלותיה היא החכמה בעצמה, ר"ל חקי החכמה שקבל מאלהים היה יסוד החכמה לא דבר זולתה, וז"ש ראשית חכמה היא קנה חכמה, אבל ראשית של הבינה אינו הבינה בעצמה רק קנינים אחרים שקנה בנפשו מידיעות של חכמה או של כל מיני מדע, שבקנינים האלה הנמצאות בנפשו הוא מבין בם ומוציא דבר מדבר ובהם קונה בינה, וז"ש **ובכל קנינך קנה בינה** למשל מי שי"ל התחלת יסודות ההנדסה או חכמת הטבע הוא מבין בם ומוציא דבר בינה, וכן עם כל קנין מאיזה מדע שאסף בנפשו יבין ויקנה בינה:

פסוק ח

סלסלה ותרוממך, תחלה יצייר בלבו חשיבות החכמה ורוממתה וכנגד זה גם החכמה תרומם אותו, ואח"כ **תכבדך כי תחבקנה**, אם תתחבר אליה באהבה לדבק בה ולחבק אותה כי תהיה לך לאשת חיקך ובאהבתה תשגה תמיד, תוסיף להנחיל לך כבוד הנפש הרוחני:

פסוק ט
תתן, אח"כ תוסיף לך אהבה וחסד עד **שתתן לראשך לויית חן**, שתמצא חן בעיני אלהים ואדם, והראש יציין את כלי השכל, שתמצא חן ושכל טוב, ואח"כ **עטרת תפארת תמגנך** שהעטרת ילבש בעל המעלה לאות על מעלתו, ותלבש עטרת של תפארת שתהיה לתפארת דור דורים, שהוא יותר מן הכבוד והחן:

פסוק י
שמע בני, וגם **קח** וקבל **אמרי**, ואז ירבו לך שנות חיים, כמו שכתוב למעלה ג' ב':

פסוק יא
בדרך חכמה הוריתיך הדרך הוא הדרך הישר, והמעגל הוא הדרך הסבובי, והאדם צריך ללכת בדרך האמצעי שהוא הדרך הישר הקבוע, והוא דרך החכמה, כמו דרך הרחמים, דרך הבושת, דרך הענוה, וכדומה, ועז"א בדרך חכמה הוריתיך אמנם לפעמים צריך להטות מדרך הישר וללכת במעגל שהוא הדרך הסבובי, אם אין מגיע אל מחוז החפץ בדרך הישר, (כגון אם יש עיכוב שדרך הישר הר ורכסים וכדומה), כמו מי שנוטה בטבעו אל הכילות, א"א שילך בדרך האמצעי שהוא דרך הנדיבות רק צריך להטות אל קצה האחר שהוא מדת הפזרנות, שהוא המעגל, שעל ידו יתרגל לבא אל הדרך הישר האמצעי שהוא מדת הנדיבות, ובזה צריך לידע איך יגיע ע"י המעגל ויסבב בו אל דרך הישר, ועז"א **הדרכתיך במעגלי יושר**, היינו שידע יושר המעגל בל יטה אל צד האחר, כאותן שכתוב בהם **ונלוזים במעגלותם** (למעלה ב' ט"ו), ובזה אין די בהוראה לבד שיראה לו הדרך כמ"ש בדרך חכמה הוריתיך, כי צריך הדרכה שידריך וינהל אותו בידו במעגל לבל יטעה, ועז"א הדרכתיך:

פסוק יב
בלכתך לא יצר צעדך, לפעמים הולך האדם בדרך התורה בהליכה פשוטה שיקיים המצות כפי הדין והחיוב וזה בלכתך, ואז צריך שלא יצרו צעדיו, ר"ל שלא יתעצל במצות ויעשם כמצותם וילך בדרך הרגיל, ולפעמים הולך האדם בדרך התורה במרוצה דהיינו שעושה במדת חסידות ורץ בהתלהבות גדול להוסיף סייגים וגדרים וקדושה ופרישות, ואז צריך ליזהר ממכשול כמו ארבעה שנכנסו לפרדס שאחר קצץ בנטיעות, ועז"א **אם תרוץ לא תכשל**:

פסוק יג
החזק במוסר אל תרף, אמנם אחר שיצרי הלב הם מתנגדים לחקי החכמה, כי ציורי לבו נוטים לרעה והם הפוכים מדרך החכמה, צריך הוא למוסר שבו יאסור כחות נפשו בל

יליזו מדרכי החכמה, וכבר בארתי בתחלת הספר שמוסר הזה הוא יראת ה', כמ"ש יראת ה' מוסר חכמה, שע"י יראת ה' יירא מלעבור על חוקי החכמה אשר מאתו נתנו, אולם גם המוסר הזה ויראת ה' אינו מתעורר מעצמו בנפש האדם, וצריך להחזיק בו בכל עז בל תסור יראת ה' מזכרונו רגע, ולכן אמר **החזק במוסר**, שהוא המחזיק הדבר בעל כרחו **ואל תרף**, שאם תרפנו רגע יסור מזכרונך, ועי"ז **נצרה** תצור את החכמה, שע"י החזקת המוסר ישמרו חקי החכמה בלבו, **כי הוא חייך** כי החכמה היא חיי הנפש (כנ"ל ג' כ"ב ויהיו חיים לנפשך), שהחכמה היא חיי הנפש וזולתה לא תחיה חיים נפשיים רק חיים בהמיים שאינם חייך, ר"ל חיי האדם:

פסוק יד

בארח רשעים אל תבא ואל תאשר בדרך רעים, יש הבדל בין דרך ובין ארח, שהדרך הוא הדרך הגדול ההולך מעיר אל עיר, והארח הוא הדרך הרבים המסתעף מן הדרך הגדול אל הצד לערים קטנות ולכפרים, ויש הבדל בין רשעים ובין רעים, שהרשעים הם במעשה שעושים מעשה רשע, והרע כולל מי שעצמותו רע אף שאינו מרשיע במעשה, כמו המין והאפיקורס שרעתו היא במחשבת מינות ובכפירה, וכל רשע י"ל ארח מיוחד שבו ילך ברשעו זה ילך בארח של רציחה וזה בארח של ניאוף או גניבה וכדומה, ועז"א **בארח רשעים אל תבא**, והרעים י"ל דרך, שהוא דרך הכולל להכחיש בהשגחה ובשכר ועונש, ועז"א **ואל תאשר בדרך רעים**, ופעל אשר בא תמיד על דרך האושר הנפשיי, ר"ל בל תחשוב שבהתפלספותם תמצא דרך האושר, ושע"י ההיקשים והחקירות שלהם תגיע אל דרך האמונה, ותרצה ללמד דרך חקירתם הכולל להשתמש בהקדמותיהם אל עיוני התורה והאמונה להגיע על ידם אל האושר הנפשיי, לא תקוה זאת שתמצא בו איזה אושר:

פסוק טו

פרעהו, צריך אתה לקלקל את הדרך הזה ודע מה שתשיב לאפיקורס, ואם לא תוכל להפריע אותו עכ"פ **אל תעבר בו**, ואם כבר פגעת בדרך הזה (ר"ל אם עיינת בחקירותיהם ודעותיהם), **שטה מעליו**, **ועבור** בדרך התורה והאמונה:

פסוק טז

כי לא ישנו אם לא ירעו, שאם לא ירעו בעצמם לא ישנו כלל **ונגזלה שנתם אם לא יכשילו**, ואם לא יכשילו את אחרים הגם שאז ישנים אחר שהרעו בעצמם, נדמה להם כי שנתם גזולה אצלם, כי חושבים שלא היה ראוי להם לישן עד יכשילו גם את אחרים,

ובזה מספר ענין הרעים שהם המינים והאפיקורסים, עתה יפרש ענין הרשעים שאמר בדרך רשעים אל תבא:

פסוק יז

כי לחמו לחם רשע, שהלחם שהם אוכלים השיגו ע"י רשע, **והיין ששותים** השיגו ע"י חמס:

פסוק יח

וארח צדיקים כאור נוגה, יש הבדל בין דרך ובין ארח, שהדרך הוא הדרך הגדול, והארח הוא קטן מדרך, והוא המסתעף מן הדרך הגדול אל הכפרים ואל הצד, ואמר שהגם שידמה לך שהצדיקים אין הולכים בדרך רחב, כי דרכם תחלתו מלא קוצים וקשה ללכת בו, בכ"ז הגם שתחלתו קוצים סופו מישור, והארח הצר הזה שהם הולכים בו נדמה תחלה לאור נגה, שהוא האור המתחיל להבקע בעלות השחר שאינו אור עצמי מן השמש רק אור חוזר ע"י התפלשות ניצוצי השמש דרך האדים אבל אח"כ **הולך ואור**, שאח"ז נעשה אור עצמי, וגם הולך, ר"ל שהאור מתרבה תמיד, **עד נכון היום** בצהרים, כן אור הנפש הגם שהתחלתו הוא מכוסה בעבים ועניני הגויה, ואור השמש מכוסה ומסתתר יתפלש מבין ערפלי הגויה וחשכת החומר ויהי לאור בהיר בצחצחות הנפש, אבל.

פסוק יט

דרך רשעים, הגם שידמה לך שהרשעים הולכים בדרך רחב שתחלתו מישור בכ"ז הוא **כאפלה** שהוא יותר מחשך, עד **שלא ידעו במה יכשלו**, גם אמר רבותא שהצדיקים גם ארח שלהם שהם מעשיהם הפרטיים מלאים אור וזהר, והרשעים גם דרכם הרחב ר"ל מעשיהם הכללים מלא אופל וכ"ש פרטי מעשיהם:

פסוק כ

בני לדברי הקשיבה, הדברים הם הדבור באורך כדרך הדורש ומאריך ומטעים טעם הדברים, והאמרים הם הלשון שבו מלביש את דבריו, ור"ל שתקשיב טעם הדברים באורך וגם **הטה אזניך** לאיכות **האמרים** לשמרם בלשונם, למשל הלשון שבו נאמרה תורת הכתב הם האמרים, וההלכות שנמסרו על פה באורך הם הדברים, וצריך אתה לשים לב לשניהם:

פסוק כא

אל יליזו מעיניך, שבכל המעשים שתעשה יהיו דברי התורה נגד עיניך לפעול כפי מצותיה, וגם **שמרם בתוך לבבך** לחשוב תמיד כפי דרכי החכמה בהגיון לבך, והוא עצמו מ"ש (ג' כ"א) אל יליזו מעיניך נצור תושיה ומזימה:

פסוק כב

כי חיים הם למוצאיהם, להמוצא אותם, שהוא האיש שנעשו דברי התורה והחכמה קנין לו, הם חיים שהוא חיי הנפש, וגם הם **מרפא לכל בשרו**, שהוא הגוף, בענין שהם חיי הנפש והגוף, וגם למי שנתקלקלו סדריו ויחלה, הם מרפא, ולא כרפואת הסמים שכל אבר צריך לרפאות סם מיוחד, כי הסם התוריי מועיל לכל אבר ולכל מיני חולאים:

פסוק כג

מכל משמר נצור לבך, הוא עפמ"ש היטיבה ה' לטובים ולישרים בלבותם והמטים עקלקלותם יוליכם ה' את פועלי האון, ובארתי שם שרצונו לומר שהעיקר הוא שיהיה ישר בלבו ובמצפונו, הגם שלפעמים הנגלה ממעשיו הם בלתי ישרים. וזה גדר העיקול שהוא דבר שהוא ישר מבפנים ונראה מעוקל בחוץ. כל שהם ישרים וטובים בלבותם -- ייטיב ה' עמהם, עד שהמטה אותם לכף חוב ע"י העיקול החיצוני יעניש ה' אותו עבור זה כי רחמנא לבא בעי. ועז"א שמכל משמר היינו מכל דבר שצריך להשמר ולהזהר ממנו העיקר הוא שתצור לבך שהלב יהיה משומר מרע, **כי ממנו תוצאות חיים**, כי עיקר מקור החיים ותוצאותיו הוא מן הלב, ולכן הוא העיקר והגוף טפל אליו, והמעשה החיצונה אינה רע אם הוא ישר במצפון, כמ"ש גדולה עבירה לשמה. אבל בכ"ז אני מזהירך.

פסוק כד

הסר ממך עקשות פה, שתראה שגם המעשה החיצונה תהיה באופן שלא יליזו עליך בני אדם ויהיה חילול השם, הגם שכונתך זכה ורצויה, והנה השפתים הם חיצונים נגד הפה, ודבור הפה הוא דבור עקרי יותר נגד דבור השפתים, והזהיר שלא תעשה מעשה שעל ידו יהיה עליך חשד גדול עד שהפה יעקש מעשיך לאמר שהלכת בדרך עקש ועברת על היושר, ומוסיף שגם **לזות שפתים הרחק ממך**, הגם שלא יעמוד ע"י מעשה זו עקשות פה לעקש מעשיך, רק יוכל להתהוות עי"ז לזות קצת בשפתים החיצונים, שיהיה עליך לזות מן השפה ולחוץ, והלזות היא קלה מן העקשות שהלוז היא נטיה קצת, גם מזה תזהר, ולא לבד שתסור ממך לזות שפתים, כי גם הרחק ממך, עד שיהיה מרחק רב בין הלזות שפתים ובינך שתתקן מעשיך החיצונים בענין שלא יוכלו לספר עליך אף דבור קל ואף בדרך רחוק:

פסוק כה

עיניך לנכח יביטו העינים יציינו עיניו הפתוחים, והעפעפים יציינו סגירת העינים ע"י העפעפים המכסים אותם, והאדם צריך לפתוח עיניו בעניני הנפש להביט אל האלהים ומעשהו לראות מעשיו וגבורותיו וללכת בדרכיו, ועז"א **עיניך לנכח יביטו**, שנוכח מציין

ההגבלה ביושר נגד איזה נקודה, ובא כמה פעמים על ההגבלה נגד זאלהים שמזה בא שם נכחה, ונכוחה לא תוכל לבא (ישעיהו נ"ט:י"ד-ט"ו), וצריך אתה שיביטו עיניך נכח דרכי ה' כמ"ש עיני תמיד אל ה' כמש"פ שם, **ועפעפיך יישירו נגדך** אמנם בעניני הגוף ותאותיו צריך לסגור את עיניו, ולא יתור אחר מראה עיניו עד שעל ידי עפעפיך יישירו נגדך יפעלו שתהיה הליכתך בדרך הישר מה שנוגע נגדך, בעניני הגוף ותאותיו, וגם רצה לומר שבזה ילכו נגדך, נגד יצר הלב ותאותיו וחפצי הגוף והחומר:

פסוק כו

פלס מעגל רגלך, יש הבדל בין דרך ובין מעגל, שהמעגל הוא הדרך הסבוביי, ומי שצריך להטות מן הדרך וללכת בדרך סבוביי עד יחזור על ידו אל הדרך ההולך למחוז החפץ, המדה שבה משערין את הדרך הסבוביי שיגיע אל הישרה נקרא בשם פלס, והנה האדם צריך ללכת תמיד בדרך האמצעי שהוא הדרך הטוב בכל המדות, ואם לפעמים צריך להטות מדרך האמצעי וללכת בדרך סבוביי, כמו מי שיצא מדרך האמצעי אל אחת הקצוות שצריך לאחוז בקצה השני כנגדו שעל ידו יחזור אל קו הישר, כמו מי שאחז במדת הגאוה יותר מדאי שצריך לאחוז בקצה השני שהוא השפלות היתרה וירגיל א"ע בזה עד ישוב אל האמצע שהוא מדת הענוה, השיעור הזה נקרא פלס, ועז"א **פלס מעגל רגלך** ועל ידי זה **כל דרכיך יכונו** ותשוב אל הדרך הישר שהוא קו האמצעי ובכל זה אני מצוך לאמר.

פסוק כז

אל תט ימין ושמאל. שצריך ליזהר לכתחלה שלא יסור מקו האמצעי לא לימין ולא לשמאל, לא לצד התוספת ולא לצד המגרעת ובזה **תסיר רגלך מרע**:

פרק ה

פסוק א

בני לחכמתי הקשיבה, שהם חקי החכמה, שכבר התבאר שאין על חקי החכמה מופת רק הם מקובלים בקבלה וצריך שתקשיב אותם ותקבלם, **לתבונתי הט אזנך**, והתבונה הוא מה שהאדם מבין אותם מדעתו ומוציא דבר מתוך דבר ע"י בינתו, הט אזנך לשקול אותם בפלס בינתך:

פסוק ב

לשמר מזמות, נגד לחכמתי הקשיבה מפרש שתשמור מזימות שהם עצות עמוקות של החכמה, ונגד לתבונתי הט אזנך אמר **ודעת שפתיך ינצרו**, שמבואר אצלי שדעת נופל על

הדברים שמשיג אותם בידיעה ברורה, וזה ע"י החוש או ע"י מופתי התבונה, גם מבואר אצלי שהדעת יוחס אל השפתים, ואמר שעל ידי תבונה התבונן בה בינה עד שתבא לידי דעת וידיעה ברורה עד ששפתיך המוציאים דברי דעת ינצרו את הדעת:

פסוק ג

כי נופת תטופנה שפתי זרה, יש בזה משל ומליצה, המשל מדבר מאשה זרה ויצר התאוה, שפתויי שפתיה דומים כנופת, כי המתיק לו את תאותו, **וחלק משמן חכה**, שטעם העבירה חלק משמן ואינו מרגיש בו שום דופי, ובמליצה ידבר מיצרא דע"ג אשר יזנה לבבו אחרי דעות חיצונות, והשפתים מרמזים תמיד על הדעת, שהדעות שעליו יבנו ראיותיהם נדמה לו שהוא מתוק כנופת, וכן טעם חכמתה (שהחיך מרמז בכ"מ על החכמה) נדמו לו חלק כשמן שאין בו דופי:

פסוק ד

ואחריתה מרה כלענה, שזה ההפך מן נופת תטופנה, **חדה כחרב פיות**, זה ההפך של חלק משמן חכה, שהנפש טועמת טעם מר גם ביסודות שהניחו, ועל ידי התולדות שיוציאו בהם להכחיש פנות האמונה תכרת בחרב פיות שהוא חרב העונש:

פסוק ה

רגליה יורדות מות, ההולך אחריה ושומע לה, (כמו אשר ברגליך, (שמות י"א)) תוביל אותו למות, **שאול צעדיה יתמכו**, השאול הוא הבור העמוק שלפעמים יפול בו בעודו חיים, ור"ל שגם צעדיה מי שהולך אליה הגם שעוד לא שכב עמה, יתמכו את השאול והבור שיפול בו, ולא יוכל עוד לצאת משם, ועל המליצה יאמר, שמי שנתפס כבר למינות ימות מיתת הנפש, וגם ההולך בדרכה להשתמש בהיקשים המתעים ובהקדמות הפילוסופיות שבה, לא יוכל עוד לצאת משם:

פסוק ו

ארח חיים פן תפלס, כבר בארנו שיש הבדל בין ארח ובין מעגל, שהמעגל הוא הדרך הסבוביי, והמדה שבו מודדין ומשערין את המעגל הסבוביי להגיע בו אל היושר נקרא פלס, ור"ל פן תרצה ללכת במעגל הסבוביי דרך בית הזונה ללכת דרך שם אל ארח חיים ותפלס ותמדוד באיזה דרך תשוב מן המעגל הזה אל ארח הישר, כענין שאמרו ניזול אפתחא דזונות וניכוף יצרין ונקבל אגרא, וז"א **נעו מעגלותיה** המעגלות שלה הם נעים ונלוזים מן הארח הישר **ולא תדע** עוד לשוב אל ארח חיים, ולפי המליצה ר"ל שלא תאמר שע"י החקירה והפילוסופיא תשוב אל האמונה לברר הכל בדרך המופת, כי אח"כ תנוע נפשך במעגלי הספיקות ולא תמצא עוד דרך האמת לאור באור האמונה:

פסוק ז
ועתה בנים שמעו לי, שמעו לחקי החכמה המקובלים מה' **ואל תסורו מאמרי פי**, כי הפה מרמז על החכמה, לא תסורו ממנה אל החקירה ודעת מינים:

פסוק ח
הרחק מעליה דרכך, שלא תעבור דרך עליה, ואף **אל תקרב אל פתח ביתה** אף שהזונה איננה שם, ולפי המליצה ר"ל שתרחק מדרכי הע"ג וממינות, ואף אל תקרב אל ההצעות והיקשים שבם נכנסים אל שערי הכפירה, ולא תאמר שאתה תשתמש בהיקשים האלה לבנות בם בית נאמן לתורה ולתעודה:

פסוק ט
פן תתן לאחרים הודך, ההוד הוא היופי הפנימי הנפשיי זאת תתן לאחרים, שע"י הזנות יכהה אור השכל והוד הנפש, **ושנותיך** תתן **לאכזרי**, שימשול על גויתך חולי אכזרי המושל על הנואפים ולפי המליצה שע"י המינות תמסור הודך היינו נשמתך וכחות השכליים לאחרים, היינו אל עניינים אשר לא יועילו לאושר הנפש ואשר יוליכוה לאבדון, ושנותיך תתן לאכזרי כי שנות רשעים תקצורנה:

פסוק י
פן ישבעו זרים כחך, כח הגוף הוא הש"ז ישבעו זרים, היינו אשה זרה, **ועצביך** המונך ונכסיך שהשגת בעצבון כמ"ש בעצבון תאכלנה, **יהיו בבית נכרי** שיירשוך בני נכריה שאינם מתיחסים אליך, כי ולד כותית כמותה:

פסוק יא
ונהמת באחריתך בכלות בשרך ושארך, שלבסוף כשיכלה בשרך ע"י מירוק התאוה שיכלה הבשר, תנהום ותתחרט על העבר, ולפי המליצה כשיגיע קרוב לאחריתו ככלות הבשר ותאותיו (שבעבורם נטה מעקרי האמונה כדי למלאת תאות בשרו) אז ינהום ויתחרט, שאז יחשוב על העולם הנצחי שאבד ממנו ע"י האשה הזרה שהיא המינות, כי מי שהאמונה אזור חלציו לא ידאג על כלות הבשר כי יקוה על חיי הנפש:

פסוק יב
ואמרת איך שנאתי מוסר, המוסר הוא ע"י הכאה או יראת העונש זה שנאת לגמרי, **ותוכחת** היא מה שמתוכחים עמו להשיבו אל דרך הטוב ע"י ראיות השכל וזה לא שנאתי, אבל **נאץ לבי** אותו שהיה מבוזה אצלי:

פסוק יג

ולא שמעתי לקול מורי ולמלמדי לא הטיתי אזני, המלמד הוא יותר מן המורה, המורה מראה לו הדבר פעם א' איך יעשה אותו, והמלמד ילמדהו פעמים הרבה ובדרך לימוד שכלי ויסביר לו הדבר, ומוסיף שגם לזה לא הטיתי אזני לשמוע ללמודיו:

פסוק יד

כמעט, על דבר מעט שהוא תאות העוה"ז שאינם שוים כלום ואינם מתקיימים רק זמן מועט, איך בעבור מעט עונג הזה מכרתי את הבכורה עד **שהייתי בכל רע**, שבאו עלי כל הרעות, וההפסד יותר מן הריוח, וגם שבאו רעותי בפרהסיא, **בתוך קהל ועדה** וכדי בזיון וקצף:

פסוק טו

שתה מים מבורך, נגד פתויי היצר לחצוב לו בארת נשברים אשר לא יכילו המים שתה את המים מבורך, שהיא מי החכמה והדעת, ויש הבדל בין בור ובין באר, שמי הבור הם מכונסים ממי גשמים ומי הבאר הם נובעים, וממשיל תחלת לימוד החכמה למי בור מכונסים, כי בתחלה יקבל חקי החכמה מפי הקבלה לבד, ואח"כ הם **נוזלים מתוך בארך**, אח"כ ידמו כמי באר וכמעין המתגבר שמחדש חדושים מדעתו וגם יתגברו בלבו מי הדעת עד שהם נוזלים מן הבאר לחוץ, ללמד תורה וחכמה לזולתו, עד כי.

פסוק טז

יפוצו מעינותיך חוצה, היינו שיפוצו למודיו לבניו ותלמידיו ואח"כ שיפוצו **ברחובות פלגי מים** שיש הבדל בין חוץ לרחוב, שהחוץ הוא אחורי הבתים ואין נמצאים שם רק בני הבית, והרחוב הוא המקום הרחב לפני הבתים ששם הוא רשות הרבים, שאח"כ כל ישראל ישאבו וישתו מי חכמתו, ויהיו פלגי מים המתפשטים לכל עברים, כמ"ש שנעשה כמעין המתגבר וכנהר שאינו פוסק:

פסוק יז

והיו לך לבדך, והגם שיתפשטו מעינות חכמתך החוצה יהיו השמועות נאמרות על שמך וכן שכר החכמה יהיה לך לבדך, **ואין לזרים אתך**, ר"ל הגם שתלמידיך המפיצים חכמתך גם להם יהיה שכר אתך, הם אינם זרים כי נחשבים כבניך:

פסוק יח

יהי מקורך ברוך, המקור מציין המקום שמשם יתחיל נביעת המעין המתפשטים בעומק האדמה, ויציין במליצה שהשכל שלך יהיה ברוך כי תמצא שכל טוב מה', **ושמח מאשת נעוריך** שהיא התורה שקבלת בנעוריך:

פסוק יט

אילת אהבים ויעלת חן, האילה והיעלה שתיהן מגורתן על הררי בתר ועל הסלעים, ורחמם צר, כמ"ש הידעת עת לדת יעלי סלע חולל אילות תשמור, האילה תעורר אהבה והיעלה תעורר חן, ומדמה החכמה העליונה לאילה ויעלה במרוצתן קלה על הררי בתר, וכן החכמה באה מלמעלה ממקום גבוה, והיא מהירה במרוצת השכלותיה והיא מעלה אהבה וחן, ומפרש נגד יעלת חן **דדיה ירווך בכל עת**, הדדים הוא מקום הזיווג שתעורר חן בעת הזיווג, ונגד אילת אהבים אמר **באהבתה תשגה תמיד** גם שלא בעת הזיווג, והמליצה שבעת תזדווג אל החכמה להוליד בה תולדות וחדושים ירווך דדיה למצוא חדשות, וגם בעת שלא תחדש חדושים תשגה באהבתה לחזור על הראשונות שכבר השגת:

פסוק כ

ולמה תשגה בני בזרה, ואח"כ תוסיף סרה לחבק גם חיק נכריה, שהיא גרוע מן הזרה, בת אל נכר, ולפי המליצה הזרה הם החכמות המתעים, למה תשגה בהם אחר שתמצא חכמה ודעת בתורת ה', והנכריה הם למודי המינות והכפירה שתחבק אותם אח"כ:

פסוק כא

כי נכח עיני ה' דרכי איש, הדרך הוא הדרך הישר, והמעגל הוא הדרך הסבובי, ואם מודד את המעגל להגיע על ידו אל הדרך הישר זה נקרא פלס, עז"א שדרכי איש הנפשיים הישרים הם נוכח ה', והוא הכין לו הדרך הישר עפ"י התורה כמ"ש והודעת להם את הדרך אשר ילכו בה, וגם **כל מעגלותיו מפלס**, שאם לפעמים צריך ללכת במעגל נוטה מדרך הישר, כמו במדת חסידות ולפנים משורת הדין, או לעבור על ד"ת לפי צורך שעה, כמו אליהו בהר הכרמל, שזה נקרא מעגל, ה' מפלס ומכוין גם את המעגל שיגיע על ידו אל הדרך הישרה:

פסוק כב

עונותיו ילכדנו את הרשע, לעומת מ"ש שהדרכים הטובים של האדם הם נוכח עיני ה' שה' מסייע לו להטהר וללכת בדרך הטוב, אומר שדרכי הרשע אינם מה' רק עונותיו ילכדונו, כמ"ש הבא לטהר מסייעין לו והבא לטמא פותחין לו, ויש הבדל בין עון ובין חטאת שהעון מציין עוות השכל והחטא מציין המעשה בפועל, העון הוא עוות המחשבה והחטא הוא החסרון במעשה, ור"ל שהרשע כשתסיתהו תאותו ותאלצהו לעבור עבירה והוא ירא מעונשי ה', ומצות התורה, אז יקרא אל העון שהוא עוות השכל לעזרו, שאז יעוה בשכלו להכחיש את המצוה ואת המצוה עליה, את ידיעתו והשגחתו,

גמולו וענשו ודומיהם, ועונותיו ילכדנו לעבור על המצוה, ובכ"ז אין עקר סמיכה שלו על עות השכל, כי אם לא היה החטאת שהיא תאותו אל העבירה לא היה סומך על העון וטענת ההכחשה, רק **שבחבלי חטאתו יתמך**, שע"י החבלים של חטאתו שהיא התאוה על זה יתמך, ועל ידי זה משתמש בהעון וכופר במצוה כדי למלאת יצר תאותו, ובכל זה על ידי ההרגל שמורגל בחטאים נמשך למינות ומחזיק בעון שהוא עוות השכל והכפירה. עד שלבסוף.

פסוק כג

הוא ימות באין מוסר, שאח"כ לא יקבל עוד מוסר שהוא מה שיפחידוהו בעונשי ה', ואף שיענישהו ה' לא יקבל מוסר כי **ברוב אולתו ישגה** שידבק אח"כ באולת, שהאויל הוא המטיל ספיקות בכל דבר, ולא יאמין שבא העונש בהשגחה כי יטיל ספק אולי הוא מקרה ולכן לא יקבל מוסר כי יתלה הכל במקרה:

פרק ו

פסוק א

בני אם ערבת לרעך, לעשות לו איזה דבר, ואח"כ **תקעת לזר כפיך** בענין שהוא הפך הערבות שערבת לרעך, למשל שערבת לרעך למכור לו בית או שדה ואח"כ תקעת כפיך לזר למכור לו השדה או הבית הלז, ויש ערב ויש ערב קבלן, ומוסיף שלהזר נתת תקיעת כף שהוא יותר מערבות:

פסוק ב

נוקשת באמרי פיך, תחילה נוקשת במה שערבת לרעך ואתה מחיוב לקיים דבר מצד שהערבות שלו קודם ומצד שהוא רעך, ואח"כ **נלכדת באמרי פיך**, במה שנתת תקיעת כף ונלכדת בפח:

פסוק ג

עשה זאת אפוא, זאת העצה שתעשה למען **תנצל**, אחר **שבאת בכף רעך** והערבות שלו קודם, **לך התרפס**, השפל עצמך לפני הזר שיפטרך מן התקיעת כף, **ורהב רעיך** או שתגדיל את ריעך למלאת רצונו עד שיפטור אותך מן החיוב שנתחייבת:

פסוק ד

אל תתן שנה לעיניך, שינה קבועה, ואף תנומה דרך עראי:

פסוק ה

"**הנצל כצבי מיד** - הצבי הנצוד הוא ניצול בכח גופו וקרניו;

וכציפור מיד יקוש - שמניחים דבק והוא נוקש ע"י דביקת נוצותיו אל הדבק, יינצל ע"י מריטת נוצותיו הדבוקים אל המוקש.
כן תינצל: או בכח גופך, או במה שתניח ממונך ומלבושך ביד מי שערבת לו.
וכל זה משל, והמליצה - על הערבות שערב כל איש לה' לשמור תורתו ומצותיו, כמו שאמרו: הכל נתון בערבון, או על הערבות לשמור נשמתו בטהרה; ואחר-כך יתקע כפיו לזר, והוא היצר הרע, או החומר המתאווה שנמשך אחריו לעשות הפך הערבות. ועל-ידי-כך נוקשת באמרי פיך, ומבואר בכל הספר שהפה מרמז על החכמה, והוא נוקש באמרי פיו תחילה לעשות כפי חקי החכמה, ואחר-כך נלכד לעשות הפך מחוקיה.
והעצה הוא, אחר שבאת בכף ריעך, שהבטיח ונשבע לה' לשמור מצותיו והתחייב לנפשו לשמור אותה ממצודות היצר הרע, צריך להכניע את חמרו, שעל-זה אמר: לך התרפס, וצריך להרהיב ולהגדיל את ריעו, שהוא הקב"ה או הנשמה, וצריך לבל יתן שינה לעיניו ולעבוד את ה' בתמידות ולהנצל מן היצר הרע; כצבי מיד - שיהיה רץ כצבי לעשות רצון קונו, ונגד מה שהיצר הרע תפסו בידו ישמיט את עצמו בכחו לתורה ולתעודה; ואם משכו ברשתו בפתויו, צריך להנצל כצפור מפח יקוש - על-ידי שיניח נוצותיו, שהם מלבושיו החיצונים, שיחלק קניניו המדומים לעניים, ושערותיו יגלח לשמים כמעשה הנזיר שבא לפני שמעון הצדיק, וגופו יענה ביסורים:

פסוק ו

"**לך אל נמלה עצל** - כל כוחות מעשה בראשית נטועים בנפש האדם, וכל כוח ומידה שימצא האדם במין ומין מבעלי-החיים, ידענו שכן נמצא גם בנפשו. והרבה מידות יש בבעלי חיים שאינם צריכים להם לצורך חיותם, וה' הטביע בם מידה זו שילמד האדם ממנה לעשות כן, כמו שאמרו חז"ל: אלמלא לא ניתנה תורה, למדנו צניעות מחתול וכו'. והנמלה, נטע ה' בה מידת הזריזות לאסוף ולכנוס, שממנה ילמד האדם לשקוד ולהרבות באסיפת החכמה, ועל זה אמר: אתה, העצל, אשר תחשוב שלא נמצא בנפשך מידת הזריזות, או שהזריזות אינה מידה טובה או מועלת, לך אל הנמלה, ותמצא שנטוע בה מידה זו שלא לצורך חיותה, רק כדי שתראה דרכיה וחכם, רוצה לומר, תלמד ממנה בהנהגת אסיפת חוקי החכמה בזריזות והשתדלות רב.

פסוק ז

אשר אין לה קצין שוטר ומושל, כי בין בני אדם יתנהגו לפעמים במדה אחת הגם שאינה מדה טובה מפני שכן ינהג ביניהם הקצין, שהוא האיש העומד בקציהם מפני חשיבותו

וכולם מתדמים לעשות כמעשיו, או מפני שוטר ומושל שהמושל יכוף אותם על הנהגה אחת ע"י שוטריו ונוגשיו, אבל הנמלה לא תעשה זאת מפני אלה הטעמים ובכל זה.

פסוק ח

תכין בקיץ לחמה, אחרי אשר **אגרה בקציר מאכלה**, שהקציר הוא קודם הקיץ שכל ימי הקציר תאגור ותאסוף גרעיני תבואה למאכלה, ואח"כ כשכלה קציר והתחילו ימי הקיץ שאין עוד גרעיני תבואה בשדה, תשתדל להכין את לחמה, להניחו במקום משומר, ולחתוך ראש הגרעינים שלא יצמחו, ובזה תקח מוסר להרבות לאסוף חקי החכמה ודברי התורה בלבך כל ימי הנעורים, ואל תאמר די, ואחר שאספת כולם אז תבינם בשכלך. כמ"ש ליגמר איניש והדר לסבר, ולהכין לך צידה ליום מועד כמו שהנמלה מכינה על ימי החורף. כי רק מי שטרח בע"ש יאכל בשבת, וכן אחר שאספת חקי החכמה תכינם ע"י בינתך ושכלך שיהיו לחם הנפש, כי החכמה והתורה הוא מזון צחצחות הנפש ליום מועד:

פסוק ט

עד מתי עצל תשכב, ר"ל ואתה העצל כבר עבר קציר כלה קיץ ואתה עדיין שוכב הוזה ולא עשית מאומה, ודרך העצל לישן כמה שעות על היום, ואחר שהתעורר משנתו שכב יתר היום על מטתו. עז"א עד מתי תשכב, ויותר מזה **מתי תקום** ותתעורר **משנתך**, והמליצה שבנערותו ישן ואינו מבחין כלל מפני הסכלות, וגם אחר שיתעורר וישכיל תכלית האדם וכי ראוי שיעסוק בתורת ה', ישכב אח"כ ולא יעשה מאומה מפני העצלות, לכן אמר עד מתי תתעצל ויותר מזה עד מתי תהיה שקוע בסכלות:

פסוק י

מעט שנות, תחלה ישן השינה הקבוע, ואח"כ **מעט תנומות** נים ולא נים תיר ולא תיר, ואחר שיתעורר גם מתנומה אז **מעט חבוק ידים לשכב** על המטה ולא יעשה מאומה:

פסוק יא

ובא כמהלך ראשך, בעת שיורש מנכסיו בא הריש כארח מהלך כדרכו באין עומד לנגדו כי לא יעשה תחלה דבר נגד הריש והעוני הבא עליו, **ומחסורך כאיש מגן** ואח"כ יבא עליו המחסור שיחסר לו לחם וכל צרכיו, ואז יעמוד וילחם נגד המחסור וירצה לגרשו מביתו, אבל המחסור יעמוד נגדו כאיש נושא מגן וצינה ולא יוכל לגרשו מביתו ולעשות לו מאומה:

פסוק יב
אדם, מי שהוא **אדם בליעל** הפורק עול שמים מעליו במצות שבין אדם למקום, ובמצות שבין אדם לחברו הוא **איש און**, האיש הזה חטאו ניכר בז' דברים, א] בכלי הדבור **הולך עקשות פה**, שמדבר עקשות נגד חקי החכמה, שפה מרמז על החכמה, ב] בכלי המעשה, נגד העינים אמר.

פסוק יג
קורץ בעיניו, הפך ממ"ש ולא תתורו אחרי עיניכם, ג] בכלי התנועה **מולל ברגליו**, מרמז מלים ברגליו לרוע, ד] בידים **מורה באצבעותיו**, ה] נגד המחשבה.

פסוק יד
תהפוכות בלבו, בעניני האמונה חושב דברים הפך האמונה, ובעניני בני אדם **חורש רע** נגד חברו, ז] **מדנים ישלח** בין אדם לחברו:

פסוק טו
על כן פתאום יבא אידו, היינו שאידו ימהר בזמן, וגם יהיה מהירות בפעולת ענשו, **פתע ישבר**, **ולא יהיה לו מרפא** כי לא ישוב בתשובה:

פסוק טז
שש הנה, הששה דברים הראשונים שחשב **שנא ה'**, **והשבע** שהוא מדנים ישלח שהיא השביעית, היא **תועבת נפשו**, שהיא גרוע מכולם כי משחית את הקיבוץ בכלל:

פסוק יז
עינים רמות, חשבם שנית בפרטות לרע יותר, נגד קורץ בעיניו מוסיף **עינים רמות** שהוא הגאוה שיתגאה נגד האמונה, נגד הולך עקשות פה מוסיף **לשון שקר**, שהלשון מורה תמיד על הבינה שמנגד נגד החכמה בראיות של הבינה ובהיקשים מתעים, נגד מורה באצבעותיו אומר **ידים שופכות דם נקי**:

פסוק יח
לב, נגד חורש רע אומר **לב חורש מחשבות און**, נגד מולל ברגליו אמר **רגלים ממהרות לרוץ לרעה**, ונגד תהפוכות בלבו מוסיף.

פסוק יט
יפיח כזבים עד שקר, שידבר כזב ומעיד שקרים בעניני האמונה, ונגד השביעית שהיא תועבת ה' אמר שנית **ומשלח מדנים בין אחים**:

פסוק כ

נצור בני מצות אביך, המצוה היא מה שיכריח המצוה את המצווה לעשות פקודתו, כמו מצות אב לבנו, אדון לעבדיו, והתורה הם הלמודים שילמדנו כמו האמונות והדעות והמוסרים. לכן יחס המצות אל האב המכריח לשמור מצותיו, וצוה שיצור אותם הגם שהם נגד טבע לבו, **ואל תטוש תורת אמך**, יחס התורה אל האם, ואמר שאחר שיצור מצות אביו ממילא לא יטוש תורת האם, כי התורה נפש האדם תמשך אחריה בטבע, רק אם ינאץ מצוה אז יעזוב תורה ויכחיש עקרי אמונה כדי שיוכל לפרק מעליו עול מצות, אבל הנוצר מצוה לא יטוש תורה:

פסוק כא

קשרם על לבך תמיד, שהגם שהמצות רחוקים מטבע הלב תקשרם בעבותות שיהיו קשורים תמיד על לבך, ותטה את לבך שהיא הכח המושל בגויה, לשמרם, וגם **ענדם על גרגרותיך**, לדבר בהם תמיד שע"י השינון ישמרו אצלך גם בלב, וכ"ז נגד המצות, ונגד תורת אמך אמר.

פסוק כב

בהתהלכך, מדבר משלשה מעמדות שדבר עליהם למעלה (ג' כ"ג-כ"ה) בלכתו בדרך, ובשכבו, ובקומו בביתו, **בהתהלכך** בדרך שאז יש סכנת הדרך **תנחה אותך** בדרך הישר, **בשכבך** אז יש סכנה מפני שאינו משתמש אז בחושיו ובשכלו **תשמר עליך** ובעת תקוץ משנתך היא תהיה השיחה שלך:

פסוק כג

כי נר מצוה, המצוה שהיא פרטית נמשלה לנר פרטי, **ותורה אור**, והתורה שהיא כללית נמשלה לאור שהוא כללי, הנר אינו בוער רק בעוד שיש שם שמן ופתילה. וכן המצוה היא רק בעודו כלוא בגויה, והאור מאיר מצד עצמו כן אור התורה דבוק בנפש מצד שהיא נשמה אלהית, וגם אחרי הפרידה אור אלהים מאיר על ראשם ועטרותיהם בראשיהם, וכמו שעל ידי האור תאיר הנר, כן ע"י עסק התורה ישמור מצוה ולא ע"ה חסיד, האור בא מלמעלה והנר בא מלמטה, כן אור התורה מלמעלה ונר המצוה למטה בעניני הגויה וקשורה עם הנפש שדומה כשמן ופתילה שיתלהב בו האור ותאיר, **ודרך חיים תוכחות מוסר**, שהגם שי"ל אור ונר צריך ללכת בדרך חיים, שאם אינו הולך בדרך חיים לא יועילו האור והנר, ומי המוליך אותו בדרך חיים, תוכחות מוסר, שע"י שיקבל תוכחת השכל מן המוסר ויראת ה', עי"כ ילך בדרך חיים, ואז יועילו לו נר מצוה ואור תורה לשמרו מן הפחתים ומן הקוצים ומן הברקנים כמ"ש יראת ה' ראשית דעת:

פסוק כד
לשמרך מאשת רע, זונה ישראלית, **מחלקת לשון נכריה** זונה עכו"ם, והגם שתפתה אותך בחלקת לשון, ולפי המליצה אשת רע החכמות המובילות אל ההכחשה באלהות, וחלקת לשון נכריה דרכי הע"ג, הגם שהולכים בדרכי ההיקשים התבונים שזה נרמז תמיד במלת לשון שמורה על הבינה:

פסוק כה
אל תחמד יפיה בלבבך, שתשמר מלהלכד בה בין ע"י יפיה, בין מלהתפתות אליה על ידי שתרמוז לך בעפעפיה, ולפי המליצה שלא תחמוד דרכי עיונם וחקירתם ולא תמשך אחר ראיותיהם שידמה לך שיש בהם ממש ושרואים בעפעפי שחר:

פסוק כו
כי בעד אשה זונה פנויה, תבא **עד ככר לחם** שתאבד עשרך ופרנסתך, **ואשת איש תצוד נפש יקרה**, היא תצוד הנפש עצמה ואף שתהיה נפש יקרה וגבוהה כמו נביא ושר:

פסוק כז
היחתה, תפס שני משלים, (משל א') שיחתה אש בחיקו, שהיא אש ושמניחה בחיקו שאז תשרפנה בגדיו לגמרי: (משל ב')

פסוק כח
אם יהלך איש על הגחלים שאינו אש רק גחלים, ואינו מחתה אל חיקו רק שמהלך עליהם, מ"מ **תכוינה רגליו**:

פסוק כט
כן הבא אל אשת רעהו, הוא דומה כמחתה אש בחיקו, וגם **כל הנוגע בה** שאינו שוכב עמה רק נוגע, שזה כמשל השני שהולך ע"ג גחלים, ג"כ **לא ינקה** ורגליו תכוינה:

פסוק ל
לא יבוזו לגנב, הגנב מעולה מן הנואף, א] מצד שאכף עליו ההכרח **כי יגנוב למלא נפשו כי ירעב**. ב) מצד שאם.

פסוק לא
נמצא יש גבול לענשו, כי **ישלם שבעתים** אם גנב שור ושה ישלם ארבע נוסף על השור, ושלשה נוסף על השה, חוץ ממה שמחזיר השור והשה עצמם ובזה **את כל הון ביתו יתן**, ויפטר מן העונש בממון:

פסוק לב
נואף אשה, אבל הנואף הוא **חסר לב** שאינו דומה כהגנב שעשה הגניבה למלא נפשו כי **הוא יעשנה** מצד **שמשחית נפשו**, כי לא ישביע בזה רעבונו כי אבר א' יש באדם משביעו רעב:

פסוק לג
נגע, הגנב לא ישלם רק ממון, והוא **נגע ימצא**, הגנב לא יבוזו, והוא **קלון ימצא**, הגנב תמחה חרפתו ע"י תשלומי ארבעה וחמשה, והוא **חרפתו לא תמחה**:

פסוק לד
כי קנאה חמת גבר, כי חמת הגבר בעל האשה שבוער עליו בא מצד הקנאה שמקנא על כבודו, ועל שחלל כבוד ביתו, וע"כ **לא יחמול ביום נקם**, כי הנקמה הבאה בסבת הקנאה לא תדע חמלה:

פסוק לה
לא ישא פני כל כופר, אם ירצה לתת לו כופר ממון לא ישא ממנו כי אשתו נאסרה עליו ובניו נתחללו וזה לא יכופר בממון, **ולא יאבה כי תרבה שוחד**, ואף שתרבה שוחד לדיינים שיאמרו שאשתו מותרת עד שתסתלק הקנאה לא יאבה בזה כי עדן תבער הנקמה בלבו:

פרק ז

פסוק א
בני שמור אמרי, וכן אמר למעלה (ב' א') אם תקח אמרי ומצותי תצפון אתך, ושם התבאר:

פסוק ב
שמור מצותי וחיה, המצוה יעשה אותם האדם וחי בהם, והתורה היא מאור העינים שתראה לו הדרך שבו ילך, וע"כ **שמור תורתי כאישון עיניך**, שכמו שישמור אדם אישון עיניו בל יתעור, כן צריך לשמור את התורה שהוא העין השכלי שבו יראה אור:

פסוק ג
קשרם על אצבעותיך, שכל מעשה שתעשה באצבעותיך יהיו ע"פ התורה, **כתבם על לוח לבך** שכל מחשבות הלב יהיו כפי דרכי החכמה, והלב הוא הכח המושל אשר בנפש וצריך שציורי החכמה יהיו כתובים עליו במכתב אלהים חרות על הלוחות, להשביח שאון ציורי התאוה המתנשאים על הלב, ור"ל שתראה שבין המחשבות בין פעולות האצבעות הכל יהיה ע"פ עצת התורה:

פסוק ד
אמור לחכמה אחותי את, הקורבה אל האחות הוא מצד התולדה, והקורבה אל המודע הוא מצד הבחירה, וכבר התבאר שחקי החכמה לא ימצא האדם מעצמו רק הם נתונים לו מאלהים, כמו שאהבת האחות מאלהים היא, ונפש האדם ערוכה באופן שימצאו בה כל הכחות שהן נושאי החכמה, וחקי החכמה הם טבועים בנפש האדם מיצירתה כמו האחות שקורבתה מצד התולדה, אבל הבינה יוליד אותה האדם מדעתו שיבין דבר מתוך דבר, וע"כ אמר **ומודע לבינה תקרא** שזה דומה כמודע שנתקרב אליו ע"י בחירתו:

פסוק ה
לשמרך מאשה זרה, הזרה תהיה גם ישראלית אם היא אינה אשתו, והנכריה הוא דוקא מעם אחר, ועל הרוב לא יאהב נכריה רק אם תפתהו בחלקת לשונה, ועז"א **מנכריה אמריה החליקה**, ולפי המליצה העיונים הזרים אל חכמת התורה נקראים אשה זרה, ובכ"ז יצוייר שתהיה הזרה לו לאשה אם יקחנה בחופה וקדושין, וכן יצוייר שישתמש בחכמות האלה לעניני התורה, והנכריה הם דעת מינות וע"א שהם נכרים לגמרי מן התורה, רק שיחליקו אמריהם בהיקשים פילוסופי' הנמשכים למינות עד שימשך אחריהם והתורה תצילהו משתיהן:

פסוק ו
כי בחלון ביתי בעד אשנבי נשקפתי, בחלון רואים דברים הגלוים, והאשנב בו יביטו ענינים צפונים, ור"ל ראיתי במראה הגלויה ובמחזה נסתרת:

פסוק ז
וארא בפתאים, בעד החלון ראיתי בפתאים שאין להם שכל להסתיר מעשיהם, ובעד האשנב **אבינה בבנים** שאינם פתאים ומסתירים מעשיהם, אבינה ע"י ראיית האשנב, איך הוא **נער חסר לב**, ר"ל שחסר לו כח המושל לעצור בעד תאותו:

פסוק ח
עובר בשוק, ראיתי שתחלה עובר בשוק, רק שנוטה **אצל פנה**, אצל הפנה שהיא יושבת שם, ואח"כ **דרך ביתה יצעד**, ומפרש.

פסוק ט
בנשף, שתחלה עובר בשוק בעת הנשף, ר"ל בתחלת הלילה, ואחר שגם בעלות השחר יש נשף מפרש **בערב יום**, ר"ל הנשף שהוא בערב יום, ואח"כ דרך ביתה יצעד **באישון לילה ואפלה**:

פסוק י
והנה אשה לקראתו, כמו שהתכוין ללכת דרך ביתה כן תצא היא לקראתו, **שית זונה**, ערותה טבועה בזנות מצד טבע גופה, **ונצורת לב** שאין לה כח המושל למשול על תאותה, כי לבה שהיא הכח המושל היא נצור מצורה, שהרהורי התאוה מקיפים את לבה בציורי עבירה תמיד ע"ד כי מצודים וחרמים לבה, והלב נשמר ונצור מהם:

פסוק יא
הומיה היא, שכל טבעה ותכונתה יוצאים מגדר השיוי, אם במדותיה היא הומיה וכועסת תמיד, ולא תאמר שתהמה על שפחותיה הסוררים, כי בהפך היא עצמה **סוררת** ומכעסת בעלה וב"ב, וגם יוצאת מן הצניעות כי **בביתה לא ישכנו רגליה**, רק.

פסוק יב
"**פעם בחוץ** שהוא אחורי הבית, **ופעם ברחובות** במקום רשות הרבים שמלא אנשים, וגם **אצל כל פנה תארב** לצודד אנשים ההולכים מן הצד:

פסוק יג
והחזיקה בו, תלך בהעזה ממדרגה למדרגה, תחלה תחזיק בו, ותוסיף להעיז **ונשקה לו העזה פניה** יותר **ותאמר לו**.

פסוק יד
זבחי שלמים עלי, היא מספרת לו כי תזמן אותו לסעודת מצוה לאכול מבשר שלמים, ושאצלה היא שמחה של מצוה כי **היום שלמתי נדרי**, שהיצה"ר מתחיל במצוה:

פסוק טו
על כן יצאתי, תחלה תאמר שע"י שראתהו אותו הולך **יצאת לקראתו**, מוספת להעיז ותאמר שיצאה **לשחר פניו** ולבקשו שבצאתה לא ידעה שיקרה לקראתה, והיה דעתה לבקשו:

פסוק טז
מרבדים, מוספת להעיז שילין שם בביתה ושערשה רבודה במרבדים יקרים שעליהם ישכב:

פסוק יז
נפתי משכבי, מוספת להעיז שישכב על משכבה, כי במ"ש רבדתי ערשי לא פרטה שישכב על משכבה, כי יכול לשכב על ערשה והיא תשכב במק"א, אבל במ"ש משכבי היינו מקום שהיא תשכב שם:

פסוק יח
לכה נרוה דודים, ומוספת לאמר **נתעלסה באהבים** ששם אהבים בא בבאור על הזיוג והתשמיש:

פסוק יט
כי אין, בל יירא מאישה אמרה **שאין האיש בביתו** ולבל יירא פן ישוב לביתו אומרת **שהלך בדרך למרחוק**, ולבל יאמר כי יצטרך כסף למסחר וישוב לביתו, אומרת.

פסוק כ
צרור הכסף לקח בידו, ולבל יפחד פן יגמר המסחר במהרה וישוב לביתו, אומרת **ליום הכסא יבא ביתו**, יש לו עת קבוע מתי יבא ולא יבא קודם לכן:

פסוק כא
הטתו ראה שתחלה לא שמע אליה רק **שברוב לקחה** הטתה אותו שיפנה אליה, ואח"כ **בחלק שפתיה** ודברי חלקות **תדיחנו** ממקומו להתחיל לזוז ללכת אחריה:

פסוק כב
הולך אחריה פתאום, ואחר שנדח ממקומו מתחיל פתאום ללכת, כי אם היה מתמהמה ושואל עצת שכלו היה מתאפק מלכת, אבל זה יתהוה פתאום ובכ"ז תחלה לבו נוקפו והולך מתוך הכרח **כשור אל טבח יובל**, שאינו הולך ברצון רק בהכרח, ואח"כ ילך ברצון, ובכ"ז ילך **כעכס אל מוסר אויל**, הנחש המצלצל ההולך ליסר את האויל, הגם שהולך ברצון בכל זה הוא מצלצל להזהיר את האויל המסתפק בכל דבר שידע להזהר מארסו, כן הגם שהולך ברצונו לבו מצלצל ומזהיר אותו מן הארס הטמון שם:

פסוק כג
עד יפלח חץ כבדו, עד שחץ התאוה יפלח את כבדו וירתיח כסיר את דמו ששרשו בכבד, ואז לא ילך עוד בהכרח רק ברצון **כמהר צפור אל פח** שהולך במהירות **ולא ידע כי בנפשו הוא**, כן ילך ברצון טוב ואין לבו נוקפו עוד:

פסוק כד
ועתה בנים שמעו לי, תחלה שמעו והבינו הטעם שדברי צודקים, ואח"כ **הקשיבו** אף **לאמרי פי** ולא תדרשו טעם כלל:

פסוק כה
אל ישט אל דרכיה לבך, הדרך הוא דרך הרבים, והנתיב הוא נתיב היחיד, שלא לבד שלא ישט לבך אל דרכיה דהיינו לזנות עמה, כי גם **אל תתע בנתיבותיה**, שלא תטעה ללכת בנתיבות הקטנות שלה, כמו לדבר עמה ולהסתכל בה, שיוכל להיות שיאמר בלבו

שמובטח שלא יחטא ויקבל שכר, כמ"ש ניזול אפתחא דזונות וניכוף יצרא ונקבל אגרא, שזה נתיב קטן מדרכיה:

פסוק כו

כי, מפרש שלא ישט אל דרכיה הגדולים **כי רבים חללים הפילה**, וגם אל יבטח בצדקתו שלא יבא לידי עבירה ויתע בנתיבותיה הקטנים, **כי עצומים כל הרוגיה**, אנשים שהרגה הם עצומים וגבורים בתורה וביראה, ובכ"ז לא עמדו בנסיון, ולכן לא תקרב אליה כלל, כמ"ש למעלה אל תקרב אל פתח ביתה:

פסוק כז

כי דרכי שאול ביתה, השאול הוא הבור העמוק ויצוייר שיפול בו קודם שימות ור"ל מי שהולך אפי' דרך ביתה כבר הולך בדרכי שאול ויפול בבור עמוק, ויצייר שבחדרים העמוקים של השאול יושב המות ומי שבא בשאול משם יורדות אל חדרי המות, ר"ל יבא לידי עבירה:

פרק ח

פסוק א

"**הלא חכמה תקרא** - נגד מה שהזונה תבוא בחושך ובאפילה, הלא החכמה תקרא בפרהסיא.

וכבר התבאר, כי נתינת קול קטן מקריאה, כי:

* החכמה באה מלמעלה ומקובלת מאת ה' נותן החכמה, והיא תקרא אל האדם שישמע לחוקי החכמה ויקבל אותם,

* והתבונה תתן קולה, כי היא יוצאת משכל האדם ותתן קול להשמיע שנמצא באדם כוח להתבונן בינה ולהבין דבר מדבר, והאדם ירגיש הקול הזה במעמקי נפשו, והוא יקרא אל התבונה ויוציא אותה משכלו.

פסוק ב

"**בראש מרומים** - נגד מה שהזונה יוצאת מביתה לחוץ ולרחובות, מצייר שהחכמה יורדת ממרום. ותחילה תעמוד בראש מרומים, **עלי דרך** הגדול, שהדרך הוא דרך הרבים, ואחר-כך **בית נתיבות ניצבה**, תתייצב בית נתיבות הקטנים שהולכים בה יחידים איש איש לבדו אל העיר, ומשם תעמוד.

פסוק ג

"**ליד שערים לפי קרת** - בשער העיר שנכנסים שם אל העיר, ואחר-כך **מבוא פתחים תרונה**, תרון בפתחי היחידים.

והציור הוא:

* שתחילה תבוא החכמה בדברים פשוטים וחוקים המסורים לכל ההמון, ויצייר שתעמוד על דרך הרבים, ששם הולכים כל העולם, והם פשטות דברי התורה וסיפוריה הפשוטים והמצוות כפי פשוטם, שנמסרים לכלל ההמון בשווה.

* ואחר-כך תעמוד בית נתיבות, שאין הולכים שם רק אנשים פרטיים, והם דברי תורה שאין נמסרים לכל ההמון רק לחכמים שהם הולכים בנתיבות בפני עצמם, כמו דרך הדרוש ודרך המושכל שבתורה, ודרכי החסידות במצוות וטעמי המצוות,

* ואחר-כך תעמוד ליד שערים שבו ישבו הסנהדרין והשופטים, והם חוקי התורה שנמסרות לסנהדרין וחכמי לב הגדולים, שהם קיבלו כל תורה שבעל-פה ומהם הוראה יוצאת לכל ישראל,

* ואחר-כך תרון במבוא פתחים, ששם ישבו יחידים בסתר בחדר הורתם, והם סודות התורה, כמו מעשה בראשית ומעשה מרכבה, שאין נדרשים ברבים, רק ביחיד וליחידי סגולה.

וארבעה דברים אלה, כנגד אמון פדגוג, אמון רבתי, אמון מכוסה, אמון מוצנע, פרד"ס, כנודע.

פסוק ד

"**אליכם אישים אקרא** - אישים הם הגדולים, אליכם תבוא קריאת החכמה בייחוד.

וקולי אל בני אדם - ויתר בני אדם הקטנים ישמעו את קולי, הגם שאין הקריאה מיוחדת להם.

כי החכמה לא תבוא רק בלב אלה שקידשו את לבבם להיות מקדש לה, והסירו כל השיקוצים וציורים הרעים מהיכלה, עד שייקראו בשם חכם לב, שליבם מושל בחכמה, ובכל זאת תתן קולה לכל המון בני אדם, ואיש איש יזכה לקבל ממנה כפי הבנתו, עד שתתן קולה גם אל הנלוזים ממנה מפני הפתיות או הכסילות, שעל זה אומר -

פסוק ה

הבינו פתאים ערמה, שהערמה הוא הפך הפתיות, שהפתי הוא נלוז מחקי החכמה מפני שלבו נפתה לכל דבר ואין בו ערמימות לעיין ולחשוב על דרכיו, והחכמה תתן בלבו ערמימות כמ"ש (א' ד') לתת לפתאים ערמה וכמש"פ שם, **וכסילים הבינו לב**, הכסילים

נבדלים מן הפתאים שהם אינם חסרים חכמה שהכסילות יהיה לפעמים בעל דעה גדולה, רק שהוא נלוז מחקי החכמה מפני ציורי התאוה ומדות הרעות המושלים בו, ולבו שהוא הכח הממשלה אשר בנפש לא יוכל להתגבר על יצרו, ולכן יחלוק על חקי החכמה העומדים לשטן לו בפני תאותו, וע"כ החכמה אומרת להם **שיבינו לב**, שילמדו למשול ברוחם ושלבם יתגבר על תאותם ובזה יפנו דרך לחכמה לשכון כבוד בהיכלם:

פסוק ו

שמעו כי נגידים אדבר, עתה יציע איך גלה השי"ת את החכמה ונתנה לבני אדם ע"י התורה אשר נתן לעמו, והשקיף בזה ארבעה ענינים, שבכל מצוה יש דבור ואמירה, האמירה הוא הלשון שבו נאמרה המצוה בתורת הכתב, והדיבור הוא פי' המצוה שמסר בעל פה, שבו פי' המצוה באורך, ובכ"מ שאמר וידבר ה' אל משה לאמר, ר"ל במלת וידבר, שדבר עמו בארך והודיעו פרטי המצוה והלכותיה בע"פ, ובמלת לאמר ר"ל וכה אמר, שהוא הלשון שבו נאמרה תורת הכתב, ועוד יש שני ענינים, א] טעמי המצות וסודם, ב] ענינים מקובלים שהם סודות וצפונות, כמו סתרי תורה ומעשה בראשית ומעשה מרכבה, ובכל אחד כפלים לתושיה, כמ"ש אליכם אישים אקרא וקולי אל בני אדם, ענינים רמים וגבוהים שנאמרו לאישים גדולי העם וחכמיהם, וענינים פשוטים שנאמרו להמון, והיה על תורת הפה שהיא רוב התורה שרובה על פה אמר **שמעו כי נגידים אדבר**, שתורת הפה שבו דברתי בארך כל הלכות המצות ופרטיהן ופירושיהם שזה מצויין במלת וידבר, הם נגידים, שהנגיד הוא הפוקד על העם וכן באו כפוקדים ומצוים לעשות, וכן כמו שהנגיד הוא הגדול והנכבד בעם כן כולם ענינים גדולים והלכות גדולות וקבועות, הנמסרים לנגידי העם ומוריהם, וזה נגד אליכם אישים אקרא, ובכ"ז **גם מפתח שפתי מישרים**, שהשפה תציין הדבר הפשוט הנגלה, ומפתח השפה היא התחלת הדבור הפשוט שהוא מיוחד אל ההמון הבלתי מבינים דברים נגידים וגדולים, הוא ג"כ מישרים, שגדר המישרים הם דברי יושר המתקבלים אל השכל אשר כל אדם חזו בישרם ויבינו בם ביושר לבב:

פסוק ז

כי אמת יהגה חכי, החיך הוא הטועם את המאכל, והיא מליצה על טעמי המצות שגם הם לא נכתבו רק נמסרו להגות ולחשוב ולעיין בם, גם הם נפלגו אל האישים ואל בני אדם ההמונים, שהאישים הגדולים ישיגו בטעמי המצות עניני אמת, מעניני הנפש וקשורה עם אלהים ועניני הדיבוק האלהי וחלות רוחו על שומרי מצותיו, כי כל המצות לפי סודם נצפנו בם אמתיות מקובלות בסדר העולמות ותקונם וקשורם וסוד

הנפש וקשורה עם המציאות בכללו, והורדת האלהות והאצילות והשפע וחיבור האורות העלותם וירידתם ע"י המצות, שכולם הם אמתיות אשר תהגה בם החכמה בהגיון השכל, בסתר ומצפון, שזה נרמז בחיך, שהוא הדבור הפנימי מן הלשון והפה והשפה, והנסתר מכולם, ובכ"ז יש טעמים לכל מצוה להסבירם גם לפני ההמון, שכולם באו להרחיק את הרשע והעול ומדות רעות ואמונות זרות ככל הטעמים שנתן המורה בח"ג מספרו, שגם הם יש להם מקום לפי קול החכמה אל בני אדם ההמונים, ועל זה אמר **ותועבת שפתי רשע**, שהשפתים מורים על הדבור הנגלה שהם הטעמים הגלוים הם להתעיב את הרשע ולהרחיקו:

פסוק ח

בצדק כל אמרי פי, עתה ידבר על תורת הכתב, שזה מצוין במלת אמירה, שהוא הלשון שבו נאמרה כל מצוה, וכולם נאמרו בכח החכמה העליונה, שעז"א **אמרי פי**, שהשפה מרמז על החכמה, הם לפי פשוטם נאמרו בצדק, שמכולם צדק ילמדו יושבי תבל, וזה שוה לכל בני אדם, וגם יש בהם דברים מיוחדים ליחידי סגולה במה **שאין בהם נפתל ועקש**, שבאמרים של ב"ו ימצאו זרים היוצאים מכללי הלשון, ומאמרים מיותרים ובלתי מתוקנים, אולם בתורת הכתב לא נמצא נפתל ואף עקש, כי כל הזרים והיתורים והסרוסים שנמצאו בתורה בכולם יש חכמות רמות ודרושים וסודות ופליאות חכמה למשכילים שכל טוב ברוח ה' עליהם:

פסוק ט

כולם, ובענין הרביעי שהם סודות התורה וצפונותיה, יש שישיגו אותם על ידי כח הבינה שיבין על ידי בינתו בגדולות ה' ומעשיו ופליאותיו במעשה בראשית, ובצבאיו ומחנותיו במעשה מרכבה, ויש שישיגו אותם על ידי הדעת, שהם ידיעות הצחות שבנפש קדושים ברי לבב בעניני האלהות, והתבאר אצלי כי מתנאי הדעת שיהיה ישר, שהיושר הוא הקו היותר קצר בין שני נקודות מונחות, כי הדעת יפול על כל דבר שנודע לאדם ע"י השגת החושים או מושכלות ראשונות, וצריך שיכוין את הדבר המדעי בדרך היותר קצר להשיגו, וזה קשה מאד בידיעות האדם, שע"פ הרוב ילך במעגלים סבוביים וינסה ויבחון עד שיגיע לידיעה ברורה, אבל הידיעות הצחות של סודות התורה הם **ישרים למוצאי דעת**, שהמוצאים בנפשם דעת אלהים ימצאוהו ע"י התורה וע"י עזר אלהים בדרך ישר וקצר, והבינה מתנאה היא הנוכחית שהנוכח הוא המגביל נגד נקודה מקבלת לו, והמבין יבין מן הקודם אל המאוחר ע"י הגיון והיקשי התבונה, ולרוב לא יגביל תבונתו לנוכח המושג, כי היקשיו יוליכוהו שולל אל צדדים רבים, אבל סודות התורה המושגים לחכם

ומבין מדעתו **כולם נכוחים למבין**, שישיג נכח ה' כבודו וגדלו ומעשיו בלא שום נטיה מן נקודת האמת:

פסוק י

קחו מוסרי ואל כסף, הכסף ניתן בהוצאה וקונים בו כל דבר הצריך, משא"כ החרוץ אינו ניתן בהוצאה רק שאוצרים אותו בין סגולות ואוצרות, עפ"ז ממשיל מוסר החכמה אל הכסף שכבר התבאר כי יראת ה' מוסר חכמה, שיען שאין על חקי החכמה מופתי הדעת, ויצרי לב האדם מתנגדים אל החכמה, צריך לאסור כחות נפשו במוסר שהיא יראת ה', שעי"ז יקבל חקי החכמה וישמרם מיראת ה' שצוה עליהם, וא"כ מוסר החכמה הוא דבר הניתן בהוצאה שעל ידה קונים חקי החכמה ואוצרים אותם באוצר הלב, כמ"ש יראת ה' היא אוצרו, עפ"ז צוה שיקחו מוסר החכמה ולא ישתדלו בקיחת הכסף, כי בעד הכסף יקנו דברי הבלים ועניני הזמן שאין בם ממש, ובעד מוסר החכמה יקנו סגולות יקרות שהם דברי החכמה היקרים מכל חפץ, **ודעת מחרוץ נבחר** ונגד החרוץ שאין מוציאים אותו בהוצאה רק אוצרים אותו באוצר מפני שהוא דבר יקר, טוב יותר לאצור דברי דעת, שהם דעת אלהים וסוד הנהגתו והשגחתו וכל הידיעות היקרות, שהם מתעצמות בנפש וממלאים אותה באוצר מלא כל כלי חמדה, יקרים מחרוץ שאין יתרון לו מהם כי אם ראות עיניו:

פסוק יא

כי טובה חכמה מפנינים מפרש מ"ש קחו מוסרי ואל כסף, כי הדבר שקונים בעד הכסף גם אם יהיו פנינים שהם דברים יקרים טוב מהם מה שקונים בעד מוסר החכמה, שבו קונים את החכמה שתהיה קנין בנפש והיא טובה מפנינים וכבר אמר למעלה (ג' ט"ו) יקרה היא מפנינים, ושם מדבר מענין היוקר ושם בארנוהו, ופה מדבר לענין הטוב, שהפנינים הטוב שבהם הוא שיש בם סגולה להעלות חן על נושאם, והחן הזה הוא רק בעיני בני אדם, אבל ע"י החכמה ימצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם, כנ"ל ג' ד', ושם בארנוהו, וזה יותר מחן הפנינים, והגם שבעד הכסף יקנה דברים שהגוף חפץ בהם מאכלות ערבות ותענוגי בני אדם, ובעד החכמה צריך לתת ולהשליך כל חפצי הגוף ולחסום כל תאותיו, הלא **כל חפצים לא ישוו בה**, והיא יקרה מכולם, עד שמה שיחליף חפצי גופו בעד החכמה ישיג בעדם דבר היקר ונעלה יותר מהם:

פסוק יב

אני חכמה שכנתי ערמה, הערמה היא הכח אשר בנפש לשקול כל דבר טרם העשותו כמ"ש כל ערום יעשה בדעת, והפוכו הוא הפתי, ולפעמים יערים האדם לרעה, אבל מי

שאסף אל נפשו חקי החכמה הוא ישתמש בערמתו לחשוב דרכו עפ"י חקי החכמה, ולהתיעץ עם נפשו בכל דבר ולערום שיהיו מעשיו כפי חוקי החכמה, שעז"א לתת לפתאים ערמה, שהחכמה תלמדם לערום ולחשוב על מעשיהם, ועז"א שאני חכמה אני שוכנת אצל הערמה, כי הערמה בלא החכמה תהיה לרוע לרוב.

ודעת מזמות אמצא המזימות הם מחשבות העמוקות בחכמה, וע"י שיעמיק במחשבת החכמה ימצא דעת להשיג ידיעה ברורה ממנה, שע"י עומק העיון בה יקבעו החקים בלבו ליסוד נאמן, עד שישובו אצלו כמושכלות ראשונות או מוחשות, בענין שהערמה היא שוכנת קודם החכמה, ואחריה המזימות, ואחריהם הדעת:

פסוק יג

יראת ה', וכבר התבאר כי יראת ה' ראשית דעת (למעלה א' ז') שבאשר התחלות החכמה לא יודעו במופת, א"א לבא בם לכלל דעת שידע אותה בידיעה ברורה רק ע"י המוסר ויראת ה', שע"י יקבע בלבו להאמין ולעשות כחקי החכמה שנקבעו מה', וא"א שיגיע ע"י מזימות ומחשבות עמוקות בחכמה לכלל דעת, רק ע"י שיקדם לה יראת ה', וכבר התבאר ג"כ (שם פסוק ב') במ"ש לדעת חכמה ומוסר שא"א להגיע בחכמה לכלל דעת רק ע"י המוסר שהיא יראת ה', כי באשר חקי החכמה הם סותרים אל טבע לב האדם שמטבעו להעלות על לבו ציורים רעים שהם הפך החכמה ויש להם מלחמה עם חקי החכמה, ובשגם בעת ימשלו בנפשו ציורי הגאוה, שעי"ז יהיה חכם בעיניו, שע"י גאותו ידמה בלבו כי יצרי לבבו הם חקי החכמה וראוי ללכת בהם, והוא ילך הפך מחקי החכמה, וא"א שישיג דעת חכמה רק ע"י יראת ה', ועז"א כי יש תקנה להשקיט שאון גלי הנפש וציוריה הרעים ע"י יראת ה' מוסר חכמה, כי יראת ה' שנאת רע גאה וגאון, ועת תמשול היראה בלבבו ילבש ענוה ויכנע לפני חקי החכמה הנתונים מה' והציורים הרעים כמו ציורי קנאה ותאוה ימחו מלבו ע"י היראה, אולם כבר אמרו אם אין יראה אין חכמה אם אין חכמה אין יראה, כי היראה לבדה לא תועיל מאומה, שאם יודע חקי החכמה אף שיש בלבו יראת ה', לא ילך בחקי החכמה מפני דרך רע ופי תהפוכות, ר"ל מפני שכבר הנהיג נפשו אל מנהגים שהם הפך ממנהגי החכמה, כי האדם בנערותו ימשלו בלבו ציורים הרעים ונעשו אזרחיים בנפשו, ועשו להם שם דרך סלולה, עליהם ילכו כל מחשבותיו ופעולותיו, וגם כחות השכל והבינה ידבר פי תהפוכות ר"ל יחוקקו להם חקים כפי ציורי התאוה המושלים בנפשו שהם הפך מן החכמה, וזה נקרא פי תהפוכות שפה מרמז על החכמה, אבל ע"י שתלוה החכמה אל היראה ינצל מכל זה, **כי דרך רע ופי תהפוכות שנאתי**, שהם שנואי החכמה, שהיא תוליכהו בדרך טוב ותדבר בפי חכמה,

וכאשר תלוה עמה היראה שהיא תכניע גאון וגאות הנפש וציורה הרעים, אז ימצא דעת חכמה ויקבעו בלבו בדעת ברורה:

פסוק יד

לי עצה ותושיה, העצה היא ההסכמה שיסכים איך לעשות בדבר שיש בו כמה דרכים ומתיעץ באיזה דרך יבחר נאמר שמתיעץ, וההסכמה שהסכים בלבו היא העצה, ואחר שגדר החכמה היא בדבר שיש בו שני דרכים במציאות, והחכמה תלמדנו הדרך הנבחר, א"כ חקי החכמה הם עצות אל האדם באיזה דרך ילך. וכבר בארנו שהתושיה היא המעשה בחכמה, וכמ"ש יצפון לישרים תושיה, שה' הכין מעשים נפלאים שיעשו בכל דור ע"פ החכמה ע"י ישרים שיעמדו באותו דור, ור"ל שלהחכמה תיוחס בין העצה ובין המעשה הנפלאה ע"פ החכמה, ומפרש **אני בינה לי גבורה**, כי אל העצה צריך בינה, שהמיעץ צריך להתבונן על כל הצדדים האפשריים ולברר מתוכם הטוב שעליו יסכים, וכמ"ש חז"ל מרבה עצה מרבה תבונה, וע"י שאני בינה, לי עצה, ולתושיה שהם המעשים המופלאים ע"פ החכמה צריך גבורה לפעול הדברים, וע"כ עמ"ש לי תושיה מפרש אני גבורה, שאני נותן גבורה לישרים לפעול התושיה שצפנתי להם:

פסוק טו

(טו-טז) **בי מלכים ימלוכו**, בין חקי החכמה באו חכמת הנהגת המלכים וחכמת הנהגת השופטים, שהם שני ענינים, כמ"ש הן לצדק ימלך מלך ולשרים למשפט ישורו, שיש הנהגה ע"פ המשפט הקבוע שע"ז ממונים השופטים והשרים, והוא כפי דין התורה שנקרא משפט, שהשופטים יחליקו המשפט והשרים בתקפם יכריחו את העם לקיים הפס"ד, ויש הנהגה שלא ע"פ הדין הקבוע וזה נתן ביד המלך לדונו ממשפטי המלוכה, שהוא משונה מדין התורה, והוא דן לפי הזמן והענין והנידונים שזה נקרא צדק, וכמ"ש הרמב"ם בה' מלכים שהמלך הורג רבים ביום א' ודן כפי שיקול דעתו לצורך שעה, וגם בזה יש חקים מן החכמה העליונה, ועם המלך נלוים הרוזנים שהם שרי העצה, שעז"א **בי מלכים ימלכו ורוזנים יחוקקו צדק** שהמלך בצירוף הרוזנים יעשו צדק, כי לצדק ימלך מלך, שהרוזנים יחוקקו חקי הצדק והמלך יכריח את העם וישפטם כפי החקים האלה, ונגד המשפטים הקבועים ע"פ התורה אמר **בי שרים ישורו ונדיבים כל שופטי ארץ**, וכל אלה יקבלו חקיהם מן התורה שהיא החכמה העליונה שמסרה חקים וכללים למשפטי המלך ולמשפטי השרים שבהם תלוי קיום הקיבוץ המדיני ותקון העולם:

פסוק יז

אני אהבי אהב, מי שכבר דבק בחכמה לאהבה אותה, תאהב החכמה גם אותו ותגלה לו סודותיה כאשר יגלה האוהב סודותיו לאהובו, ותצרהו מכל חטא כמ"ש אהבה ותצרה, כאשר ישמור האוהב את אוהבו, **ומשחרי ימצאנני**, ומי שלא קנה עדיין חכמה רק שמשתדל אחריה ומשחר אותה בכל בקר ומבקשה, ימצא אותה ע"י עזר ה':

פסוק יח

עושר וכבוד אתי, כבר אמר למעלה (ג') בשמאלו עושר וכבוד, אבל פה מפרש **הון עתק וצדקה**, נגד עושר אמר הון עתק, כי העושר שי"ל לאדם לא יתקיים בידו זמן רב ולא תלונו בעמלו לעתיד, אבל ההון של החכמה הוא הון ישן מתקיים לארך ימים, וגם יעתק אותו עמו אל עולם הנצחי. ונגד כבוד אמר צדקה, כי הכבוד שיהיה לאדם יהיה לרוב שלא בצדקה, אבל הכבוד של החכמה הוא בצדקה וע"י צדקת המעשים, והוא הכבוד האמתי כמ"ש והלך לפניך צדקך כבוד ה' יאספך:

פסוק יט

טוב פריי מחרוץ ומפז, פרי כולל כל פרי, וכולל גם הבלתי נגמר, ותבואה במובן המדויק הונח על מיני דגן, ורק על תבואה נגמרת, והתבואה הנגמרת דרך לסחור בה למדינות אחרות, והפרי אוצרים במדינה, והחרוץ והפז אוצרים באוצרות, ולעומתו פרי החכמה טובה מחרוץ ומפז, והכסף דרך לסחור בו וכן הבינה שמבינים דבר מתוך דבר הוא נמשל לכסף (כמ"ש למעלה סי' ג'), שסוחרים בו ג"כ, ומי שנגמרו פרי החכמה בדעתו עד שנעשו תבואה, שאז יתבונן בה בינה ויציא בה דבר מדבר שזה במשל הכסף שסוחרים בו וקונים בעדו דברים אחרים, אז **תבואתי נבחר מכסף** כי יקנו בעדו דברים יקרים נצחיים:

פסוק כ

בארח צדקה אהלך, השם ינהג עם שומרי תורתו בשני מדות, במדת משפט ובמדת צדקה, והתבאר אצלי כי ההנהגה שינהג ה' עם הצדיקים לפי זכותם וצדקתם זה נקרא משפט, שהוא כפי הדין והטובה היתירה שייטיב ה' לצדיקים נוסף על זכותם מצד הצדקה העליונה שלא תשקיף על הזכות והכשרון זה נקרא צדקה, ויש הבדל בין ארח ובין נתיב, שהארח ילכו בו רבים, והנתיב ילך בו יחיד, ומדת המשפט ילך בנתיב היחיד, כי בו ישקול לכל יחיד שכרו ביחוד לפי הנתיב שהלך בו ביחוד ולפי מעשיו, ומדת הצדקה תלך בארח כללי כי לא תשקיף על מעשה כל יחיד, עפ"ז תאמר החכמה העליונה כי בהנהגת הצדיקים **אהלך בארח צדקה** לתת להם טובות מצד הצדקה העליונה ובארח

נסיי ופלאיי, וגם **בתוך נתיבות משפט** לשקול לכל אחד שכרו כפי מעשיו בנתיב אשר הלך ופעל ועשה ועי"כ.

פסוק כא

להנחיל, אני מוכן להנחיל את אוהבי דבר יש, ר"ל פרי צדקתם שהזכות ישנו במציאות, והיא עצמה תכין שכר צדקתם, כי פרי מעלליהם יאכלו, ושכר הזה הוא דבר יש וקיים ויש לו מציאות אמתי לא כהבלי העולם שהם אפס, וחוץ מזה **אוצרותיהם אמלא** (נוסף על היש שהוכן להם מצד המשפט) במתנות יקרות ע"י הצדקה העליונה:

פסוק כב

ה' קנני ראשית דרכו, החכמה היא צורת כל העולמות, כולם נעשו ונתכנו נמדדו והוכנו לפי חקי החכמה, ובה ועל ידה וכמדתה וכתבניתה נצטיירו ונשתכללו כל העולמות מראש ועד סוף, ועת דרך ה' דרכו הראשון להוציא הבריאה מן האפס, שזה מכונה בשם דרך, כי ראשית התגלות הרצון הקדום היה במה שהאציל אצילות קדוש ונורא שבו גלה הדרכים שבם ינהג את העולם בחסד וגבורה ובמדותיו הקדושים רחום וחנון ארך אפים ותפארת, היתה החכמה ראשית דרכו, שדרכי הנהגתו אשר נאצלו באצילות הראשון הנעלם כולם נוסדו כפי חקי החכמה, והיא היתה ראשית להם וכתרגומו בראשית בחוכמתא, ואחרי גילוי דרכיו ומדותיו אז התחיל לפעול מפעליו, שאז נולד הבן הבכור לו שהוא עולם הכסא וההנהגה שיסד בקדשו איך ינהג הנהגת העולמות ואלהים ישב על כסא קדשו, גם מפעליו אלה נעשו ע"פ חקי החכמה, שההנהגה הכללית הם כפי קצב החכמה, והיא היתה **קדם מפעליו**, **מאז** שהוחל המפעל והעסק:

פסוק כג

מעולם נסכתי, אח"ז נולדו האורות הצחצחים שהיא עולם המלאכים שהם מוכנים לעשות שליחות ההנהגה ולהניע את המערכת גבורי כח עושי דברו, שאז נקרא שם עולם, והוא האור הראשון שנברא קודם לשמים וארץ שהוא אור השכלים הנבדלים, גם הם נוצרו ע"פ חקי החכמה אשר יתפשטו בכל עולם ועולם כפי הנהגת העולם ההוא, ועז"א **מעולם נסכתי מראש מקדמי ארץ**, בהעולם שנוצר קודם לעולם העשיה שהארץ כאחת מהם, גם שם נסכתי להיות מושל ולהנהיג ע"פ דרכי החכמה:

פסוק כד

באין, אח"ז יצאה הארץ מרחם התהו, ואז היו הארבע יסודות מעורבים יחד בחומר ההיולי, ולא נפרדו עדיין התהומות לבדנה ואז **באין תהומות חוללתי**, כבר נוצרה שם החכמה ותרחף על פני התהו בכנפיה וברוח אלהים, וגם אחרי נבררו התהומות **באין**

מעינות נכבדי מים, שתחלה היו התהומות מעורבים עם יסוד האויר, כמ"ש בפי' מע"ב, ואז נטתה החכמה עליהם קו ומשקולת:

פסוק כה

(כה-כו-כז) **בטרם הרים הטבעו**, שאז לא היו עדיין הרים וגבעות רק יסוד העפר היה מכוסה ביסוד המים, **עד לא עשה ארץ וחוצות**, שעדיין לא נתגלתה היבשה, ולא נראו **ראש עפרות תבל** שיהיה ראוי לישוב, ואז אמר אלהים יהי רקיע בתוך המים שבארתי בפי' מע"ב כי ע"י הרקיע ששם ה' בטבע האדים שיעלו למקום הסגריר ששם הרקיע המבדיל בין מים למים, עלו המים האדיים שהיו מעורבים עם יסוד האויר אל הרקיע, ושם נפרשו מן יסוד האויר כפי חקי הטבע בירידת הגשמים, וכמו שהתבאר בפי' איוב סי' כ"ז במ"ש צורר מים בעביו ולא נבקע ענן תחתם חק חג על פני מים. שחק הזה שחק ה' על פני מים שיעמדו ברקיע שהוא נעשה כחוג ועגולה על פני תהום לקבל מי התהום בעבים, הוא גלה את פני היבשה ועל ידו נקוו מי התהומות לתוך הים, וז"ש **בהכינו שמים שם אני**, שמה שהכין את הרקיע שנקרא שמים כמ"ש ויקרא אלהים לרקיע שמים זה היה ע"י חקי החכמה כמ"ש (איוב כ"ח כ"ו) בעשותו למטר חק ודרך לחזיז קולות אז ראה ויספרה הכינה וגם חקרה וכמו שפירשתי שם, **בחקו חוג על פני התהום** שהוא חוג הרקיע שסובב כמחוגה סביב התהום שכסה אז את כדור הארץ:

פסוק כח

באמצו שחקים ממעל, השחקים יציינו תמיד את ענין הפלאיי אשר הוא מלמעלה לטבע המערכת שנמשך אחרי השמים שלנו, כי ענין זה מהתגלות היבשה היה נגד הטבע הראשונה שהטבע שהארץ תהיה מכוסה במים, רק ה' אמץ את השחקים שמשם תצא ההנהגה הפלאית ועל ידם **עזוז עינות תהום**, והופרש האויר מן המים היסודיים:

פסוק כט

בשומו, וע"כ שם **לים חוקו ומים לא יעברו פיו**, שעי"כ נקוו המים אל מקום אחד, וכמ"ש תהום כלבוש כסיתו וכו' גבול שמת וכו' כעש"פ שם, וכן (איוב ל"ח:ח') ויסך בדלתים ים ואומר עד פה תבא ולא תוסיף, **בחוקו מוסדי ארץ**, שם חקקו והקבעו מוסדי ארץ שתהיה ראוי לישוב, וכ"ז נעשו ע"פ חקי החכמה העליונה:

פסוק ל

ואהיה אצלו אמון, צייר את החכמה אשר היתה אמונה תמיד בחיקו ית' שתחלה היתה אצלו כילד שעשועים, והוא נשא אותה כאשר ישא האומן את היונק והשתעשע בה תמיד, ועוד לא פעלה פעולות ומעשים לשחק לפניו במעשיה רק היתה לו שעשועים,

ואח"כ שברא את הזמן **הייתי משחקת לפניו בכל עת**, שאז המציא על ידה מעשה בראשית בכל עת ועת מימי הבריאה, שכל יום יצוייר בעת אחר כי נולדו בו ברואים חדשים, ונשתנו העתים והסדרים בכל אשר התעלתה הבריאה ויצאה לפועל, וזה היה שחוק ושמחה לפניו בהיות הכל ע"פ החכמה:

פסוק לא

משחקת, ואח"כ הייתי **משחקת בתבל ארצו**, אחר שהוכנה תבל להיות ראויה לישוב ונבראו ברואי המים והיבשה, ומאז **שעשועי את בני אדם**, שאחר שנגמרה הבריאה נשבת השחוק שהיא מליצה על הפעולות החדשות שנולדו ע"י החכמה בימי המעשה, וחזרה להיות שעשועים כמקדם, רק שאינה עוד אמונה בחיק הבורא לבד, כי נתן אותה לבני אדם, שהם ישתעשעו בה ויעסקו בחכמה ויתנהגו על פיה, והיא שעשוע ה' אשר ידמו ללכת בדרכיו ולהגות בתורתו ולהשתעשע בה:

פסוק לב

ועתה בנים שמעו לי ואשרי דרכי ישמרו, אחר שדרכי החכמה הם דרכי אל, והם המכונות שעליהם נוסדו מוסדות כל העולמות ועליה יעמדו כולם, ושמעו לי ר"ל לקבל הדברים, ואחריו השמירה בלב:

פסוק לג

שמעו מוסר, והגם שקשה לקבל חקי החכמה שאין עליהם מופת הדעת, וקשה לשמור אותם, מפני שיצר הלב מתנגד אל חקי החכמה, זה יתוקן ע"י שתשמעו מוסר שהוא יראת ה' שהוא מוסר חכמה, שע"י היראה יאסר כחות נפשו לקבל חקי החכמה (כנ"ל א' ב'), ועי"כ **וחכמו**, ר"ל תקבלו חקי החכמה, וזה נגד מ"ש עתה בנים שמעו לי, **ואל תפרעו** ותבטלו אותם, וזה נגד מ"ש ואשרי דרכי ישמורו:

פסוק לד

אשרי אדם שומע לי לשקוד על דלתותי יום יום, מצייר את החכמה שהיא יושבת סגורה בהיכלה כבודה בת מלך פנימה, לא תתראה לאיש והדלתות סגורות, והמבקש אותה צריך לשקוד בשקידה רבה על דלתות הסגורות **לשמור מזוזות פתחי**, לשמור את העת שיפתח הפתח שאז ימצא החכמה בעת תתראה דרך הפתח:

פסוק לה

כי מוצאי מי שימצא אותי בעת פתיחת הפתח, **ימצא חיים** הם חיי הנפש והגוף, וגם **יפק רצון מה'**:

פסוק לו

וחוטאי, אבל החוטא נגד חקי החכמה, **חומס נפשו** עושה חמס אל החלק הנפשי שלו, שכל חיותה היא מלחם החכמה ושקויה, **וכל משנאי**, ומי ששונא את החכמה ומשניאה, **אהבו מות**. אחר שהחכמה היא החיים כמ"ש כי מוצאי מצא חיים א"כ השונא אותה שונא את החיים ואוהב את המות:

פרק ט

פסוק א

חכמות בנתה ביתה, שב לענין שאמר למעלה שבנין העולם נבנה ע"י החכמה כמ"ש ה' קנני ראשית דרכו, ומדמה בנין העולם לבית, כמ"ש בחכמה יבנה בית שמדבר מבנין העולם כמ"ש שם, שכן אמר ה' בחכמה יסד ארץ, ומצייר שתכף ביום הראשון למעשה בראשית בנתה את ביתה, שבו נבנה בנין הבית הכללי ויצא מן האין אל היש, כמ"ש חז"ל משל לזורע ששה זרעים, ואח"ז **חצבה עמודיה**, שהוא מה שיצאו פרטי העולם כ"א ביומו שהם עמודי הבית, שהבית שנבנה בדבור הראשון עמד באויר תולה ברפיון על ההיולי, והיה בכח ולא בפועל, ועמודי הבית היו **שבעה**, שהם שבעת ימי בראשית, שכ"א הוציא תולדות בזמנו ואז נשתכלל בית העולם על עמודים חזקים, כי גם בשבת נברא העמוד העקרי שהבית הגדול נשען עליו שהיא ההנהגה הפלאיית שבו ינהיג ה' לעת הצורך וישדד חקי הטבע וכמ"ש במקומו, וגם זה מעמודי החכמה אשר שם עליהם תבל, והנה יציין בחכמה (נגד הציור שצייר אח"ז באשת כסילות) ג' דברים, א] שהיא בנתה לה בית והיא כוננה את עמודיו, זאת שנית כי.

פסוק ב

טבחה טבחה, שהסעודה אשר הכינה לקרואיה מלא כל טוב ונעשה בגלוי ולעין כל, שטבחה טבח והכן **ומסכה יינה**, וע"פ המליצה החכמה היא מזון הנפש, וידמה אותה כמכין כל מיני מאכל לסעוד הלב, שכן דברי החכמה יסעדו את הלב בל ינוע מרוחות וסערות שהם ציורי היצר המחרידים אותו, ומסיכת היין רומז לדברי הבינה, שהיין משמח את הלב וינשא אותו וכן הבינה יוציאהו להבין דבר מדבר ולהרחיב רוח בינתו, **ואף ערכה שולחנה** במיני ממתקים ויתר עניני סעודה, שזה רומז על הדעת שכולל כל מיני ידיעות שבעולם:

פסוק ג
שלחה, זאת שלישית שהחכמה לא תקרא את המסובין בעצמה, רק ע"י **נערותיה**, כי החכמה לא תבא אל האדם מעצמו רק צריך לקבלו מפי החכמים והנביאים והמורים, והם הנערות אשר תשלח בכל דור ודור, ועל ידם **תקרא על גפי מרומי קרת** להזמין אל הסעודה:

פסוק ד
מי פתי, והם מזמינים גם **את הפתי ואת החסר לב**, והפתי הוא הנפתה מפני חסרון דעת שלא השיג חקי החכמה, והוא כיונה פותה, והחסר לב הוא גם מי שיודע חקי החכמה רק שחסר לו כח המושל לכבוש את יצרו ולהתגבר על תאותיו וציוריו הרעים שהם מתנגדות אל חקי החכמה, **ואמרה לו**, אל הפתי תאמר.

פסוק ה
לכו לחמו בלחמי, שיקבל חקי החכמה שבזה יעזוב דרך הפתיות, כי החכמה תכניס ערמימות בלבו כמ"ש לתת לפתאים ערמה כמש"ש, ואל החסר לב תאמר **שתו ביין מסכתי**, שהוא צריך להבין עומק דברי החכמה ע"י כח הבינה שנמשל ליין. ומפרש שאל הפתי תאמר לכו לחמו בלחמי, ועי"כ.

פסוק ו
עזבו פתאים וחיו, שע"י לחם החכמה יעזב את הפתיות, ואל החסר לב תאמר שתו ביין מסכתי שהוא **ואשרו בדרך בינה**, שהיין הוא הבינה שתתבוננו בעומק דברי החכמה ואז תמצאו אושר הנפש בדרך זה של הבינה, ועי"כ תסורו מיצר התאוה אל האושר והטוב:

פסוק ז
יוסר, מפרש שנערות החכמה לא יקראו רק להפתי וחסר לב, לא להלצים והרשעים, שהם לא ישמעו לקריאת החכמה, כי **יוסר לץ לוקח לו קלון**, ויש הבדל בין מוסר לתוכחת, שהמוסר הוא ע"י יראת העונש והתוכחה היא ע"י וכוח השכל וראיותיו, והלץ לא יתלוצץ על ראיות השכל, רק יתלוצץ על חקי החכמה מפני שאין עליה מופתי הדעת, ועקר סמיכתה היא על יראת ה' שהיא מוסר חכמה, שצריך לקבלה מפני שהיא נתונה מה' וצריך לירא מה' ומענשו, וכמ"ש יראת ה' ראשית דעת, וזה לא יקבל הלץ, אחר שלא יש ע"ז מופת השכל, וז"ש **יוסר לץ** אם לא יברר לו הדבר ע"פ התוכחה וראיות השכל, **לוקח לו קלון** כי יתלוצץ עליו ויבזהו, **ומוכיח לרשע מומו**, אמנם הרשע שמרשיע במזיד, הוא לא ישמע גם לתוכחת השכל, ואף שמוכיח לו בראיות השכל (לוקח לו) מומו, יבזהו במומין שבו כי יקרא אותו בשם רשע שהוא מום:

פסוק ח

אל, והגם שהלץ אינו מקלה ומבזה רק את היוסר אותו לא את המוכיחו ע"י ראיות ווכוח השכל, כי לא יוכל להתלוצץ על דבר המבורר מן השכל, בכ"ז אינו אוהב גם את תוכחת השכל, וכמ"ש לקמן (ט"ו י"ב) לא יאהב לץ הוכיח לו אל חכמים לא ילך, וימנע עצמו מן החכמים שלא יתוכחו עמו בראיות השכל, וא"כ העצה שגם **אל תוכח לץ** אף בתוכחת השכל ווכוח, שגם שלא יקלה אותך, **פן ישנאך**, אחר שאינו אוהב התוכחה ישנא אותך בעבור זה, אמנם **הוכח לחכם** עמו תתוכח ותוכיחו, כי הוא **יאהבך**, כי הוא אוהב את התוכחה, ועפ"ז יאמר שנערות החכמה אשר נשלחו להזמין את הפתי ואת החסר לב לסעודת החכמה, הם יקראו גם אל החכמים להיות מקרואי המשתה, והגם שהחכמים כבר קבלו חקי החכמה ויודעים אותם, בכ"ז.

פסוק ט

תן לחכם ויחכם עוד, שאחר שהחכמה רחבה מאד ואין קץ למצותיה, גם החכם יקבל תמיד חקי החכמה ויוסיף על חכמתו, **הודע לצדיק ויוסף לקח**, ויש הבדל בין הצדיק ובין החכם, שהחכם קבל כל חקי החכמה בקבלה, והצדיק מתנהג בצדק הגם שלא ידע כל חקי החכמה כמו החכם, הורגל בחקיה ע"י רוב השימוש בהם, וכמ"ש גדולה שמושה של תורה יותר מלמודה, ולו צריך להודיע חקי החכמה, כי הוא לא למד כל החקים ע"פ הלימוד, לכן אמר הודע לצדיק, שההודעה הוא בדבר שלא ידע עדיין, והוא יוסיף לקחת ולקבל ע"מ שהנהיג כבר בחקי החכמה ע"פ ההרגל והשימוש בהם:

פסוק י

תחלת חכמה יראת ה', עתה מבאר מדוע תשלח נערותיה לקרוא ולהזמין אל החכמה ולא תקראם בעצמה, שזה מפני שהחכמה לא תושג מעצמה במופתי הדעת, וגם שהם מתנגדים לטבע הלב, והתחלת החכמה ויסודה היא יראת ה', שיקבלו אותה בקבלה מפי חכמי הדור והנביאים שמודיעים אותה בשם ה' ועל ידי שייראו מאת ה' יקבלו את החכמה אשר נתנה, **ותחלת דעת קדושים בינה**, אולם שיגיע האדם לכלל דעת קדושים שיהיה לו ידיעה ברורה בעניני החכמה כמו הקדושים אשר בארץ אשר הגיעו בה לכלל דעת, זה בא על ידי הבינה, שאחר שקבלו חקי החכמה ע"י יראת ה' והאמינו בכל עז כי חקי החכמה הם נתונים מה' והעמיקו להתבונן בחכמה, אז יגיעו בה לכלל דעת, כמ"ש לדעת חכמה ומוסר וכמש"ש. והנה בתחלת הספר אמר ראשית חכמה יראת ה' ופה תפס לשון תחלה, ויש הבדל בין ראשית ובין תחלה, שראשית תופס קצת בגוף הדבר, כמו ראשית דגנך, ראשית עריסותיכם, כי יש יראת ה' שהיא ג"כ מחקי החכמה,

שהוא לירא את ה' מצד עצמו שזה יחוייב מדרכי החכמה, והוא ג"כ מן החכמה רק שהיא הראשית והחק המובחר שבה, ויש יראת ה' שאינה מחקי החכמה, והיא יראת העונש שהוא ירא שלא יענישהו ה' או שלא ימנע ממנו הטוב בעת יסור מחקי החכמה, ויראה זו היא יראת עצמו, ואינו כפי חקי החכמה שראוי לירא את ה' יראת הרוממות, ובכ"ז הגם שיראה זו אינה ראשית חכמה היא תחלת חכמה, כי היא תועילהו להכנע ולשמוע חקי החכמה מיראת עונש, שכן נערות החכמה קראו יראה זו והכריזו אותה על גפי מרומי קרת בספר התורה ובדברי הנביאים שהזהירו בל ימרו ממצות ה' מפני פחד העונש ומניעת הטובה, וכן יאמרו הנערות שלוחי החכמה שישמרו חקיה, מפני.

פסוק יא

כי בי ירבו ימיך, שזה מפני אהבת הגמול, שע"י החכמה ירבו לו ימי הטובה ויוסיפו לו שנות חיים, וכבר פירשתי זה למעלה ג' ב':

פסוק יב

אם, ר"ל וא"כ הלא **אם חכמת** הוא לתועלתך, **וחכמת לך** שאתה תקבל הטוב ע"י החכמה, ובהפך אם **לצת** על דברי החכמה **לבדך תשא** את העונש והיא האזהרה שלא לסור מחקי החכמה מפני יראת העונש ומניעת הטוב:

פסוק יג

אשת כסילות, אחר שספר את דברי החכמה ואת נועם לקחה, אמר כי לנגד זה גם **אשת כסילות הומיה** לפתות אל הכסילות, ויש הבדל בין הכסילות ובין הפתיות, שהפתיות הוא בחסר דעת וערמה, והוא כיונה פותה, אבל הכסילות הוא הסר מן החכמה בעבור המית תאותו, והכסיל יודע חקי החכמה והוא לפעמים חכם גדול, רק יצר תאותו מוליכהו שולל, ועז"א **שאשת כסילות הומיה** שהיא יודעת ומבינה רק שהיא הומיה ע"י המית התאוה ויצרו הרע, אבל **אשת פתיות הומיה ובל ידעה מה** כי הפתי אינו יודע מאומה:

פסוק יד

וישבה, והנה הכסילות והפתיות לא בנו בית נכון על עמודים, כי ביתם תלוי באויר, והם מחריבי הבית הגדול שהוא העולם המכונן על עמודי החכמה, והיא לא הכינה טבח ויין מסך ושלחן, כי היא חסרה כל טוב ואושר ריקה מכל מחמדי הנפש והיא לא תשלח נערותיה רק היא עצמה **ישבה לפתח ביתה**, כי הכסילות וציוריה הרעים יבואו מעצמם אל האדם, והיא יושבת **על כסא במרומי קרת**, כי היא היושבת על כסא במלכות הגויה

וכל כחות הגויה נמשכים אחריה והיו לה לעבדים. והיא לא תקרא ליושבי העיר שהיא מליצה על היושבים שקט ואין יצה"ר מניעם מעבודת ה', רק.

פסוק טו

לקרא לעוברי דרך, את אלה שלא הגיעו עדיין אל עיר, רק הולכים בדרך, ר"ל שעדיין לא תקנו מדותיהם ולא התישבו בדעתם, והם עוברים בדרכי הנפש **המישרים אורחותם**, שרוצים לישר אורחותם אל היושר והשיווי, כי כל אדם רוצה לישר ארחו, ונפש האדם ישרה היא בטבעה אם לא תתעהו הכסילות וציורים הרעים והתאות מני דרך, (ודרך הוא הדרך הגדול והארחות הם המסתעפות, כי הטעות והספק יהיה בארחות הפרטיים שבם ילכדוהו האורבים ויעוותוהו):

פסוק טז

מי פתי, והיא קוראת רק אל הפתי והחסר לב, שאשת פתיות קוראת אל הפתי ואשת כסילות קוראת אל החסר לב, שהוא, מי שאין לו כח המושל לעצור בעד תאוותיו, ואמרה לו.

פסוק יז

"**מים גנובים ימתקו** - הגם שאין נותנת לו יין המתוק ובשר אשר ינעם לחיך, ותתן לו תמורתם מים ולחם, יען שהם מים גנובים שבאו לו באיסור ובטרחה - ימתקו כיין, כי האדם ימתק בפיו דבר שאינו ברשותו והוזהר ממנו, וכן תמתיק לו את העבירה שיעשה בהסתר ובגניבה ובאיסור.

פסוק יח

ולא ידע כי רפאים שם, כי הוא סם המות לנפש, והמקום שאליו תקרא את הקרואים הוא אל עמקי שאול, כי ע"י העבירה תכרת הנפש ותלך לאבדון:

פרק י

פסוק א

בן חכם, שאסף חקי החכמה אל נפשו ומתנהג בהם, **ישמח אב**, שזה סימן שאביו הורהו דרך החכמה והמוסר, **ובן כסיל**, שהוא הנלוז מדרך החכמה מפני תאותו שזה גדר הכסיל, הוא סבת **תוגת אמו**, שהאם תקרב אותו ביותר עד שלכן ייחס תמיד הטוב אל אביו והרע אל אמו, כי האב הוא המורה מוסר והאם תגעגע אחר בנה ולא תניח אל האב ליסרו בשבט:

פסוק ב
לא יועילו, יש טוב ומועיל, ואוצרות של כסף ותבואה הגם שאין בם טוב יוכלו להועיל בעת הדחק, אבל **אוצרות רשע** היינו אוצרות שנצברו ע"י רשע וחמס אין בם אף תועלת, ולקמן (י"א י"ד) אמר לא יועיל הון ביום עברה, אבל הון של רשע לא יועיל אף בעת שלום, אבל הצדקה שהיא המע"ט בין אדם למקום תציל ממות:

פסוק ג
לא ירעיב, בעת רעבון שאז לא יועילו האוצרות כי אין תבואה לקנות בכ"ז **לא ירעיב ה' נפש צדיק**, כמ"ש ובימי רעבון ישבעו, גם הוסיף נפש צדיק, שיתן לו ה' כל תאות נפשו, אבל **הות רשעים יהדף**, השבר של רשעים ידחפנו ה' עד שיפלו ולא יקומו בעת התחילו ליפול:

פסוק ד
ראש עושה כף רמיה, הכף מציין רק כפות הידים, ויד מציין כל היד, ור"ל הכף של רמיה היינו של הרמאי, לא תעשה אותו לעשיר רק לרש, ופי' שמי שאינו חרוץ וזריז להביא פרנסתו בפועל יד, רק רוצה להתפרנס ע"י רמאות ולא ע"י עמל הידים רק בעסק הכף שבו מרמה, הכף יעשה אותו שיהיה רש, אבל **יד חרוצים תעשיר**, החרוץ שהוא הזריז במלאכתו והוא עוסק בכל היד ובכחו, ידו תעשיר אותו:

פסוק ה
אוגר בקיץ בן משכיל, הקיץ הוא אחר הקציר, ואוגר הוא מי שמלקט הגרגרים אחד אחד, שבן המשכיל במלאכתו גם בקציר שאין עוד בשדה לאסוף ולכנוס עדיין עוסק לאגור הגרגרים הנשארים, **נרדם בקציר בן מביש**, והבן מביש שהוא מאוחר התנועה והעצל, לא לבד שירדם בקיץ, כי גם בקציר שכל התבואה בשדה והיא עת עבודת השדה, הוא נרדם ואינו עושה מאומה, ויש בזה מליצה, הבן משכיל ילמד גם בזקנותו הגם שאז לא יוכל לחדש הרבה רק לאגור מעט מעט, כמ"ש הלומד זקן למה הוא דומה, בכ"ז גם לערב אל ינח ידו, והבן מביש נרדם גם בנערותו שהיא עת הקציר והאסיף:

פסוק ו
ברכות לראש צדיק, העושה מעשה הצדק הכל מברכים אותו מפני הטוב שמשפיע לכל, יציין כאלו כל העולם מניחים ידיהם על ראשו ומברכים אותו, **ופי רשעים יכסה חמס**, הרשע ע"י שעושה חמס שהוא הפך הצדק, לא לבד שלא יברכוהו אחרים כי גם הוא משתדל לכסות מעשיו שיש בם קללה ולא ברכה:

פסוק ז

זכר צדיק, יש הבדל בין שם ובין זכר, השם הוא השם העצמי, והזכר מורה מה שמזכירים אותו ע"י מעשיו אשר עשה, **הצדיק גם זכרו עומד לברכה** כי יזכירו מעשיו בכל דור ויברכוהו, **והרשעים גם שמם ירקב**, שלא לבד שאין זוכרים מעשיהם גם שמם ועצמותם ירקב מעצמו ויכלה כי אין להם השארה נפשיית או מינית:

פסוק ח

חכם לב יקח מצות, החכם הוא מי שמתנהג כפי חקי החכמה כנ"ל, אולם כבר התבאר שטבע יצר הלב מתנגד אל החכמה, וכל אדם י"ל מלחמה תמידית עם יצר לבו ותאוותיו אשר יניעוהו אל הפך מדרך החכמה, והאיש שכבר הורגל בדרך החכמה עד ששב אצלו טבע שניה, והלב שהוא הכח הממשלה שבו לא יתעורר עוד אל הרע כלל, זה נקרא בשם חכם לב. והנה מי שהוא חכם לבד ישמע או ישמור מצוה, ר"ל שיתנהג כפי ציוי ה', אבל לא יקח מצוה, שלא מצאנו לשון לקיחה אצל מצוה רק פה, כי ענין הציוי הוא שהמצוה פוקד ומכריח לעשות מצותו ולא יעשה רק מפני פקודת המצוה לא מעצמו, כי לולא פקודת המצוה היה יצר הלב עושה בהפך, וזה הפך מלשון לקיחה שמורה שלוקח המצוה בחפץ לבו ורודף אחריה, רק החכם לב שאין לו עוד מלחמה פנימית והחכמה מצאה מנוח בלבו בטבע, הוא יקח מצוה בטבעו ורצונו, **ואויל שפתים ילבט**, האויל הוא מי שמסופק בחקי החכמה ואמתותם, וזה ההבדל בינו ובין הכסיל והפתי, ואויל שפתים הוא מי שבלבו מאמין לדבר החכמה ורק ידבר ספיקות בשפתיו החיצונים, שהגם שנוהג בחכמה כי לבו נוטה יותר להאמין בהם, בכ"ז ידבר בשפתיו אולת וספיקות, כי לא גמר בדעתו שחקי החכמה אין שום ספק עליהם, והוא ההפך מן חכם לב ששבו אצלו טבע שניה, הוא ילבט ויתיגע, או כמש"פ שילבט נאמר בערביי על הפוסח על שתי הסעיפים, שלפעמים ילוז מן החכמה כמו שיבאר:

פסוק ט

הולך בתום, הביא משל ע"ז במה שהמשיל דרך החכמה נגד דרך הסכלות, שמי שהולך בדרך החכמה בתמימות נדמה כמי שהולך בפרשת דרכים והראו לו הדרך הישר והוא מאמין והולך הוא **ילך בטח** שמרויח בשתים, שלא יכשל, וגם שבוטח והולך בלא מורא, ובהפך מי שאינו הולך בדרך הטוב שהראו לו רק **מעקש דרכיו** לדרך עקלתון, **יודע** ביסורים, או ר"ל שיודע ויתגלה לפני אורבי הדרכים לסטים וחיות רעות המצויים בדרך עקש, ואחר שחשב שני ההפכים חשב שני אמצעיים, שנגד מ"ש שהמעקש דרכיו בפועל יודע, אמר שמי שהוא **קורץ עין**, שהולך בדרך הישר רק שקורץ בעיניו ומרמז

גם על הדרך השני ומחפש איזה דרך היא הנכונה, הגם שלא יוזק כי הלך בדרך הישר, בכ"ז כבר **יתן עצבת** בלבו אחרי שמסתפק, (כמ"ש (ישעיה נ') על דוגמא כזה למעצבה תשכבון), וגם מי שהוא רק **אויל שפתים**, שגם אינו מביט לחפש הדרך העקש כי סומך על ההגדה שהראו לו דרך הטוב והולך בדרך החכמה בלבו, רק בשפתיו החיצונים הוא אויל ומסופק, ילבט ג"כ:

פסוק יא

פי צדיק מקור חיים, דרך החכמה היא דרך החיים, כי תוביל אל החיים האמתיים, והפוכה הוא דרך המות, ומי ששואב מי החכמה ושותה מהם יחיה לעולם, אולם המקור שמשם נובעים חיים האלה יהיו בשלשה פנים, אם מהשכל שישיג דרך הטוב בשכלו ועז"א (לקמן ט"ז כ"ב) מקור חיים שכל בעליו, או ע"י תורת חיים שקבל מן החכמים שלמדו דרכי החכמה בספרי התורה, ועז"א (לקמן י"ג י"ד) תורת חכם מקור חיים, ואל אמונת הקבלה צריך יראת ה' שהוא מוסר חכמה כמ"ש למעלה (א' ו'), ועז"א יראת ה' מקור חיים (לקמן י"ד כ"ז), וכן ילמד פרטי דרכי החכמה ע"י שרואה הצדיק והמתנהג בדרך הצדק והוא עושה כמעשיו ולומד מפיו בכל דבר פרטי איך יתנהג שעז"א פי צדיק מקור חיים. ויש הבדל בין הצדיק ובין החכם, שהצדיק אינו מוכרח שיהיה חכם, דהיינו שלמד חקי החכמה בדרך לימוד ערוך עד שיוכל לסדר ע"ז תורת חכם, היינו תורה ערוכה על כל עניני החיים והמות הטוב והרע, ורק יוכל להפיל משפטיו על ענינים פרטים המגיעים לפניו איך יעשם, ע"י שהרגיל בטבעו על הצדק מצד השכל השמושיי בפרטים, וא"כ המקור שהחיים נובעים ממנו הוא בפיו לא בתורתו לא כן החכם שהוא יכול לתת חקים כוללים משתרעים על כל דרכי הנהגת החכמה, וזה נקרא תורת חכם, וגם יוכל לתת חקים להנצל מדרך המות ומוקשיו, ואיך ינצל ממנו ע"י יראת ה' לכן אצל תורת חכם ויראת ה' אמר להנצל ממוקשי מות, **ופי רשעים** לא די שא"א ללמוד ממנהגיהם, כי בהפך **יכסה חמס** כמש"פ למעלה פסוק ו':

פסוק יב

שנאה תעורר מדנים, יש הבדל בין ריב ומדון, ריב הוא פעולת הריב שמתקוטטים זע"ז ויהיה לפעמים על לא דבר, והדבר שבעבורו מתקוטטים נקרא בשם המופשט **מריבה**, ואם סבת הריב הוא דברי ממון או אונאה שבעבורם י"ל דין אצל השופט נקרא מדון, ופי' מדון הדבר שדנים בעבורו, והוא דבר בלתי מבורר עם מי הצדק, כי בדבר המבורר יפול עליו שם פשיעה בגידה משפט וכדומה כ"א כפי ענינו, אמר החכם, דע שסבת המדנים האלה אינם הנדון בעצמו רק ההתפעליות אשר בנפש הנדונים, שהאוהבים או

אנשים שאין להם שנאה זע"ז לא יקפידו על דברים קטנים כמו נזקי שכנים וכדומה, רק הפעליות השנאה היא תעורר את המדנים, שע"י השנאה הם צרי עין עוינים זא"ז, ויקיצו המדנים שהיו נרדמים לולא השנאה, אבל מדת **האהבה** שבנפש היא **תכסה על כל פשעים**, גם על הפשעים הגדולים, וכ"ש שלא יתעוררו מדנים על דברים קטנים:

פסוק יג

בשפתי נבון תמצא חכמה, יש הבדל בין החכם ובין הנבון, החכם אסף חקי החכמה בקבלה מרבותיו ומתנהג עפ"י בלי יחקור להבין טעמם, והנבון הוא החוקר עליהם ולהבינם ולהוציא דבר מדבר, והחכם החכמה עצורה בלבו, ובכל דבר שיזדמן לפניו צריך להתיעץ עם לבבו אם יסכים מעשהו עם חקי החכמה אשר קבל מרבותיו, לא כן הנבון שמבין טעם כל דבר וכבר בנה עליהם בנינים אחרים, חקי החכמה מורגלים על שפתיו, ויש הבדל בין שפתים ובין פה ולשון, שהשפה מורה על הדבור החיצוני בלא מחשבה כלל ימליץ שהחכמה נמצאת אצל הנבון מן השפה ולחוץ, עד שא"צ לחשוב עליה כלל, כי הוא מזומנת לפניו תמיד, **ושבט לגו חסר לב**, הלב הוא כח הממשלה אשר בנפש להנהיג כחותיו כפי חקי החכמה, ומי שינהג הפך מחקי החכמה על דרך אחר נקרא עקש לב וכדומה, אבל מי שאין לו הנהגה כלל, ונהג תמיד כפי שעולה על רוחו לפי שעה פעם כה ופעם כה, עד שכח המושל אינו פועל בו לעולם לא אל דרך החכמה ולא אל דרך הסכלות, נקרא בשם חסר לב, איש הזה צריך שבט להטותו הדרך, ר"ל כי האדם שהוא בעל בחירה תנהגהו לבו על הדרך, והסוס והחמור שאין להם לב המושל במדותיהם צריך כח מכריח מבחוץ להנהיגו. כמ"ש שוט לסוס ומתג לחמור, וכן החסר לב הוא דוגמת הבהמה וצריך שבט שיכריח אותו בל יעבט ארחותיו ויזיק:

פסוק יד

חכמים יצפנו דעת, כבר התבאר במ"ש לדעת חכמה (א' ב') שהחכמה היא מקובלת, וא"א לדעת אותה ע"י מופתי הבינה או להשיגה ע"י החוש, ובכ"ז יש אפשרות שיבא בהם לכלל דעת, אם קבל החקים בלבו לאמת ברור ושומר אותם ומתבונן בם בינה ישובו אצלו כדעת ברור, והחכמים יצפנו את הדעת בפני אנשים המזיקים בל יהפכוהו לרוע, וגם נכלל הידיעות שישיגו החכמים באלהות שצריך לצפנם ולשמרם כמ"ש שאין מוסרים סודות האלה לכל אדם, ויש הבדל בין מ"ש לקמן (י"ב כ"ג) ערום כוסה דעת, שיש הבדל בין מכסה ובין מצפין, שהצופן אינו מכסה הדבר לגמרי רק מעמיד אותו במקום שלא יראהו כל אדם ובכ"ז הוא מגולה, כי לכסות הדעת הוא מפעולת הערמה לא מפעולת החכמה, והם לא יסתירו הדעת בפני אנשים ראוים, כמ"ש לשון חכמים תטיב

דעת (ט"ו ב') שפתי חכמים יזרו דעת (שם ז'), ועם הצפינה נכלל השמירה ששומרים את הדעת מפני אנשים בלתי ראוים, **ופי אויל (יצפון) מחתה קרובה**, האויל הוא המסתפק בכל דבר ולא יצוייר שיהי' לו דעת שהיא ידיעה ברורה משום דבר, אחר שמסתפק בכ"ד והוא יצפון ולא יגלה גם מחתה קרובה העתידה לבא כי יסתפק בה, ר"ל חכמים לא יגלו הדבר הטוב שלא יוזק, והאוילים משמרים ההיזק הגלוי בל יתגלה:

פסוק טו

הון עשיר קרית עוזו, הון הוא קבוצת כסף ודברים שוי הערך הרבה, וקרית היא עיר בצורה, ר"ל העשיר אינו צריך לקריה בצורה להשגב שם מפני צרים, כי הונו הוא הקריה העזה בו ישגב מפני תהפוכות הזמן שהם הצוררים המעיקים לאדם בו ישגב מפני רעב קור וכל מחסור, ולפ"ז **מחתת דלים רישם**, הדל הוא מי שיהיה לו עושר ונתרושש מנכסיו, וא"כ הדל שנתמעט עשרו דומה כמו שכבשו האויבים קרית מעוזו, וזה מחתתו כי אין לו מחסה מפני תהפוכות הזמן, ויש בו מליצה כי העושר הפנימי של הנפש היא החכמה אשר קבץ בלבבו, והיא קרית עוזו מפני האויבים הפנימים צוררי הנפש שהם התאוות והיצר הרע, אבל הדלים שאין להם הון החכמה, בא עליהם הכסיל ויכבוש את העיר:

פסוק טז

"**פעלת צדיק לחיים**, **תבואת רשע לחטאת**"

יש הבדל בין פעולה ובין מעשה:

* העסק שעוסק באיזה דבר ומכין האמצעים אליו נקרא פעולה,
* ואם גומר את הדבר נקרא מעשה.

למשל: הזורע והחורש וכל מעשיהם הקודמים נקראים פעולה לערך התבואה שנגמרה, שאז נגמר המעשה.

ועל-זה אומר:

* שהצדיק, גם פעולותיו מובילים לחיים, שגם האמצעיים שעוסק בהם להכין את התכלית הם לחיים, וכל-שכן התכלית, שהוא מעשה הצדק עצמו;
* והרשע, גם תבואת רשע לחטאת, גם התבואה הנגמרת, שהיא תכלית מעשהו, הוא לחטאת וחיסרון, והוא תכלית כוזב.

פסוק יז

אורח חיים שומר מוסר, יש הבדל בין מוסר ובין תוכחה, המוסר יהיה מצד ההכרח שימסר את הנפש בל תצא חוץ לגדרה על ידי יראת העונש, והתוכחה הוא ע"י וכוח

וראיות השכל שמראה לו תועלת הדרך הטובה, וע"פ הרוב ע"י המוסר ימנע מדרך הרע מפני יראת העונש, וע"י התוכחה ילך בדרך הטוב מפני שמשיג תועלת הדרך הטוב, וע"כ אומר רבותא כי השומר מוסר לא לבד שע"י ימנע מדרך המות, כי גם תוליכהו אל אורח חיים, כי ע"י שיסור מרע יתחיל לעשות טוב, **ועוזב תוכחת מתעה**, שלא לבד שלא ילך בארח חיים כי גם יתעה אל דרך המות, כי שני הדרכים מקבילים זה מול זה וכשעוזב דרך חיים יתעה אל דרך שכנגדו:

פסוק יח

(יח-יט) **מכסה שנאה** וכו', **ברוב דברים**, כבר כתב הרמב"ם עמ"ש כל ימי גדלתי בין החכמים ולא מצאתי לגוף טוב משתיקה, שהדבור יחלק לארבעה חלקים, דבור האסור ודבור הרשות ודבור מצוה ודבור מותר, והמשכיל לא ידבר רק רביעית מן הדבור, עפ"ז אמר, הנה מצד הרע של הדבור שהוא מה שמוציא דבה על חברו כלולים בו כמה רעות, **כי מכסה שנאה בשפתי שקר**, שבהכרח יכסה שנאתו לחברו ומשקר לאמר שהוא אוהבו, ועי"כ הוא **מוציא דבה**, שע"י שמכסה שנאה יאמינו לדבתו, וא"כ כלול בזה כמה רעות **והוא כסיל**, שעושה מעשיו הפך החכמה ע"י רוע לבבו, אבל גם מי שאינו מדבר דבור האסור, בכ"ז **ברוב דברים לא יחדל פשע**, שרוב חלקי הדבור אף דבורי הרשות מביאים אל הפשע, וע"כ **חשך שפתיו משכיל**, המשכיל חשך שפתיו לגמרי בל ידבר רק דבור של חכמה לבד:

פסוק כ

כסף נבחר לשון הצדיק, מבואר אצלנו תמיד שהלשון מורם על הדבור הפנימי, ומורה על דברים מעוינים שהתבונן בדרכי הבינה, ולעומת זה השפה מורה על הדבור החיצוני מן השפה ולחוץ, וכבר בארו חכמי הלשון שהלשון מיוחס אל הבינה והפה אל החכמה והשפה אל הדעת והוא מתאים עם דברינו כי הלשון מורה על עניני בינה, והשפה שהיא חיצונית לגמרי מציין שמדבר דברים שרגיל בהם מן השפה ולחוץ וזה לא משכחת רק בעניני דעת, שידע אותם בידיעה ברורה כדברי המוחשות, שמתוך כך ידבר בהם בשפתיו מבלי עיון כלל, והפה הוא אמצעי בין לשון ושפה. ומורה על עניני חכמה שקבל מרבותיו, ואינם מובנים אצלו כעניני תבונה ולא רגילים על שפתיו החיצונים כעניני דעת, והנה **לשון צדיק** הוא מה שהצדיק מתבונן בעניני הצדק ע"י בינתו, הוא דומה **ככסף נבחר** שאין בו סיג כלל, כי כל בינת נבונים יש בו סיג, כי בהכרח יתבונן על כל חלקי הסותר עד שימצא את הראוי, והמותר הוא סיג, אבל הצדיק שהורגל לעשות צדק והוא מתבונן בו ע"י השכל השמושי שהורגל לעשותו בפועל, וכל ענין פרטי שיבא

לפניו יבין תיכף ע"י הנסיון איך לעשותו מבלי ספק כלל ותיכף יקלע אל המטרה הראוי והכסף הטהור מבלי סיג, אבל **לב רשעים כמעט**, הרשעים שהם רחוקים מן הצדק ולבם שהוא הכח המושל שבהם אינו עומד תמיד על ענין אחד כי פוסח תמיד על מדה אחרת לרוע, עד שלבם דומה כמעט, שאין לו לב וממשלה חלוטה כלל, וכ"ש שא"א לו שיבין דרך הטוב בהחלט כי אין לו דרך מיוחד כלל:

פסוק כא

שפתי צדיק ירעו רבים, כבר בארתי שהשפתים מורה על הדבור החיצוני, והנה לשון צדיק בו יתבונן בעצמו על הדרך שיבחר לעצמו כנ"ל פסוק הקודם, ופי צדיק בעניני חכמה הם מקור חיים כנ"ל פסוק י"א. ושפתי צדיק, הוא מציין מה שמוציא בשפתיו דברים שרגיל בהם, הם ירעו רבים, שילמדם דרכיו ואורחותיו, **ואוילים בחסר לב ימותו**, גדר אויל הוא המסתפק בדרכי החכמה, וזה ההפך של הדעת המרומז בשפתי צדיק, שהשפתים מורים בדבר שידוע בבירור כנ"ל, כי לא לבד שאינו יודע ידיעה ברורה עד שיוציא דרכי החכמה בשפתיו החיצונים ללמדם לרבים כי גם א"ע לא ירעה, רק ימות בחסר לב, כי א"ל לב המושל ומנהיג את תאוותיו ע"פ דרכי החכמה וחקותיה אחר שמסתפק בהם:

פסוק כב

ברכת ה' היא תעשיר, העושר שבא ע"י השתדלות אינו עושר אמתי ובעליו אוכל לחם העצבים, ר"ל שבעת יאכל לחם יתעצב, כי יזכור טרחו ועמלו בהשגתו וידאג פן יחסר לו וע"כ יצמצם מזונו כאילו עי"כ יוסיף בעשרו, וזה מצד שאינו עושר אמתי והוא עני לפי מחשבתו, אבל ברכת ה' היא תעשיר עושר אמתי, **והעצב לא תוסיף עמה** על העושר, ר"ל לא יצטרך להעציב להוסיף ע"י העצב על עשרו, כי אוכל בשמחה ובריוח כי הברכה מצויה בכל אשר לו:

פסוק כג

"**כשחוק לכסיל עשות זימה** - הכסיל הוא הנלוז מדרכי החכמה בעבור יצר לבו ותאוותיו. מבאר, כי כפי שימשול ממשלת ליבו, אם בדרכי החכמה אם בכסילות, כן ישוב טבעו, עד שמעשיו לא יתייחסו עוד אל בחירותו רק אל ההרגל וטבע שני שנטבע בו:

* הכסיל יעשה זימה לא במחשבה רק בלי דעת והכנה, כמו שישחק (אם יזדמן לפניו דבר הגורם שחוק) בהכרח, לא במחשבה ובחירה;

* וכן חכמה לאיש תבונה, מי שאסף כל ענייני בינה בנפשו (שזה גדר תבונה והבדלו מן בינה), שאז החכמה אצלו מן השפה ולחוץ כנזכר למעלה על (משלי י יג): **בשפתי**

נבון תמצא חכמה, ממילא החכמה וההתנהג על-פי דרכיה תהיה גם כן על צד ההרגל מעצמו, כמו השחוק הבא מעצמו בטבע.

פסוק כד

מגורת רשע היא תבאנו, מגור הוא הדבר שמתירא מפניו והוא מתחבא עצמו ממנו ועושה תחבולות להנצל, וזה הבדלו מבין יתר לשונות הבאים על הפחד, הרשע גם הדבר שיגור ממנו ועושה כל תחבולות להנצל, בכ"ז תבואנו, כי תחבולותיו לא יועילו, **ותאות צדיקים יתן**, גם הדבר שמתאוים בלב יתן ה', בלי יצטרכו לעשות שום דבר כדי להשיגו באופן שהרשע ישיגהו הרע שהשתדל להנצל ממנו, והצדיק לא לבד שלא ישיגהו רע, כי ישיגהו הטוב שלא השתדל בו כלל, כי ה' יתנהו לו בהשגחה, וכמ"ש לקמן (י"א כ"ג, י"ג כ"א):

פסוק כה

כעבור סופה ואין רשע, הרשע אין לו שורש חזק במציאות רק קיום מקרי, כדבר הבלתי נשרש בחוזק אשר בעבור סופה וסערה ישאהו הרוח, כן בעוד שהשנים כסדרן יתקיים כפי הטבע, אבל בעת מהומה תשאהו סופה ותשערהו ממקומו, אבל **צדיק יסוד עולם**, שהוא י"ל קיום בהמציאות מצד שלמות נפשי ומצד השגחת ה', ובעת סופה לא לבד שלא ינידהו הרוח ומקרי הזמן, כי הוא כיסוד מוסד לא לבד לעצמו רק לעולם הכללי, כמו שהיה בנח, וכמ"ש בב"ר (פ' נח) כעבור סופה זה דור המבול וצדיק יסוד עולם זה נח, וכן נדרש שם מ"ש לקמן (י"ב ז', וי"ד א'):

פסוק כו

כחומץ לשנים, מגנה ענין העצל שדומה בשליחותו כמו דבר החמוץ שרוצים לאכלו כדי לעורר תאות המאכל, והיא בהפך מקהה השנים, והגם שיתעורר לאכול לא יוכל ללעוס את המאכל, וכן **כעשן לעינים**, אם יבעירו זיקות להאיר בבית, הגם שימצא אור הלא יכהו העינים ולא יוכל לראות, **כן העצל לשולחיו** שלא לבד שלא ישיגו הנרצה משליחותו כי גם יקלקל התכלית, וכל הדברים הנאמרים על העצל, י"ל מליצה גם על המתעצל בשליחות הכולל אשר נשלח לעוה"ז להשלמת נפשו:

פסוק כז

יראת ה' תוסיף ימים, הגם שהיראה מפני דבר דרכה לקצר הימים, לא כן יראת ה' שהיא תוסיף ימי האדם, **ושנות רשעים תקצרנה**, ע"י עונשי ה', ותפס בצד הא' ימים שכולל ג"כ שיהיו ימי טובה ושלוה, והשנים מורים לרוב על שני צער, שהרשעים לא יבלו ימים בטוב וגם תקצורנה שנותיהם:

פסוק כח

תוחלת צדיקים שמחה יש הבדל בין תוחלת ובין תקוה, המיחל מיחל על דבר שבודאי יבא, או שהבטיחוהו שיבא בזמן ידוע, והמקוה מקוה על דבר בלתי ברור ומובטח, והצדיקים י"ל תוחלת, כי שכרם מובטח בלי ספק ולכן שמחים הפך מן תוחלת ממושכה שהיא מחלה לב, כי התוחלת שמיחלים לחסד ה' הוא נמצא תמיד ולא יכזב, אבל **תקות רשעים תאבד**, הרשעים אין להם תוחלת רק תקוה שמקוים להתעשר וכדומה שהוא בלתי בטוח ובאמת תאבד תקותו:

פסוק כט

מעוז לתום דרך ה', המחתה הוא הפך המעוז שהעוז הוא עז הנפשי וחזקת הרוח והפוכו המחתה הנפשיית, דרך ה' והנהגתו הוא מעוז לתם, כי בדרכי ה' יראו איך סומך נופלים ומשגיח על נדכאים וכל ארחותיו חסד ואמת וצדקה ורחמים וחנינה, עד שהתם המתנהג במדות אלה ימצא מעוז בהשקיפו כי כן יתנהג ה' בהנהגת המציאות, **והיא מחתה לפועלי און**, באשר דרכיהם לעשות און הוא הפך מדרכי אל ומקיום העולם:

פסוק ל

צדיק לעולם בל ימוט, ההתמוטטות בא ע"י סבה, ר"ל ע"י חולשת הרגלים או מקום מדרון, והצדיק גם כשימוט ע"י שלא עמד על מצב טוב בכ"ז לא ימוט לעולם, כי שבע יפול צדיק וקם, **ורשעים לא ישכנו ארץ**, גם בעת ששוכנים עלי ארץ לא על מדרון רק בשכינה קבוע עלי ארץ, בכל זה לא ישארו שוכנים שם כי ינערו רשעים ממנה:

פסוק לא

פי צדיק ינוב חכמה, כבר התבאר (פסוק י"א) עמ"ש פי צדיק מקור חיים שהצדיק לא אסף חוקי החכמה בקבלה כמו החכם, רק שהתרגל ללכת בהם ע"י צדקתו, ועי"ז יוכל ללמד על כל פרט איך יהיה המנהג בחכמה הגם שאין לו ע"ז תורה ושטה כללית כמו החכם, ולפ"ז מקור החכמה הוא בפיו, ששם תעשה פרי ותנובה, שבעת ישאלהו איש על פרט א' איך יתנהג, תצמח החכמה ותוליד תנובה בפיו התשובה הנכונה כפי החכמה, וגם י"ל יתרון מן החכם, במה **שלשון תהפוכות תכרת**, שהלשון מציין דרכי הבינה שאם יבא בלשון תהפוכות, היינו שיביא מופתים תבונים בדרכי המחקר הפך מדרכי החכמה, שע"ז לא יוכל החכם לעמוד כנגדו כי החכם אינו נבון, והחכמה היא רק מקובלת ולא ידע לבררה בראיות ובמופתים נגד החוקר המכחיש פנותיה, אבל הצדיק יעמיד כנגדו מופתי הנסיון והבחינה, שהוא כבר נסה כל ענין פרטי עד שהשיג ממנו

ידיעה ברורה כמופתי המוחשות, ועל ידי כן תכרת לשון תהפוכות וזרועות תבונתו לא תעמודנה לפניו:

פסוק לב

שפתי צדיק ידעון רצון, כבר בארתי בפ' כ"א על שפתי צדיק ירעו רבים שהצדיק הגיע בפרטי דרכי החכמה לכלל דעת, שידע מהם ידיעה ברורה, וזה גדר שפה שמוציאם מן השפה ולחוץ כדבר ברור, והנה הרצון יבא על דבר הנרצה אצל ה' וגם בא על התרצות הכעס, ור"ל הצדיק יודע להגיד מה שהוא רצון ה' ואדם, כל שהיא תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם, וזאת ידעו בידיעה ברורה שעז"א ידעון, ואמר שפתי, אבל **פי רשעים תהפוכות**, פיהם שבו ידברו הנהגה הפך החכמה (שהחכמה מרומזת במלת פה) הוא תהפוכות, כאלו קבלו חקים שהם הפוכים מדרכי החכמה:

פרק יא

פסוק א

מאזני מרמה תועבת ה' יאמר כי הסר מרע הוא עצמו הפועל טוב, שהגם שמאזני מרמה היא תועבה, בל תחשוב כי באבן שלמה די שלא עשה תועבה והוא רק סור מרע, כי בזה עשה רצונו של ה' ויוחשב לו כעושה מצוה, כמ"ש חז"ל ישב ולא עבר עבירה נותנים לו שכר כע"מ:

פסוק ב

בא זדון, הזד הוא החולק על דרכי החכמה ועל האמת בטענות והיקשים ומזיד לעבור עליה בשאט נפש, והוא ההפך מן הצנוע שמסתיר פניו מעלות במעלות ויודע מך ערכו, כמו ויסתר משה פניו, **ועם הצנועים תבא חכמה**, כי לא יקבעו דרכי החכמה רק בלב המאמין ומקבל ושומע לרבותיו ולא יזיד לחלוק עליהם, אבל **כשבא הזדון** בא עמו **קלון**, שהוא הפך הכבוד, כי דרכיו שבוחר בהם הם נקלים והפך דרכי החכמה המכובדים:

פסוק ג

תמת ישרים תנחם, יש הבדל בין ישרים לצדיקים, שהישר הוא מי שלבו הולך בדרך ישר, בין באמונות ודעות ובעניני הבינה, שע"ז בא לרוב מלת ישר על הבינה, בין על המדות והמעשים ששרשם בחכמה, וכשבא על דרכי החכמה הוא נבדל מן הצדיק במה שהישר טבע לבו נוטה לטוב מצד היושר הנטוע בקרבו, והצדיק עושה כן מפני שלמד צדק והורגל בו, עד שהצדיק כובש יצרו ומרגיל א"ע הפך טבעו, והישר טבעו כן. גם שהישר אינו מביט על חקות הצדק רק על חקות יושר לבבו עד שיעשם לפנים משורת

הדין, כמ"ש חז"ל על ועשית הישר והטוב, והנה לשילך בדרך הטוב צריך, א] שיהיה דרכו ישר, ב] שינחהו הדרך, כמ"ש ה' נחני בצדקתך הישר לפני דרכך, ומי שאינו ישר אין דרכו ישרה וצריך עזר ממרום להישיר דרכו, אבל גם הישר הגם שדרכו ישרה מצד מדת היושר שבו, עדיין צריך שינחנו הדרך כי צרכי גופו ועניניו ימנעהו לפעמים מדרכו אבל גדר התמימות הוא שיעמוד בקביעות על מצב השלימות בלי נטות ממנו, וכן שלא יהיה לו שום פניה וכונה אחרת, ותמימות הזה כשתמצא בלב ישרים תנחם הדרך, כי אז לא יעכבוהו המונעים המטרידים, **וסלף בוגדים ישדם**, הבוגדים הם הפך ישרי לב, שהם ילכו הפך היושר, וסלף נקרא מה שמקלקל היושר והצדק, וזה ישוד אותם, שסלף הזה דומה כלסטים המצויים בדרך עקש וישימון, שיבוז הון הנפש ויפילה לבאר שחת:

פסוק ד

לא יועיל הון ביום עברה. הגם שההון יועיל בעת שלום כמ"ש הון עשיר קרית עוזו, בכ"ז ביום עברה כללית כמו בעת דבר או חרב לא יועיל, כי בהפך אז יש עושר שמור לבעליו לרעתו, אבל **הצדקה תציל ממות** גם ביום עברה, ובזה אינו כפול עם מ"ש למעלה (י', ב') ששם מדבר ממות הטבעיי:

פסוק ה

צדקת תמים תישר דרכו, כבר בארנו (בפסוק ג') ההבדל בין ישר ותמים וצדיק, הישר דרכו ישרה בטבע, לא כן התמים, שהגם שגדר התמימות הוא שיהיו מעשיו קיימים תמיד על מצב א' לא ימוט ממנו, עד שאם הוא ישר בטבעו לא ימוש מישרו בשום זמן אבל כל עוד שאינו ישר בטבע אינו בטוח שהוא הולך בדרך ישרה, באר החכם שע"י **צדקת תמים**, ר"ל ע"י שהתמים התרגל לעשות צדק עי"כ תעשה אצלו כטבע, וההרגל הזה תישר דרכו ללכת בדרך היושר, **וברשעתו יפול רשע**, הרשע שהוא הפך התמים שהוא מתמיד בקביעות לעשות רשע, הרשעה תעשה קנין בנפשו ותמלא דרכו פחתים וגורות, עד שיפול בם הפלת הנפש לבאר שחת:

פסוק ו

צדקת ישרים תצילם הישרים א"צ שהצדק תישר דרכם כמו התמים, כי דרכם ישרה בטבע כנ"ל ג', אבל מעשה הצדק יועיל להם להצילם מפח יקוש ורעות הזמן שאז **בגדים ילכדו בהוות** ושבר והישרים ינצלו בזכות מעשה הצדק:

פסוק ז

במות אדם רשע תאבד תקוה, יש הבדל בין תקוה ובין תוחלת, שהמיחל ממתין על דבר שבודאי יבא כמו הממתין על אור היום או הבטחה, והמקוה אינו מקוה על דבר ברור,

והרשעים אין להם תוחלת רק תקוה כנ"ל על תקות רשעים עברה, כי אין מיחלים על שכר הצפון לצדיקים, רק מקוים על הצלחת הזמן שאינו ברור, ובמותו אבדה התקוה הזאת, וגם **תוחלת אונים אבדה**, שבניו האוננים על מותו, שהם הלא היה להם תוחלת שיחלו בבירור שירשו נחלת אביהם גם זה אבדה, כי זרים יירשו יגיעו ועשרו יאבד בענין רע:

פסוק ח

(ח-ט) **צדיק**, אם הרשע הכין רע על הצדיק, הסוף **שהצדיק נחלץ מן הצרה והרשע בא תחתיו**, כמו שהיה בהמן ומרדכי, ומפרש אם הרשע **בפה חנף ישחית רעהו**, שמסית הצדיק בחנופה כדי להשחיתו, **ע"י הדעת יחלצו צדיקים**, ותשוב הרע על המלשין והכורה שחת, גם יל"פ שר"ל מי שחונף ואינו מוכיח רוצה להשחית את רעהו כמ"ש גבר מחליק על רעהו רשת פורש על פעמיו:

פסוק י

(י-יא) **בטוב צדיקים**, **בברכת ישרים**, הצדיקים עושים צדק בפועל, והישרים הם בעלי הבינה ושטבעם נוטה לטוב ועושים לפנים משורת הדין כנ"ל פסוק ג', מצייר שהישרים מאצילים ברכה על העיר ובברכתם תרום קרת במעלה ורוממות, כי הברכה תבא ע"י תוספת שפע קדש שיש בנפש המברך, והצדיקים הם המאצילים מטובם הגשמי ע"י מעשה צדקתם ובטובם תעלוץ קריה כי יקבלו מהם טוב, וברשעים יהיה בשניהם להפך, אם לשמחת העיר **באבד רשעים רנה**, כי הם מריעים בפועל, ואם בענין הנפשי **בפי רשעים תהרס**, אם ע"י קללתם אם ע"י דבה ולה"ר:

פסוק יב

בז לרעהו חסר לב, ולקמן (י"ד כ"א) בז לרעהו חוטא, וכ"א נלמד מענינו, שם מדבר שמבזהו בלא סבה וזה חוטא נגד חקי החכמה, ופה מדבר אם רעהו בזה אותו תחלה שבזה אינו חוטא רק שהוא נגד חקי הבינה, כמ"ש (י"ד כ"ט) ארך אפים רב תבונה וקצר רוח מרים אולת, והאוילים הם חסרי לב כמ"ש ואוילים בחסר לב ימותו, שאין להם כח המושל ברוחם, ואין מתנהגים ע"פ התבונה להבין דבר לאשורו כי מסתפקים גם בעניני הבינה, שהיא תחייב להאריך אף ושלא לבזות תיכף, ועל זה אמר **ואיש תבונות יחריש**, אף במקום שהיה לו לענות על בזיונו שזה גדר החרישה והבדלו מן נרדפיו:

פסוק יג

הולך רכיל מגלה סוד, באר שמי שהולך רכיל טבעו לגלות סוד של חברו, והסוד הוא כפקדון שחברו מפקיד אצל רוחו, וכמו שלא יפקיד אדם פקדון אצל בלתי נאמן, כי אין

להפקיד סוד אל רוח הבלתי נאמן, וכשהולך רכיל ידע שהוא גם בלתי נאמן ברוחו, ולקמן אמר גולה סוד הולך רכיל, באר שכן גם בהפך אם נראה איש מגלה סוד נדע שטבעו להיות הולך רכיל, **ונאמן רוח מכסה דבר**, שלא לבד שאינו מגלה סוד הוא משתדל לכסות את הדבר ולהעלימו, וכ"ש שלא ילך רכיל לגלות ולפרסם עניני חבירו:

פסוק יד

באין תחבולות יפול עם ולקמן (כ' י"ח) מחשבות בעצה תכון ובתחבולות עשה מלחמה, כי יש הבדל בין מחשבה ובין עצה, שהעצה היא ההסכמה שמסכים בתבונתו, איזה דרך יבחר, שבמחשבה חושב כל צדדי האפשר והמחשבות הם רבות, ואחר שבורר לו אחת מבין כולם נקרא הסכמה זו עצה, כמ"ש רבות מחשבות בלב איש ועצת ה' היא תקום, וז"ש מחשבות בעצה תכון, שכל שלא הסכים אל עצה חלוטה ינוע כקצף על פני משברי המחשבות, ואם הסכים על עצה חלוטה מבין כל המחשבות שעלו בלבו אז מצא כן ובסיס, וזה רק בכל עניני העולם כמו שחושב ומיעץ מה יסחור ובמה ישתכר וכדומה, אבל במלחמה אין די בעצה לבד כי גם האויב י"ל עצה והסכמה, ואולי לא תועיל עצתו נגד עצת האויב, וכמו שהשיב חושי הארכי על עצת אחיתופל, וצריך תחבולה, שגדר התחבולה הוא קשר של עצות רבות, שקושר חבל בחבל סבות ומסובבים, עד שבכל אופן שיפנה האויב ימצא עצה מוכנת כנגדו, והוא מסבות מתהפך בתחבולותיו נגד עצת האויב, וע"כ בתחבולות עשה מלחמה, ואמר פה **באין תחבולות יפל עם** שמדבר ג"כ על עת מלחמה, ולפ"ז למלחמה צריך יועצים רבים, שכ"א ימציא עצה אחרת, כי כל עצה ועצה יש לה מקום במלחמה, שלפעמים אם עצה זו לא תצליח נגד האויב יפנה אל העצה השניה, וזה שכתוב **ותשועה ברוב יועץ**, ודבר זה משל על מלחמה אחרת פנימית נגד האויב הפנימי, ובא שנית לקמן סימן כ"ד ושם דבר על המלחמה הפנימית כמו שית' שם:

פסוק טו

(משלי יא טו): **רע ירוע כי ערב זר**, הוא על פי מה שיתבאר לקמן (יז יז), שהגם שהאוהב צריך לעזור לאוהבו בכל אשר לאל ידו, ובכללו הוא לכנוס בערבות בעדו, בכל זאת אין לו לכנוס בתקיעת כף שהוא ערבות קבלנות, שבזה יגבה תיכף מן הערב.
ועל זה אמר, שמי שערב בעד זר, אף ערבות פשוט, רע ירוע, וגם להרֵע, שמוכרח לערב בעדו, בכל זה, מי שהוא שונא תוקעים בוטח, לא יכנס בערבות של תקיעת כף, שאז אינו בוטח גם ברֵע, כי יקדמו לפרוע ממנו:

פסוק טז

אשת חן, שתי המעלות עושר וכבוד כשהן מתנת אלהים באו תמיד סמוכים, והוא אם משתמש במתנת העושר לעשות חסד וצדקה וטוב, שאז ינחל גם כבוד, וכשיבואו נפרדים אז הכבוד הוא מעלה, והוא אם ראוי לכבוד ע"י מדותיו ומעלותיו, והעושר הוא פחיתות אם ישיגהו ע"י גזל וחמס ואם ישתמש בו לרוע, יצייר פה כאלו שתי המעלות האלה עומדים מפורדים וצריכים איש שיתמוך בידם, היינו בעל הקנין שיחזיק במעלות האלה, **ואשת חן תתמוך את הכבוד**, ר"ל א"צ אנשים גבורים לתמכו, כי הוא לא יושג על ידי עריצות, רק אשה טובה שמשגת חן ע"י מעשיה הטובים, או לפי המליצה נפש יקרה טובה וחכמה שהיא האשה המליציית בס' הזה, **ועריצים** שהם המשתמשים בכח הגבורה שלא במשפט לערוץ דלים, הם **יתמכו את העושר**:

פסוק יז

גומל נפשו איש חסד, איש חסד הוא מי שדרכו לעשות חסד עם כל אדם מבלי תקות גמול, ומבלי התעוררת התפעליות איזה מידה רחמנות וחמלה ודומיהם, והפוכו הוא האכזרי שלא לבד שלא יעשה חסד כי גם בעת יתפעל מצרת הנדכא לא ירחם רק יתאכזר ולא ייטיב עמו, וצייר פה את האדם שי"ל שני חלקים, **נפשו**, שהיא הנפש הרוחניית, **ושארו** שהוא הגוף, ויאמר שאיש חסד הגם שנדמה שמריע לגופו שמחלק מעותיו לאחרים, מ"מ הוא מטיב לנפשו הרוחניית כי היא תנחל טוב הצפון, (ומבואר אצלי שפעל גמל בא על המעשה שנקשר עמה התפעליות אהבה או איבה, ור"ל שהוא גומל נפשו באהבתו את חלק הרוחני שבו שהוא עקר האדם), **ועכר שארו אכזרי**, והאכזרי לא לבד שעוכר את נפשו הרוחנית, אל תחשוב שמטיב בזה לגופו, כי הוא עוכר גם את שארו ובשרו כי ע"י אכזרותו יתאכזרו גם עליו, ועוכר ביתו ינחל רוח, (כי הממוצע בין שניהם שאינו איש חסד ולא אכזרי הגם שאינו גומל נפשו אינו עוכר שארו):

פסוק יח

(יח-יט) **רשע עושה פעולת שקר**, יש הבדל בין מעשה ובין פעולה, פעולה הוא העסק שאדם מתעסק באיזה דבר, ומעשה הוא גמר המעשה. והנה הרשע **עושה**. ר"ל שנדמה שהוא גומר מעשהו, למשל שאוסף הון ועושר, בונה בית ונוטע כרם בעושק וחמס, שהם מעשים נגמרים, אבל בהשקפה האמתית הלא כל הקנינים המדומים אינם תכלית לעצמם, והם רק פעולות, ר"ל אמצעים להשיג ע"י איזה תכלית, שאם נאמר שהם עומדים כדי שעל ידם יחיה חיי ההצלחה, מהו תכלית החיים, הלא גם החיים הזמניים אינם תכלית לעצמם, לכן כשאנו חושבים אותם לפי תכליתם הם פעולת שקר, כי במה

שפועל לא עושה, ר"ל במה שהוא מתעסק להשיג ע"י תכלית, לא ישיג ע"י את התכלית המבוקש, והוא כזורע זרע וצמח בל יעשה קמח, א"כ הם פעולת שקר, אבל **וזורע צדקה** ר"ל העושה צדקה שהוא הטוב לפני אלהים. הוא נדמה כזורע לא כעושה מעשה נגמרת. כי הצדקה אין התכלית נראה בעת מעשהו רק הוא זורע כזורע באדמה לקצור לימים רבים בעת האסיף. והוא יקצור **שכר אמת** ומפרש דבריו **כן צדקה לחיים**, זריעת הצדקה ברנה יקצור שכר אמת כי הצדקה כנים מעשיו שיובילו אל החיים בין חיי העוה"ז, וכמ"ש למעלה וצדקה תציל ממות, בין החיים האמתיים בעוה"ב, וא"כ יקצור שכר אמת, אבל מעשה הרשע הוא פעולת שקר, כי במה **שמרדף רעה** מרדף **למותו**, הרודף הוא המשתדל להשיג דבר במהרה, שהרעה שלפי הטבע היא עדן רחוקה מן הרשע הוא מרדף אותה להשיגה קודם זמנה, ובזה מרדף למותו, אם מות הגוף שע"י רשעו תבוא עליו רעה ומות קודם זמנו, אם מות הנפש בעוה"ב, וכן אמר למעלה פעולת צדיק לחיים תבואת רשע לחטאת:

פסוק כ

"**תועבת ה' עקשי לב, ורצונו תמימי דרך**"

תועבה ורצון הם שני קצוות, ויש אמצעי ביניהם שאינו לא לרצון (ר"ל שיהיה רוצה בו) ולא לתועבה (כמו שפירשתי בפסוק א, יב כב, טו ח).

הלב מצייר כוח המושל באדם, המנהיג כל כוחותיו על-פי חוקי החכמה והצדק.

ומי שמנהיג תמיד על-פי החכמה נקרא חכם לב, ואז הוא תמים דרך, רוצה לומר, שהפעולות וההנהגה שידרוך בו הוא תמים תמיד, אינו מתמוטט בשום פעם לסור מן הדרך על-ידי התאוות ויצרי הלב, כי ליבו מושל ביראת ה', והוא המרוצה בעיני ה' להפיק ממנו רצון.

ומי שהוא עיקש לב, הוא ההפך מחכם לב, והוא מי שחולק על חוקי החכמה, ומנהיג כוחותיו היפך מחוקותיו, וזה תועבה בעיני ה'.

ומה שהוא בין שני הקצוות, שאינו עיקש לב לחלוק על חוקי החכמה, ואינו תמים דרך גם-כן, כי הגם שליבו בלתי חולק על חוקי החכמה, בכל-זאת יסור מן הדרך הטוב לפעמים אם רוח היצר יעלה עליו, אינו לא לרצון ולא תועבה, כי האיש הזה עדיין עומד בקשרי המלחמה, אם לנצח אם להינצח בסוף.

פסוק כא

יד ליד לא ינקה רע, אומר עונשי ה' ישיגו את הרע ע"י השגחה פרטית שלא ע"י אמצעי רק הוא בעצמו מעניש אותו בידו. עד שבא העונש **יד ליד** כנותן מידו ליד המקבל שלא

ע"י שליח, כי לפעמים יצא הדבר מיד הנותן ליד המקבל ע"י אמצעיים שלוחי הטבע, ויצייר בזה א' שלא יגיע העונש אל הרע עצמו, כגון אם שעתו מצלחת ומזלו עומד לו, וכן יצויר שישיג הרע זרע צדיקים שלא חטאו, כמו שכתוב הלא עכן מעל בחרם ועל כל עדת ישראל היה קצף והוא איש אחד לא גוע בעונו, כי היה העונש על ידי הסתרת פנים, אבל אם בא מיד ה' ליד הרע, אז **לא ינקה הרע**, וגם **זרע צדיקים נמלט**, לא כן אם בא העונש ע"י שליח שכיון שניתן רשות למשחית אינו מבחין בין טוב לרע, ולא לבד שימלט הצדיק כי גם זרעו נמלט מן הרע ההשגחיי, כמ"ש ויזכור אלהים את אברהם וישלח את לוט מתוך ההפכה:

פסוק כב

נזם זהב באף חזיר, התכשיט אינו מעלה חן ויופי רק על מי שמוכן לקבל היופי מצד עצמו, אבל כשנותנים הנזם על אף חזיר לא ייפה את פניו. כיון שכולו מלוכלך בצואה, ולא לבד שלא יעלה חן עליו כי גם ילכלך את הנזם, וכן **אשה יפה וסרת טעם**, היופי שהוא לתכשיט על פניה אינו מיפה אותה אחר שהיא כעורה בפנימיותה, והנה הטעם יבא על תכונת הנפש והמדות שיתגלו לחוץ, כמו וישנו את טעמו בעיניהם, וברוך טעמך וברוכה את, והושאל מן הטעם שבא על האוכל שע"י מרגישים ע"י החיך אם המאכל מר או מתוק טוב או רע, שכן ירגישו ע"י הרושמים והמדות והדבורים את תכונת האדם וטבעו טוב או רע חכם או סכל, וכשהיא סרת טעם שמתגלה ע"י דבורה והנהגתה כי רעה היא וכעורה בפנימיות נפשה, מה יועיל לה היופי החיצון, בהפך עוד תלכלך את היופי ותגנה אותו ע"י רוע תכונתה. ובנמשל מי שצורתו יפה ונפשו מוכנה אל המושכלות, לומד ומשכיל ואיש תבונה, אבל מדותיו רעות ועלילותיו נשחתות, התורה והמדעים שלמד מגנים אותו כחזיר הלובש נזם זהב, וכמ"ש כל מי שקורא ושונה ואין דבורו בנחת וכו' מה הבריות אומרות אוי לרבו שלמדו תורה וכו:

פסוק כג

תאות צדיקים, יש הבדל בין תאוה ובין תקוה, שהמתאוה אין לו שום יחול להשיג את הדבר רק שהוא מתאוה לבד, אבל המקוה כבר יש לו איזה יחול שישיג את הדבר, והנה תאות הרשע הוא רע, אם מצד שמתאוה לרע לקנינים שאינם שלו ולחמס וגזל ודברים אסורים, כמ"ש נפש רשע אותה רע, ואם מצד שלא ישיג את תאותו, כמ"ש תאות רשעים תאבד. אבל **תאות צדיקים הוא אך טוב**, אם מצד שאינו מתאוה רק אל הטוב, כמ"ש לשמך ולזכרך תאות נפש, אם מצד שה' יתן תאותו, כמ"ש ותאות צדיקים יתן, תאות ענוים שמעת ה', והוא טוב מצד זה ג"כ שיתמלא תאותו, כמ"ש תאוה נהיה תערב לנפש,

אבל תקות רשעים עברה, גם הדבר שהם מקוים עליו וחושבים כי הוא מוכן לפניהם להשיג אותו הוא **עברה** משני פנים, אם מצד התכלית כי לא ישיגו תקותם ויתעברו כמ"ש ותקותם מפח נפש (איוב י"א:כ'), ותקות רשעים תאבד, כי מה תקות חנף כי יבצע, אם מצד התקוה בעצמה שהוא רק לרע, כמ"ש לי קוו רשעים לאבדני, ותקותם שיגיע עברה כללית וצרה על כל האנשים, מצד קנאתם או מצד אהבת הכבוד שרק הם ישארו בשלוה, ובסוף בא העברה עליהם. וכבר בארתי (למעלה י') שצדיקים י"ל תוחלת והרשעים רק תקוה כי אין ענינם בטוח, וגדר מלת עברה שע"י הקצף עובר הגבול יותר מן הראוי:

פסוק כד

יש מפזר ונוסף עוד וחשך מיושר אך למחסור, כבר בארו החכמים שטוב לאדם לבחור הדרך הממוצע, והנה הנדיבות הוא הדרך הממוצע בין הפזרנות והכילות ששניהם לא טובים, וכמ"ש המבזבז אל יבזבז יותר מחומש, ולפי סברת העולם, הנוטה לא' מן הקצוות טוב יותר הנוטה אל הכילות מן הנוטה אל הפזרנות, כי זה יאבד מהונו וזה עכ"פ ישמור את ממונו ולא יאבדנו, אומר החכם בהפך, כי המפזר לא תמיד מאבד ממונו, שלפעמים ע"י הפזור יתוסף ממונו, שעי"כ יגדל שמו בין עשירי ארץ, וכולם ילוו לו ויהיה נאמן אצלם ועי"כ יגדל כבוד עשרו, עד **שיש** לפעמים **מפזר ונוסף עוד**, אבל **החשך מיושר** ע"י הכילות הוא תמיד **אך מחסר**, כי ע"י הכילות וצרת עינו יברחו בני אדם ממנו ויכלה ממונו באין נושא ונותן עמו, ואם מצד ענשי ה', כמו שבאר בס' קהלת איש אשר יתן לו האלהים עושר וכו' ולא ישליטנו וכו':

פסוק כה

(כה-כו) **נפש ברכה תדושן, מונע בר יקבוהו לאום**, הפסוק השני מפרש את הראשון, מי **שמונע** מלמכור **בר יקבוהו לאום**, שע"י שרוצה לאצור את הפירות ולעשות יוקר ימותו אנשים ברעב, ותבא עליו קללת לאום, **והמשביר** ומאכיל בשני בצורת **תבא על ראשו ברכה**, ואמר שברכה זאת גדולה היא כי **נפש** שמקבלת **ברכה** זאת **תדשן**, ר"ל ע"י שמשביר אוכל נפשו תדושן, ומי **שמרוה** אחרים במשקה **גם הוא יורא** וישבע לרויה, ומצאנו פעל דשן על הנפש, ורויתי נפש הכהנים דשן, ותתענג בדשן נפשכם, והוא על ליחות השרשי המתרבה ומוסיף כח בגוף, והרויה הוא השביעה הגמורה במשתה, וכ"ז משל על המונע חכמה ות"ת מתלמידיו שהוא המונע בר, וע"כ אמר יקבוהו לאום, שגדר שם לאום הוא בעלי הדת, שזה ההבדל בין עם ובין לאום, והמשביר ומלמד תורה תחול עליו ברכה, ואז נפשו הרוחניית תדושן בדשן הרוחני, והמרוה ומורה לתלמידיו דרך ה'

גם הוא יורא וה' ילמדהו דעת ודרך תבונות יודיעהו, וכבר בארתי משל הלחם והמשקה בלימוד התורה בישעיה סי' נ"ה הוי כל צמא לכי למים לכו שברו ואכלו, עי"ש:

פסוק כז

שוחר טוב, מלמד לנו כי טבע האדם נוטה יותר אל הרע מאל הטוב, כי הציורים הרעים נטועים בנפש האדם מימי הילדות, וכחות החומר נשמעות יותר אל החושים ואל התאות, לכן אמר **שוחר טוב**, **ודורש רעה**, כי הטוב צריך לשחור, שפעל שחר היא הבקשה היתירה שמבקשים בכל בקר בעלות השחר, משא"כ הרעה די בדרישה, והנה **השחר טוב** צריך **לבקש** תחלה **רצון**, שכחותיו ירצו בטוב, כי אין הרצון בטוב נטוע בכחות הנפש מעצמו רק צריך לבקשם, ולעדור במעמקי הנפש עד יוציא הרצון מתעלומותיה, משא"כ **הדורש רעה תבואנו** מעצמו, וא"צ לבקש רצון כי החומר והתאוות מוכנים אל הרע, **וגם אמר יבקש** מענין בקשה הנרדף עם התפלה שצריך לבקש עזר מה' והבא לטהר מסייעין אותו וצריך לבקש רצון מה', אבל הדורש רעה תבואנו מעצמו, כי הבא לטמא פותחין לו:

פסוק כח

בוטח בעשרו הוא יפול, ממליץ עניני האדם במשל עץ פרי, שפריו הוא פרי הנפש לתורה ולתעודה, אם יעסוק בתורה ויעבוד את ה', אז צדיק כתמר יפרח ופריו יתן בעתו, והקנינים החיצונים שהוא העושר דומה כעלים השומרים את הפרי ומגינים עליו, כך יגינו עליו בל יטרידנו צרכיו ומחייתו מתורת ה' ועבודתו, אבל מי **שבוטח בעשרו** לבד וחושב שהוא העקר, **הוא יפול** כנפול עלה מגפן, כי העלים שאין פרים בה אינם כלום, אבל **צדיקים יפרחו כעלה**, ר"ל שיפרחו ויוציאו פרח וציץ שזה התחלת גידול הפרי, ר"ל שיעשו פרי קדש הלולים לחכמה ולדעת, והעושר הוא כעלה הסובב את הפרח ומגין עליו שיתקיים הפרי ע"י העלה והעלה יסובב ויקיף את הפרי:

פסוק כט

עוכר ביתו ינחל רוח, עוכר ביתו הוא המהרס סדרי ביתו משחית את כליו, מרבה הוצאותיו יותר מן היכולת לא ישאר בידו מה לנחול ולהנחיל כי בית והון נחלת אבות, וינחל רוח, וכל זה משל על הבית המליציי שהוא בית הנפש ומעונתה, שעליו אמר (כ"ד ג') בחכמה יבנה בית ובתבונה יתכונן ובדעת חדרים ימלאו כל הון יקר ונעים, שחקי החכמה אשר אסף בנפשו איך יתנהג בכל מדותיו ובכל תהלוכות הנפש לטוב ולרע הוא בנין הבית, כבונה בית שאוסף העצים והאבנים ומקבצם ומסדרם, כן אוסף כל חקי החכמה וע"י התבונה שיבין חקי החכמה ויוציא דבר מדבר יגמר את הבנין

להשלימו, ועת ידע הכל בידיעה ברורה, בין במדות בין בהשכלות האלהיות ימצא בית נפשו בכלים יקרים ונאים, כמ"ש וכלי יקר שפתי דעת, ואם הבית הנפשי מסודר באופן זה אז בית צדיק חוסן רב, אבל הרשע המסתפק בחקי החכמה יחולק עליהם וכ"ש שא"ל בינה ודעת, עוכר ביתו, כמ"ש ובתבואת רשע נעכרת, ואז ינחל רוח ואבד ההון היקר וכלי הנפש האלה ונשאר תחתיהם הבל ורעות רוח, והוא הרוח הסוער ומעלה ציורי התאות על הלב ויגע בארבע פנות הבית וישאהו ממקומו, ומזה הוציא הנמשל כי **עבד אויל לחכם לב**, גדר חכם לב הוא מי שכח המושל בנפשו (שנקרא לב) מושל כפי ציורי החכמה וחקותיה בלי יפנה מהם, והיא כבר מלא ביתו כל הון יקר ונעים, והאויל, הוא ההפך ממנו, שהוא המסתפק בחקי החכמה וחולק עליהם, והוא העני בדעת וראוי שיהיה עבד לחכם לב, כעני ודל שהוא עובד את העשיר:

פסוק ל

פרי צדיק עץ חיים ולוקח נפשות חכם, הצדיק הוא שמשתמש בחקי החכמה לעשות צדק בפועל, והחכם הוא מי שאסף חקי החכמה מרבותיו ע"י לימוד, ואמר אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו, שממשיל את הצדק כעץ עושה פרי, והצדיק וריעיו אוכלים הפרי, ומהו הפרי? מעלליהם, שהם הפעלים היוצאות מתכונות נפשיות, והאוכל פרי הזה אוכל פרי עץ החיים, שאוכל ממנו וחי לעולם חיי הנפש, ר"ל הלמד ממעשיו ועושה כמהו, והחכם הוא לוקח נפשות בדברים (שכל לקיחה אצל בני אדם הוא בדברים) החכם ממשיך נפשות ע"י למודיו שמלמד אותם חקי החכמה, והצדיק מחיה אותם ע"י שמאכילם פריו, ר"ל שיעשו כמעשיו:

פסוק לא

(משלי יא לא): **הן צדיק בארץ ישולם אף כי רשע וחוטא** - אחר שאמר כי (משלי יא ל): **פרי צדיק עץ חיים**, שהוא על חיי הנפש, לומר כי מזה נגזר שישיגהו רעות בעולם הזה, אם חטא איזה חטא, כי (קהלת ז כ): **אין צדיק בארץ אשר לא יחטא**, ולכן בארץ ישולם, כדי שישמור לו שכרו בעולם הנפשות ששם יחיה לעולם, ועתה קל וחומר שכל-שכן הרשע שהוא חוטא, שישולם לו חטאו, רק שתשלום הרשע יהיה בעולם הבא, כי הוא לא אכל מעץ החיים, וימות מיתת הנפש בעולם הנפשות.

ושיעור הכתוב: הן צדיק וחוטא ישולם, אף כי רשע וחוטא.

ומזה נלמד גם כן, שגם הרשע נענש אף על חטא קל, מכל-שכן מן הצדיק.

פרק יב

פסוק א

אהב מוסר אהב דעת, יש הבדל בין מוסר ובין תוכחה, שהתוכחה הוא שמתוכח עמו בראיות השכל ומראה לו מה טוב ומה רע, והמוסר מכריחו לקבל דבריו ע"י עונשין, או שמתירא מפני עונש המיסר או מקצפו וצויו כקטן המתירא מפני הגדול, או שהמיסר מודיע לו עונשי ה' לממרה דבריו, והנה האוהב תוכחת בודאי אוהב דעת כי התוכחה בנויה על ראיות השכל והדעת, ואמר פה שגם **האוהב מוסר אוהב דעת**, כי גם שרשי המוסר בנוים על יראת ה' וידיעת השגחתו וגמולו ועונשו שנתבארו ע"י הדעת, ומבואר אצלי שהדעת רובו בנוי על השגת החושים ודברים הברורים בראיית החושים שהם המפורסמות והמקובלות, מה שאירע לדור המבול והפלגה וסדום ומצרים, ואשר עשה לעדת קרח, וא"כ אוהב דעת. והשונא מוסר הוא בודאי בער והיינו איש בלתי מוכן לקבל הדעת, כי גם הילדים ייראו מיראת העונש ויקבלו מוסר מיראה, אבל **השונא תוכחת** שהיא בנויה על וכוחי השכל י"ל שאינו בער, הודיע לנו כי גם הוא **בער** וכבהמה יחשב, כי איש הראוי להקרא אדם חי מדבר כבר מוכן בטבעו לקבל התוכחת, ועכ"פ שלא לשנוא את התוכחה הבאה לפקוח עיני שכלו:

פסוק ב

טוב יפיק רצון מה' ואיש מזמות ירשיע, מבואר אצלנו שפעל זמם מורה על מחשבות עמוקות שמעמיק במחשבתו איך להוציא איזה דבר, ואם בא בעניני החכמה מורה על מחשבות עמוקות בעניני החכמה, ואם בא במחשבה שחושב נגד חברו הוא לרוב לרע, ואמר מחשב להרע ההוא בעל מזימות יקרא, כי אז מעמיק במחשבתו איך ירע לחברו ואיך ילכדנו במצודתו, ופעל מרשיע כשבא בהפעיל, אם הוא עומד, מורה שרשעתו גברה מאד עד שיוצא להרע לאחרים ברשעו, כי הרשע כולל בין בין אדם למקום בין בין אדם לחברו, והמרשיע עושה רשע נגד חברו, אומר האיש **הטוב** לא יעמיק מזימות, רק **יפיק רצון מה'**, ישתדל להוציא רצון מה' שירצה ה' את מעשהו, כענין גול אל ה' דרכך ויכונו מחשבותיך, שאז יכונן ה' מחשבותיו הפשוטים על תכלית הנרצה אצל ה', ויש הבדל בין חפץ ובין רצון, שהרצון הוא שירצה הדבר מצד שכן ראוי ונכון מצד הראוי והיושר והטוב, והרצון שיפיק מה' הוא שירצה ה' בו מצד שהוא ראוי לזה, והטוב יכין מחשבותיו בענין שימצא ה' רצון במו, והוא לא יעמיק מזימות ולא ירשיע, **ואיש מזמות** הבלתי סומך על ה' רק מעמיק מזימות עמוקות יעשה מעשים **להרשיע**:

פסוק ג

לא יכון אדם ברשע ושרש צדיקים בל ימוט, יש הבדל בין כן ובין שורש, שהכן הוא בסיס הנעשה לדבר בתלוש, כמו כיור נחשת וכנו נחשת, שהדבר עומד הכן ע"י הכן, והשורש הוא במחובר, והוא דבר מתאחד עם הענפים, והרשעים אין להם שורש, כי שורש האדם הוא למעלה במקום טהרה, שהאדם דומה כעץ הפוך ששרשו למעלה והוא המוח שהוא שורש האדם והוא נטוע בעולם השכל שמשם מקבל שפעו, והצדיק דבוק בשרשו העליון, לא כן הרשע שנכרת משרשו העליון, והוא עומד הכן על עולם החומרי בגופו לבד, כדבר שעומד על בסיס בתלוש, אבל הכן הזה ג"כ עתיד להתמוטט, אחר שעשרו מקובץ ע"י רשע, אבל הצדיקים י"ל שרש ולמה האדם דומה לאילן ששרשו עומד במקום טהרה ונופו נוטה למקום טומאה, והגם שהנוף יתמוטט לפעמים אל הצד, השורש לא ימוט והוא במקום טהרה ובמקום קיום העולם הרוחני, ועי"ז גם הנוף יטה אחר השורש:

פסוק ד

אשת חיל עטרת בעלה וכרקב בעצמותיו מבישה, העטרת הוא לבוש וחוץ מגוף האדם, וישימה על ראשו, והוא אות המעלה והכבוד, כן אשת חיל חוץ ממה שהיא מחזקת עצמותיו היא עטרה לראשו, יתהלל בה ועל ידה לפני רבים עמים כמ"ש נודע בשערים בעלה, והמבישה היא העצלה במעשיה, לא לבד שאינה לכבוד לו כי אדרבה יסתיר אותה והיא כרקב בעצמותיו, כי האשה היא עצם מעצמיו, והוא דומה כמו שחלק ממנו נרקב, כי מחצית גופו השנית שהיא אשתו מעלה רקב וירקיב גם את חלקו:

פסוק ה

מחשבות צדיקים משפט תחבלות רשעים מרמה, יש הבדל בין מחשבה ועצה ותחבולה, החושב עדן אין לו עצה רק מעלה על לבו ענינים בכח מחשבתו, ולפעמים חושב על צדדי האפשר אם לעשות ואיך לעשות דבר, ואחר שיכון בידו דבר ברור אז נאמר שיעץ עצה, ומי שמיעץ כמה עצות, כמו במלחמה שמיעץ כמה מיני עצות שיעמדו נגד עצות של האויב הבלתי ידועים לו, זה נקרא תחבולה שהוא קישור כמה עצות, והצדיקים גם המחשבה הפשוטה שלהם הוא משפט שילכו בדרך המשפט והצדק ולא יטו ממנו, והרשעים גם התחבולות שהוא קישור עצתם הוא שיעשו רמיה לרמאות את רעיהם ולעשוק ולגזול, ולכן הצדיקים א"צ לתחבולות, כי די במחשבה שהוא לעשות משפט שזה הדרך הישר שא"צ להתחבל ולהתנכל, והרשעים אחר שצריכים להטות מן המשפט

ולצוד את רעיהם במכמורת ע"י מרמה, צריכים לתחבולות וקישור עצות רעות רבות זה בזה, איך ילכדו את העשוקים במצודתם:

פסוק ו

דברי רשעים ארב דם, הדבור הוא מה שידבר באורך ובהצעת דברים ודברי רשעים יאריכו לשונם להפיק מחשבתם שאורבים לדם, כי ידברו לה"ר ורכילות להשחית את רעיהם, **והישרים** הם שנטוע בלבם חקי היושר בטבע ועושים לפנים משורת הדין שהוא הפך מן ארב דם, **פיהם יצילם** וכבר אמר (י"א ז') צדקת ישרים תצילם ובהות בוגדים ילכדו, שם מדבר שע"י צדקתם ינצלו מרעות טבעיות והשגחיות שהוא ההות של בוגדים, בזה ינצלו בזכות צדקתם, ופה מדבר מרעות בחיריים, שמזה יצילם פיהם הדובר כפי חקי החכמה ע"פ היושר, ומורה איך להנצל מן המארב של הרשעים:

פסוק ז

הפוך רשעים ואינם, הרשעים הגם שנראה שהם מושרשים בחוזק, הנה כשמגיע שעת עונשם כשנתמלא סאתם הקב"ה מהפך אותם, שההיפוך הוא מהפך אל הפך, בין באיכות בין בכמות בין במצב, וכשיהפך השורש למעלה והענפים למטה בעץ, או ראשו למטה ורגליו למעלה באדם, זה נקרא הפך, כמ"ש הפך משורש ערים, ואז אינם עוד במציאות, כמ"ש ראיתי רשע עריץ ומתערה כאזרח רענן ויעבור והנה איננו, וזה לו מדה כנגד מדה, כי הרשע הולך הפוך, כי האדם דומה כעץ ששרשו למעלה שהוא ראשו וענפיו דבוקים בארץ, והרשע שראשו ומוחו ומחשבותיו דבוקים בארץ הוא הפוך, ועונשו שיהפך ה' אותו, שהוא הכליון הגמור, אבל **בית צדיקים יעמד**, שהצדיק גם אם יענש, יענש תיכף כשיחטא, ושבע יפול צדיק וקם, כי לא יעקר שרשו רק יכהו בקנינו וביסורים, ולא לבד הצדיק עצמו שאפילו ביתו יעמוד, וכבר אמר (למעלה י' כ"ה) כעבור סופה ואין רשע וצדיק יסוד עולם, ושם מדבר על רעות טבעיות, ופה מעונשים השגחיים, ובמדרש פ' נח דרש שני הכתובים על דור המבול ונח:

פסוק ח

לפי שכלו יהולל איש, השכל הוא כח מיוחד באדם השולט על דברים שאין הבינה שולטת, כמו להבין חקי החכמה על אמתתם (וכבר בארו חכמי הלשון שלכן לא תמצא לשונות של בינה סמוכים אצל חכמה שיאמר בינו חכמה כמ"ש ומשכילים בכל חכמה, כי זה למעלה מבינת האדם) וכן להבין ההשגות העליונות כבוד ה' וכיוצא שא"א להשיג ע"י היקשים ומופתים שהתחלתם בנוים על המוחשות או מושכלות ראשונות, ישיג בכח השכל. והנה סתם שכל המוזכר בכתבי הקדש הוא לטוב, אבל לפעמים יצר הלב

ושקיעתו בתאות יטעה את השכל, כי הלב הוא הכח הממשלה אשר בנפש, והוא צריך ליועצים שהם הבינה והשכל, אבל כאשר יתגברו בו הציורים הרעים והתאוות ימשיך גם את היועצים שיעצוהו כפי רצון היצר, ואז יעזרהו השכל לרוע, ומי **שלבו** שהוא כח הממשלה **נעוה** וסר מדרך הישר והחכמה, אז גם **השכל יהיה לבוז**, כי ילך כעבד לשרת את התאוה והיצר, וז"ש **שהאיש יהולל לפי שכלו**, שאם י"ל שכל גדול ישכיל את חקי החכמה וישכיל באמתת דרכי ה' ויהיה לתהלה ותפארת, וכ"ז בשהלב ישר, היינו שכח המושל שבו, נוהג כפי חקי החכמה והבינה ובלתי שומע ליצריו הזונים, אבל כשהוא **נעוה לב**, אז **יהיה השכל לבוז**, כי כל ששכלו גדול יותר, כן יעזרהו לרוע:

פסוק ט

טוב נקלה ועבד לו ממתכבד וחסר לחם, באשר בין אותות הכבוד המוסכמים בין העם הוא שלא יעשה מלאכה בעצמו כי זה נחשב לקלון ופחיתות הכבוד, הגם שיצויר שע"י שיבחר בכבוד ולא יעשה מלאכה יהיה חסר לחם, למד דעת כי אין זה מן החכמה, הוא רק מתכבד (ור"ל נראה מתכבד ואינו כן כי זה גדר ההתפעל), והוא **חסר לחם**, שזה קלון אמתי שהוא אין לו עבד שיעבוד עבודתו. אבל הנראה **נקלה** ע"י שעובד לעצמו הוא י"ל כבוד באמת, **כי י"ל עבד** כי הוא עצמו עובד לעצמו, וישבע לחם. ובדרך המשל המתכבד ובוש מללמוד הוא חסר לחמה של תורה, והנקלה הוא עבד לעצמו היינו לנשמתו:

פסוק י

יודע צדיק נפש בהמתו ורחמי רשעים אכזרי, הצדיק הוא המתנהג עפ"י חקי הצדק, לא לבד שנוהג על פי החקים האלה עם ב"א, כי גם עם בהמתו נוהג בחקים האלה, ויודע תכונת נפשה לתת לה מזונותיה בעת הראוי וכפי הראוי, ושלא יכביד מלאכתה יותר על יכלתה, שגם זה מחקי החכמה והצדק, כמ"ש ונתתי עשב בשדך לבהמתך ואח"כ ואכלת ושבעת וצער בע"ח דאורייתא, וזה ילמד מחקי הצדיק העליון ה' ית', כמ"ש חז"ל יודע הקב"ה שהכלב מזונותיו מועטים ולכן השהה אכילתו במעיו עד ג' ימים, שזה מחקי הצדק הכוללים. אבל הרשע שאינו מתנהג כפי חקי הצדק ונוהג הפך מהם, גם אם תראה ממנו מדת הרחמים הוא מצד האכזריות הנסתר בו, למשל שירחם על האדם הכבוש תחת ידו ולא יהרגנו כדי שיכבשנו לעבד לצרכו, שירחם על בהמתו ויוסיף במאכלה כדי שיכביד עליה עבודה ביתר שאת, כי הרחמים שלו שרשו הנאת עצמו מפני הצורך שי"ל בדבר ההוא, ובדרך המליצה, האדם מורכב משני חלקים, הגוף הוא הבהמה שלו והנפש הוא האדם, והצדיק המתנהג עפ"י חקי הצדק יתן לכל אחד חלקו. ובעת תסיתנו תאותו לצורך בהמתו, **יודע נפש בהמתו** דהיינו הנשמה שהיא הנפש של הגוף שהיא

הבהמה, כי הנפש של הבהמה הזאת תאותה הפך תאות בהמתה וימית את תאות בהמתו להחיות את נפש בהמתו, והרשעים מרחמים על בהמתם לתת להם ככל תאותם ויכריתו את נפשה, וזאת אכזריות גדולה שיתאכזר על עצמותו ועל נשמתו הרוחניית:

פסוק יא

(יא-יב) **עובד אדמתו ישבע לחם**, **חמד רשע מצוד רעים**, אמר מי שהוא **עובד אדמתו**, הגם שטבע האדם נוטה אל המנוחה והשביתה ממלאכה והאדמה צריכה עבודה, שגדר העבד הוא בעבודה קשה שמשועבד אליה יום ולילה, בכ"ז צריך האדם להשקיף על התכלית, שעי"כ **ישבע לחם**. וטוב לו לסבול עול העבודה משיסבול צער רעב, וזה מצד כח הממשלה אשר בנפש שנקרא לב, אבל מי **שמרדף ריקים**, להשיג פרנסתו ע"י מנוחה ולא יעבוד את אדמתו הוא **חסר לב**, וא"ל כח המושל שיגעור על העצלות ע"י שיראה את הנולד.

ומאמר זה הוכפל לקמן (כ"ח י"ט) **עובד אדמתו ישבע לחם ומרדף ריקים ישבע ריש**, **איש אמונות רב ברכות ואץ להעשיר לא ינקה**, שם מדבר בענין אחר, כי המרדף ריקים יצייר בב' פנים:

* הרודף להשיג פרנסתו בלא עבודה ע"י מסחר והליכות הימים והמדבריות או מציאות וכדומה, שזה ג"כ ענינים ריקים אחר שאין הריוח בטוח, ומענין זה מדבר שם, ונלמד מענינו שאמר ע"ז איש אמונות, רב ברכות, ר"ל מי שמאמין בה' וזורע אדמתו (כמ"ש אמונות זה סדר זרעים ופירש"י שמאמין בה' וזורע) ועי"כ ישיג רב ברכות מטל השמים מעל ומתהום רובצת תחת, ע"י שהוא מאמין ובוטח, וזה פירוש של **עובד אדמתו ישבע לחם**, אבל **המרדף ריקים** ע"י שהוא אץ להעשיר ומבקש תחבולות להתעשר תיכף, אחר שאינו מאמין ובוטח תחת שחפץ להתעשר **ישבע ריש**,

* ופה מדבר במרדף ריקים להתעשר ע"י גזל וחמס, וסיפא דענינא מוכיח שאמר **חמד רשע מצוד רעים**. שהרשע אינו רוצה לעמול ולעבוד רק חמד לחיות ע"י ציד של רעים, שצדים אנשים בצידם ולוקחים ממונם ע"י מרמה ותחבולות רשע, וזה **חסר לב** שאין לבו מושל עליו להתנהג כפי חקי החכמה, אבל **העובד אדמתו** ומתנהג בצדק שלא לעשוק ולצוד רק זורע והתבואה נשרשת בקרקע, **שורש צדיקים** היינו השורש שהשרישו באדמתם, יתן לחם לאוכל.

ושני הענינים האלה יש להם משל ומליצה, כי האדמה הזאת הנעבדת יש לה משל ומשל תוך משל, פה מדבר בענין הנפש שנמשלת בדברי החכמים לחלקת השדה שהיא כחנית ומוכנת להוציא פרי, וכמו שהאדמה צריכה עבודה להסיר משם הקוצים והדרדרים

ולטמון בחובה את הזרע ולהשקותה ולעבדה, כן צריך להסיר מן הנפש את הציורים הרעים ולזרוע בה זרע החכמה והמוסר ולהשקותה במי השכל והדעת עד תוציא פריה קדש הלולים, והעובד אדמתו לסוף ישבע לחם שהיא מזון החכמה והמוסר שהוא לחם הנפשי, והמרדף ריקים, שהוא הרשע שלא עבד את אדמתו והוא חומד מצוד רעים, שהם ציורי התאוות אשר הקיפו מצודים גדולים על העיר הקטנה, ויצודו בחרמם את כחות הנפש הרוחנים הוא חסר לב, ואינו הולך בממשלת הנפש כפי חקי החכמה. אבל העובד אדמתו ומנקה אותה מן הקוצים וזורע בה זרעים האלהיים, שורש צדיקים יתן, שהיא החכמה:

פסוק יג

בפשע שפתים מוקש רע, השפה מציין הדבור החיצוני, לפעמים לא ידבר בפה ובלשון רק בשפתים, ר"ל שאינו מחשב היטב מה לדבר, רק שפתיו נעות בלא תבונה והשכל, ולפעמים יפשעו השפתים בו ויכינו לו מוקש, למשל שמדבר לפני מלך ומוציא דבר שלא כהוגן מבלי לב ונלכד בדבריו, או כשעומד במשפט ולפעמים נלכד ע"י דבר אחד שמוציא בשפתיו בלי השכל, אולם הצדיק שמתנהג הכל ע"פ צדק כבר הוכנו שפתיו שלא להוציא דבר שלא כהוגן כמ"ש שפתי צדיק ירעו רבים, שפתי צדיק ידעון רצון, וגם כשהוא כבר בצרה יצא ממנה ע"י שפתיו שהוכנו לדבר ע"פ הדעת השמושי, כמ"ש במקומות הנ"ל:

פסוק יד

מפרי פי איש ישבע טוב יצייר במליצתו את האדם כעץ השדה, שיש אילן סרק ועץ פרי, עץ פרי עקרו הוא הפרי אשר ישוה לו, והאיש פריו הוא בפיו, שכמו שמובחר כחות העץ הוא פריו ושם יתגלה מהותו וטובו, כן כח הדבור והשכל המתגלה מפיו הוא פרי העץ הזה האישי, וסתם פה הנאמר בספר בא על החכמה, וכשמדבר בפיו דברי חכמה יוציא פריו ויבשילו אשכלותיה ענבים, ואז אינו אילן סרק (הפך החסר חכמה ובשער לא יפתח פיו שהוא אילן סרק) אולם אינו דומה כהאילן שמפריו לא ישבע הוא, רק ישבעו אנשים האוכלים, האיש ישבע בעצמו מפריו, כי פרי החכמה ישביעו נפש בעליהם בצחצחות ומוציאים כחותיו אל השלמות, ויש לאדם ב' סולמות בו יעלה אל השלמות, שהם העיון והמעשה, והנה מן החכמה ישבע בעצמו אולם המעשה שעושה בידיו צדקה וג"ח הוא הפרי המשביע לאחרים שמקבלים ממנו הטוב, ורק ה' ישיב לו גמולו, ועז"א **וגמול ידי אדם ישיב לו**, ויש הבדל בן שכר ובין גמול, שהגמול הוא לפי ההתפעליות שהנפש מתפעל בעשייתו מצד המדות הנטיעות בנפשו, למשל עושה צדקה, מצד התפעלות

הרחמים והחנינה או מצד התפעליות מדת האהבה הנטועה בנפשו לאהוב את חברו כנפשו, וכפי ההתפעליות הזה שזה מצד גדרו האנושי ישיב לו ה' גמול כפי תכונת נפשו. ויש הבדל בין שכר וגמול ובין השבה, המשיב משיב הדבר עצמו, לא כן השכר וגמול נותן דבר אחר תמורת הדבר, ור"ל שה' ישיב לו הצדק בעצמו שנתן לאחרים, באופן שלא חסר לנפשו מאומה. וכלל הדבר שפרי החכמה יאכל גוף הפרי, ופרי המע"ט יקבל מה' בדרך שכר וגמול:

פסוק טו

דרך אויל ישר בעיניו ושומע לעצה חכם, כבר אמר כי יש דרך ישר לפני איש ואחריתה דרכי מות, כי יש דרך שנראה בתחלתו שהוא ישר, אבל סוף הדרך מוביל למות ואבדון, ויש דרך שנראה תחלתו שהוא מלא קוצים ופחתים ומוביל אל מקום העדן, כי הדרך שיבחר האדם למשוך ביין את בשרו וללכת אחרי תענוגות בשר נראה בתחלתו ישר וטוב אבל סופו מות ואבדון, כי הבשר יכלה והמתעדן ימות בלא עתו, והדרך השני הנפשיי למאוס בתענוגים ולפרוש מן העוה"ז וללכת בדרכי הנפש, תחלתו מלא קוצים אבל הוא מוליך אל העדן הנצחי, והנה האויל שמסתפק בחקי החכמה ואינו מאמין בהם לא ישמע לעצה אשר יאמר לו שזה הדרך הנראה ישר בעיניו הוא דרכי מות, ורק דרכו הנראה לו טוב לפי שעה זה הישר בעיניו, ועי"כ תועה מדרך השכל ובקהל רפאים ינוח (לקמן כ"א ט"ז) **ושומע לעצה חכם** אבל החכם והוא מי שאסף חקי החכמה אל נפשו ומתנהג בהם, לא ילך בדרך הישר בעיניו, רק ישמע לעצת החכמה אשר תודיע לו כי דרך זה אחריתו מלא קוצים, ויבחר הדרך הבלתי ישר בתחלתו והוא דרך החיים והאושר:

פסוק טז

אויל ביום יודע כעסו וכוסה קלון ערום, מדרך החכמה והתבונה והשכל להאריך אף ושלא להראות כעסו תיכף, שאף שי"ל כעס בלבו לא יגלנה לחוץ, כי הכעס עצמו היא מדה מגונה וטוב לכסותה שהיא גנאי לו ומעיד על רוע תכונת נפשו, כמ"ש שכל אדם האריך אפו, ארך אפים רב תבונה, אבל הואיל שלא נטע בנפשו חקות החכמה להתנהג על פיה, אינו מורגל לעצור ברוחו ולהאריך אפו, כמ"ש קצר אפים יעשה אולת, ואמר קצר רוח מרים אולת, ולכן תיכף ביום שי"ל כעס יודע לכל, כי יוציאו לחוץ בפועל, והנה מחקי החכמה והתבונה להאריך אף ושלא לנקום, שהנקמה והנטירה ועשות רע לחברו הגם שחטא לו הוא נגד חקי החכמה, אבל גם מי שלא למד חקי החכמה יעשה זאת מצד הערמה, כי אם יכעוס יקלהו חברו ויבזהו וכן יתבזה אצל הרואים והשומעים, ולכן **הערום כוסה קלון** כדי שלא יגיע לו קלון ע"כ מכסה הכעס בלב בערמה, עד יגיע זמן

להנקם באופן שלא יגיע לו בזיון, וזה מן הערמה לא מן החכמה, שהחכמה תצוה לכסות גם הכעס עצמו ולבל ימשול גם ברוחו בנעלם, אבל האויל לא לבד שאינו מכסה כעסו מן הלב וכחות הנפש הוא מודיע אותו גם לאחרים עד שיגיע לו קלון:

פסוק יז

(יז-יח) **יפיח אמונה** וכו' **יש בוטה** וכו' **שפת אמת** וכו'. מציין איש בא לפני השופט לדון עם חברו וטוען האמת, וחברו מביאו נגד עד שקר, ואומר שהשופט החכם יכיר האמת מן השקר ע"י חקירותיו ודרישותיו, והסימן הראשון הוא שהמדבר אמונה ידבר בנחת ובקול דממה כי האמת אתו, והמשקר ידבר ברעש ובתורת עדות ובשבועה וביטוי לחזק דבריו, וירבה רמאות ותחבולות, וע"ז אומר **יפיח אמונה** מי שאומר אמונה הגם שרק יפיח, שהוא דבור הקל מאד שרק מפיח בשפתיו בכ"ש הלא **יגיד צדק**, כבר די בהגדתו הקלה להגיד באורך ולברר את הצדק, ועז"א לשון אמונה שהמגיד דבר שראוי להאמינו והשופט יאמין לדבריו בקל, אבל **העד שקרים** הגם שבא בתורת עדות, בכ"ז **יגיד מרמה**, יוכר המרמה מתוך דבריו כי בקל יוכר שהולך ברמאות, ומפרש הגם **שיש בוטה**, שהוא בוטה בנדר ובשבועה להחזיק דבריו, והוא **כמדקרות חרב** שבביטוי הזה דוקר את הבעל דין לחייבו שלא כדין, אבל **לשון חכמים** הוא **מרפא** אל הדקירה הלז. כי גדר הלשון הוא הדבור בדרך הבינה, ור"ל שהחכמים המתנהגים ע"פ חקי החכמה יחקרו בלשון על פי דרכי הבינה ומופתיה להבין דבר מתוך דבר ויכירו המרמה וירפאו הנדקר, ופרש **שפת אמת**, ויש הבדל בין השפה והלשון שהשפה הוא הדבור הקל בחיצונית השפה, והלשון הוא הדבור הגבוה התבוניי ההגיוני, מפרש שהאמת א"צ למליצות והיקשים תבונים כי היא קיימת בעצמה לעד מבלי ראיות ומופתים, ועז"א שגם **שפת אמת תכון לעד** ותתקיים, אבל **לשון שקר**, הגם שידבר השקר בלשון ובראיות תבוניות הגיונות, הם רק **עד ארגיעה** כי תיכף יוכר הזיוף והמרמה, ומעט מן האמת ידחה הרבה מן השקר:

פסוק כ

מרמה בלב חורשי רע וליועצי שלום שמחה, הגביל חורשי רע נגד יועצי שלום, כמ"ש עושה שלום ובורא רע, שהשלום הוא קיום המציאות, והרע הוא חורבן המציאות, יועצי שלום הם החפצים בקיום המציאות והשלום כולל כל טוב, שלום הביתי והמדיני, הם האוהבים להיטיב עם הכלל ויועצים לקיים ולהחזיק כל טוב ויושר וצדק, והם הנקראים יועצים כי הם מתיעצים ע"פ החכמה והאמת, שסתם עצה הוא לטוב, והיועץ יועץ בגלוי, והחורשי רע חפצים להפר המציאות להחריב עמודי העולם, להשבית הישוב ולהרוס את האמת והצדק כמו עד שקרים, ועושי רשעה, ומשחיתי הכלל והפרט, והם חורשים

בסתר בל יודע לאיש וע"כ לבם מלא מרמה, כי צריכים לרמאות עד שלא יודע רעתם בקהל וישמרו מהם, כמ"ש ועד שקרים מרמה, והם תמיד עצבים ומלאים יגון פן יודע רעתם ומרמתם, כמ"ש עד ארגיעה ל' שקר, אבל יועצי שלום הם מלאים שמחה, כי הטוב ישמח במעשיו והרע יתעצב תמיד, והמרמה לא יגור עם השמחה כי מלא פחד ורעדה:

פסוק כא

לא יאונה לצדיק כל און, פעל אנה הוא שמכין סבה למסובב, כמו והאלהים אנה לידו, שמי שעשה עבירה הוא סבה לשיעשה עבירה אחרת, כמ"ש חז"ל שמי שהרג, השם מזמין סבה לידו שיהרוג עוד כדי שיגלה, אבל הצדיק שאוחז בדרכי הצדק אין לו סבה שיעשה איזה און וכח שלא כמשפט, ולא יגיע לו שיעשה און אף בשוגג, כי אדרבה מצוה גוררת מצוה, אבל **הרשעים** עבירה גוררת עבירה, עד שהם **מלאים רע**, כי רע אחד גורר רע אחר, עד שתתמלא סאתם:

פסוק כב

תועבת ה' שפתי שקר ועושי אמונה רצונו, התועבה והרצון הם שני הפכים, וכן שפתי שקר ועושי אמונה, מי שמבטיח לעשות דבר, בין דבר מצוה בין דבר חסד וטוב לחברו, אם עשה הבטחתו, דבר אמונה ונאמן בדברו, ואם לא עשה, דבר שקר, והרגיל להבטיח ואינו עושה הוא שפת שקר והיא תועבת ה', באשר אין הדבור מסכים עם המעשה, אף שדבר דבריו מן השפה לחוץ תועבה היא לה', ועושה אמונה שאז הסכים מעשהו עם דבורו ודבר אמונה ועשה, הוא רצונו:

פסוק כג

"**אדם ערום כסה דעת ולב כסילים יקרא אולת**, הכסיל אינו אויל, כי האויל הוא המסתפק בכל דבר וחקי החכמה מסופקים אצלו ואינו מאמין בם כי לא יבין אותם, אבל הכסיל יודע חקי החכמה רק תאותו גברה עליו ונצחה אותו, עד שע"י תאותו לא ילך בחקי החכמה, כמ"ש תאוה נהיה תערב לנפש ותועבת כסילים סור מרע, הגם שיודע שהוא רע תועבה היא לו לסור מן הרע כי תאותו תאלצהו, ועל כן יבקש התנצלות ויטיל ספיקות על חקי החכמה, ודעת הוא הידיעה הברורה מכל דבר, ואולת הוא הספק שהוא הפך הדעת, והכסיל אינו רוצה בדעת ובוחר יותר בספיקות למען יהיה לו מסוה על עשותו תאות לבו, כמ"ש לך מנגד לאיש כסיל ובל ידעת שפתי דעת, ואמר לשון חכמים תיטיב דעת ופי כסילים יביע אולת, שפתי חכמים יזרו דעת ולב כסילים לא כן, לב נבון יבקש דעת ופי כסילים ירעה אולת, ועל ידי שלבו שהוא הכח המושל שבו תאלצהו אל התאוה, והוא מתירא מפני העונש, יקרא אל האולת והספיקות שיסתפק בעונשי

ה' ובחקי החכמה שבהם מנהיג עולמו ובזה בוטח בלבו כמ"ש בוטח בלבו הוא כסיל, והערום אינו חכם ר"ל לא קבל חקי החכמה בפרטיו, ובכ"ז מצד הערמה לא יעשה דבר שיש בו ספק, ומפלס דרכו תמיד וכל שיש בו ספק לא ילך בדרך הזה, כמ"ש חכמת ערום הבין דרכו ואולת כסילים מרמה, ר"ל כי האולת והספיקות שיעשו הכסילים ההוא מרמה שמרמין את נפשם שבאמת יודעים שאין ממש באולתם, ולכן הערום הרואה את הנולד לא ילך בדרך הספק בחשך עד שיבין דרכו, ולכן אמר נחלו פתאים אולת וערומים יכתירו דעת, ואמר כל ערום יעשה בדעת וכסיל יפרוש אולת.

ופה ביאר עוד הבדל במעשיהם:

* שה"**ערום כוסה דעת**, גם הדבר שיש לו ידיעה ממנו, הוא מכסה את הידיעה הזאת ואינו מגלהו לשום אדם (וזה הבדל בין הערום ובין החכם, ש(משלי י יד): **חכמים יצפנו דעת** ולא יכסוהו לגמרי, כי הם יודעים הדעת על-פי חוקי החכמה המקובלים וילמדוהו לרבים, אבל הערום יודע מצד חקירתו וישמרהו לעצמו לא לאחרים).
* **ולב כסילים**, אחר שליבם, שהוא הכוח המושל, מנוצח מן התאוה, שבהכרח **יקרא את האיוולת** למבטח לו, שיאמר שנלוז מחוקיה מפני שמסופק בהם, **יקרא את האיוולת** ויפרסמהו להיות לו למסוה.

פסוק כד

יד חרוצים תמשול, החרוץ נאמר הפך העצל והפך הרמאי, והוא העושה מלאכתו בלי עצלות רק בחריצות וביושר שלא ע"י הרמיה, ואינו אץ להעשיר פתאום בלא יגיעה, כמ"ש מחשבות חרוץ אך למותר וכו' אץ אך למחסור (כ"א ה') וע"י החריצות יתעשר, והעצל והרמאי יהיו רשים וחלכאים, ויצייר כי החרוצים הם יהיו העשירים במדינה ולכן ידם תגבר ויהיו הם המושלים בארץ, והרמיה מעניה ומשפלותה תהיה למס, כדרך העבדים שנותנים מס אל אדוניהם:

פסוק כה

דאגה בלב איש ישחנה, כל המדות הם צפונים בנפש האדם עד שהרוח מעלה איזה ציור על הלב, ויש בכח האדם להעלות את הציור למעלה וכן להשפילו למטה, למשל יכול לעורר ציור טוב או רע מן המדות ואז יבא בו הרוח ויגלהו ויעלהו אל הלב להמשיל בו הציור הלז, כמו ציור הגאוה או הענוה הקנאה והתאוה וכדומה, ובין כחות הנפש נמצא ג"כ הדאגה, שהוא מה שאדם דואג על העתיד, והציור הזה כשימשול בלב מנפש ועד בשר יכלה, שגם העשיר והשליו כשתמשול הדאגה בלבו ידאג על העתיד פן יחרב ביתו פן יכלה עשרו פן ימותו בניו פן ימשלו אויביו עליו וכדומה, והוא ביגון תמידי, ועת יעלה

ציור הדאגה בלב נתן החכם ב' עצות לזה, א] להשפיל הציור הלז ולהורידו אל עומק הנפש ושם בחשך שמו יכוסה ע"י שיסיח דעתו מרעיונות כאלה ולא ידאג, ב] שיעלה על לבו ציורים טובים מתנגדים לציורי הדאגה, למשל יצייר שאחריתו טוב שביתו יעמוד נכון שהוא מלא ברכת ה', ושיש תקוה לאחריתו. וז"ש **דאגה בלב איש** כשעלה ציור הדאגה וימשול בלב, העצה, או **שישחנה** ויורידנה למטה, או **שישמחנה בדבר טוב**, וע"י ציור טוב לעומת ציור הרע והמעציב ישמח אותה, וכן אמרו חז"ל חד אמר יסיחנה מדעתו וחד אמר יסיחנה לאחרים, ושניהם אמת ומיוסדים בשני חלקי הכתוב, במ"ש ישחנה הוא שיסיחנה מדעתו, ובמ"ש דבר טוב ישמחנה הוא שיסיח אותה לאחרים ר"ל לרעיונות אחרות טובות משמחות:

פסוק כו

יתר מרעהו צדיק, הצדיק לא יסמך על דרכו בעצמו כי חושש פן תועה בדרכו, כי הצדיק אינו חכם דוקא, ר"ל לא למד חקי החכמה מרבותיו רק מתנהג כפי החכמה בהרגלו במעשה הצדק ע"י שימוש, וע"י שרואה מעשה צדיקים והנהגתם, והוא תר ומעיין את רעהו, (או פי' מוסיף ומותיר על מעשיו ע"י רעהו הצדיק) אבל הרשע סומך על דרכו הישר בעיניו, ואינו לומד משום אדם **ודרך רשעים תתעם**:

פסוק כז

(משלי יב כז): **לא יחרוך רמיה צידו** - הרמאי הוא היפך החרוץ, שהוא בוצע בצע על-ידי רמאות כצייד שצד את העוף על-ידי מרמה, כמו שכתוב (ירמיהו ה כז): **ככלוב מלא עוף כן בתיהם מלאים מרמה**, ואינו מתייגע להשיג הון על-ידי חריצות, רק על-ידי גזל ורמאות, וצריך להחביא הציד שלו שלא יראהו אדם, ולא יראה צידו לשום אדם. אבל הון אדם היקר הוא (הון) חרוץ, הון שנקבץ בחריצות והשתדלות הוא הון יקר, וחרוץ הוא תואר אל ההון, וכמו שאמר למעלה (משלי יב כד): **יד חרוצים תמשול וכו'**.

פסוק כח

בארח צדקה חיים ודרך נתיבה אל מות, יש הבדל בין דרך, ארח, נתיבה, הדרך הוא הדרך הגדול הקבוע לרבים מעיר לעיר, הארח מתפרד מן הדרך הגדול אל הכפרים, והנתיב הוא ליחידים, והנה הצדקה שהוא המצות שבין אדם למקום הולכות בארח, כי אינו דרך כולל רק ארח מיוחד אל בעלי הדת אשר קדשם בקדושתו, ובארח זה יש חיים, בין חיי העוה"ז בין חיי העוה"ב, כמ"ש אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, אמנם יש לצדקה נתיב שהוא הנתיב שהלכו בו יחידים כגון משה ואליהו ודומיהם שהתקדשו להיות כמלאכי השרת וצדקת ה' עשה, שהצדקה שלו התדמה כצדקת העליונים שאינם

בני תמותה ולא שלט המות בהם, רק נכנסו חי בין העליונים כאליהו, או מתו מיתת נשיקה כמרע"ה, והגם שבהתפשטם מן הגשם והתהלכם בין העליונים באו אל הדרך הקבוע לעליונים שזה נקרא דרך, בכ"ז בעודם בלבושם הגשמי נקרא נתיבה כי בני עליה המה מועטים, ומי שהולך **בדרך נתיבה** שבא מן הנתיב היחידי הזה אל הדרך, להיות לו מהלכים בין העומדים הנצחים, אז **אל מות**. לא ימצא מות כלל:

פרק יג

פסוק א

בן חכם מוסר אב, בן חכם הוא הנוהג על פי חקי החכמה, והנה חקי החכמה קשה על טבע הלב לקבלם ולנהוג בהם, כי ציורי התאות יעלו על אדמת הנפש קמשונים, וצריך לנקות הנפש על ידי המוסר שמיסר את בנו ויודיעהו עונשי ה' והרע המשיג לנלוז מחקי החכמה, ובעודו נער ייסרהו בשבט עד שיכנע לקבל חקי החכמה, כי היראה היא המיסרת את הנפש עד ימשלו ציורי החכמה בלבה, וכשהוא בן חכם הוא האות שפעל בו מוסר אב, **והבן שלא שמע גערה** מאביו מימיו, לא לבד שהוא בן לא חכם, כי **הוא לץ** מתלוצץ על חקי החכמה:

פסוק ב

(משלי יג ב): **מפרי פי איש יאכל טוב** -

כבר אמר למעלה (משלי יב יד): **מפרי פי איש ישבע טוב**, ושם בא על בחינה אחרת. ופה בא לאמר, כי פיו הוא עץ הדעת טוב ורע. שכבר ביארנו שהפה מרמז על החכמה, והשפה מרמז על הדעת, והלשון מרמז על הבינה (ובאו כולם לקמן (משלי יח כ): **מפרי פי איש**... **ותבואת שפתיו**... **ביד הלשון**..., עיינו שם).

ורוצה לומר, שפרי הפה הוא פרי עץ הדעת טוב ורע, כי בחכמה יש שני דרכים, למשל גאוה וענוה, רחמים ואכזריות, וכדומה, וצריך להנהיגם בחכמה, והאיש המשתמש בהחכמה לטוב יאכל את הטוב מן העץ;

אבל הבוגד, המשתמש במידותיו להיפך מדרך החכמה, מפרי פיו יאכל חמס, וישתמש בכל מידותיו לרוע על-ידי הנחש המפתהו לרוע, וזה הנקרא בוגד, שהבוגד אינו שומר מוצא פיו והבטחתו, ובנמשל, שאינו משתמש בדרך החכמה כפי שהוטבע עליה.

וכבר ביארנו, שהחמס הוא עניין כולל בכל שיחמוס את הראוי, בין בממון בין במידות. וכבר ביאר לקמן (שם) ההבדל בין החכמה ובינה ודעת, שמרומזים בפה ושפתיים ולשון, במה שאמר:

* **מפרי פי איש תשבע בטנו**,
* ו"**תבואת שפתיו ישבע**,
* **החיים והמוות ביד הלשון ואוהביה יאכל פריה**,

ש:

* החכמה היא עץ הדעת טוב ורע, ומזה **תשבע בטנו**, אם טוב ואם רע, כפי ההכנה;
* והדעת היא התבואה הנגמרת, כי היא הידיעה הברורה, וממנה ישבע לחם לשובע;
* אבל הלשון, שהיא הבינה, שבה יבדיל בין האמת והשקר, בו אין תלוי טוב ורע (כי הטוב והרע הוא רק במפורסמות), רק שבה תלוי חיים ומוות, והוא העץ החיים, ואוהביה יאכל מפריה וחי לעולם.

ועל-דרך הפשוט, תחילה (משלי יב יד) דיבר בפרי פי איש שמדבר בתורה ותפילה, ופה מדבר בהדיבור שמדבר בדרך ארץ:

* שצריך לשמור דיבורו ולא יחלל מוצא שפתיו, ואז יאכל טוב, כי יהיה נאמן ויאכל מעמלו, ועל-כל למעלה אמר ישבע ופה אמר יאכל, שהשביעה תציין שכר הנפש, כמו (ישעיהו נח יא): **והשביע בצחצחות נפשך**, והאכילה מציין שיהיה לו לאכול בטוב;
* והבוגד, שאינו שומר אמונתו, שזה גדר הבוגד, נפשו תאכל חמס.

פסוק ג

נצר פיו, פושק שפתיו, יש הבדל בין פה ובין שפה, שהשפה הוא הדבור החיצוני, והפה הוא הדבור הפנימי בחכמה, ויש הבדל בין נוצר ובין שומר שהנוצר הוא יותר מן השומר שנוצרהו בשמירה תמידית, ומצייר שהפה והשפתים הם כחומה בצורה סביב הנפש, וסוגרים בעדה שלא יקרבו אליה צריה ואויביה, ולא לבד שצריך לשמור השפתים שהם החומות החיצוניות שהאויב עומד סביבם, והוא לשמור המבטא החיצוני שמדבר בלי השכל, כי צריך **לנצור גם פיו** שאף הדבור בחכמה יהיה בשמירה יתירה כמו שכתוב כי האלהים בשמים ואתה על הארץ על כן יהיו דבריך מעטים, ובזה **שומר נפשו**, כי יש לה חומה בצורה סביב, אבל **הפושק שפתיו** שהם החומה החיצונית, **מחתה לו**, ומבואר אצלי שמחתה הוא נגד העוז והמבצר, ור"ל גם בתורה ובחכמה צריך לשמור פתחי פיו, ובזה ישמור נפשו, אבל הפושק שפתיו לדבר לשון הרע ורכילות היא מחתה גם לגופו:

פסוק ד

מתאוה ואין נפשו עצל, העצל הוא ההיפוך מן החרוץ שעושה מלאכה בזריזות וחריצות, והנה העצל שאינו רוצה לעמול במלאכה בל תאמר שאין לו תאוה, כי באמת נפשו מתאוה יותר מכל אדם, כי התאוה תגבר יותר במי שאין לו דרך למלאת תאותו, רק שידיו

ורגליו ואבריו בלתי שומעים לנפשו למלאת רצונה, באופן שאיבריו בלתי מסכימים עם נפשו המתאוה, שמפני שרוצים בבטלה ימיתו את נפשו כמו שכתוב תאות עצל תמיתנו כי מאנו ידיו לעשות, ורצה לומר **העצל נפשו מתאוה**, **ואין**, אבל **החרוצים** הגם שמיגעים גופם במלאכה, **נפשם תדושן**, כי יש להם כל תאותם, והנמשל העצל מלעסוק בחכמה נפשו הרוחנית מתאוה ואין והיא תמות מיתת עולם על שידיו בלתי משרתים לנפשו הרוחנית. והחרוץ הגם שמיגע גופו, נפשו הרוחנית תדושן מדשן בית ה' ונחל עדניו תשתה:

פסוק ה

דבר שקר ישנא צדיק, מכון הצדק בנוי על אהבת האמת, שאם יטה לבבו אל השקר לא יפעל צדק, כי יטה משפט, ישמע לשון הרע ורכילות וידון חברו לחובה, שכל זה נגד הצדק, **ולכן הצדיק** שעושה צדק **ישנא דבר שקר**. **והרשע** שהוא עושה הפך הצדק, יאהב השקר, **להבאיש** את ריח חברו שלא בפניו, **ולהחפיר** אותו בפניו על ידי רכילות ולשון הרע והוצאת דבה בדברי שקר. ויש לפרש הצדיק יבאיש ויחפיר את הרשע מפני ששונא דבר שקר, ועל כן ישנא את הרשע שהוא משקר:

פסוק ו

צדקה תצור תם דרך ורשעה תסלף חטאת. הגביל פה תם דרך נגד חטאת, ורשעה נגד צדקה, ותסלף נגד תצור, תם דרך הוא מי שדרכו תמים בטבע ואינו נוטה אל התאוה והחסרון ואין חסרון בדרכו שהחסרון והחטאת הוא הפך התמימות, והנה התם דרך לא תסלפהו הרשעה, כי דרכו תמים בטבע והוא מתקן דרכו ע"פ נימוסים השכליים לעשות צדק ומשפט כפי שיחייב השכל ולמאוס ברשע, אבל בכ"ז כל זמן שאינו הולך בצדקה דהיינו המצות שבין אדם למקום שאינם מחויבים מצד הנימוס, כבר יסיר מן התמימות על ידי שאינו יודע הדרך הנכון, כי השכל לא יוכל לשפוט על כל דבר מה טוב ומה רע, רק **הצדקה תצור תם דרך**, ואם הולך בצדקה היא תצור התמימות, ויהיה צדיק תמים, וכן הצדקה בלא תמימות אינו בטוח ממכשול, כי אז יעשה הצדקה לשם פניות חיצוניות וכשימצא ריוח ותועלת בהפך יטה ממנה. וצריך שיהיה תום דרך ואז הצדקה תצור אותו.

והרשעה היא תסלף חטאת, מי שיש בו חטאת היינו חסרון שנוטה אל תאוותיו, שזה גדר החטא שהוא מצד התאוה, אז תמשול הרשעה לעוות ולסלף דרכו:

פסוק ז

(ז-ח) **יש מתעשר** וגו' **כופר נפש** וגו' יש שלפי ראות העין נראה שהוא **מתעשר**, אבל אחרי הבחינה השכליית באמת **אין** לו **כל**, וכן נראה לפעמים בעין **שאיש מתרושש** ומכלה עשרו, ובאמת יש לו **הון רב**, וזה כי קנין העושר אינו קנין אמתי רק קנין מדומה, כמו שיאמר המשתגע זה ביתי וזה קניני, כמ"ש הרמב"ם במורה נבוכים, עד שמה שאנו קוראים עשיר מי שיש לו קנינים רבים, הוא הבל מדומה, כי אין קשר אמתי להקנינים עם הקונה אותם, שלפעמים יאבד העושר בענין רע בחייו ועל כל פנים יעזבו לאחרים חילם במותם, עד שהוא רק מתעשר לפי הנראה, ובאמת אין כל, כי אין זה קנין דבוק בנפשו, אבל מי שמפזר עשרו לצדקה וחסד וקונה בזה שלמות לנפשו שהוא עקר האדם החי לנצח זה עושר אמתי, והמתרושש הזה יש לו הון רב שמור לנצח בעולם הנשמות, והוא עושר אמתי והון נצחי רב וגדול מאד, ומפרש כי **כופר נפש איש עשרו**, עקר העושר הוא אם הוא כופר נפשו הרוחנית, אם יתנהו לעניים לפדות נפשו מני שחת, ובזה **רש לא שמע גערה**, לא יכעוס על הרש הבא לקחת ממנו כופר נפשו להחיותו בחיי עד, כי יתן לו בשמחה רבה:

פסוק ט

אור צדיקים ישמח ונר רשעים ידעך - האור הוא עצם האור, כמו אור השמש המאיר תמיד ואינו צריך לשמן ופתילה; והנר הוא הנעשה במנורה על-ידי שמן ופתילה.

* **הצדיקים**, נשמתם תאיר ב"**אור** תמידי, נצחי, ו(תהלים צז יא): **אור זרוע לצדיק**, ואינם צריכים לנר שהוא הגוף, כי הנפש הרוחנית תהל לנצח באור הרוחני, וזה **ישמח** תמיד, כמו שנאמר (תהלים צז יא): **ולישרי לב שמחה**, (תהלים לב יא): **שמחו בה**'.

* אבל הרשעים, אור הצלחתם הגשמי הוא רק בעולם הזה, כל זמן שהנר והפתילה קיים, רוצה לומר, כל חיי הגוף, ואחר כלות השמן והפתילה - ידעך הנר, ותאבד הצלחתם.

וזה מוסב גם כן למה שנאמר (משלי יג ח): **כופר נפש איש עושרו**, שצריך להחיות הנפש, שהיא אור תמידי, לא את הגוף ונר הצלחתו אשר ידעך; והמתעשר הזה, הגופני, אין לו כל.

פסוק י

רק בזדון יתן מצה, כבר בארתי כי שם זדון בא על המזיד לחלוק על חקי החכמה ועל האמת בפרהסיא ולא יכנע לדברי חכמים, כמו שכתוב והנפש אשר תעשה בזדון לבלתי שמוע אל הכהן, ויש הבדל בין מצה ומריבה, שמצה היא המריבה הגדולה הקרובה אל ההכאה והמלחמה, והנה כשתעמוד מריבה וחלוקי דעות בין העם לא יבאו לידי מצה

אם הם נועצים, היינו שיתקבצו ויתיעצו בדרך עצה איזה דרך הטוב, וכל אחד אומר דעתו, וההכרעה בין הדעות יהיה על פי חקי החכמה שקבלו מרבותיהם, שאחר העצה יראו דברי מי מיוסדים לפי החכמה ויקבלו העצה ההיא, וז"ש **ואת נועצים חכמה**, אם נועצים ילכו בחקי החכמה וכן יעשו, ולא יבא הדבר לידי מצה רק אם יש זדון החולק בעזות על חקי החכמה והאמת, שאז אין הכרעה ולא תועיל עצה ואז יבא לידי מצה, כמו בקרח שהזיד וחלק על חקי החכמה והצה על ה' בעדת קרח:

פסוק יא

הון מהבל ימעט, אומר גם מי שי"ל הון רב אם הולך אחרי ההבל ימעט ההון, כי ההון צריך השתדלות והשגחה להוסיף עליו, ואם ילכו בעליו אחרי הבלים יפזרו ההון ולא יתוסף עליו וימעט בכל פעם עד שיכלה, אבל גם מי שאין לו הון רק הוא משתדל **וקובץ על יד** שאינו מפזר רק קובץ ומוסיף מעט מעט, וקובץ בידיו ובעמלו, **ירבה** ויבוא לידי הון גדול, וכ"ז משל על עסק התורה, גם החכם הגדול שאסף חכמה הרבה אם ילך אחרי ההבל ימעט ההון וישכח את תורתו, אבל הלומד ומשתדל להוסיף בכל יום על חכמתו ירבה ויחכם באחריתו:

פסוק יב

תוחלת ממושכה מחלה לב ועץ חיים תאוה באה, יש הבדל בין תוחלת ובין תקוה ובין תאוה, המקוה מקוה אל הדבר ואין בו הבטחה שבודאי תבוא תקותו, אבל המיחל יש לו הבטחה ובטוח שיבא הדבר שהוא מיחל עליו, והמתאוה אין לו גם תקוה רק הוא מתאוה אל הדבר ואין לו תקוה שישיגנה, אמר גם התוחלת אם נמשך ואינו בא בזמן קרוב רק בזמן רחוק כבר מחלה את לבו, הגם שבטוח שיבא הדבר לבו חולה על שלא הקדים לבא, וכ"ש שלב המתאוה חולה, והוא חולה שאין לו רפואה כיון שאין תקוה כלל, וכמ"ש תאות עצל תמיתנו, וא"כ כשהתאוה בא, שהוא דבר שלא קוה עליו דומה כעץ חיים שמחיה את נפשו המתאוה:

פסוק יג

בז לדבר יחבל לו וירא מצוה הוא ישולם, כבר נחלקו הקדמונים, אם צריך אדם לקיים כל התרי"ג מצוות או די בשקיים מצוה אחת, וכמ"ש ופערה פיה לבלי חק חד אמר למי שלא למד אפי' חק אחד, וחד אמר למי שלא קיים אפי' חק אחד, ושניהם אמת, הוא צריך להאמין ולהיות נכון לקיים כל מצות ה', ואם הוא מבזה אפי' מצוה אחת, עליו נאמר כי דבר ה' בזה, כי בזה כופר בכל התורה, ועז"א **בז לדבר יחבל לו** אם בז אף לדבר א' יבואו לו חבלים ועונשים, אמנם מי שמאמין בכל התורה ובכל מצותיה רק שלא הגיע לידו רק

מצוה אחת לקיימה, כבר יקבל שכר כאילו קיים כל התורה, כי אנו יודעים שאם יגיעו מצות אחרות לידו יקיימם, וז"ש **וירא מצוה** אם ירא מן המצוה אף שקיים רק מצוה אחת, **הוא ישולם** ויקבל שכר על כל התורה:

פסוק יד

תורת חכם מקור חיים לסור ממוקשי מות, כבר בארתי זה למעלה (י' י"א) שדרך החכמה נקרא דרך החיים והפוכה דרך הסכלות הוא דרך המות הנפשיי, ומי ששואב מי החכמה ושותה ממנה יחיה לעולם, והמקור שמשם נובעים המים, הם או ע"י שיראו מעשה הצדיק והנהגתו, שעז"א פי צדיק מקור חיים, או ע"י יראת ה', כמ"ש לקמן (י"ד כ"ז), אולם יש לנגדו דרך המות, השתים מוקשים סביב הנפש ללכדה ברשתם, והם התאוות והתכונות הרעות, ולהנצל ממוקשי מות צריך לשאוב מי החיים מתורת חכם, שהחכם שקבל כל חקי החכמה ילמדנה בלימוד ערוך ויודיע כל הכללים והפרטים מה הוא דרך החכמה ומה הוא דרך הסכלות ועז"א **תורת חכם** שתורה הוא הלימוד הערוך בכל, והוא **מקור חיים**, שהשואב משם ידע **לסור ממוקשי מות**:

פסוק טו

שכל טוב יתן חן, יש שכל ושכל טוב, השכל הוא הכח שיש לאדם המשכיל לחדור בכל דבר בידיעה פתאומית ולשפוט על דברים שהם נעלמים מכח החכמה והבינה, וגם על דברים שאין לחוש מבוא בהם כמו ידיעת ה' והרוחנים וכדומה מדרושים שאחר הטבע, ושכל טוב הוא מי שמשיג ברוה"ק, שהוא למעלה מן השכל האנושי שילך לפעמים בארח עקלתון, אבל אם ילוה אליו עזר ממרומים ישכיל באמתיות וידע הכל ברוח ה' עליו, ושכל הזה בא לרוב בדרך חנינה למי שמצא חן בעיני ה' ועז"א ומצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם, קראה בשם מציאה כי הוא בא מלמעלה למי שמוצא חן, שאז מוצא שכל טוב להשכיל ברוח ה', אבל מי שקדם לו **שכל טוב** וצופה ברוה"ק ע"פ הכנתו, אז **יתן חן**, אינו מוצא חן, רק מקבלו בדרך נתינה, שע"י השכל טוב יחונהו ה', כמ"ש ידעתיך בשם וגם מצאת חן בעיני, ויאמר הראני נא את כבודך, והנה מי שי"ל שכל טוב ומשיג ברוה"ק גם הוא ישתה ממקור חיים וה' יתן לו חן לידע לסור ממוקשי מות ע"י עזר אלהי ממרומים ברוח קדשו, ושיעור הכתוב **תורת חכם מקור חיים**, וגם **שכל טוב יתן חן לסור ממוקשי מות**, אבל **דרך בוגדים איתן**, הבוגדים בה' והולכים בדרך המות דרכם איתן, האיתן הוא המקום הקשה אשר לא יעבד בו ולא יזרע, בין בנחל, בין בהרים האיתנים סלעים וצורים שלא בא עליהם עפר הראוי לזריעה, והם לא ישתו ממי החיים כי אינם ראוים לקבל מי טל ומטר, וכן דרך בוגדים אינו ראוי לקבל ממקור החיים:

פסוק טז

כל ערום יעשה בדעת וכסיל יפרוש אולת, כבר בארתי למעלה (י"ב כ"ג) שהערום כוסה דעת, שמטבע הערום לכסות את הדעת ולא יגלה לזולתו מה שיודע, ובכל זאת כל ערום יעשה בדעת, לא יעשה שום דבר על הספק עד שידע בידיעה ברורה אם מעשהו נכון ואם יכוין אל התכלית, כי זה מטבע הערמה שלא ילך בחשך ובספיקות כמ"ש חכמת ערום הבין דרכו וכמו שפרשתי שם, והכסיל הוא מי שנלוז מחקי החכמה בעבור תאותו הגם שישיג חקי החכמה יטיל בהם ספקות כדי שיוכל לעשות כפי תאותו, ואמר שם ולב כסילים יקרא אולת, שמלבד שאינו מכסהו יקרא ויפרסם אותו, ופה אמר שיפרוש אולת כמו ופרשו את השמלה שיפרש כל צדדי הספיקות שלו ויעשה מעשהו בחשך מפני האולת הפרושה על כסלותו:

פסוק יז

מלאך רשע יפול ברע, יש הבדל בין המלאך והציר, שהציר הוא ההולך וסובב בחזרה להביא תשובה, המלאך רשע שאינו עושה שליחותו במקום שנשתלח רק מקלקל שם ואינו מביא תשובה כפי שנשתלח, כמו המרגלים שקלקלו, נפלו ברע שנענשו וימותו במגפה, **וציר אמונים** שהולך באמונה ומביא תשובה באמונה, **מרפא** להמכה של מלאך הרשע, כמו כלב ויהושע ועל דרך המליצה הנפש העליונה שלוחה מאת ה' מעולם העליון להתהלך פה בארץ השפלה ולהשיב שולחה דבר, והמלאך הרשע שאינו עושה שליחותו ומקלקל פה וגם אינו מוכן להשיב שולחיו דבר יפול ברע ועונשי גיהנם, וציר אמונים אשר יישר דרכו ויתהלך באמת ואמונה ויהיה כציר החוזר אל אדוניו להשיב עשיתי ככל אשר צויתני, מביא מרפא, וזרחה לו שמש צדקה ומרפא בכנפיה:

פסוק יח

ריש וקלון פורע מוסר, יש הבדל בין מוסר ותוכחה, שהתוכחה הוא הוכוח בדברים ובראיות השכל, והמוסר מיסר כחות נפשו ע"י אימת העונשים והפורעניות, והקלון הוא הפך הכבוד, הנה מי **ששומר תוכחת** ודי לו הלימוד שילמדהו ע"פ השכל **יכובד**, כי זה הראוי לכבוד, והבלתי שומר תוכחת לא יכובד, אבל **הפורע מוסר** שגם לא ירא מעונשי ה' ופורק עול לגמרי זה לא לבד שלא יכובד, אבל ימצא ריש וקלון, שיאבד עשרו ויהפך לקלון כבודו:

פסוק יט

תאוה נהיה, מודיע שהכסיל אינו פתי כי הוא יודע חקי החכמה, ואם לא היתה התאוה שתאלצהו היה סר מרע ע"פ חקי החכמה, אבל מפני **שתאוה נהיה תערב לנפש**, הגם

שאין בתאוה טוב ומועיל יש בו ערבות לנפש הבהמיות, והוא אינו יכול לנצח תאותו מפני הערב, כי בוחר בערב על הטוב ומועיל ולכן **תועבת כסילים סור מרע**, כי רוצה בערב:

פסוק כ

הולך את חכמים יחכם, ההולך את חכמים ילמד ממעשיהם ומחכמתם ויעשה כפי חקי החכמה, והמתחבר עם הכסילים ישבר, כי ילמד מהם לרדוף אחר התאוה, והם ילמדו אותו האולת ולא ידע מחקי החכמה כלל. ואמר הולך את חכמים ורועה כסילים, שעם החכמים לא יהיה ריע להם תיכף רק ילך אחריהם, ועם הכסילים יהיה ריע תיכף, שהחכמה קשה ללמוד, לא כן הכסילות, גם יל"פ רועה כסילים מענין רועה ומנהיגם, הגם שידמה שהוא רועה ומנהיג אותם בסוף ירוע, ע"ד הוי זנב לאריות ואל תהי ראש לשועלים:

פסוק כא

חטאים תרדף רעה, אומר עונש החטאים אינה באה מאת ה' כי מאתו לא תצא הרעות, רק הרעה שעשו היא בעצמה תרדף אותם בתמידות עד שתשיגם, באופן שהעונש רצוף בטבע הרע עצמה, הוא השטן הוא מלאך המות, ולא הנחש ממית אלא החטא ממית, אבל שכר המצות היא תבוא מה' ביחוד **ואת צדיקים ישלם טוב**, דרך תשלומין גם בעת שלא ימצא השכר בטבע המצוה, ה' ישלם להם טוב ביחוד, חוץ מהטוב הרצוף בטבע המצות, והיא כמשל מלך צוה לעבדיו שלא יאכלו מין פירות פלונית כי הוא סם המות, ושיאכלו פרי פלונית והוא טוב לבריאת הגוף, האוכלים הסם המות יקבלו עונשם מן הסם הממית עצמו, והאוכל הפרי הטוב חוץ מן מה שאכלו טוב ומועיל, יקבלו שכר על ששמעו מצות המלך:

פסוק כב

טוב ינחיל בני בנים, אחר שאמר שהרע תרדוף החוטא, ושה' ישלם טוב לצדיקים, משיב לעומת מה שאנו רואים לפעמים שהצדיקים יש להם יסורים והרשעים בשלוה, עז"א אם תראה שהצדיק לא קבל שכרו, הוא מפני **שהטוב ינחיל בני בנים**, וה' ישלם שכרו לבניו ולדורותיו אחריו, (וכן אמר במדרש שהשיב ה' למשה אם הייתי נותן להאבות שכרם בחייהם מה היו מורישים לבניהם), ואם תראה הרשע עומד בעשרו דע כי **חיל חוטא צפון לצדיק**, והוא רק שומר עליו, עד שיבא הצדיק ויירשנו, וכמ"ש יכין רשע וצדיק ילבש:

פסוק כג

רב אוכל ניר ראשים ויש נספה בלא משפט, מוסב על הקודם, אומר, ואם תשאל ומדוע לא ישלם ה' השכר להצדיק עצמו? ומדוע ראינו שהצדיק שהעולם נזונים בזכותו והם אפי' בזכות עצמם אינם נזונים כר"ח בן דוסא שאמר עליו כל העולם נזון בשביל חנינא בני וחנינא בני די לו בקב חרובין מע"ש לע"ש, משיב שכן ראינו במציאות **שרב אוכל** בא ע"י **ניר ראשים**, שדלת העם הרשים נרים את האדמה להסיר משם הקוצים והדרדרים, שזה עבודה קשה יעשו אותה הרשים ועל ידם בא אוכל רב, ובכ"ז יש מן הרשים **שנספה בלא משפט**, שימות ברעב ואין אוכל למו, הגם שכל האוכל בא על ידי עבודתם, וכן הגם שרב אוכל בא ע"י הצדיקים וזכותם שמסירים את הקוצים המעכבים את השפע, בכ"ז ימצא ביניהם שנספה ברעב, ודי לו בקב חרובין, וזה מפני שה' יודע שאם יהיה לו עושר לא תספיק זכותו כל כך להוריד השפע, כמו שאם הרשים יהיה להם לחם לא ישכירו את עצמם לחרוש ולנור ניר, וזה מפלאי ההנהגה, ובכ"ז הצור תמים פעלו וכל דרכיו משפט:

פסוק כד

חושך שבטו שונא בנו, מי שהוא חושך שבטו מגעגועו על בנו, הוא שונא לו, כי עי"כ לא ילמד חכמה, כי בן חכם מוסר אב, וזה סימן שהמייתו על בנו שאינו יכול לראות בצערו הוא אצלו יותר מתועלת בנו, וא"כ אוהב א"ע יותר מבנו ואת בנו שונא, אבל **האוהב את בנו שחרו מוסר**, מיסרו בכל שחר להיטיבו באחריתו, וגם זה תשובה על השאלה מדוע יביא ה' יסורים על הצדיק ויש נספה בלא משפט, שזה מאהבתו אותו כמ"ש כי כאשר ייסר איש את בנו ה' אלהיך מיסרך, ולכן מיסרו ביסורין להיות לו למוסר ולהיטיבו באחריתו:

פסוק כה

צדיק אוכל לשבע נפשו, הצדיק לא יאכל למלא בטנו, רק לשובע נפשו כדי הסיפוק לא מותרות, גם ירמוז שאוכל לשובע נפשו הרוחניית, כפי הצריך רק להחיות נפשו, אבל **רשעים** שאוכלים למלא בטנם, **בטנם תחסר** תמיד, כי כל שיש לו הוא מתאוה יותר ואין קץ לתאותו, וגם זה תשובה על הנ"ל, שלכן ר' חנינא בן דוסא היה די לו באמת בקב חרובין ולא רצה יותר, כי לא רצה רק לשובע נפשו ותענוגי העוה"ז היו כאין בעיניו, שעיקר העונג הוא העונג הנפשי בעוה"ב:

פרק יד

פסוק א

חכמות נשים, החכם יצייר את החכמה והכסילות כשתי נשים, ידמה את החכמה כאשה, כי הנפש המקבלת את החכמה היא מקבלת אותה מן השכל העליון המשפיע, והנפשות הלומדות ומשכילות הם הנשים הטובות נשי חיל השומעות לבעליהם העליון, והוא שופע עליהן מרוחו להשכילם באמתתו, והנשים הכסילות והאולת הם הזונות מתחת בעליהם ללכת חשך ללא אור אל דרכים מעוקשים דרכי מות, והנה חלקי החכמה הם רבים מאד ואין להם קץ, והחכמה בכללה המקבצת כל פרטי החכמות נדמה במשל כבית הנבנה מעצים רבים ואבנים וחול וסיד וקורות, ובהצטרפם יבנה בית מקדש מלך, ומצייר כי **חכמות נשים בנתה ביתה**, החכמה בכללה שבנתה הבית הנשגב, הצטרפו אל הבנין הזה כל הנשים החכמות, כל הנפשות המשכילות ביראת ה' הנביאים והחכמים המשכילים שכל טוב ויבנו את הבית, **ואולת בידיה תהרסנו**, אבל האולת שהיא המטילה ספיקות על כל חקי החכמה, האשה הזאת אינה בונה רק מהרסת ומחרבת, שכל כח האולת הוא רק להרס את חקי החכמה אשר בחכמה תבנה בית והיא עוסקת להרוס ולא לבנות להחריב ולא להקים:

פסוק ב

הולך בישרו, כבר בארתי כי הישר הוא מי ששכלו הולך ישר מצד טבעו, וגדר הישר הוא הקו היותר קצר בין שתי נקודות מונחות, והישר הוא ההולך בשכלו בדרך הקצר והישר, ובפרטות נופל על עניני בינה, ששכל האדם עשוי באופן שאם לא יטה אל הצד יתבונן תמיד האמת כמ"ש כי האלהים עשה את האדם ישר והמה בקשו חשבונות רבים, שה' עשה שכל האדם שישיג את האמת תמיד גם בדרכי הבינה שמתבונן לדעת האמת והשקר, ועת יתבונן באלהות יבין שיש אלהים בורא ומשגיח משכיר ומעניש וכדומה, וכן מי שנוטה מן הישרה ומבקש חשבונות רבים והיקשים פילוסופיים מתעים, יצא מן הקו הקצר הישר וילוז מדרכו, ואז יבא לידי כפירה בכל הפינות האלה, וז"ש **מי שהולך בישרו** הוא **ירא ה'**, כי ישיג בשכל הישר ובמופתים תבונים שיש אלהים שופט ומשגיח וירא מפניו מגדולתו ורוממותו ומענשו וגמולו, ורק מי **שנלוז דרכיו** ומבקש חשבונות רבים והיקשים נלוזים מן הקו הישר הנטוע בשכל, ובא לכפור בה' **ויבזה אותו**, כי יכפור בפנות ההשגחה וכדומה:

פסוק ג

בפי אויל, האויל הוא המסתפק בחקי החכמה והנה חקי החכמה אין עליהם מופת ולא ידעו ע"י שכל האדם רק מה' המה, ומי שאינו מתגאה ולא יהרוס לעבור את גבול שכלו שיאמר שבשכלו יוכל להשיג את הכל, הוא יכנע לחקי החכמה הנתונים מאת האלהים ויאמין בם ולא יחלוק עליהם, רק **האויל בפיו חוטר גאוה** פיו המדבר תהפוכות הפך דרך החכמה, כאילו האולת שלו היא החכמה, הוא מסבת גאותו, וגאותו בולטת מפיו כחטוטרת היוצא מן האילן, אבל שפתי חכמים, השפתים מציירים הדבור החיצוני, ויבואו אצל חכמים כשידברו דברי החכמה בשפתים שמרמזים על הדעת ר"ל ששבו אצלם לדעת, שע"י שמאמינים בחקי החכמה הם אצלם כדברים הנודעים בדעת, זה תשמורם מן הגאוה, כי יכנעו אל החכמה העליונה ויאמינו בה, כי ה' יתן חכמה:

פסוק ד

באין אלפים אבוס בר, האלפים הם השורים המלומדים לחרוש ולעבוד את האדמה, וכשמלמדים השור לחרוש שאז נקרא אלוף (מלשון למוד ומורגל) א"צ להעמיד אותו באבוס לפטמו, כי ירעה בנאות דשא והוא נותן תבואה בכחו, כי **רב תבואות בכח שור**, אבל **באין אלפים**, אם לא למדו השורים לעבוד את האדמה שאז יעמידו אותם באבוס להשמינם ולפטמם לא לבד שאינם מרבים תבואות, הם מחסרים כי יאכלו הבר באבוס, והוא משל ומליצה על הנ"ל שהאדם צריך להיות כשור לעול וכחמור למשא, וצריך להיות אלוף ומלומד לחרוש על חלקת החכמה ובשדה התבונה והדעת, ואז יוציא רב תבואות, שהוא תבואות הנפש ופרי השכל, שהנפשות אינם בני עבודה רק הגופים הם הבהמות שילמדו אותם לעבוד בעבודת ה' ובגן עדן העליון ולהוציא רב תבואות בכח שור המלומד ומסובל, כמ"ש אלופנו מסובלים, אבל מי שאינו אלוף ומלומד שהוא האויל החולק על החכמה ולא למד ארחותיה, אינו עובד אדמתו, רק מבלה את בר החכמה בעמדו על האבוס להשמן ולהתפטם מתענוגי עוה"ז, ומלבד שאינו מועיל עוד מזיק ומכלה לתבואת קדש:

פסוק ה

עד אמונים לא יכזב ויפיח כזבים עד שקר, יש הבדל בין שקר ובין כזב, השקר הוא השקר הגלוי תיכף והכזב נראה אמת בתחלתו ולבסוף נגלה שהוא שקר, שכזב הוא דבר הפוסק ואינו מתקיים, והנה **עד שקר צריך להפיח כזבים**, כי לא יגיד דבר שהשקר גלוי לכל, וצריך לכזב היינו שיאמר דבר שלא יכירו שקרו, ואח"כ יוכר שהיה שקר וזה נקרא כזב, אבל **עד אמונים לא יכזב**, כי יאמר האמת שנשאר אמת לעולם כמ"ש שפת אמת

תכון לעד, ואמר יפיח כזבים, שההפח בא על הדבור הבלתי שלם כי לא יוכל להשלים דבורו שאז יוכר שקרו, רק להפיח במרמה דבור בלתי שלם, ויש לזה מליצה, המעיד על חקי החכמה והאמונה לא יכזב כי דבריו יכונו לעד, כי חקי האמונה הוא האמת הקיים לעד, והאויל המעיד שקרים לחלוק על חקי החכמה ע"י ספיקותיו יפיח כזבים והיקשים מתעים אשר אחרי הצירוף והבחינה לא יתקיים ויהיה כמו אכזב:

פסוק ו

בקש לץ חכמה ואין ודעת לנבון נקל, הלץ הוא המתלוצץ על חקי החכמה מפני שאין על חקי החכמה מופתים, רק הם מקובלים, וצריך לקבלם בענוה ובאמונה, אבל הלץ שדרכו ללוצץ ילוץ על החכמה, אבל לא ילוץ על הדעת שהוא על דברים הנודעים במופת או ע"י החושים, והנה החכם קשה לו לבוא לכלל דעת היינו שידע דרכי החכמה בידיעה ברורה כמו שיודע דברים המוחשים, כי דרכי החכמה הם רק מקובלים, אבל הנבון שהוא אחרי שחקר על חקי החכמה להשיג טעמם ולהוציא דבר מתוך דבר, **לו הדעת נקל**, הוא ישיג חקי החכמה בידיעה ברורה ובקל, אמנם לץ א"א לו לבוא למדרגה זו, שאם היה מבין והיה משיג בקל חקי החכמה בידיעה ברורה הנקראת דעת לא היה מתלוצץ, כי הלץ אינו כסיל או אויל שחולקים על החכמה מפני המינות או מפני התאוה, רק מתלוצץ ובלתי מקבלם מפני שאינו מבין אותם, אמנם אי אפשר לו להבין אותם כי תחלה צריך לקבלם בדרך אמונה וקבלה, והלץ **כשבקש חכמה ואין**, שלא רצה לקבל חקיה כי התלוצץ עליהם, אבל הנבון קבל חקי החכמה והבין דבר מתוך דבר עד שבא לכלל דעת:

פסוק ז

"**לך מנגד לאיש כסיל ובל ידעת שפתי דעת** - יש הבדל בין הכסיל ובין הלץ הנזכר בכתוב הקודם:

* הלץ אינו מתלוצץ על הדעת, רק על החכמה, מפני שאין עליהם מופתים, ובאו בקבלה לא בידיעה ברורה, ואם היה משיגם בדעת ברורה לא היה מתלוצץ, רק מפני שביקש חכמה ואין, לא בא לכלל תבונה, שהוא אחר החכמה, שאז היה הדעת נקל בעיניו.

* אבל הכסיל אינו לץ, והוא קיבל חוקי החכמה, רק התאוה גברה עליו, ומפני שחוקי החכמה מתנגדים אל התאוה, לכן ישנא דעת, כמו שנאמר (משלי א כב): **וכסילים ישנאו דעת**, היינו, הגם שקיבל חוקי החכמה, והגם שישיגם כמו הנבון עד יידע טעמם בדעת, ישנא את הדעת העומד לשטן לו אל תאוותו, כמו שנאמר (משלי יג יט): **תאוה נהיה**

תערב לנפש ותועבת כסילים סור מרע, כמו שפירשתי שם. לכן ישנא את הדעת, ויטיל ספיקות בחוקי החכמה במרמה, כדי להיות לו כסות עיניים בלכתו אחרי שרירות לבבו.
ואם כן, אתה, אשר ידעת שפתי דעת:
* תוכל ללכת עם הלץ, כי הלץ יתלוצץ על החכמה, לא על הדעת, כנ"ל;
* אבל לא עם כסיל, שהוא אינו מקבל גם הדעת.
ולכן **לך מנגד לאיש כסיל**, שאם תלך עמו **בל ידעת שפתי דעת**, הדעת שקנית, עד שאתה מוציאם מן השפתיים לחוץ (שכבר ביארתי שהשפתיים מציינים את הדעת), תדמה כאילו לא ידעת אותה, כי בהתחברך לכסיל תלמד ממעשיו ללכת אחר התאוה והערב, כמו שנאמר (משלי יג כ): **ורועה כסילים ירוע**, ותתנכר אל הדעת כאילו לא ידעת אותה כלל.

פסוק ח

"**חכמת ערום הבין דרכו**, **ואיוולת כסילים מרמה** - נמשך למעלה.
אמר, שהאיוולת של הכסילים הוא מרמה, כי הכסיל אינו אויל, כי הוא אינו מסתפק באמת בדרכי החכמה, רק שמפני שהוא אסור ביד התאוה אשר תוליכהו תוהו לא דרך, וחוקי החכמה ודעת עומדים לנגדו, יעשה במרמה לקרוא אל האיוולת, ויאמר שהוא מסתפק על החכמה, ואינו מאמין בה מפני הספיקות שיש לו, וזה מרמה, כי באמת אינו אויל מסתפק.
והקדים לזה: **חכמת ערום הבין דרכו** - הערום אינו חכם, רוצה לומר, לא קיבל חוקי החכמה מפי חכמים לידע כל שביליהם, ובכל זאת אינו פתי, שיתפתה לכל דבר, כי נכנס בו ערמומית, ושכלו מכיר להבחין בין טוב לרע ואמת ושקר, כמו שנאמר (משלי א ד): **לתת לפתאים ערמה**. והערמומית תלמדהו להבין דרכו, שלא יילך על דרך שהוא מסופק בו ואינו יודע אם הוא טוב או רע, רק ישתדל להבין בשכלו מהות דרכו, וזה החכמה שלו, שהגם שלא קיבל כל חוקי החכמה לדעת כל הדרכים על-פי הקבלה מפי חכמים, בכל זה, בדרך הפרטי שהוא הולך, ישים לב להבין אותו, ומזה יגיע אל החכמה באיזה פרטים. וזה חכמת ערום.
ואם כן, הכסיל, שאינו פתי, איך יילך על דרך איוולת שהוא הספק?! רק שהאיוולת הזה הוא מרמה באמת, לא אמיתי.

פסוק ט

אוילים יליץ אשם, המליץ הוא העומד בין שני אנשים לגלות רעיונות האחד לחברו הבלתי מבין לשונו וסתריו, כמו כי המליץ בינותם, ושעורו **בין אוילים יליץ אשם**

ובין ישרים יליץ רצון, ר"ל הגם שהאוילים הם המסתפקים ומכחישים חקי החכמה ומתנגדים לה בהחלט (לא ככסילים שעושים זה במרמה להפיק תאותם), והישרים הם הפך האוילים שלבם ישר בדרכי הבינה ומשיגים האמת, ודרכי החכמה בטוחים ומבוצרים בלבם, יוכר תוכיות מחשבותיהם וסתרי לבותם, כי האוילים הם אשמים בנפשם (גדר האשם הוא המכיר שהוא חייב עונש על מעשיו) שהלב המרגיש ירגיש על מעשיו אם טוב אם רע, ולב האויל ירגיש שהוא חייב עונש, ונפשו הפנימית מרה על מעשיו, ולב הישרים ישמח ומרגיש כי מעשיו רצוים, וזה המליץ בינותם לגלות תעלומות סתריהם, כי האשם ימליץ בין האוילים, ויודיע סתר לבבם שמרגיש שהם חייבים עונש, ואין עושים מעשיהם בשמחה כי לבם לא ינוח, **ובין ישרים הרצון** הוא המליץ ומגלה סתרי מחשבותיהם, שמרגישים שמעשיהם לרצון ושמחים במעשיהם:

פסוק י

לב יודע מרת נפשו, מבאר כי ההרגשה הזאת טמונה בחגוי לב וקרב איש, **הלב** של האוילים **יודע מרת נפשו** שנפשו הפנימית מרה לה ואין לה מנוח כי אשמה הנפש ההיא ומרגשת בו, וכן **בשמחת** הלב של הישרים **לא יתערב זר** כי הוא דבר פנימי והרגשה עלומה מאד:

פסוק יא

בית רשעים ישמד ואהל ישרים יפריח, ההרגשה הזאת תנבא לו מה יהיה אחריתו הלב יודע מרת נפשו ומכיר כי **בית רשעים ישמד**, הגם שביתו מבונה בעוז בכ"ז סופו שישמד ולא יתקיים, ובשמחתו יכירו הישרים כי **אהל ישרים יפריח**, הישרים הגם שאין להם בית קבוע רק אהל ארעי, ועדיין לא צמח ולא גדל, בכ"ז יפריח וישגא מאד, וזה הרגשה פנימית ירגישו בו האוילים והישרים:

פסוק יב

יש דרך ישר לפני איש, מוסב על הנ"ל, שהגם שלפעמים ייטיב דרך אויל בעיניו, מפני שדרך האויל נראה בתחלה ישר, נגד דרך החכמה שבתחלתו נראה שהוא עובר על הקוצים והברקנים כי צריך ללחום נגד התאוה ומדות הנפש הנוטים לרוע כמ"ש (למעלה י"ב ט"ז) דרך אויל ישר בעיניו, בכל זאת **אחריתה דרכי מות**, משא"כ דרך החכמה תחלתו קוצים וסופו מישור:

פסוק יג

גם בשחוק יכאב לב, ולכן הגם שתראה על פני האויל ששוחק, והשעה מצלחת לו, הלב יכאב כי לב יודע מרת נפשו ומרגיש כי **אחריתה שמחה תוגה** ובאחרית יודע שהשמחה

היא תוגה באמת, כי ילך בדרך מות, ויש הבדל בין שחוק ובין שמחה. השחוק נראה רק בחיצוניותו, והשמחה בלב, ויש בוכה ושוחק בוכה בלבו ושוחק בפיו, כמ"ש על רבי עקיבא שבכה ושחק, ועז"א שיש שוחק ולבו כואב:

פסוק יד

מדרכיו ישבע סוג לב ומעליו איש טוב, הסוג לב, ר"ל מי שלבו נסוג, ר"ל שלבו בלתי מסכים עם מעשהו כי מרגיש שאין דרכו טובה, כמ"ש לב יודע מרת נפשו, גם בשחוק יכאב לב, בכל זאת ישבע מדרכיו אחר שהולך בדרכי מות ישבע מדרכיו ויקבל ענשו, ועל כן **מעליו** (**יסוג**) **איש טוב** איש טוב יט ויסוג מעליו, לא לבד לבו יסוג רק כולו יסוג ויט ממנו ולא יעשה כמעשיו:

פסוק טו

"**פתי יאמין לכל דבר**, **וערום יבין לאשורו** - אחר שדיבר מן הכסיל ומן האויל, שהם עצמם ליבם נוקפם, ואינם בטוחים בדרכם, אומר שלעומת זה הפתי, שגדרו מי שחסר דעת ומתפתה כיונה פותה אין לב, הוא מאמין לכל דבר, בין לדברי הכסיל בין לדברי האויל מבלי יבחין כלל, ואין ליבו נוקפו כלל.

אבל הערום, שהוא הפך הפתי, ויש בליבו ערמה לבחון כל דבר, הוא לא יפותה, רק יבין מה שמועיל לאשורו והצלחתו הרוחנית יעשה, כמו שנאמר (משלי יד ח): **חכמת ערום - הבין דרכו**, (משלי יג טז): **כל ערום יעשה בדעת**.

פסוק טז

"**חכם ירא וסר מרע** - החכמה צריכה למוסר, רוצה לומר, באשר בדרכי המידות יש בכל אחד שני דרכים, שדרך אחד הוא החכמה והיפוכו הוא סיכלות, ויצר הלב נוטה לרעה, כי הציורים שנשתלו בליבו מעת היוולדו נוטה אל התאוה ותענוגות בשר והפוכים מדרכי החכמה, הנה, בעת יסיתהו יצר לבבו לנטות מדרכי החכמה, בקל שישמע לעצת היצר, וצריך דבר שבו ייסר כוחות נפשו בל י יצאו מגבולי החכמה, והמוסר הזה הוא יראת ה', אשר יודע כי מלך גדול עומד עליו ורואה במעשיו, וייבוש ויפחד מעשות דבר נגד רצונו, ועל כן (תהלים קיא י): **ראשית חכמה יראת ה'**, שהוא תנאי אל החכמה והשער אליה.

וז"ש:

* **החכם**, על-ידי שהוא **ירא** מה', על-ידי כך **סר מרע**, ולא ייטה מעצת החכמה, כי המוסר תייסר כוחות נפשו מעבור הגבול.

* אבל **הכסיל מתעבר** ועובר גבול המוסר וגבול החכמה, **ובוטח**, שהביטחון הוא היפך היראה, כי אינו ירא מפחד ה' ומהדר גאונו.

פסוק יז

קצר אפים יעשה אולת ואיש מזמות ישנא, מדרך התבונה להאריך אף ושלא לנקום ולריב תיכף כמ"ש ארך אפים רב תבונה וקצר רוח מרים אולת, וזה מדרכי התבונה, וכן השכל יחייב כן כמ"ש שכל אדם האריך אפו, כי אם יריב עם חברו או ינקום בו כן הוא יריב עמו ויבזהו ורעתו ישוב בראשו, וע"כ איש תבונות יחריש (כנ"ל י"א י"ב) ומי שהוא קצר אפים יעשה אולת, הוא מסופק בדרכי הבינה והשכל, ויש קצר אפים וקצר רוח, שהקצר רוח יצויר גם במי שהוא ארך אפים, שהאפים הוא האף החיצוני, והרוח הוא המעלה הציורים על הלב, ומי שהוא קצר רוח לא יוכל להשקיט את רוחו ויעלה על לבבו ציורי הנקמה והמשטמה, והגם שיאריך אפו ולא יעשה רע בגלוי ישמור שנאתו בלב לעת מצוא, וזה הגם שאינו נגד דרכי התבונה והשכל, הוא נגד חקי החכמה, שתצוה שלא יעלה ציורים הרעים האלה ברוחו על לב רק ישפילם, ויעלה תחתיהם ציורי הסבל והרחמים והענוה והמחילה, והוא אולת וספק בדרכי החכמה, ועז"א שם וקצר רוח מרים אולת, שהגם שאינו עושה אולת הוא מרימה מעומק הנפש על הלב, אבל **קצר אפים** ונוקם תיכף בפועל, הוא **עושה אולת** במעשה, **ואיש מזמות**, נקרא מי שזומם מחשבות עמוקות להרע, כמו שכתוב מחשב להרע ההוא בעל מזימות יקרא, והגם שמאריך אף הוא מפני שאורב וזומם להפילו ברשת, הוא **ישנא** כי האורב בסתר להכות רעהו שנוא לכל:

פסוק יח

נחלו פתאים אולת, כבר בארתי שהפתי יאמין לכל דבר, והוא יפותה מן הכסילים ואוילים, כיונה פותה, והוא מקבל האולת והספיקות בדרך נחלה, כיורש שנוחל מאחרים כן מקבל מן האוילים ולא ידע מה ולא יבחין כלל, אבל **הערומים** הם הפך הפתאים הם בוחנים על כל דבר ואינו עושה דבר אך בידעו היטב מה ולמה יעשה, והגם שאינם חכמים ונבונים **יכתירו דעת**, הדעת הוא כתר לראשם, ומוכתר מהם לא יעשו בלא דעת, כמ"ש למעלה:

פסוק יט

שחו רעים לפני טובים, אמר הגם שהרע מתנגד אל הטוב והרשע אל הצדיק, בכל זה כשבא הרע לפני הטוב ישוחח לפניו ויכנע לו, וכן **הרשעים** כשיבואו **על שערי צדיק**, ישחו לפניו, וטבע הרע שלא יעמוד בפני הטוב כאשר לא יעמוד החשך לפני האור:

פסוק כ

(כ-כא) **גם לרעהו ישנא רש, בז לרעהו חוטא**, אמר הגם שהטבע הוא שהאהבה תהיה בין הדומים, ראינו ההפך שהרש ישנא לרעהו הרש, ויאהבו את העשיר, וזה נגד חקי החכמה שצריך לאהוב את הענוה והשפלות ולעשות חנינה ולתת חן לענוים, ולשנוא הגאות, וזה שונא הרש מצד היותו עני ונדכא, עז"א **הבז לרעהו** הרש הוא **חוטא**, שהחטא הוא המחטיא חקי החכמה, **והמחונן ענוים** הוא לו **לאושר** הנפש, שתלמד אהבת הענוה ושנאת הגאוה:

פסוק כב

הלוא יתעו חורשי רע, החורש הוא החושב לעשות דבר בשתיקה בל יודע לאיש **והחורשים רע יתעו**, כי התועה מן הדרך במקום רואים, ינחוהו העוברים בדרך הישר, אבל החורשים רע בסתר הם נוטים מדרך החכמה לדרך עקלתון, והלא יתעו תמיד כי אין רואה לנחותם הדרך, אבל **החורשים טוב** ומסתירים מעשיהם, זה בא מצד **החסד והאמת**, כי העושה טוב בגלוי מצפה לגמול, או לכבוד ותפארת, והעושה טוב לחברו בסתר זה אינו מצפה לתשלום גמול, וזה מצד שגברה בנפשו חסד ואמת, שהוא מעשה החסד שלא לתשלום גמול:

פסוק כג

בכל עצב יהיה מותר ודבר שפתים אך למחסור, כבר אמרו חז"ל (ברכות ז') אגרא דבי טמיא שתיקותא, ר"ל כי על כל רע שבא על האדם צריך להתעצב בלבו, ולזכור כי בא לו זה בעונותיו ויהרהר תשובה בלבו, שזה האנינה והאבילות על המתים, וטוב ללכת אל בית אבל והחי יתן אל לבו, עד **שבכל עצב יהיה** לו **מותר** ושכר, וכ"ז בלבו, אבל אם **מוציא בשפתיו** הוא דרך תרעומת שמתרעם על שנעשה לו ככה, וזה יהיה **למחסור**, כמ"ש וידום אהרן ונטל שכר על שתיקתו וכו':

פסוק כד

עטרת חכמים עשרם - העטרת שלובשים החכמים לאות על חכמתם היא עושרם, כי קניין החכמה הוא קניין אמיתי, והם העשירים באמת, כי יקרה היא מפנינים.
גם יש לפרש: **עושר** של **החכמים** הוא **עטרת** שלהם, רוצה לומר, מה שעל-ידי החכמה פורשים מתאוות העולם ושמחים בחלקם, שזה העושר באמת - מי שאינו מתאווה ואין חסר לנפשו, כי העשיר המתאווה ועינו לא תשבע עושר הוא העני באמת.
איוולת כסילים איוולת - כבר התבאר (בפסוק ח), שאיוולת הכסילים היא מרמה, כי הכסיל אינו אויל, והוא יודע חוקי החכמה, רק שמפני תאוותו מוכרח הוא להכחיש

חוקי החכמה ולפרוש את האיוולת, כמו שנאמר (משלי יג טז): **וכסיל יפרוש איוולת**, שלמען יהיה לו כסות עיניים, יפרוש מכסה האיוולת על החכמה לעוור עיניה, והוא מרמה באמת, כי הוא בעצמו יודע שחוקי החכמה אמיתיים, ועל כן **איוולת הכסיל** וספקותיו הם איוולת וספק, כי האיוולת אינו ודאי אצלו רק איוולת, רוצה לומר, ספק.

פסוק כה

מציל נפשות עד אמת, ר"ל מי שבא ומעיד עדות אמת לפני הב"ד ועי"כ מציל נפשות שנתחייבו מיתה ע"י עדי שקר, הוא המציל נפשות באמת אבל **אם יפיח כזבים** המציל נפשות אם בא להציל הנידון ע"י דברי כזב, (וכבר בארתי (פ' ה') שתפס יפיח כזבים, שאינו יכול לומר שקר ברור רק כזב שידומה לשעתו שהוא אמת, ואמר יפיח שהוא דבור בלתי נשלם) זה אינו מציל נפשות כי הוא **מרמה** ורמאות, ולא יקרא בשם התכלית מציל נפשות רק אם בא ע"י אמת לא ע"י מרמה:

פסוק כו

ביראת ה' מבטח עוז - החכמה בעצמה, בלא יראת ה', אינה מתקיימת, כמו שאמרו חז"ל (משנה מסכת אבות): כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו - חכמתו מתקיימת וכו', ואמרו (משנה מסכת אבות): אם אין יראה - אין חכמה, כי הגם שיודע חוקי החכמה, הלא מוקשים סביב שתו בעמקי הנפש, תאוות וציורים רעים, ובקל ימוט מחוקיה, רק יראת ה' היא תאסור כוחות הנפש במוסר בל ימוש מחוקי החכמה בשום פעם, ועל כן, המבטח שבוטח על חוקי החכמה אשר אסף בנפשו אינו בטחון עז, כי מבצר זה, בקל יכבשוהו צוררי העיר אשר בנו עליו מצודים גדולים, אבל מי שיראת חטאו קודמת לחכמה יש לו **מבטח עוז**, וחכמתו מתקיימת, עד שגם **לבניו יהיה מחסה**, כמו שנאמר (תהלים כה יב): **מי זה האיש ירא ה'... וזרעו יירש ארץ**, (תהלים קיב א): **אשרי איש ירא את ה'... גיבור בארץ יהיה זרעו**.

פסוק כז

יראת ה' מקור חיים לסור ממוקשי מות, דרך החכמה הוא דרך החיים, אבל סביב לה מוקשי מות, הוא מצודת היצר והתאוה שרוצים להפיל הנפש אל דרך המות, והגם שיודע חקי החכמה אינו בטוח שהאורב היושב בחדר לא ילכדהו במכמוריו, אבל ע"י היראה ייסר כחות הנפש (כנ"ל בכתוב הקודם), ושם הוא המקור חיים שהשותה מימיו יחיה חיים הנצחיים ויסור ממוקשי מות, והיראה בלא תורה וחכמה ג"כ אינו מועלת, כי אינו יודע מה יעשה ומה דרך החכמה, כמ"ש אם אין חכמה אין יראה, ולכן אמר לעיל (י"ג י"ד) תורת חכם מקור חיים לסור ממוקשי מות:

פסוק כח

ברוב עם הדרת מלך ובאפס לאום מחתת רזון, הקיבוץ שיש להם מלך נקרא עם, (שזה ההבדל בין גוי ובין עם), והקיבוץ שיש להם דת מיוחד נקרא לאום, ורוזנים הם, שרי העצה, ויש הבדל בין רוזן ויועץ, שהיועצים הם בעניני מדינה ועצתם גלויה, והרוזנים הם בעניינים נסתרים ותחת פקודתם הוא ג"כ עניני הדת וחקיה, כמ"ש ורוזנים יחוקקו צדק, והדרת מלך הוא ע"י רוב עם, שיש הבדל בין הוד והדר שההדר הוא ההדר החיצוני בכל דבר לפי ענינו, וכפי רוב העם יגדל הדרת המלך. אבל **הרזון** הממונה על חקי הדת גם כשיש עם אם **אפס לאום** שאין בעלי דעת י"ל **מחתה**, כי לא יפעל מאומה:

פסוק כט

ארך אפים רב תבונה וקצר רוח מרים אולת, כבר בארתי למעלה כי הארכת אפים ושלא לנקום תיכף הוא מחקי התבונה, ויש ארך אפים וקצר רוח היינו שבלבו לא ישקוט ורוחו יעלה תכף ציורי הנקמה בכל עת והוא אולת נגד חקי החכמה והוא מרים את האולת מעומק הנפש לחוץ, וכבר בארתי זה בפסוק י"ז:

פסוק ל

חיי בשרים לב מרפא, מוסב למעלה במ"ש וקצר רוח מרים אולת, אומר מי שמרים ציורי הקנאה שמקנא לכבודו על הלב. מלבד האולת נגד החכמה הוא משחית א"ע אחר **שהלב מרפא חיי בשרים**, שחיי הבשר ורפואתו אם יחלש כחו, הוא תלוי בלב, כשהלב אמיץ וחזק משלח מעינותיו בנחלים ירוצו בשטף ע"י העורקים וישקו הבשר ויחיו אותו וע"כ מי שמרים קנאה אל הלב לא לבד שמכלה הבשר כי גם **מרקיב העצמות**, ויכלה גופו, וכמ"ש מכל משמר נצור לבך כי ממנו תוצאות חיים:

פסוק לא

עושק דל חרף עושהו - ה' לא ברא את האדם לרעתו, רק לטובתו, וכל בריה שברא - הכין לה מזונה, והכין לה הכלים שבם תצוד ותכין את מזונה, וזה מכבוד העושה, שברא הכל לתועלתם ושיחיו חיי העידון והטוב. אמנם, האדם, שמזונותיו קשים להשיג, ויש דלים וחלכאים שאין משיגים מזונותיהם, הכין בטבע שהאדם יעזור לחברו, כמו שנאמר (משלי כב ב): **עשיר ורש נפגשו, עושה שניהם ה'**:

* שהדל יעסוק במלאכה אצל העשיר שיש לו עבודה רבה וצריך לפועלים,
* והאביון יקבל צדקה בדרך מתנת חינם.

ומי ש:

* **עושק** את ה"**דל** ואין נותן לו שכרו, **חרף עושהו**, כאילו בראו לרעתו ולא המציא לו טרפו וחיותו שבו יתקיים, וזה חרפה גדולה לעושהו, שיעשה בעל חיים ולא ימציא לו צרכיו, וכבר אמרו מאן דיהיב חיי - יהיב מזוני.
* וה"**חונן אביון** במתנת חינם (כי האביון אינו יכול לעסוק במלאכה) הוא **מכבד** את **עושהו**, כי זה כבודו, שברא עשיר ואביון, שהעשיר ייתן צדקה ויקיים מצוות ה', שזה כבוד ה', שלא ברא דבר לבטלה.

פסוק לב

ברעתו ידחה רשע, הרשע גם כשהוא במעלה רמה ידחה ממקומו לבאר שחת, והדיחוי הזה יהיה ברעתו, שרעתו עצמה תדיחנו ממקומו, **והצדיק** לא לבד שלא ידחה בעודו חי. כי גם **במותו הוא חוסה** בה' ובצל כנפיו:

פסוק לג

בלב נבון תנוח חכמה, יש הבדל בין החכם ובין הנבון החכם קבל חקי החכמה מרבותיו ואינו מבין טעמם, וכאשר תבא חכמה בלבו וישמור חקיה הנה בבוא גם ציורי התאוה והכסילות המתנגדים לחקי החכמה, תעמוד בלבו (שהוא הכח המושל שבו) מלחמה כבדה, והחכמה אשר בלבו יש לה מלחמה פנימית עם ציורי הלב הרעים ואין לה מנוחה, אבל הנבון זה המבין דבר מתוך דבר, והוא מבין חקי החכמה בתבונתו, ומבין במה להכניע יצרי לב החולקים עליה, וזרועות השכל והבינה יעמדו למגן לה, **ותנוח החכמה**, ר"ל י"ל מנוחה מאויביה, אבל **הכסילים** שבם תגבר התאוה והיצר ויגרשו החכמה מן הלב לא תמצא בלבם, **רק תודע בקרבם** שישתמשו בה לרוע ולילך הפך מדרך החכמה, וכבר בארתי שהכסיל אינו אויל או פתי, כי הוא יודע חקי החכמה ונמצאים בקרבו, רק לא בלבו כי בלבו תשתרר התאוה והיצר ויגרשו את החכמה מלמשול בכחותיה:

פסוק לד

צדקה תרומם גוי וחסד לאומים חטאת, יש הבדל בין גוי ובין לאום, שהלאום היא האומה שי"ל דת מיוחד, והעם י"ל מלך והגוי הוא הקיבוץ לבד שאין להם לא מלך ולא דת מיוחד, ובכל זה הצדקה תרומם אותו, כשהולכים בדרך הצדקה יתרוממו משפלותם, וינחלו כבוד, וגם הלאומים הגם שי"ל דת, החטאת שהוא הנטיה מדרך החכמה והצדקה היא להם חסד שהיא החרפה היותר גדולה:

פסוק לה

רצון מלך לעבד משכיל ועברתו תהיה מביש, המשכיל הוא הזריז במלאכתו ועושה בשכל להשקיף על התכלית, והמביש הוא המתאחר ובלתי משקיף לאחריתו, וכשיהיו

עבדים למלך שעבודתו היא עבודת הכלל, ימלא רצון על המשכיל, ובעבור המביש יתמלא עברה על כל עבדיו, שזה גדר העברה שמתקצף גם על הבלתי חוטא, וזה מוסר השכל, כמ"ש לעולם יראה אדם את העולם חציו זכאי וחציו חייב זכה הכריע א"ע ואת כל העולם לכף זכות, כי ע"י העבד משכיל יבא רצון מן המלך העליון, ואם לא זכה הכריע א"ע ואת כל העולם וכו' עד שיתמלא עברה על כל העולם:

פרק טו

פסוק א

מענה רך ישיב חמה ודבר עצב יעלה אף. יש הבדל בין חמה ובין אף, שהחמה הוא הכעס השמור בלב בחמימות ואש בוער, והאף הוא הקצף החיצוני, האף ניכר ומתגלה לא החמה, ובכ"ז החמה גדולה מן האף, שהאף כשהוא בלא חמה פנימית אינו באכזריות כ"כ, כמו אב שכועס על בנו ומכהו באף ובלבו הוא אוהבו, אמר כשמשיב במענה רך, ישיב גם החמה הפנימית וישוב האויב לאוהב, אבל הדבר עצב שישיב שדבר להעציב את הדובר בו, לא לבד שלא ישיב חמה כי גם יעלה אף החיצון לנקום בו תיכף, שהעלאת אף הוא הנקמה, כמו ואף ה' עלה בהם ויהרוג במשמניהם:

פסוק ב

לשון חכמים תיטיב דעת ופי כסילים יביע אולת, כבר בארתי כי דעת נופל על דברים המושגים בחושים, או שהתבררו ידיעה ברורה כאילו הושגו בחוש, והחכמה היא מקובלת ואין עליה מופתים ברורים והחושים לא ישיגוה, ובכ"ז **לשון חכמים תיטיב דעת**, הלשון מציין הדבור התבוניי, אם ידברו בחכמה בדבור התבוניי תתברר אצלם במופתי התבונה ותשוב אצלם במדרגת הדעת, וכבר אמר למעלה כי חכמים יצפנו דעת, היינו שלא יגלוהו לפני כל רק לפני נבונים שעמהם ידברו בלשון שמציין הדיבור הנעלה בבינה, ולשון זה תיטיב דעת, אולם כשידברו בה בשפה החיצונית, יעשו זר זהב סביב ויצפנו דבריהם, שעז"א (פ' ז') שפת חכמים יזרו דעת, אבל הכסיל שהגם שקבל חקי החכמה תגבר עליו התאוה ועי"כ יטיל ספיקות בחקי החכמה שזה נקרא אולת, הוא לא ידבר בלשון ובשפה שהם דבור התבונה והדעת, כי כסיל לא יבין את זאת, רק פיהם יביע אולת וספיקות, וכבר כתבתי שהפה מרמז על דבור בחכמה, ולעומת זה ידבר אולת שהוא התנגדות אל החכמה, ומקור האולת הוא בפיו לא בלבו כי אולת כסילים מרמה (למעלה ט"ו ח') אולת כסילים אולת (שם כ"ד) שבלבו אינו מסתפק רק מקור האולת הוא בפיו כנ"ל:

פסוק ג

בכל מקום עיני ה', **צופות רעים וטובים**, ר"ל הגם שדעת רבים שההשגחה נמשכת אחרי השכל ואחרי המע"ט, והגם שמצאנו שה' יסתיר פניו מן הרע והבט אל עמל לא יוכל, בכ"ז דע כי **עיני ה'** הם **בכל מקום**. ר"ל שהגם שכפי הציור שאנו מציירים שמביט ממכון קדשו או ממקום או אל מקום המוכן להשגחה הפרטית, אנו אומרים שזה המקום וזה האיש מיוחד אל חול ההשגחה, וזה המקום והאיש יסתיר פניו ממנו ולא יביט אליהם. אבל לפי ההשקפה שכל הבריאה הם עיני ה', והכל הוכן באופן שלא יעזוב שום דבר אל המקרה, וכל הטבע והמערכה והתולדה היא מלאה עינים שהם שלוחי ההשגחה המביטים וצופים על כל דבר הנעשה, ואין חשך ואין צלמות להסתר שם פועלי און, כי העינים עומדים סביבם בכל מקום, והם **צופות בין רעים בין טובים** והכל מוכן לחשבון, והצופה הוא הצופה את העתיד לבא, וכן יביטו העינים האלה שהם עיני ההשגחה את העתיד בין הרע בין הטוב, והכל עפ"י ההשגחה המלאה את כל המקומות:

פסוק ד

מרפא לשון עץ חיים וסלף בה שבר ברוח, מצויר כי **הסלף של הלשון** ר"ל הלשון הנוטה מדרך החכמה ומדבר לה"ר ורכילות (וכ"ש כשמעוות בבינה שזה גדר סתם לשון שהוא הדיבור התבוניי) **הוא שבר ברוח**, ר"ל באשר הדיבור הוא עצמות האדם מי שמסלף את הלשון זה בא מצד **שבר** פנימי ששרשו **ברוח** האדם, שרוחו נשבר ויש בו חולי ואינו שלם, כי המקלקל בכחות נפש הבהמיית הוא שבר בנפש הבהמיית שאינו מסוכן כ"כ כמו שבר הרוח, אולם העץ חיים הוא רפואה לחולי הלשון, שהוא העסק בתורה וחכמה שהיא עץ חיים למחזיקים בו, תרפא את הלשון, כעצים תרופיים המרפאים כל מחלה, ומי שלא ישתמש ברפואה זו וע"י פיתוי הלשון לא יאכל מעץ חיים רק מעץ הדעת טוב ורע שהביאה מיתה לעולם ע"י בעל הלשון הראשון שהוא הנחש (כמ"ש אם ישך הנחש בלא לחש ומה יתרון לבעל הלשון), והוא המסלף בלשונו, זה סימן שרוחו הפנימי נשברה ויש לו רוח רעה:

פסוק ה

אויל ינאץ מוסר אביו ושומר תוכחת יערים, המוסר בנוי על היראה, שמיסר כחות נפשו ע"י שיזכיר לפניו העונשים המגיעים לנוטה מדרך החכמה, וצריך לזה הדעת, שידע שיש משגיח משכיר ומעניש ויירא מפניו, ובזה יקח מוסר, כמ"ש (י"ב א') אוהב מוסר אוהב דעת, והנה הכסיל יודע חקי החכמה רק שהתאוה גוברת עליו, הוא הגם שלא יקבל מוסר בכ"ז לא ינאץ אותו בלבו, כי לולא התאוה והיצר היה מקבל מוסר והיה הולך

בחקי החכמה, אבל האויל שהוא המסתפק בכל דבר והוא אינו אוהב דעת, הוא ינאץ המוסר בלבו כי אינו מאמין כלל בעונשי ה' ובהשגחתו, והנה התוכחה בנויה על וכוח השכל שמראה לו עפ"י השכל תועלת החכמה וטובה, וזאת לא ינאץ האויל, כל עוד שהוא מוכן לקבל דבר שכל, רק הבער שהוא הבהמי שאינו מבין דבר וכוח השכל כלל כמ"ש ושונא תוכחת בער (שם), והפך מן הבער והפתי הוא מי שנכנס בלבו ערמימות שזה מתחיל להבחין בין טוב לרע, ומי ששומר תוכחת יצא מן הבערות אל הערמה:

פסוק ו

בית צדיק חסן רב, חסן הוא דבר הקיים וחזק. וכבר אמר כי בית צדיקים יעמוד, כי ביתו בנוי בחזק על מכונות הצדק וזה דבר הקיים וחזק, אמנם אם יובא אל הבית **תבואת רשע**, שישתתף עם הרשע והוא יביא לשם תבואתו שהוא מגזל וחמס, **נעכר הבית**. ויאבד הכל בענין רע כמ"ש עוכר ביתו ינחל רוח, ע"ד בהתחברך לרשע פרץ ה' את מעשיך. ובנמשל הבית המלייצי הוא הבונה בית נפשו על מכונות הצדק, וזה י"ל חסן רב וכל מדות הנפש כמ"ש בחכמה יבנה בית וכו' וכמ"ש למעלה (י"א כ"ט) ואם יובא לשם תבואת רשע וציורי התאוות ועשות העול יעכר ביתו הנפשיי כמש"ש:

פסוק ז

שפתי חכמים יזרו דעת ולב כסילים לא כן, כבר כתבתי (פסוק ב') שר"ל שהחכמים ישימו אל הדעת זר סביב לשמרו מן הכסילים אשר פיהם יביע אולת וספיקות, כמ"ש חכמים יצפנו דעת כמש"ש, אמנם הכסילים הגם שבפיהם יביעו אולת הפך הדעת וכן בשפתותיהם, כמ"ש לך מנגד לאיש כסיל ובל ידעת שפתי דעת, לבם לא כן, כי בלבם יודעים חקי החכמה, רק שתאותם תעור עיניהם ולבם אינו עומד על כן ובסיס, כי ינוע כקצף על פני מים:

פסוק ח

"**זבח רשעים תועבת ה'** - רוצה לומר, עיקר הזבח אין הנרצה ממנו הזבח עצמו, רק הכוונה שמראה שמתחרט על חטאיו, או שעם הזבח יתוודה ויתפלל לה' בשפיכת נפשו עם שפיכת דם הזבח. אבל הרשע, הבלתי עוזב רשעו וחושב להתרצות בהזבח עצמו, היא תועבת ה'.

אבל **הישרים** אין צריכים הזבח, רק **התפילה**, שזה **רצונו**, וישמע תפילתם גם בלא זבח.

פסוק ט

תועבת ה' דרך רשע, כמו שבמעשה הטוב העקר הוא הכוונה לא המעשה עצמה הסותרת אל כוונתו, כן ברשע מלבד שה' שונא את הרשע שהיא הפעולה הרעה, גם

הדרך של הרשע שבו ילך להתקרב אל הרשע זה תועבה אצלו, כי ילך בדרך הגאוה והנקמה והאכזריות ונפשו אותה רע, וזה תועבה יותר מן המעשה עצמה, כי זה צומח מרעת תכונת הנפש שקשה יותר מרוע המעשה שהיא בפעולת הגוף כמ"ש הרמב"ם בפי' הרהורי עבירה קשים מעבירה, **ומרדף צדקה**, הגם שלא השיג את הצדק רק רודף להשיגה מרוב חשקתו אליה וכוונת לבו, אותו **יאהב** ה', כי עיקר אצלו הכוונה הנפשיית:

פסוק י

מוסר רע לעוזב ארח. יש מוסר טוב ומוסר רע, מוסר הטוב מפחידו בעונש העתיד לבא על הרשעים ובזה מיסר כחות נפשו בל יצאו מן הדרך הטוב מפחדו על העתיד, **והמוסר הרע** הוא שמביא עליו יסורים קשים ומרים, וזה יעשה ה' **לעוזב ארח**, מי שכבר הלך באורח החכמה ועוזב ושנה ופירש, מיסרו ביסורים קשים, ואם רואה אדם שיסורים באים עליו יפשפש במעשיו או יתלה בביטול תורה, וע"י המוסר רע יהיה לו תוכחת, היינו שמתוכחים עמו ומראים לו ע"פ השכל איך שלם לו ה' כפעלו. ושלא ישוב עוד לכסלה, ואם יאהב תוכחת ישוב ויתרפא מיסוריו. ואם הוא **שונא תוכחת ימות** ע"י המוסר הרע:

פסוק יא

שאול ואבדון נגד ה', נגד האומרים שאין ה' ידוע מחשבות בני אדם, אם מצד שהם עמוקים ונסתרים מאד בקרב איש ולב עמוק, אם מצד השתנותם ששטף נהר המחשבות שוטף תמיד, וא"א שיתחדש להשי"ת ריבוי ידיעות ושינוי ידיעה וכדומה משאלות הפילוסופים, אומר, **השאול** שהוא עמוק ונסתר יותר מן הלב, **והאבדון** שהוא החומר ההיולי הפושט צורותיו תמיד ולובש צורה אחרת באין הפסק, בכל זה הוא **נגד ה'** ויודע מעמקיו והשתנותיו, **אף כי** שיודע **לבות בני אדם**:

פסוק יב

לא יאהב לץ הוכח לו, הלץ הוא המתלוצץ על חקי החכמה והמוסר יען שאין יכולים לברם לו בראיות השכל, אבל על התוכחה שהוא וכוח השכל בראיות לא יוכל להתלוצץ, רק ששונא התוכחה ונשמר ממנה, ועז"א יוסר לץ לוקח לו קלון ומוכיח לרשע מומו, אבל המוכיח ללץ בראיות לא יקלהו כי נכנע הוא לוכוח השכל, רק ששונא את המוכיח וע"כ נשמר מלכת אל חכמים, הוא אינו נשמר מפני המוסר שע"ז יתלוצץ, רק מפני התוכחה, ומפני שלא יאהב התוכחה, לכן **לא ילך אל חכמים**, וכבר בארתי בפי' התו"ה קדושים סי' מ"ג שיש הבדל בין יכח שאחריו למ"ד ובין יכח שאחריו את, יכח שאחריו ל' מתוכח עמו ע"פ השכל בעניני חכמה ומוסר ואינו מוכיח על דבר פרטי,

ויכח שאחריו את מוכיחו על דבר פרטי, ועז"א אל תוכח לץ פן ישנאך, וכשאינו מוכיח על דבר פרטי, אינו שונא ובכ"ז לא יאהב התוכחת:

פסוק יג

לב שמח ייטיב פנים, שמחת הלב ועצבונו יהיה בכמה אופנים, ופה מדבר בלב השמח בעניני העולם, כמ"ש ולבי שמח מכל עמלי, והוא מי שאינו מתעצב על עונותיו ועל חסרון כשרונו בשלמות נפשו, כי לבו שמח בהצלחתו, והוא **רק ייטיב פנים**, כי שמחת הלב ניכר על הפנים, אבל לא ייטיב בזה את הרוח, שהרוח כולל לכל כחות הנפש הפנימיים רוח חכמה ובינה רוח דעת ויראת ה', ולפעמים הלב שמח והרוח נכאה, שהרוח שפל ומורד ונכאה כי עוסק בתאות העוה"ז ובשמחתה לבד, אבל **בעצבת לב** (**ייטיב**) **רוח נכאה**, על ידי שיתעצב על מעמדו הנפשי יתנשא רוחו ויגביהנו למעלה, וזה טוב יותר מהטבת פנים, ועי' פירושי על פסוק לב שמח ייטיב גהה:

פסוק יד

לב נבון יבקש דעת, כבר בארתי שהנבון הוא המבין דבר מתוך דבר, ועי"כ בא לכלל דעת שגם בחקי החכמה יבין טעמם ויודע בהם דעת, כמ"ש (י' י"ג) בשפתי נבון תמצא חכמה, אמנם לא ישיג הדעת בקל רק אחר הבקשה והתבוננות רב, והלב שהוא הכח המושל כשבא להנהיג בדרכי החכמה יבקש לדעת טעמיה וסודותיה, אבל הכסיל שהוא אינו עוזב החכמה מפני האולת שהכסיל אינו אויל כנ"ל, רק מפני תאותו, לבו לא יבקש אולת וספיקות כמו האויל שהוא יבקש אולת, ר"ל שיעמול למצוא טענות על דרכי החכמה במופתים פילוסופים מתעים, לא כן הכסיל כי אולת כסילים מרמה כמש"פ שם, רק **פני כסילים יראה אולת**, שהגם שלבו לא ירעה אולת, פניו ירעה אותה, הפנים מצייר הכוונה ששם פניו אליה, אחרי שישים פניו לדרך התאוה לכן ירעה אולת לשום בה על פניו מסוה, והוא מוצא האולת עומדת לנגד פניו כעדרי צאן והוא הרועה:

פסוק טו

כל ימי עני רעים - מפרש, ש(משלי טו יד): **פני כסילים ירעה איוולת**, הוא מסופק ממה שרואה לפניו, והוא שואל: הלא ראינו ש"**כל ימי עני רעים**"?! העני, המתענה מפני ששומע לחוקי התורה, בכל זאת ימיו רעים תמיד, ומי שעושה **משתה תמיד** הוא **טוב לב**, ומזה יוכיח שאין שכר להולך בחכמה.
אבל **לב נבון יבקש דעת**, וישיב לו לאמור:

פסוק טז

טוב מעט ביראת ה', המעט שי"ל להעני אחר שהוא עוסק **ביראת ה'** והולך מהלך השלמות, הוא **טוב מן** מי שי"ל **אוצר רב** אחר שנמצא **בו מהומה**, כי יהום את נפשו ואשרו הרוחני, ונשא ע"ז משלו:

פסוק יז

טוב ארוחת ירק ואהבה שם משור אבוס ושנאה בו, שראינו שייטב לאדם ארוחה קטנה אם נמצא שם אהבה, שהאהבה תמתיק גם ארוחת ירק, והשנאה תמרר המאכל של שור אבוס, ואין האושר החיצוני והעונג המדומה עקר, רק המנוחה הפנימית והאהבה והבטחון בה', כי בו תתעדן בדשן נפשו:

פסוק יח

איש חמה יגרה מדון, יש הבדל בין ריב ובין מדון, המדון הוא שמדיינים על איזה דבר והדבר שמדיינים עליו הוא סבת הריב, וריב כולל כל מריבה שתהיה, ואמר איש מדנים לחרחר ריב, מי שבטבעו לטעון טענות ולמצוא דיני דינים, הוא מחרחר ריב, **ואיש חמה יגרה מדון**, ואמר להלן(כ"ט כ"א) איש אף יגרה מדון ובעל חמה רב פשע, ומבואר אצלנו ההבדל בין אף לחמה שהחמה היא תבער הכעס הפנימי והאף הוא הכעס החיצוני, ולקמן באר **שאיש אף** ע"י שרוצה להרע לחברו **יגרה מדון**, וימצא איזה עלילה לבקש דין, **ובעל חמה** שחמתו בוערת בלבו ביתר שאת **הוא רב פשע**, וירע לחברו בלא דין ומדון, רק ברצח וחמס, ופה אמר שלפעמים איש **חמה יגרה מדון**, וירצה לכלות חמתו ע"י המדון ובדרך משפט, ומן המדון הלא יעורר ריב, אמנם כשהצד השני הוא **ארך אפים**, וישיב לו מענה רך, ומענה רך ישיב חמה, אז **ישקיט ריב**, כי יפייס אותו בדברים רכים, והגם שבא המדון ע"י חמה ישוב החמה וישקוט הריב:

פסוק יט

דרך עצל כמשוכת חדק וארח ישרים סלולה יש הבדל בין דרך ובין אורח, שהדרך הוא הדרך הגדול ההולך מעיר לעיר, והארח הוא המהלך מעיר לכפרים, ואמר שהעצל יתעצל ללכת, וגם **הדרך** הגדול שהולכים בו רבים ידמה בעיניו כאילו יצטרך ללכת על **משוכת חדק**, שקשה לעבור מצד שהוא משוכה וגדר וסכך, ומצד שהמשוכה היא של חדק הנוקב רגלי העובר, **והישרים** גם **הארח** הבלתי קבוע לרבים היא **סלולה**, כאילו היא מסלה ישרה ונוחה לעבור, ומה שהגביל עצל נגד **ישרים** הוא מצד הנמשל שיכוין בהעצל מי שמתעצל ללכת בדרך החכמה, שנדמה בעיניו גם דרכה הקבוע כאילו מלא קוצים, שחושב שא"א לו לכבוש תאוותו ולהלוך נגד יצרו, וכ"ש שלא ילך באורחותיה

הפרטים, אבל **הישרים** שגדר ישר הוא שלבו ישר ונוטה לטוב, גם **הארח** הפרטי שילך בו בדרך החסידות והצדקה היא **סלולה**, כי לא ילחמו עמו התאוות ויצרי לב אחר שלבו ישר, כנ"ל ההבדל בין צדיק וישר:

פסוק כ

בן חכם ישמח אב, כבר אמר זה למעלה (י' א') בן חכם ישמח אב ובן כסיל תוגת אמו, ושם מדבר מה שיהיה מעצמו שע"י חכמה ישמח האב וע"י הכסלות תוגת האם, ופה מדבר על עת שיגדל הבן, שאז בן החכם שנוחל חקי החכמה והולך בם, ישתדל לשמח את אביו בטוב מעשיו, שזה ג"כ מחקי החכמה לשמח את יולדיו, והכסיל הנמשך אחר תאוותיו, מבזה את אמו בפועל, שזה ג"כ מן הכסילות לבזות אותה על שתוכיחהו על דרכיו:

פסוק כא

אולת שמחה לחסר לב, החסר לב הוא מי שאין בלבו כח המושל כלל לעצור בו ללכת בדרך ידוע, כמ"ש וגם בדרך שהסכל הולך לבו חסר וכו', ואמר בשפתי נבון תמצא חכמה ושבט לגו חסר לב, כי הוא דומה כבהמה שג"כ אין לה כח מנהיג בפנים וצריך מכריח מחוץ להנהיגה בדרך, שהוא השבט, והוא הפך מן הנבון שבשפתיו תמצא חכמה והיא תנהיגנו, וכשהחסר לב ימצא אולת וספיקות ישמח בה, כי גם האוילים הם לבסוף חסרי לב כמ"ש ואוילים בחסר לב ימותו, אמנם **האיש תבונה**, כבר יודע הדרך הישר על פי הבינה (שהישרות הוא בבינה כנ"ל) והוא **יישר לכת**, א"צ מורה וסימנים על הדרך שהם ציוני החכמה כי מעצמו ילך ביושר מצד בינתו, ולא יטעה:

פסוק כב

הפר מחשבות באין סוד, כבר בארתי כי יש הבדל בין מחשבה עצה תחבולה, שכל צדדי האפשר שיעלו על לב איש במחשבתו נקראו **מחשבות**, ואם מתיעץ ובוחר עצה אחת מה שיעשה, זה נקרא **עצה**, ואם מתיעץ קישור עצות הרבה זה אחר זה, שבאם לא ישיג מבוקשו ע"י עצה האחת יעשה השניה זה נקרא **תחבולה**, והמחשבות שיעלו בלבו צריך לשמרם בסוד כי אם יגלה אותם יופרו ע"י אויבים או דורשי רעתו ולא תצליח העצה שתעלה בידו מן המחשבות ההם, ואז צריך לעצות רבות שבאם תופר עצה אחת יעשה האחרת, כמ"ש על בתחבולות תעשה לך מלחמה, ולזה צריך **רוב יועצים**, שאז הגם שתופר עצת יועץ אחד **תקום** עצה אחת מן העצות הרבות:

פסוק כג

שמחה לאיש במענה פיו ודבר בעתו מה טוב, מי שחקי החכמה ערוכים על שפתיו עד שבעת ישאלוהו על דבר יוכל לענות תכף י"ל שמחה מזה, וידוע שפה רומז על החכמה,

ואם יענה **דבר בעתו** בעת הצורך אל הדבר אז הוא טוב, כי יועיל בחכמתו בעת הצורך, וזה תכלית הטוב להועיל בעתו, וזה יותר מהקודם שהשמחה לו לבדו, כי בזה ייטיב גם לאחרים בעת הצורך:

פסוק כד

ארח חיים למעלה למשכיל למען סור משאול מטה, המשכיל יציין לעצמו שדרך החיים הוא למעלה ודרך המות הוא למטה, והגם שקשה לעלות למעלה וקל מאד לרדת מטה, באשר כח הכובד הטבוע בגופות יסייעו ויורידוהו מטה אבל העליה למעלה הוא נגד כח הכובד, בכ"ז כשיודע שאם ירד מטה ירד לשאול בודאי יתאמץ בכל כחו לעלות ולא לרדת, וכן המשכיל יבין בשכלו שלמעלה הוא ארח חיים, ר"ל שהעליה שילך בדרך הנפשי ובדרך השכלי ששרשו למעלה שם ישיג חיים הנצחיים, ויתאמץ לעלות על סולם השכל כדי שיסור מרדת לדרך הגוף ותאוותיו ששרשם למטה ששם הוא השאול והאבדון לנצח:

פסוק כה

בית גאים יסח ה' ויצב גבול אלמנה, כשתראה בית גאים בנוי על גבול האלמנה שהיא מחולשתה ואין מי לריב ריבה, והגאים יבנו בית על גבולה, דע כי יש משגיח יריב ריבה, ויסח הבית ויעקר אותה להציב גבול אלמנה על מכונו, כי ה' עושה משפט לעשוקים יתום ואלמנה יעודד ודרך רשעים יעות וזה פינה באמונת ההשגחה במקום שאין יד הטבע וכחה שלטת:

פסוק כו

תועבת ה' מחשבות רע וטהורים אמרי נועם, ר"ל ה' יתעב מי שמדבר אמרי נועם טהורים ומחשבות רע, שבפיו ידבר נועם ואמרות טהורות, ובקרבו ישים ארבו ומחשבותיו רעים:

פסוק כז

עוכר ביתו בוצע בצע, מי שהוא בוצע בצע שמרויח ממון שלא ביושר, בל תחשוב כי ירבה בבצע הלז כבוד ביתו, בהפך בזה עוכר ביתו, כמ"ש הוי בוצע בצע רע לביתו וכו' כי אבן מקיר תזעק וכו', ובהפך מי **ששונא** אף **מתנות** ולא יהנה משל אחרים רק מה שמרויח ע"י יגיע כפו, בל תאמר שימות ברעב או יחלה מרוב עבודה, בהפך עי"ז יחיה כי הכל תלוי בהשגחת ה':

פסוק כח

לב צדיק יהגה לענות, מחקי הצדק שלא ישלח פיו לדבר עד ישקול הדבר בשכלו, ולא לבד מה שמדבר כי גם מה שצריך לענות ולהשיב תשובה לב צדיק יהגה ויחשב מה

לענות, ואם יענה אם לאו, כמ"ש ודע מה שתשיב לאפיקורס, אל תען כסיל כאולתו, ומצוה שלא לומר דבר שאינו נשמע וכדומה, בענין שלא יענה עד ישקול בלבו, אבל הרשעים מבוע הדברים אינם בלב, רק **פי רשעים יביע רעות**, כי דבורים רעים לה"ר ורכילות ודברי מינות, מקורם בפיהם לא בלבם:

פסוק כט

רחוק ה' מרשעים ותפלת צדיקים ישמע, ההשגחה נמשכת אחרי מעשה האדם, המתרחק מה' הוא רחוק ממנו, והמתקרב אליו הוא קרוב לו, עד שה' קרוב לצדיקים ושומע תפלתם, כמ"ש קרוב ה' לכל קוראיו, ולא תשאל שא"כ מתפעל ומשתנה לפי התפלה, כי במה שהאדם מתקרב אליו כן הוא קרוב לו ואין בו שינוי, והרשעים הם עצמם מתרחקים מה':

פסוק ל

מאור עיניים...אוזן שומעת... - אומר:

אם רואה אדם את הדבר הטוב בעיניו, המאור הזה ישמח הלב, ששם משכן הכוחות הנפשיות; והשמועה טובה ששומע מרחוק רק תדשן עצם, שהם בנייני הגוף וכוחות גשמיות. ושמחת הלב גדול מדישון עצם, ורוחני ונעלה ממנו, באשר הלב - ממנו תוצאות חיים לכל הגוף. ולכן:

אוזן שומעת תוכחת חיים אל תסתפק בשמיעה טובה מרחוק, רק בקרב חכמים תלין, לראות את החכמים עצמם ולראות מעשיהם, ו(?): גדול שימושה של תורה יותר מלימודה, כי ראיית העין פועלת יותר משמיעת האוזן, שמאור עיניים ישמח לב.

פסוק לב

פורע מוסר מואס נפשו ושומע תוכחת קונה לב, כבר התבאר ההבדל בין מוסר ותוכחה, המוסר מפחיד ביראת העונש, שעיקר הוא בעונש הנפשיי לעוה"ב, ומי שפורע מוסר אינו חש על נפשו ואבדונה וא"כ מואס נפשו, והתוכחת הוא הוכוח מצד השכל. והנה החסר לב הוא מי שאין לו כח המושל כלל, והוא כבהמה שעושה בלא לב רק כפי המשכת הגוף ותאוותיו, ואיש הזה לא יקנה לב ע"י פחד המוסר כי אינו יודע כלל מה טוב ומה רע, רק ע"י יסורים עצמם, כמ"ש ושבט לגו חסר לב, כבהמה שנמשכת ע"י שבט, אבל אם שומע תוכחת אז יבין בלבבו ויקנה לב שהיה חסר לו עד עתה, כקונה דבר מיד המוכר:

פסוק לג

יראת ה' מוסר חכמה, מפרש דבריו החכמה צריכה למוסר, כמ"ש לדעת חכמה ומוסר, כי אחר שהחכמה י"ל שני דרכים דרך החכמה ודרך הסכלות, ויצר הלב מצייר תמיד כפי דרך הסכלות, צריך ליסר כחות הנפש שתמשול על יצורי הלב ותכניע אותם אל החכמה וזה נקרא מוסר, ומהו המוסר יראת ה', מה שמצייר כי מלך גדול עומד עליו ורואה במעשיו ומבקש ממנו דין וחשבון וזה מיסר כחות הנפש, והפורע מוסר זה מואס נפשו האלהית הקשורה עם ה' המשגיח על מעשיו תמיד. והשומע תוכחת, הוא שיטה אזן לוכוח ע"פ השכל שמראה לו שדרך החכמה טוב מצד עצמו, וזה י"ל כבוד כמ"ש ושומר תוכחת יכובד, כי אינו עושה מצד היראה רק מצד שכלו, וזה יהיה ע"י ענוה, כי המתגאה לא ישמע תוכחת ויקשה לבו להשיב על תוכחת החכמה, וע"כ אמר שלפני כבוד ענוה:

פרק טז

פסוק א

לאדם מערכי לב, הלב עורך ומסדר את אשר ידבר. ובאשר הבחירה ביד האדם הוא מעריך מערכות הרבה ואופנים שונים מה יענה, ובכ"ז הגמר **ומענה הלשון** הוא **מה'**, וצריך עזר ממרומים שיענה מענה טוב, ר"ל גמר הפעולה, ובפרט דבור הלשון הוא מה', כמ"ש ואתפללה אל אלהי השמים ואומרה למלך שהתפלל על מענה לשון שיעלה בידו כראוי:

פסוק ב

כל דרכי איש זך בעיניו ותוכן רוחות ה', דרכי הנפש הם רבים מאד, וא"א להאדם לבחור הדרך הזך מבלי סיג, רק ה' שהוא תוכן ומודד את הרוח המעלה הציורים על הלב, ר"ל לפעמים ילך האדם בדרך הצדקה והרחמים והוא בא ע"י ציור הגאוה, שעושה צדקה כדי להתגאות, הולך בדרך ענוה ושפל רוח, ושרשו ברוחו מצד גאוה, שרוצה שיאמרו שהוא ענו וכדומה, וכן יש פלס לרוח, שהמלך והכהן גדול שרוחו גבוה ונשא צריך ללכת בדרך יותר מעולה ויגבה לבו בדרכי ה', וכ"ז לא ידע האדם רק ה' לבדו גבל כ"ז ע"פ חקי החכמה:

פסוק ג

גל אל ה' מעשיך ויכונו מחשבותיך - באשר המחשבות רבים ושוטפים על פני הנפש, ואין להם מכון ובסיס, אם יעשה האדם כל מעשיו רק לה', להגדיל כבוד ה' ולעשות

רצונו, עד שה' הוא תכלית מעשיו, אז יש למחשבותיו כן ובסיס, שלא יחשוב רק לעשות מה שהוא כבוד ה' ורצונו.

פסוק ד

כל פעל ה' למענהו - מפרש באיזה דרך יגול מעשיו אל ה', מפני שהכל פעל ה' למענהו, וכל הנברא - לכבודו ברא, ורוצה שכל מעשי האדם יהיו מכוונים לכבודו ושיתקדש שמו בברואיו.
וגם אם תראה הרשע, שמחלל כבוד ה' ועושה נגד רצונו, והוא מצליח ומתקיים, גם זה לכבוד ה', כי הוא מוכן ליום רעה, שיש יום מיועד שיקבל עונשו ואז יתקדש שמו, כמו שנאמר: כשעושה משפט ברשעים, שמו מתגדל בעולם.

פסוק ה

תועבת ה' כל גבה לב, אומר הגם שאין ה' מעניש על המחשבה ועל המדות הרעות, כל שלא הוציאו פרי לפעולת אדם, וכן גם על הפעולה לא יעניש תיכף ע"י השגחה מיוחדת, רק יסתיר פנים מהחוטא ויניחנו למקרה הזמן, לא כן מדת **גבה לב**, שחושב בלבו שהוא במדרגה עליונה מאד ועי"כ יפרץ פרץ בכל כחות נפשו לחשוב את לבו כלב אלהים, ועי"כ לא ישמע לדברי התורה והמורים, ויעבור גבולות המוסר, זה שורש פורה ראש ולענה **ותועבה היא לה'** עד שיענישנו **יד ליד**, ר"ל שלא ע"י אמצעי, **ולא ינקה** מעונש, כי העונש הבא ע"י הטבע לפעמים יש רשע מאריך ברעתו כי מקוה שישוב בתשובה, לא כן הגבה לב שאין תקוה שייטיב דרכו:

פסוק ו

בחסד ואמת יכופר עון, הגם שגם מי שהעוה בזדון י"ל תקנה ע"י שיאחז **בחסד ואמת** לעשות גמילת חסדים בין אדם לחברו שלא לתשלום גמול, שזה חסד של אמת, וכן לאחוז במדת האמת בעיון, כמ"ש רז"ל (ברכות ה') חסד זה ג"ח ואמת זה תורה, ובזה **יכופר עון** כמ"ש אם יתכפר עון בית עלי בזבח ומנחה בזבח ומנחה אינו מתכפר אבל מתכפר בתורה ובגמילת חסדים, בכ"ז טוב יותר מי שהולך **ביראת ה'**, שע"י היראה **יסוור מרע**, ולא יצטרך כפרה כלל, כמ"ש אשרי נשוי פשע אשרי אדם לא יחשב ה' לו עון:

פסוק ז

ברצות ה' דרכי איש, כבר אמר כי רצונו תמימי דרך, שלהשיג רצון מה' צריך שיהיה תם דרך, היינו שלא ימהל ברוחו פניה חיצונית, ועי"ז יעמוד תמיד בתמימות, ואז **ישלים ה' אויביו אתו**, שהם אויביו הפנימים שהם ציורי התאוות שיהיו שלמים אתו אחרי שלא יעלה בלבו ציור רע כלל שזה גדר התמימות, וע"י שישלמו אויביו הפנימים ישלים

ה' אתו גם אויביו החיצונים, מדה כנגד מדה, כשם שהוא השלים עם ה' אויבי הנפש האלהית, שזה רמז במ"ש גם אויביו ישלים שישלים אויבי ה' עם ה' והם ציורי היצר וכן ישלים ה' אויבי הגוף עמו:

פסוק ח

טוב מעט בצדקה מרב תבואות בלא משפט, הוא עצמו מ"ש בתהלות ל"ז טוב מעט לצדיק מהמון רשעים רבים. שמפרש הטעם כי זרועות רשעים תשברנה וסומך צדיקים ה', שמעט של הצדיק הוא מוסמך מה', והרב של הרשע ההשגחה עוסקת להשחיתו, וכן הוא בממון וקנינים שלו, המעט שהשיג בצדקה הוא תחת השגחת ה' וי"ל קיום, ורב תבואות שהשיג בלא משפט ה' יאבידהו, ובזה אין כפל עם מ"ש למעלה טוב מעט ביראת ה', ששם מדבר מן העונג עצמו, שמה שיאסף ביראת ה' ימצא בו עונג ונחת, והגם שימי עני רעים, בכל זה טוב לו המעט הזה, מהאוצר רב של הטוב לב משתה תמיד שימצא מהומה בו ואין שלום לרשעים:

פסוק ט

לב אדם יחשב דרכו וה' יכין צעדו, שורש חשב כשבא בפועל מורה על מחשבות היוצאות מן הרגילות או מחשבות בלתי ראויות, וכבר אמר ירמיה (י') ידעתי ה' כי לא לאדם דרכו לא לאיש הולך והכין את צעדו, הדרך הוא מה שבוחר באיזה דרך ילך, והצעד הוא מה שפוסע ברגליו והגם שהבחירה נתנה אל האדם, בכ"ז איברי התנועה שבם יגמר פעולתו, ה' מניע אותם בכחו, בין הלשון המוציא המחשבה בעניני הדבור, כמ"ש לאדם מערכי לב ומה' מענה לשון בין הרגלים שגומרים מחשבתו בעניני התנועה על הדרך אשר בחר, ואחר שלא לאיש הולך והכין את צעדו, כי איברי התנועה הם ביד ה', א"כ לא לאדם דרכו, כי יכול המניע לעכב תנועתו אם לא יחפוץ ה' דרכו, ואמר (תהלות ל"ז) מה' מצעדי גבר כוננו ודרכו יחפץ כי יפול לא יוטל וכו', שאחר שהמצעדים גם של הגבר הגבור הם מה', וה' חפץ דרכו, הגם שבחירת הדרך הוא מהאדם, ה' מעכב תנועתו אם לא חפץ בדרך זה, וכשתראה הצדיק נופל כי רגליו לא יקומון על דרכו שבחר, דע שלא יוטל כי ה' סומך ידו, והוא מעכב תנועתו כדי שיקום ויתהלך על דרך הטוב בעיני ה', ואמר לקמן מה' מצעדי גבר ואדם מה יבין דרכו, ועז"א אם תראה **שלב אדם יחשב**, ר"ל שחושב עצות בלתי ראויות על דרכו, דע שלא יועיל, אחר **שה' יכין צעדו**, ולא יוכל לצעוד בלא רצון ה':

פסוק י
קסם על שפתי מלך במשפט לא ימעל פיו, השפתים הוא הדבור החיצוני והפה הוא הדבור הפנימי בחכמה, והנה המלך כל מה שיבטא בשפתים אף על פי מקרה הוא דומה כקסם שימהרו וינחשו ויחלטו הממנו, שכפי שיוציא בשפתיו ואיכות דבורו החיצוני שבו ילביש אמרי פיו הוא כקסם להחליט על זה ענינים גדולים, וע"כ במשפט לא יכסה את פיו במעיל, שכל דבור פיו שידבר בחכמה להחליט את המשפט ידבר בבירור שלא יהיה שום מקום לטעות, פן עי"כ יבא פיו לידי מעילה ובגד גלוי:

פסוק יא
פלס ומאזני משפט לה' מעשהו כל אבני כיס, פלס הוא גדול ממאזנים ובא בעצם על מדידת המעגל שהוא הדרך הסבוביי למדוד מקום הקרוב אל מחוז החפץ, ובמאזנים מניחים דבר הנשקל בכף אחד ואבני משקל בכף השנית לראות אם מכוונים זה נגד זה, אמר כי **יש לה' פלס** לשקול דרכי איש ומנהגיו ומעגלותיו ולכוונם אל הישרה, וגם יש לו **מאזני משפט** לשקול מעשי בני אדם ולשלם לו גמול טוב או רע כפי מדותיו, ומה הן **האבני כיס** שמניח בתוך המאזנים? **הם מעשהו**, ר"ל שה' ערך את כל המעשה אשר עשה, לשקול בהם מעשי ב"א הבחיריים, שכפי המעשה שיעשה האדם ויניח מעשיו על כף המשקל כן יהיו מעשי ה' ודרכי הטבע והמערכה מכוונים כנגדה, כמ"ש אם שמוע תשמעו אל מצותי ונתתי מטר ארצכם בעתו, פן יפתה לבבכם ועצר את השמים, ויש במעשי ה' כל מיני אבני משקל גדולים וקטנים שכולם אבני צדק מכוונים במשקל על כף מעשי ה' בעולם הגדול, נגד הכף השני שבו יניח האדם הבוחר את מעשיו על כף הבחירה בעולמו הקטן, ושתי הכפות ישאו יחדיו תמיד הן לטוב הן לרע:

פסוק יב
תועבת מלכים, כבר בארתי (ישעיה ט') שהעמדת המלכות הוא על המשפט בין אדם לחברו, אבל קיום הכסא והכננו הוא על הצדקה, כמ"ש להכין אותה במשפט מעתה ולסעדה בצדקה עד עולם (ישעיה ט'), ואחר שרק ע"י **הצדקה** שהם המע"ט **יכון כסא** שיהיה לו קיום, א"כ **עשות רשע** שהוא הפך הצדקה היא **תועבת מלכים**, כי זה יהרס מכון כסאם ומלכותם:

פסוק יג
רצון מלכים שפתי צדק, הצדק הוא בענין המשפט, שיהיה המשפט עפ"י הצדק לא משפט מעוקל כמ"ש ושפט בצדק דלים, וזה רצון מלכים, כי הן לצדק ימלוך מלך,

והישרים הוא מדרגה יותר מן הצדק והוא מי שיעשה הישר לפנים משורת הדין, וגם כולל ישרת הדעות, יאהבנו המלך וזה יותר מן הרצון:

פסוק יד

חמת מלך מלאכי מות ואיש חכם יכפרנה, החמה היא טמונה בלב, והתגלותה להנקם נקרא אף, והנה חמת אדם הדיוט אינה מסוכנת כי א"י להנקם תיכף, אבל המלך כשיתעורר חמתו הוא המלאכים ששולח המות, כי בחמתו ישחית רבים, וצריך לבקש איש חכם אשר בחכמתו ידע לכפר עון ולהשיב חמה, ויש לה מליצה על חמת המלך העליון שעוררה מלאכי מות, ואיש חכם יכפרנה כמו פינחס השיב את חמתי וכו' ויכפר על בני ישראל, ויאמר להשמידם לולא משה בחירו וכו' להשיב חמתו מהשחית:

פסוק טו

באור פני מלך חיים, מוסב למעלה ואחר שאיש חכם כפר חמה, סרו מלאכי מות, ואז בהאיר **אור פני מלך** שזה סימן שסרה החמה, ימצא **חיים** שהוא הפך המות, ואם יוסיף להפיק **רצונו** דומה **כעב מלקוש**. והנה לקמן (י"ט י"ב) נהם ככפיר זעף מלך וכטל על עשב רצונו, הזעף קטן מן החמה, כי הוא עצב פנימי שי"ל על איזה דבר, ואינו בחמה רק שאז מונע השפע והרצון, ואז אין לאדם לקרב אליו, כמו שאין לקרב אל הכפיר בעת נהמו, ובכ"ז אינו שולח מות חוץ מגבולו כי הכפיר לא יצא על טרפו חוץ למעונו, (שזה מעשה האריה לא הכפיר) רק במעונתו לא יקרב כל חי אליו, ואז אחר ששב רצונו ישוב להשפיע ולהאציל מטובו וכולם שבעים כטל הבא בתמידות על העשב ללחלחו, אבל חמת מלך תשלח מלאכי מות חוץ לגבולו וצריך איש חכם לכפר, ואם ישוב רצונו אחר שנעצר ימים רבים, והעשב היה צמא למטר טובו, דומה **רצונו כעב מלקוש**, כאילו נעצר הגשם ימים רבים, ושב להשביע העשב הכמוש והעיף מבלי מים, וכן כשירצה להם ישוב להשפיע טובו וברכתו אחרי נעצר וימנעו רביבים ומטר הטוב והחסד:

פסוק טז

קנה חכמה מה טוב מחרוץ וקנות בינה נבחר מכסף, החכמה היא הלמודים המקובלים איך להתנהג בכל תכונת הנפש והמדות, והבינה הוא מה שמבין דבר מתוך דבר מעצמו, הן בעניני חכמה שמוציא דבר מדבר, הן בדברים שהשכל שופט עליהם ע"פ ההיקשים התבוניים בין אמת ושקר, ויש הבדל בין הכסף והחרוץ שכספת טבעא ודהבא פרי, הכסף ישתמשו בו להוצאה ולסחור בו דברים אחרים. הזהב יסגלוהו באוצרות ולא יוציאו אותו, כמ"ש כי טוב סחרה מסחר כסף ומחרוץ תבואתה, והנה החכמה היא סגולה יאסוף אותה באוצרות לבבו ולא יוציאנה לסחור בה, רק היא התבואה שאוכלים לשובע הנפש,

ועז"א **קנה חכמה מה טוב מחרוץ**, שהוא קנין יקר מן החרוץ, כי הוא הטוב בעצמו מצד עצמו. אבל הבינה עושים בה מסחר שע"י ההיקשים מוציאים דבר מדבר ומבינים ומחליפים רעיון ברעיון מושכל במושכל ומרויחים כדבר שסוחרים בו, ועל זה מדמה הבינה כדמיון הכסף שאין טובו מצד עצמו רק מצד מחירו, שמקבלים בעדו סחורות אחרות, רק שקנות הבינה נבחר מכסף, כי בעדו יקחו דברים מושכלים יקרי הערך:

פסוק יז

מסלת ישרים סור מרע, הישר הוא מי שטבעו נוטה אל היושר ואין לו מלחמה פנימית ברוחו כמו הצדיק, וזה יש לו מסלה כבושה וסלולה לא נמצא בה מכשול ולא יעקש דרכו ובזה יסור מרע כי דרכו סלולה מתאוות ומיצרי הלב, כמ"ש וארח ישרים סלולה, אבל מי שאין לו מסילה כבושה וצריך לילך בדרך בלתי סלול, הוא מסוכן, כי רבים לוחמים לו להטותו מדרך ולהמיתו מיתת הנפש, ומי **ששומר נפשו נוצר דרכו** בשמירה יתירה, בל יפול באחת הפחתים ובל יטה אל אורחות עקלקלות ויהיה לטרף אל יצרי הלב ואל המדות הרעות ואורבי הנפש:

פסוק יח

(יח-יט) **לפני שבר גאון וכו'**, **טוב שפל רוח** וכו', הענוה והגאוה שניהם בבחירה, המתגאה מגביה א"ע למעלה ממדרגתו, והענו משפיל לכת ומכיר ערך האדם כי אין לו להתגאות כי הוא בשר ודם, ושפל רוח הוא הקצה האחרון נגד ענוה שהוא האמצעי בין גאוה לשפלות, הענו מרגיש בכבודו רק הוא ענו מפני בחירתו, והשפל רוח ציורי רוחו ישפילו אותו עד שלא ירגיש כלל כשיבזו אותו, ובכל המדות טוב הדרך המצוע, אבל בגאוה הזהירו מאד מאד הוי שפל רוח, שטוב ללכת בקצה האחרון, אבל אין טוב שיהיה שפל רוח טבעיי בלתי מרגיש, רק **טוב שפל רוח את ענוים**, שיהיה השפלות מסבת ענוה שהיא בחיריית שכליית ע"פ החכמה וחקיה, וגבה רוח הוא מי שציורי הרוח נגבהים אל הלב ומתנשאים להתגאות ובכ"ז עדיין לא יצאו אל הפועל, כי הלב מושל על ציורי הרוח ויכול להשפיל עם רוחו, אבל אם פועלים על הלב עד שהתפעל מהם ונעשה גבה לב, אז הוא תועבה (כמ"ש תועבת ה' כל גבה לב, ויקבל עונש, כמ"ש יד ליד לא ינקה), ואז יקנן בלבו מדת הגאוה, ונקרא גאה, ואם יצורף אליו שהוא ג"כ עשיר וגבור, אז יש בלבו גאה וגאון וקרוב הוא אל שישבר, כמ"ש לפני שבר יגבה לב איש, ואמר פה לפני שבר גאון, ומי שהוא רק גובה רוח, ועדיין לא גבה לבו ולא בא לכלל גאוה, קרוב אל הכשלון, אחר שהגאוה י"ל מלחמה עמו ובקל יכשל, וז"ש **לפני כשלון גובה רוח**, ועת יכשל, אחר המכשול הוא השבירה, ואז יוקדם הגאון, כמ"ש **לפני שבר גאון** כי גובה

רוחו משל על הלב עד שבא לכלל גאון, וא"כ **טוב שיהיה שפל רוח את ענוים**, להיות שפל רוח בתכלית השפלות, שזה לא יכשל וכ"ש שלא ישבר, **מחלק שלל את גאים** הגם שידמה לו שמחלק עמהם שלל וריוח רב, כי פתע ישבר וישפל, אבל תכלית הענוה כבוד כמ"ש ולפני כבוד ענוה:

פסוק כ

משכיל על דבר ימצא טוב, ר"ל מי שעושה ענייניו בלא השכלה ולא ישים לב לבחור האמצעים המובילים אל תכלית נרצה, לא ימצא טוב שהוא התכלית אחר שלא בקש אותו, אבל **המשכיל על דבר** ומבקש בשכלו איך ובאיזה אופן יעשה, ימצא טוב, ויש הבדל בין מצליח ובין משכיל, ההצלחה היא במקרה עפ"י המזל, והמשכיל יחשוב בשכלו למצוא האמצעיים הטובים, ואז ימצא טוב כמי שחפש ומצא את אשר בקש, אמנם יש דרך אחר שאינו משכיל על דבריו כלל רק **בוטח בה'** ומאמין שה' יעשה הכל כפי ההשגחה, אז **אשריו**, כי זה האושר וההצלחה הנפשיית ההשגחיית, שהמאושר הוא גדול מהמצליח, שזה אושר הנפש:

פסוק כא

לחכם לב יקרא נבון, כבר בארנו ההבדל בין חכם ובין חכם לב, החכם קבל חקי החכמה ובכל זה עדיין יש בלבו מלחמה נגד ציורי התאוה והזדון, אבל החכם לב הוא מי שלבו שהוא הכח המושל שלו הוטבע בטבע על ציורי החכמה ואין לו מלחמה פנימית כלל, כי מתוך ההרגל והלימוד נעשה זה כטבע אצלו, והנה הנבון מבין דבר מתוך דבר, והוא מתעסק להבין חקי החכמה עד שלבסוף ישובו אצלו לדעת, שידעם ידיעה ברורה כהמוחשים, וגם הנבון בקל יכבוש ציורי התאוה אחר שמבין חקי החכמה וכמ"ש (י"ד ל"ב) בלב נבון תנוח חכמה, אבל בכ"ז י"ל עבודה רבה עד יבין הכל, כמ"ש (ט"ו י"ד) לב נבון יבקש דעת, ואמר פה **שהחכם לב** שציורי החכמה שבו אצלו לטבע **יקרא נבון**, שהגם שלא השיג טעמי החכמה ע"י דרכי התבונה, הבין אותם מצד טבע החכמה בעצמה, שאינה סותרת לטבע נפשו ותכונותיה, והנה הנבון יעתיק את החכמה לכלל דעת שמרומז בשפתיים (כמ"ש על בשפתי נבון תמצא חכמה) ואמר שגם החכם לב שהגיע למדרגת הנבון מצד טבעו והרגלו, ע"י **מתק שפתים יוסיף לקח** אם יעתיק החכמה בשפתיו כדבר ידוע בדעת, שמורגל בשפתים החיצונים, יוסיף לקח, יוסיף לקחת למודים חדשים בכללי החכמה, כמ"ש ישמע חכם ויוסף לקח, כי הוא אינו מבין עפ"י המצאת הבינה ודרכיה רק ע"פ ההרגל בחכמה שענינה נלקח בקבלה, לכן אמר לשון לקח שהיא הקבלה:

פסוק כב

מקור חיים שכל בעליו עתה יפרש באיזה אופן יבין החכם לב חקי החכמה עד יגיע בם לכלל דעת, מפרש מקור חיים הזה ששואב החכם לב ממנו את הדעת, בעליו של המקור הוא השכל, שהגם שלא ישיג חקי החכמה בכח הבינה, ישיגם ע"י כח השכל, שהוא כח חד שיש באדם להשכיל אמתיות נעלמות, ולהשכיל גם חקי החכמה וענינים רוחנים נשגבים מבינת האדם, ויש גם שכל טוב שהוא הרוח הקדש אשר יחול על החכם לב, וכמ"ש למעלה (י"ד ט"ו) תורת חכם מקור חיים שכל טוב יתן חן, שפרשתי שגם השכל טוב הוא מקור חיים והוא יתן חן וחנינה מאת ה' להשכיל נשגבות, והוא יברר **מוסר אוילים אולת**, כי הגם שחכמה ומוסר אוילים בזו, כי הם מסתפקים ומטילים ספיקות פילוסופיות על חקי החכמה ועל שרשי המוסר הבנויים על יראת ה', השכל יברר האמתיות עפ"י מוסר השכל, שייסר את האוילים ויברר אולת שלהם וספיקותם ע"פ השכל, וזה בכח החכם לב כמ"ש כי תבוא חכמה בלבך ודעת לנפשך ינעם, להצילך מדרך רע מאיש מדבר תהפוכות, וכמ"ש ועבד אויל לחכם לב, כי ע"י חכמת לב ידע מוסר אוילים וביטול אולת וספיקות שלהם:

פסוק כג

לב חכם ישכיל פיהו, מפרש שלב הזה החכם ששבה החכמה קנין לו עד שהאדם נקרא ע"ש בשם חכם לב, לב זה ישכיל פיהו, הפה מרמז על דבור החכמה, כשידבר בחקי החכמה יחול עליו רוח השכל המשכיל באמתיות של חקי החכמה, ואז **על שפתיו יוסיף לקח** כשידברם בשפתיו לבררם במופתי הדעת שזה מרומז בהשפתים, יוסיף לקח, כמ"ש בפסוק כ"א ומתק שפתים יוסיף לקח:

פסוק כד

צוף דבש אמרי נועם מתוק לנפש ומרפא לעצם, שייך למעלה ועל שפתיו יוסף לקח צוף דבש, כי בבוא הדעת על שפתיו, שאז ימתיק בדעת את חקי החכמה עד שימצא בם מתיקות, לא כדבר שאין בו טעם, רק מוצא בם **צוף דבש והאמרים** הם **נועם** שהיא הנעימות הרוחני הבא ממושכלים רוחניים, ומפרש **שהצוף דבש** אינו מתיקות גופני לחיך רק **מתוק לנפש**, וכן האמרי נועם אינם מיוחדים לנפש לבד המופשטה מן הגוף, רק גם **מרפא לעצם**, עד שישיג האמתיות בשכל הנקשר בגויה, ורוח אלהים ימלא כל חדריו הון יקר ונעים, וישיב גם את האוילים ע"י מוסרו מוסר השכל:

פסוק כה

(כה-כו) **יש דרך ישר לפני איש, נפש עמל עמלה לו**, חוזר למעלה שיאמר לו צוף דבש אמרי נועם ויברר לו כי **יש דרך ישר לפני איש**, שבתחלתו נראה שהוא ישר למלאות תאוות הגוף ומשאלותיו, אבל **אחריתה דרכי מות**, כי סוף הגוף למות ולהבלות ואז תמות גם הנפש הרוחנית, ויאמר לו היתכן כי **נפש עמל תעמול** ע"י ההכרח **שאכף עליו פיהו**? שהפה הרוצה לאכול יכפה ויכריח את הנפש הרוחנית לעמול תמיד בלא הפסק (כמ"ש כל עמל אדם לפיהו וגם הנפש לא תמלא) ויברר לו האולת הזה, שהלא עיקר האדם הוא הנפש הנצחיית שבו, ועקר החיים הם החיים הנצחיים שהם חיי הנפש, והאדם נברא לחיות חיים הנפשיים, שזה בא ע"י שימית את הגוף ומשאלותיו, והגם שהוא דרך המלא קוצים בתחלתו הלא ימצא חיים בסופו, חיי עד אחרי ישוב אל עדן נצחי, והיש סכלות גדולה מזה שהנפש היקרה הזאת תעזוב רוחניותה ותעמול ע"י הכרח של הפה הרוצה לאכול ולשתות אכול ושתה כי מחר נמות ולא ישאר אל הנפש כלום מכל עמלה? זאת ידבר השכל המשכיל בחיי הנפש ועניני רוחניותה והשארותה אחר המות, וכבר אמר זה למעלה (י"ד ט') אוילים יליץ אשם, לב יודע מרת נפשו, יש דרך ישר לפני איש ואחריתה דרכי מות, שפרשתי שם שגם האוילים ידעו בלבם כי אשמו על הנפש, כי דרכם הישרה בעיניהם לבחור בחיי ההבל אחריתה מות הנפש הרוחנית, ולבבם יודע מרת נפשם ועצבה על זה, ולכן אמר גם פה שבדברים האלה ייסר החכם לב את האוילים בצוף דבש אמרי נועם וישיבם מדרך אולתם:

פסוק כז

איש בליעל כורה רעה, אחר שחשב דרך החכמה המלבשתו ענוה ובטחון ורוה"ק והשב תועים אל דרך בחן שפתיו, חושב דרך הכסילות שהיא הפך לה, יש **איש בליעל**, שפורק עול שמים מעליו לגמרי, והוא **כורה רעה** במעמקים ובסתר כורה בור על חברו להפילו, **ועל שפתיו** בוער **כאש צרבת**, כי ידבר בהתלהבות רשפי האהבה עד שצרבת המכוה נראה על שפתים, כמ"ש כסף סיגים מצופה על חרש שפתים דולקים ולב רע, שפתיו ידברו אהבה ובקרבו ישים ארבו:

פסוק כח

איש תהפוכות ישלח מדון, ויש איש תהפוכות שמהפך האמת ומהפך דרכי החכמה, ודרכו לשלח מדון כמ"ש (למעלה ו') תהפוכות בלבו חורש רע מדנים ישלח, ויש **נרגן** שהוא המתלונן תמיד לאמר שחברו שונאו ומריע לו, כמו ותרגנו באהליכם ותאמרו בשנאת ה' אותנו, וכמ"ש דברי נרגן כמתלהמים, והוא המקיים את המדנים, כמ"ש באין

נרגן ישתק מדון (כ"ו), והוא **מפריד** גם האוהב וריע **המאלף** ומורה דרך טוב, באמרו כי רעתו הוא דורש:

פסוק כט

איש חמס יפתה רעהו, ויש המזיק לחברו ע"י פיתוי **שיוליך אותו בדרך בלתי טוב**, וכל אלה מזיקים ומשחיתים:

פסוק ל

עוצה עיניו לחשוב תהפוכות, במה שמרמז בעיניו דרך עצה כבר חושב תהפוכות, כמ"ש קורץ בעיניו תהפוכות בלבו, ובעת **שקורץ שפתיו** ומדבר דרך רמז, אז כבר **כלה רעה**, כאילו ברמז העין יתחיל ובניב ובקריצת שפתים יכלה כל רעתו, כן מעשה הרע נקל בעיניו:

פסוק לא

עטרת תפארת שיבה, השיבה היא עטרת תפארת שמחויבים לתת כבוד לזקנים על שבחנו הימים ועשו רב טוב והשלימו תכליתם, אבל העטרת הזה לא **תמצא** רק **בדרך צדקה**, שאז כל שהוסיף ימים הוסיף מצות ומע"ט, אבל הרשע הוסיף לעשות רע ולא ילבש עטרת הימים. וגם יל"פ ע"ד מ"ש יראת ה' תוסיף ימים, וטוב לא יהיה לרשע ולא יאריך ימים, ואחר שחשב מעשי אנשי רשע שכבר אמר עליהם למעלה (שם) אדם בליעל וכו' על כן פתאום יבא אידו אמר גם פה שבדרך הרשע הזה לא ימצא עטרת שיבה, כי פתע ישבר ואין מרפא:

פסוק לב

טוב ארך אפים מגבור, הגבור הבלתי מאריך אף ונוקם באויביו, מראה גבורתו במה שמתגבר על אויבו החיצון אבל אם ישמע לחקי החכמה לבל ינקום ומתגבר על יצרי הקנאה והנקמה אשר יצוו לאיבריו לפעול פעולת הנקמה, הוא טוב מגבור, כי התגבר על אויבו הפנימי הקשה יותר, ויש מי שמאריך אף והוא קצר רוח (כנ"ל י"ד י"ז) שהגם שלא יעשה פעולת הנקמה, בכ"ז הרוח מעלה ציורי הנקמה על הלב ונוטר איבה, כמ"ש וקצר רוח מרים אולת, אבל מי שהוא ג"כ **מושל ברוחו**, להכניע שונאיו בל יעלו ציורי הנקמה על הלב כלל, הוא **טוב מלוכד עיר**, כי הרוח דומה כעיר מבצר מלא חיל רב של היצר זקן וכסיל, שהם ציורי הרוח לכל המדות רעות, ואם מתגבר על הרוח כבש כל העיר הקטנה, והיא גבורה יותר מלוכד עיר חוצה לו בחיל וכח:

פסוק לג

בחיק יוטל את הגורל ומה' כל משפטו, יש דברים שנראה שנתונים תחת המקרה והם מושגחים מה', ובמקום שתופסק כח הבחירה וההשתדלות האנושי תופיע עין ההשגחה, כמו בדבר המסופק בין אנשים ויפילו גורל לדעת ע"י הגורל אל מי מגיע החלק שנדונים עליו, הגם **שהגורל הוטל בחיק** צפון מעין אדם ונתון אל המקרה, בכל זאת תופיע עליו עין השגחת ה', **והמשפט** שיוציא הגורל אינו מקרה רק **הוא מה'**, כמו בחילוק הארץ וכדומה שהיה הגורל בהשגחת ה':

פרק יז

פסוק א

טוב פת חרבה ושלוה בה מבית מלא זבחי ריב, ההצלחה המדומה אינה הצלחה אמתית, ולפעמים אנו רואים רשע מצליח וביתו מלא זבח רב, והצדיק מסתפק בפת חרבה, שאין לו לחם שלם רק פת שהוא הפרוס, ולא פרפרת אל הפת רק חרבה, ובכ"ז יהיה העני מוצלח מן העשיר, אם זה י"ל שלוה בביתו וזה י"ל ריב, אם בביתו אם עם בני עירו שזה משבית ההצלחה המדומה, שעקר ההצלחה היא השלוה הפנימית, שיהיה שקט ומוצלח בנפשו ואין לו שום משבית מרגוע הנפשיית וזה הוא המוצלח באמת הגם שאוכל פת חרבה:

פסוק ב

עבד משכיל ימשול בבן מביש, בל תחשוב כי ההון והמשרה נחלת אבות, כי הכל תלוי בהשתדלות וזריזות, וגם העבד אם הוא משכיל ומשתדל וזריז ימשול על הבן המביש ומתאחר ועצל, ובעת חילוק נחלת האדון יהיה כאחד מבניו ויחלק נחלה, ובנמשל שהגר המשכיל נעלה על מעלת ישראל המביש, ומבני בניו של סיסרא למדו תורה ברבים, ומעשה שמעיה ואבטליון עם הכהן גדול לעד:

פסוק ג

(ג-ד) **מצרף לכסף** וכו' **מרע מקשיב** וכו', **הכסף** כדי לברר ממנו הסיג צריך **מצרף**, **והזהב** היקר יותר, סיגיו דבוקים בו יותר ולהפרידם ולזקקם צריך **כור**, שהיא אש גדולה יותר **וה' הוא הבוחן לבות**, לטהרו מן הסיגים כל אחד לפי מה שהוא, שיש לב שהסיגים בלתי דבוקים בו כ"כ ונמשל ככסף, והוא החוטא בין טוב לרע במפורסמות מצד התאוה, וזה יצורף באש קטנה, ויש המעוה בעיוניות בדברים שבין אמת ושקר שהם בבינה, וזה נמשל כזהב, כי העון והשכל חשוב מן המעשה, אבל הסיגים שלו דבוקים בו יותר וצריך

כור ואש גדול לזקקו ולבחנו, ומפרש שהמצרף לכסף, הוא **מרע המקשיב על שפת און**, ששומע לתאוותיו שהוא עץ הדעת טוב ורע, שענינו בשפה שהיא חיצונית נגד הלשון. כי ההבדל בין טוב ורע יודע ע"י החושים והדעת שהשפה רומזת על הדעת, ומי שמקשיב על שפת און שהיא התאוה בדברים המפורסמים ומחליף טוב לרע, הוא מרע, והכור לזהב הוא אל **המאזין על לשון הוות**, שהלשון הוא בבינה, ואם מקלקל בבינה מביא שבר וניגוד להויה ולישות, והוא שקר, כי מחליף האמת בשקר, וזה צריך כור לזהב להסיר סיגיו ותערובות המינות אשר בו:

פסוק ה

לועג לרש חרף עושהו, **שמח לאיד לא ינקה** - כבר כתבנו בפסוק עושק דל חרף עושהו", שהעושה הדל ובראו, בוודאי הכין לו פרנסתו, והעושקו מחרף עושהו שבראו לבטלה. ופה הוסיף, שגם ה"**לועג לרש** מפני שהוא חלוש כוח, ואין לו מחיית ידו, **חרף עושהו**, שוודאי כיוון בו תכלית טוב, ואין דבר מבריותיו יונח ביד המקרה.

ויש שבא בדרך לעג, ויש שבא בדרך נקמה מפני שהיה שונאו, אומר:

* מי שבא בדרך לעג - **חרף עושהו**,

* ומי ש"**שמח לאיד** בדרך נקמה, **לא יינקה** מעונש, כמו שנאמר (משלי כד יז): **בנפול אויבך אל תשמח וכו**'.

פסוק ו

עטרת זקנים בני בנים, האדם קיים באיש מצד נפשו, וקיים במין מצד גופו, ומצד שהוא קיים במין מתעטרים הזקנים בבני בנים, שהגם שהזקנה היא העדות שקרוב לחלוף מן העולם, ישארו בני בניו תמורתו, **והבנים יתפארו בזכות אבותם** שבזה הם קיימים באיש וצדקתם עומדת לבניהם אחריהם:

פסוק ז

לא נאוה לנבל שפת יתר, הנבל הוא הפך מן הנדיב, והגם שהנבל הוא הקצה המתנגד אל הנדיבות, ואין דרכו להבטיח מתן וחסד, בכ"ז אם מבטיח איזה דבר לא לבד שלא נאוה שידבר שקר וצריך לשמור הבטחתו, כי גם צריך ליזהר לעשות כל מה שהבטיח בלא חסרון, ואם דבר שפת יתר, היינו יותר ממה שנותן, גנאי לו, כי הגם שהנבל אינו מתנדב, בכ"ז לא יעבור הבטחתו **אף כי לנדיב שפת שקר**, שהגנאי משלשה צדדים, אם מצד האיש שהוא נדיב, אם מצד ההבטחה שלא לבד שלא שמר כפי ההבטחה, לא שמר ההבטחה כלל ודבר שקר:

פסוק ח

אבן חן, בא ללמד אזהרה על קיבול שוחד, כי השוחד יעור עיני חכמים, שגם אם יחשוב שלא יטה הדין וישפוט באמת ע"פ חקי החכמה, השוחד יעור עיני השכל וידמה לו שכן האמת ושאינו מטה משפט, ע"ז אמר **שהשוחד** דומה **כאבן חן בעיני בעליו**, יש אבן שיש לו סגולה להעלות חן על הנושא, ומי שנושא האבן נדמה לו בעיניו שאינו צריך לשום השתדלות כי **אל כל אשר יפנה ישכיל**, כי ימצא חן בכל מקום ובעיני כל איש הגם שאינו ראוי, וכן מי שנותן שוחד לא יעסוק כלל לסדר טענותיו שיזכה במשפט, כי סומך עצמו על סגולת האבן שנושא אותו שיעלה חנו בעיני השופט לעשות רצונו, והשוחד יעור עיני חכמים כמו שהאבן חן מעור עינים מבלי הבט אל הראוי, כי נושא חן בחנם:

פסוק ט

מכסה פשע מבקש אהבה, כבר אמר שעל כל פשעים תכסה אהבה, אמר פה שה"ה בהפך **שהמכסה פשע מבקש אהבה**, כי זה גורם ג"כ אהבה מצד השני, אבל **השונה בדבר** כמו איש בושת שאמר לאבנר מדוע באת אל פלגשי אבי **הפריד אלופו** ומיודעו, ומרד בו ונעשה שונאו. ויל"פ עוד, שר"ל המבקש אהבה מכסה פשע אחד, אבל אם הוא שונה ופושע פשע זה שנית אז מפריד אלוף, כי אז לא יוסיף סלוח לו, וכן רומז אצל ה' שאם האדם שונה בחטא לא ימצא מחילה, ועבר ושנה נעשה לו כהיתר:

פסוק י

(י-יא) **תחת גערה במבין** וכו', **אך מרי** וכו', הכסיל לא תועיל לו הכאה שהוא יודע חקי החכמה רק נלוז מהם מפני שגברה עליו התאוה, וההכאה לא תועיל רק לחסר לב, כמ"ש ושבט לגו חסר לב שהוא אינו ממרה ומורד בשאט נפש רק שלבו חסר, והוא דומה כבהמה שמכים אותה בשבט להטותה הדרך, אבל להמבין א"צ הכאה כי די לו בגערה, **והגערה תחת יותר במבין ממה שיכו את הכסיל מאה** מכות, כי הכסיל הוא **אך מרי**, שהוא אך ממרה בזדון וע"י מרי ומרידה **יבקש רע**, כי התאוה תאלצהו למרות פי החכמה בזדון, והוא יבקש רע גם אם **מלאך אכזרי ישולח בו**, שלא יועיל לו שום הכאה, שאם לא היה מורד בזדון היה די לו בגערה, כי הוא מבין באמת רק מבקש רע ע"י מרי ומרידה:

פסוק יב

"**פגוש דב שכול באיש**, **ואל כסיל באיוולתו** - הכסיל שפוגש איש עם איוולתו מסוכן יותר מן הדוב שכול:

* הדוב מסוכן לגוף, והכסיל מסוכן לנפש;

* הדוב קורע סגור ליבו להוציא הדם, והוא קורע סגור ליבו להכניס שם איוולת וספיקות;
* הדוב ינצחנו האדם לפעמים בצידו, והכסיל לא ינוצח באיוולתו;
* הדוב יניח את האדם לפעמים, והכסיל לא יניח איוולתו בשום אופן.

פסוק יג

משיב רעה תחת טובה, ה' משלם מדה כנגד מדה, והגם כי האדם המריע יכול לשוב מדרכו, **המשלם רעה תחת טובה** יתן לו ה' כמדתו, שגם אם ישוב ויעשה טוב ישלם לו ה' רעה תחת טובה, **והרעה לא תמוש מביתו** גם בעת ייטיב מעשיו:

פסוק יד

(יד-טו) **פוטר מים** וכו', **מצדיק רשע** וכו', המדון שהוא שיחפשו איזה עילה לדון ולהשפט, דומה כמי שפוטר מים ופותחם, שקודם שפטר את הצינור יכול לעכב שטף המים, אבל אח"כ א"א לעכבם, וכן ראשית מדון דומה כרוצה לפטר ולפתוח המים הסתומים, והעצה הוא **שלפני התגלע יטוש** השופט את **הריב**, לעשות פשר ביניהם ולהשוותם, וכמ"ש חז"ל קודם שתשמע דבריהם או משתשמע דבריהם ואי אתה יודע להיכן הדין נוטה יכול אתה לומר להם צאו ובצעו ואח"כ א"א יכול לומר להם צאו ובצעו, וראשית מדון הוא בטרם התחיל הדין שהוא הפסק על טענות הבע"ד והיינו משתשמע דבריהם וא"א יודע היכן הדין נוטה, וכן הריב נטוש **לפני התגלע**, דהיינו בעוד שלא התחיל הריב והטענות כלל, אבל אם שמעת הטענות וידעת הפסק דין מי הצדיק בדינו ומי הרשע ואתה רוצה לעשות פשרה, שאז **אתה מצדיק רשע וגם מרשיע צדיק** ע"י הפשר, שיקח הרשע הקצת שאין מגיע לו, והצדיק יפסיד קצת מן המגיע לו, **גם שניהם תועבת ה'**:

פסוק טז

למה זה מחיר ביד כסיל לקנות חכמה ולב אין, יש הבדל בין הלוקח בכסף ובין הלוקח במחיר, שהלוקח בכסף נותן דבר הניתן בהוצאה, אבל הלוקח במחיר ובחליפים, מחליף ונותן בעד דבר חפץ דבר שחפץ בו, והכסיל שגדרו שאוהב תאוה וכשבא לקנות חכמה היא תעצרהו בעד תאוותיו, נדמה לו שנותן מחיר בעד חכמה, שאם יחזיק בחפץ החכמה יצטרך לתת בעדה חפץ התאוה שהוא ג"כ דבר יקר בעיניו, והוא אין לו לב שהוא כח המושל לעצור בעד תאוותיו וללכת בחקי החכמה:

פסוק יז

(יז-יח) **בכל עת אוהב הרע** וכו', **אדם חסר לב תוקע כף**, הנה גדר **הרע שיאהב** את רעהו תמיד **בכל עת**, ושבעת **צרה** תגדל אהבתו יותר עד שיהיה **כאח** למסור נפשו בעד רעו

כאלו היה אחיו, בכל זאת הגם שהריע מחויב לעשות הכל בעד רעהו אינו מחוייב לכנס **בערבות ובתקיעת כף** בעדו, ואם עושה כן מצד אהבתו הוא **אדם חסר לב** ואינו רואה את הנולד:

פסוק יט

אוהב פשע אוהב מצה, מי **שאוהב מצה** שהיא המריבה הגדולה בהכאות, הוא, או ע"י **שאוהב פשע** כמ"ש איש חמה רב פשע, שע"י חמה ואף יבא מצה, כמ"ש רק בזדון יתן מצה, או יאהב מצה על ידי רוב גאותו, שחושב שהוא גבוה מכל העם, ואם **המגביה פתחו מבקש שבר**, מי שביתו בנוי במקום נמוך, רק שמגביה הפתח לבד, ישבר בדרך כניסה ויציאה, כן אם הוא איש שפל ופותח פיו בגאוה למעלה ממה שהוא, ישבר:

פסוק כ

"**עיקש לב לא ימצא טוב** -

עיקש לב הוא מי שליבו (שהוא כוח המושל שבו) הולך על-פי דרכים מעוקשים, שלא על-פי דרך החכמה שהיא הדרך הנכוחה, הגם שיחפש דרך הטוב על-פי שכלו, **לא ימצא טוב**, כי הדרך הטוב הוא רק על-פי החכמה, שאי-אפשר למצאה מדעתו, רק על-ידי הקבלה מפי חכמים. ובכל-זאת, יוכל להיות שגם לא יעשה רע.

אבל ה"**נהפך בלשונו**, שהלשון מצייר הדיבור בבינה, ומי שלשונו מדבר תהפוכות, שהם היקשים מתעים וחקירות כוזבות באלהות ובאמונות, ויוצא לאפיקורסות, זה, לא לבד שלא ימצא טוב, כי גם **יפול ברעה**, (משלי כג כז): **כי שוחה עמוקה זונה**, שהיא המינות.

פסוק כא

יולד כסיל לתוגה לו, הכסיל הוא לפעמים בעל חכמה יתירה, רק שתאותו גוברת עליו ומעורת עיניו ותוליכהו שולל, ויש כסיל מלידה שנולד בעל תאוה בטבעו, ויש כסיל ע"י הרגל ולימוד, והנה כעס לאביו בן כסיל, ובכ"ז אם אין הכסילות טבעי הגם שלא ישמח בו, לא ימלא יגון, כי מקוה שיתחנך לדרך הטוב ויעזוב את הכסילות, אבל אם **יולד כסיל** מצד הלידה שהוא כסיל טבעי, הוא **לתוגה לו**, כי אין תקוה.

ולא ישמח אבי נבל, הנבל שהוא הפך הנדיב הוא לרוב ע"פ הרגל, ויש שאביו הנבל מלמדהו ומחנכהו להיות נבל כמהו ושמח בזה, אבל **לא ישמח אבי נבל**, שלבסוף לא ישמח בזה כי באחרית יודע לו ששמחתו תוגה:

פסוק כב

לב שמח ייטיב גהה ורוח נכאה תיבש גרם, כבר בארתי למעלה (ט"ו י"ג) במ"ש לב שמח ייטיב פנים ובעצבת לב רוח נכאה, שיש לב שמח ורוח נכאה, שהלב בחיצוניותו שמח

בטוב העוה"ז ובהצלחה, אבל רוחו הפנימי נכאה וטוב יותר עצבת לב ושלא יהיה רוחו נכאה, ועפז"א **הלב השמח** רק **ייטיב גהה**, ר"ל גוה, שהוא הגויה החיצונית, כמ"ש לב שמח ייטיב פנים, אבל **רוח נכאה תיבש את העצם**, ועיקר האדם בפנימותו:

פסוק כג

שוחד מחק רשע יקח להטות ארחות משפט, יש כמה מיני שוחד, יש לוקח שוחד משני הצדדים כדי להזדקק לדינם כמ"ש ראשיה בשוחד ישפטו, או שע"י לקוח שוחד יעשה פשרה כמ"ש כולו אוהב שוחד ורודף שלמונים, או בדבר שיש בו שודא דדייני ומטה לצד אחד, אבל הרשע **יקח שוחד** כדי **שיטה ארחות משפט**, כמו במעשה דהאי צדוקי שאמר תחלה ברא וברתא כחדא ירתון, שבזה הטה הארח הכללי של המשפט, ושוחד זה יקח מן החיק בצנעה, משא"כ השוחד הראשון יקח באתגליא:

פסוק כד

"**את פני מבין חכמה**, **ועיני כסיל בקצה ארץ**, דרכי החכמה הם קרובים לטבע נפש האדם כל זמן שלא התגאלה בתאוות העולם הזה ובפיתויי יצר הלב המתנגדים לדרכי החכמה, וכל מֵבִין יראה שהחכמה עומדת את פניו, וחקוקה בפני נפשו, שהיא צורתה האלהית, כמראות הצובאות הפנים לפנים, וכשיסתכל בפני נפשו וצורתה האמתיית, ימצא צורת החכמה חקוקה עליה.

רק הכסיל, שנפשו התגאלה בתאוות, אשר העלו חלודה על פניה ונמחקו רושמי החכמה מצורתה, כמראָה מגואלת בטיט ורפש שאין הצורות ניכרים בה, הוא מחפש את החכמה בקצה ארץ, כאילו הוא דבר רחוק מטבע נפשו הרחק רב ומתנגדת לטבעו, ושלפי דעתו מצטרך ללכת דרך רחוקה ביגיעות רבות עד ימצא אותה.

פסוק כה

כעס לאביו בן כסיל וממר ליולדתו, הבן כסיל חוץ ממה שהוא גורם יגון לאביו, על שרואה שיוצא לתרבות רעה, גורם לו ג"כ כעס מצד שהוא ממרר ליולדתו, שנפשו מרה על מעשיו ובזה יכעוס האב על צרת אשתו, או על ריב שי"ל עמה, ואמר לקמן הוות לאביו בן כסיל ודלף טורד מדיני אשה:

פסוק כו

(כו-כז-כח) **גם ענוש לצדיק** וכו', **חושך אמריו** וכו', **גם אויל מחריש** וכו'. אמר הנה יש דבר שהוא לפי הנראה **בלתי טוב וישר** בהנהגה, והוא מה שה' **מעניש לצדיק**, ומה **שמכה את הנדיבים**, שמזה יולד התלונה של צדיק ורע לו, שמה שמעניש הצדיק הוא **לא טוב**, ומה **שמכה נדיבים** הוא **על יושר**, ר"ל הוא עול בהיושר? משיב ע"ז, מי **שיודע דעת**

חושך אמריו ואינו שואל השאלה הזאת, אחר שיודע ע"פ הדעת שה' משגיח ושמאתו לא תצא עול כי הוא השלם בתכלית השלמות, וא"כ יודע שודאי משפט ה' אמת ולא יחקור ולא יגלה אמריו מהקושיא הזאת, ומי שהוא **איש תבונה** הוא מבין טעמי ההנהגה הזאת, שהוא לשלם לו איזה חטא שעשה בעוה"ז, להיטיבו באחריתו וכיוצא מהטעמים שנאמרו בזה, והוא **יקר רוח**, שגם ברוחו הפנימי לא תסער השאלה הזאת. אולם **גם האויל** והמסתפק בכל דבר, אם **מחריש** ואינו מתפקר בהשאלה הזאת, **חכם יחשב**, שבזה כבר נהג כפי חקי החכמה שלא יוציא שאלות כאלה בפיו, הגם שמסתפק בלבו, ואם **אוטם שפתיו** לגמרי, עד שגם בדבורו החיצוני לא ימצא איזה פקפוק בכיוצא בזה, **יחשב נבון**, ויחשבו שהגיע למדרגה להתבונן בה בינה, כמ"ש יקר רוח איש תבונה:

פרק יח

פסוק א

לתאוה יבקש נפרד, מי שכבר נפרד מן התאוה ויבקש אותה, כגון הזקן והחולה שכבר נפרד מן התאוה והוא מבקש ועושה תחבולה שיתאוה תאוה, (ע"י סממנים וכדומה) הוא **יתגלע בכל תושיה** וחלושה (מלשון תשות כח) כי זה יחליש גופו בכל מיני תשות כח. ויל"פ עוד מי **שנפרד** מן התאוה (כמו הנזירים שהיו פורשים למדבריות במקום שאין אנשים) גברה תאותם עוד יותר מתוך **שיבקשו את התאוה** ולא נמצא אצלם, **ובכל יש** ונמצא שבא לפניהם **תתגלע** התאוה ביתר שאת:

פסוק ב

לא יחפוץ כסיל בתבונה כי אם בהתגלות לבו, יש הבדל בין הכסיל ובין האויל, שהאויל הוא המסתפק על חקי החכמה, ובכ"ז הוא חפץ בתבונה, שאם יוכל להבין הכל בתבונה עד שלא יסופק לו היה חפץ יותר, לא כן הכסיל שהוא יודע חקי החכמה ובלתי מסתפק, רק התאוה תאלצהו, ועי"כ חולק על החכמה, והוא **לא יחפץ בתבונה** כלל, רק בציורי התאוה המתגלים על הלב כי כפי ציורי לבבו המתגלים מעומק הנפש בין טוב בין רע יעשה, הגם שהתבונן שציוריו לא טובים:

פסוק ג

בבוא רשע בא גם בוז, ממדת הצדק לכבד כל אדם, ודרך הרשעה לבזות, כמ"ש ורשע יבאיש ויחפיר, שכל בני האדם מבוזים בעיניו, ואם ימצא **קלון** יביא **עמו חרפה**, קלון הוא הפך הכבוד, ודרך הרשע לבזות את הנכבדים ולחרף בחרפה את הנקלים:

פסוק ד

מים עמוקים דברי פי איש, מה שידבר אדם בדברי חכמה הוא דולה מים עמוקים, כי החכמה עמוקה מאד, וצפונה בעומק הנפש, ומן המקור עד ההוצאה לחוץ יש מרחק רב מעומק למעל, ובכ"ז **מקור חכמה** הוא **כנחל נובע** תמיד מבלי טורח כי החכמה טבועה בטבע הנפש ונובעת ומתפשטת מן הנפש יפוצו מעינותיו חוצה, רק טבע הגוף ויצרי הלב מעמיקים ומסתירים אותה, עד שהאדם שרוצה לדבר ולהציע דברי החכמה צריך לקשור חבל בחבל משיחה במשיחה עד יוציא המים מן העמוק וידלנה למעלה:

פסוק ה

שאת פני רשע לא טוב להטות צדיק במשפט, **שפתי כסיל יבואו בריב**, כבר אמר גם ענוש לצדיק לא טוב, שהוא השאלה ששואלים בהנהגה למה ה' מעניש את הצדיק, ואמר ע"ז חושך אמריו יודע דעת גם אויל מחריש חכם יחשב, וצייר שהאויל יחריש ולא ישאל שאלה זאת לפעמים, כי האויל חולק על חקי החכמה מפני שמסתפק בהם ואינו רשע מפני תאותו, ולכן לפעמים יחריש ולא ישאל שאלות האלה שאין לו עליהם דבר ברור רק ספיקות, אבל הכסיל יודע חקי החכמה וחולק עליהם מפני כי אכפה עליו תאותו לחפש עלילות ברשע, ושפתיו יבואו בריב וישאל השאלות האלה שתיהן, על הצלחת הרשע, שואל **שאת פני רשע לא טוב**, למה ישא ה' פני הרשע ולא יענישנו, ומדוע דרך רשעים צלחה, וכן **לא טוב להטות צדיק במשפט** למה יביא ה' יסורים על הצדיק:

פסוק ו

שפתי כסיל יבואו בריב ופיו למהלומות יקרא, השפתים הם ידברו דבור החיצוני, והפה ידבר דבור הפנימי בחכמה, והכסיל כשישאל השאלה הזאת בשפתיו החיצונים כבר יבוא בריב נגד ההשגחה, וכשידבר בפיו ולפי עומק החכמה, יתגבר בריב עד להכאות ולמהלומות, וירצה לברר מזה שההנהגה היא נגד חקי החכמה:

פסוק ז

פי כסיל מחתה לו ושפתיו מוקש נפשו, המחתה הוא השבר, והמוקש הוא קודם למחתה, ור"ל בשפתיו החיצונים יעשה לו מוקש שבו תלכד נפשו בפח יקוש ובפיו שהוא בדבור הפנימי בחכמה יגמור את המחתה, בשפתיו תוקש נפשו לבאר שחת, ובמה שיקרא בפיו יהיה מחתה גם לגופו, כי יענישנו ה' גם בעונש הגוף:

פסוק ח

דברי נרגן כמתלהמים, מן השאלה הזאת יעמוד נרגן, שגדרו מי שמתלונן תמיד על ה' שבראו לרעתו, ושהרעות בעולם הם רב מן הטובות, ושטוב לו שלא נברא, ובזה יתלונן

תמיד על הנהגת ה' עמו כי עזבו אל המקרה, **ודבריו כמתלהמים**, כאילו ה' מכה אותו תמיד ועושה עמו רעות, **והם ירדו חדרי בטן**, ר"ל שהרעות ומהלומות האלה אינם חוצה לו רק נמצאים בחדרי בטנו ובמצפון מחשבותיו, שהוא בדמיונו דואג תמיד ומתלונן ומצייר לו שכל מה שיש לזולתו חסר לו, וכל טובות ה' כאילו הם רעות, כמשל העורים שהזכיר בחובת הלבבות, וכמ"ש במורה על כי האלהים עשה את האדם ישר, באופן שמקור הרעות הם בעצמו ובדמיונו, ודבריו בעצמם מכים ומהלימים אותו, לא מכות מבחוץ, שאם לא ירגן ימצא בהפך שהכל לטובה, והכל חסד וברכה וישמח בחלקו ונפשו תגיל בישועת ה', שה' ברא את האדם ישר והכין הכל לתועלתו:

פסוק ט

גם מתרפה במלאכתו אח הוא לבעל משחית, מי שהוטל עליו לעשות מלאכה למלכות, ואחד בנה את הבנין והשחיתו, ואחד ישב ולא בנה כלל, עונש שניהם שוה, כי בין כך וכך לא בנו הבנין המוטל עליהם והמתרפה ולא עשה הוא אח ודומה עם בעל המלאכה (ר"ל שעשאה) והשחית, וכן אין הבדל בין מי שעשה מצות ועשה עבירה שמכבה מצוה והשחית, ובין היושב ואינו עושה כלל לא מצוה ולא עבירה, ששניהם לא עשו את המוטל עליהם. ויל"פ שנמשך למטה מגדול עז שם ה', שם ה' הוא המגדל אשר בונים בני אדם, וזה מלאכתם המוטל עליהם להגדיל שם ה' ולבנות מקדשו, ויש בונה ומשחית ויש בלתי בונה כלל, ושניהם ענשם שוה, וזה ג"כ תשובה על צדיק ורע לו הנזכר למעלה:

פסוק י

(י-יא) **מגדל עז שם ה'**, **הון עשיר קרית עזו**. הנה **שם ה'** הוא **המגדל עוז** באמת, **והצדיק** שבצדקו יכונן המגדל הזה **ירוץ בו**, כי יעשה כל מעשיו לשם ה' ולתפארתו וגם **נשגב** בו מאויביו הנפשיים והגופנים, אבל **העשיר** יחשב **הונו** שהוא **קרית עזו**, והוא אצלו **כחומה נשגבה**, והוא נמצא רק **במשכיתו**, ר"ל בשכיית לבו ודמיונו היא חומה נשגבה, אבל לא יוכל לרוץ בחומה הזאת ולא להשגב בה, כי הוא רק דמיון לא אמתי, כי קניני העולם הם קנינים מדומים ורק במשכיות הדמיון יסודם:

פסוק יב

לפני שבר יגבה לב איש, כבר אמר כי תועבת ה' כל גבה לב יד ליד לא ינקה, ר"ל שה' יענישנו תכף, והגבהות לב סימן אל השבר הבא אחריו, והעשיר אשר הונו הוא במשכיות לבבו כחומה נשגבה, ישבר, אבל **הענוה** תלך **לפני כבוד**, שהענו וחוסה במגדל עוז שם ה' אשר ישכון את דכא ושפל רוח, יזכה לכבוד:

פסוק יג
משיב דבר בטרם ישמע אולת היא לו וכלמה, מדרך החכמה שלא ישיב רק דבר ברור, כמ"ש אמור לחכמה אחותי את אם ברור לך הדבר כאחותך וכו' ולכן צריך לשמוע טענת השואל וכל צדדי ספיקותיו ולהחליט הדבר הברור ובזה ישיג כבוד מן השומע אבל אם **משיב בטרם ישמע** כל צדדי הספק, ישיב **אולת** היינו ספק, וישיג **כלמה** מן השומע:

פסוק יד
רוח איש יכלכל מחלהו, הרוח הוא הנושא את הגויה, וגם אם י"ל חולי בגויה גדול כח הרוח לכלכל את המחלה, ויתן לו כח לסבול ולהחליף אומץ, אבל אם **הרוח נכאה** שהוא חולי הרוח **מי ישאנה**, שאז יגע החולי גם בגויה כמ"ש ורוח נכאה תיבש גרם:

פסוק טו
לב נבון יקנה דעת ואזן חכמים תבקש דעת, החכם קבל חקי החכמה בקבלה ואין לו מהם ידיעה ברורה, כי אין על חקי החכמה מופת, רק יבקש דעת ע"י אזנו, ילך אצל נבונים לשמוע מהם טעמי חקי החכמה בקבלה, אבל הנבון המבין דבר מתוך דבר, הוא יקנה דעת ע"י לבו המבין דבר מתוך דבר, והדעת הוא קנין לו וא"צ לבקשו אצל אחרים:

פסוק טז
"**מתן אדם ירחיב לו** - יש הבדל בין הנדיב ובין האיש מתן, שהאיש מתן דרכו לתת מתנות גם לעשירים ולגדולים, והגם שידמה שמפזר מעותיו בחינם, לפעמים ירחיב לו, כי ינחנו לפני גדולים, ובעת יצר לו, יזכרו מתנותיו וישתדלו בעדו.

פסוק יז
(יז-יט) **צדיק הראשון בריבו** וכו' **מדינים ישבית הגורל** וכו' **אח נפשע** וכו', בא ללמד שלא יתעצם בדינא ודיינא, כי גדול ההפסד מן השכר, וטוב יותר שיתפשר, ועכ"פ בדבר המסופק יעשו גורל ביניהם וכפי הגורל כן יקום, אמר אם תרצה לדון ותחשוב כי תצדק אצל השופט, הנה באמת **צדיק הראשון בריבו**, אבל הלא **בא רעהו וחקרו**, ולא ידעת מה יטעון כנגדך ואיך יסתור טענותיך, לכן טוב כי **מדינים ישבית הגורל** שאם יש ספק אצליכם ומדון ודין מי יקח חלק זה ומי חלק זה, יושבת ע"י **גורל**, וגם **בין עצומים**, שכ"א חושב כי טענותיו עצומים וכי עמו הצדק, יפריד הגורל, אבל אם תרצה לבא דוקא לדין, **יש אח נפשע מקרית עז**, ר"ל יש מי שמגיע לו חלק ירושה, והוא לדעתו בטוח בזכותו כקרית עז, כמ"ש הון עשיר קרית עזו, והוא נפשע מקרית עז, ר"ל שפשעו בו ומוציאין אותו מירושתו, **ומדינים** והדינים סוגרים בעדו **כבריח ארמון** שסוגר היטב ואין מניח לשום אדם ליכנס, שע"י המדון והדין קשה עוד יותר שישיג חפצו ושיכנס לתוך

הקריה שנפשע ממנה, ולכן טוב לעשות סוף ע"י גורל, כמ"ש בחיק יוטל את הגורל ומה' כל משפטו:

פסוק כ

מפרי פי איש תשבע בטנו תבואת שפתיו ישבע, כבר בארנו שהפה מרמז על הדבור בחכמה, והשפה תרמוז על הדעת, החכמה כשידבר אותה בפיו תוציא פריה עד שתשבע בטנו, והתבואה היא הפרי הנגמרת וימליץ על הדעת, שאז ידע חקי החכמה בידיעה ברורה עד יוציאנה בשפתיו שהוא הדבור החיצוני שזה תבואת הפרי, אז ישבע שנית מתבואת הדעת, והנה החכמה והדעת יאכל וישבע, וכשישבע א"צ לאכול עוד, כי הם דברים מקובלים, ואזן חכמים תבקש דעת כנ"ל, וכשיקבל ישבע מאשר קבל ולא יאכל עוד, אבל.

פסוק כא

מות וחיים ביד לשון ואוהביה יאכל פריה, הלשון מרמז על הדבור הנשגב התבוניי שמדבר בהיקישי התבונה שבו יבין להוציא דבר מדבר, ובו ישפוט בין האמת והשקר, שבו תלוי המות והחיים, שהמאמין בעקרי האמונה על ידי היקשי התבונה יחיה, וההולך בדרך עקש ומכחיש מציאות ה' והשגחה ושכר ועונש ימות, וזה תלוי ביד הלשון שהיא הבינה, **ואוהביה יאכל פריה**, הוא לא ישבע לעולם רק יאכל תמיד, כי הבינה אין לה גבול ותמיד יוסיף להוציא דבר מדבר:

פסוק כב

מצא אשה, המוצא אשה **ומצא טוב ויפק רצון**, היינו שמצא אשה טובה מצדו, וגם יפיק רצון מצד האשה, שהיא רוצה בו, והוא משיג טוב ממנה, זאת היא **מה**', בהשגחת ה' וטובו:

פסוק כג

תחנונים ידבר רש, אם הרש מדבר תחנונים ומתחנן, אז העשיר יענה ויכניע את **העזות**, שגם אם הוא עז בטבעו יכניע טבעו למלאת תחנוני הרש:

פסוק כד

איש רעים, כבר אמרו המחקרים כי הקונה אוהבים רבים אפילו אחד אין לו, כי האהבה יחידה היא, וכל שתתרבה בטלה ונפרדה, וז"ש מי שי"ל **רעים** הרבה, הוא רק **להתרועע** שידמה שהוא איש רעות ורעים, כי זה גדר בנין התפעל על המדומה, ובאמת אין לו ריעים, **ויש אוהב** אם יש לו אוהב אחד אז הוא **דבק מאחב**, וזה גדר האהבה, שתגדל על כל האהבות גם מאהבת אחים:

פרק יט

פסוק א

טוב רש, **טוב** יותר מי שהוא **רש** עד שהכל רואים רישו החיצוני, אבל הוא **הולך בתמו**, בלתי מתמוטט מצדקתו וכפיו כן לבו, שזה יש לו עושר נפשי פנימי, ממי **שהוא כסיל** בפנימותו, שהתאוה מושלת עליו ושוללת ממנו הון החכמה והוא רש בפנימותו, והוא **מעקש שפתיו** ומסתיר מה שבלבו, ובשפתיו יעקש דרכו הפנימי כאילו הוא אוהב חכמה, ר"ל טוב רש בגוף ועושר בנפש מן ההפך:

פסוק ב

גם **בלא דעת נפש**, וגם אם אינו חוטא מן הדרך ע"י כסילות רק ע"י חסרון דעת, **שנפשו היא בלא דעת**, ג"כ **לא טוב**, וגם אם **ממהר ברגלים** מתוך הרגלו ועי"כ תועה מן הדרך, ג"כ חוטא:

פסוק ג

אולת אדם תסלף, **דרכו ועל ה' יזעף לבו**, ה' הכין את האדם בענין שיוכל ללכת בדרך הטוב והחיים, ע"י חקי החכמה אשר גלה לו, וכ"ז שהוא מאמין בחקי החכמה ילך בדרך הטוב ולא יתרעם על ה' שלא בראו ישר דרך, רק אולתו וספיקו בדרכי החכמה היא תסלף דרכו, והאולת הזה אינה מיוחסת לה' כי היא אולת אדם מצד שהוא אדם, והוא יזעף לבו על ה' שלא בראו כראוי ולא הראהו הדרך הטוב והישר:

פסוק ד

הון יוסיף רעים רבים אם תראה העשיר יש לו ריעים רבים, אינם ריעים של העשיר רק של ההון שהוא יוסיף ריעים רבים, כמו שמוסיף כסף כן יוסיף ריע, **ודל** כמו שיפרד מעשרו כן **יפרד מרעהו**, שרוב הריעות והאהבה הוא אהבת עצמו, ותלוי בההון שמקוים תועלת ממנו:

פסוק ה

עד שקרים. יש הבדל בין שקר וכזב, שהשקר גלוי לכל והכזב נראה אמת בתחלתו, ויש הבדל בין עד ובין מפיח שהעד מעיד בתורת עדות גמור והמפיח הוא דבור חלוש כמפיח בשפתיו, אמר הנה **המעיד שקר** גלוי, בודאי **לא ינקה** מעונש, וגם אם רק **מפיח** בשפתיו לא בתורת עדות, וגם הוא **כזבים** שנראה אמת בתחלתו, בכ"ז **לא ימלט** עי"כ, כי לבסוף יתגלה כזבו ויענש :

פסוק ו

"**רבים יחלו פני נדיב, וכל הרע לאיש מתן** - גדר הנדיב הוא הנותן כפי הראוי בזמן הראוי לאיש הראוי, כמו לעני בעת דחקו. והאיש מתן מפזר תמיד, וגם לעשירים, מצד מידת פזרנות.
הנדיב אין לו רעים, כי העשירים לא יתרועעו עמו כי אינו נותן להם מתנות, רק רבים יחלו פניו, שהם העניים והנצרכים, ורק רבים יחלו, לא כולם, רוצה לומר, עניים ולא עשירים. אבל לאיש מתן, כולם רעים שלו, עניים ועשירים, וגם יתחברו עמו דרך ריעות, כי הריעות תלויים בהנאת עצמו, ואינו ריעות אמיתית, כנ"ל פסוק ד.

פסוק ז

כל אחי רש שנאוהו אף כי מרעהו רחקו ממנו מרדף אמרים לו המה, אולם הרש שהוא יותר מן הדל, שהדל רק מרעהו יפרד, **והרש גם אחיו שנאוהו**, וכ"ש **מרעהו**, המרעים שלו בודאי שנאוהו כי הם כבר **רחקו ממנו**, שאם אחיו הקרובים שנאוהו כ"ש מרעים הרחוקים, ובכ"ז הוא **מרדף אמרים** והתפארות ויאמר כי **לו המה** שהם שייכים לו והם מרעיו ואוהביו:

פסוק ח

קונה לב אוהב נפשו, הלב מציין כח המושל אשר באדם, וגם מי שיודע חקי החכמה עדיין אין הלב שלו, כי התאוה והחכמה לוחמים בלבו, והיצר בונה עליו מצודות גדולים לכבוש את הלב תחת ממשלתו ומי **שאוהב נפשו** ורוצה לשמרה בל תכרת ע"י האויב, הוא **קונה את הלב**, כמ"ש
* (י"ד ל"ג) בלב נבון תנוח חכמה, שע"י התבוננות בדרכי החכמה בכח התבונה שיבין טעמיה תסור המלחמה ויהיה הלב ברשותו, וזה נקרא **קונה**, כי התבונה הוא ככסף שקונה בו סחורה, כמ"ש קנות בינה נבחר מכסף, ובכסף הזה קונה את הלב שיהיה שלו, ומפרש שזה ע"י **ששומר תבונה**, ויען שלפעמים יבקש ע"י בינתו את הרע, ויבין בדרכים מזויפים ולמצוא דיעות כוזבות, אומר בתנאי אם שומר תבונה כדי **למצוא טוב**, ומפרש כי.

פסוק ט

עד שקרים לא ינקה. אם יתבונן ויוציא דבר שקר, כי הבינה מתבוננת בין אמת ושקר, **ויעיד עדות שקר** כגון להכחיש מציאות ה' או השגחתו, **לא ינקה** מעונש, וגם אם **יפיח כזבים** ע"י היקשים מטעים, שאין השקר ניכר תיכף רק אחר העיון והבחינה, **יאבד**, ובזה אין כפל עם מה שכבר בא פסוק זה למעלה פסוק ה':

פסוק י
לא נאוה לכסיל תענוג, הכסיל יודע חקי החכמה רק התאוה גברה עליו שרוצה בתענוג והנאות העולם, ותענוג זה לא נאה לו, שהגם שהגוף יתענג, הלא הנפש תכנע עי"ז לתאוות הגוף, ואין ראוי שימשול הגוף על הנפש והיא תכנע להגוף שנברא להיות עבד לה והיא תשתרר בכחותיה, ומזה עצמו יודע כי **לא נאה שהעבד ימשול בשרים**, כי מטעם זה לא נאה תענוג לכסיל מפני שהגוף העבד מושל על הנפש:

פסוק יא
שכל אדם האריך אפו. מדרכי השכל והבינה שלא ינקום תיכף, רק יאריך אף, כמ"ש ארך אפים רב תבונה ואיש תבונות יחריש, וקצר אפים יעשה אולת, וזה **שכל אדם**, ר"ל זה מחייב השכל הפשוט של אדם, כי אם ירצה לנקום גם חבירו יריע לו ויבזהו, אבל **שיעבור על הפשע** לגמרי ולא ישמור שנאה גם בלב, זה מחקי החכמה, וזה **תפארת האדם** מצד שהוא בעל דת, וחכמת אלהים ושכל טוב בלבו להתפאר:

פסוק יב
נהם ככפיר זעף מלך, כשהמלך בזעף ובעצבת אין לשום אדם לקרב אליו, כמו אל הכפיר בעת נהמו, שהכפיר אין יוצא על טרפו רק טורף כל המתקרב אל סוכתו, אבל בעת **רצון** אז דומה **כטל על עשב** שמלחלח העשבים ומשפיע חיים על כל עשב ועשב בפני עצמו כך יזיל טל ישע סביביו על כל עבדיו, והכל יתקרבו לאור פניו, ועי' למעלה
* (ט"ז י"ד) חמת מלך מלאכי מות:

פסוק יג
הות לאביו בן כסיל ודלף טורד מדיני אשה, כבר אמר למעלה
* (י"ח כ"ה) כעס לאביו בן כסיל, ופה אמר שאם נלוה אל בן הכסיל מדיני אשה, שאז המדנים שבבית דומה כדלף הדולף דרך הגג אל הבית ומשחית את הבית, ואם יצא מן הבית מוצא בנו הכסיל ומעשיו הרעים אז יהיה הוות ושבר לאביו, שע"י הכסיל יתוספו המדנים תמיד עד ישבר:

פסוק יד
בית והון נחלת אבות, הבית והון ילכו בנחלה מאבות לבנים, הוא נחל מאביו וינחילנה לבניו אחריו, בתנאי אם **מה**' נזדמן לו **אשה משכלת** שתצליח את בעלה ותנהיג את הבית וההון בהשכל, שאז ישאר נחלה לדורות, כי האשה היא השומרת ההון, והיא המהרסת את הבית באולתה כמ"ש אשת חיל בנתה ביתה ואולת בידיה תהרסנה:

פסוק טו
עצלה תפיל תרדמה, כבר שבח את החריצות כמה פעמים, ונגד החריצות גנה את העצלות והרמיה, ופה אמר שהרמיה גרוע מן העצלות, שהעצל עכ"פ לא ירעב כי **עצלה תפיל תרדמה**, וברדמו בשינה עמוקה לא יצטרך לאכול, אבל **הרמיה** שג"כ לא ישיג צרכו והוא אינו ישן, **נפשו תרעב**:

פסוק טז
שומר מצוה שומר נפשו. לפני האדם שני דרכים דרך החיים ודרך המות, וא"י באיזה דרך ילך, כי יש דרך ישר לפני איש ואחריתה דרכי מות, וצריך לשמוע מצוה שצוהו באיזה דרך ילך וחי, ואז שומר נפשו, אבל **הבוזה דרכיו** והולך בדרכי לבו ותאותו הבזוים, **ימות** מיתת הנפש:

פסוק יז
מלוה ה' חונן דל וגמולו ישלם לו, מי שנותן לדל בחנינה מתנת חנם, דומה כמלוה לה', שמלבד שישלם את החוב ישלם גם הגמול, שגדר הגמול הוא התפעלות אהבה שישלם גם האהבה שסבב בטובו, שהוא גדול מן החוב עצמו (ויל"פ ה' הלוה לחונן דל, ר"ל מה שיש ביד העשיר היא הלואה מה' כדי שיחונן דל, ובזה ישלם גמול לה' בעד ההלואה):

פסוק יח
יסר בנך כי יש תקוה, אל תחשוב כי אין תקוה וכבר יצא בנך לתרבות רעה, ומתוך כך תמנע ליסרו, אמר שיש תקוה, וכן אל תמנע מליסרו מתוך **שהוא הומה** ובוכה, **אל תשא נפשך** גם לזה:

פסוק יט
גדל חמה נושא עונש. העונש נושא גדל חמה, אם הוא איש גדל חמה וכעס, זה ישא העונש, שע"י העונש שתענישנו ישוכך חמתו, אבל **אם תציל** ולא תענישנו, **עוד תוסיף** החמה תת כחה, ויל"פ **יסר בנך** ואל תחשוב שאין לו תקנה **כי יש תקוה**, **ולא תשא נפשך** לחשוב **שימות** מיתת הנפש כי אין רפואה לו, **גדל חמה** הגידול שיגדל הילד עלי חמאה (ל' ברחוץ הליכי בחמה), הפרי **שנושא** הגידול הזה הוא **עונש**, **כי אם תציל** ותרוקן הפרי הזה, ר"ל אם תרצה להסיר העונש **עוד תוסיף** פריו, ויגדל העונש יותר:

פסוק כ
שמע עצה, אם תרצה לנחול חכמה צריך **שתשמע עצה**, כמ"ש ושומע לעצה חכם, **ולקבל מוסר**, העצה הוא ע"פ דרכי החכמה, והמוסר הוא מצד יראת ה' ועונשו, ובזה

תחכם לבסוף, וכבר בררתי שהאחרית הוא על התכלית והאושר הבא באחרית, שתדע חכמה לענין המועיל לאחרית ואושר האחרון:

פסוק כא

רבות מחשבות בלב איש, **המחשבות** הוא מה שהאדם חושב כל צדדי האפשר להגיע ע"י לאיזה תכלית, והם **רבות**, והם **בלב איש**, כי לו הבחירה לבחור אחד מצדדי האפשר, אבל בזה לא יגיע אל העצה שהיא האופן הנכון הקולע אל מטרת חפצו, **והעצה** היא חרוצה **מה'** כפי רצונו, **והיא תקום**, שהגם שהבחירה ביד האדם, גמר המעשה היא תחת ההשגחה, ובענינים הכוללים שעליהם תופיע עצת ה', ההשגחה תקום ותבטל הבחירה, כמ"ש במק"א:

פסוק כב

תאות אדם חסדו, החסד שאדם עושה היא תתו אותו ותתאר את תארו, שצורתו הפנימית ניכר ע"י החסד שיתגלה ממנו, שע"פ יוכר מדותיו ותכונתו, אבל **איש כזב**, שמבטיח חסד ואינו עושה, **הרש טוב ממנו**, שהרש יוכל להיות שתכונת נפשו נוטה לחסד, אבל האיש כזב ניכר שלא לבד שאין אתו לעשות חסד עוד הוא מכזב באמונתו:

פסוק כג

יראת ה' לחיים ושבע ילין בל יפקד רע, יש הבדל בין יראת ה' ובין יראה אחרת, שהירא ממקרי העולם היראה מקצרת את החיים, היראה תמנע המאכל והשינה, אבל **יראת ה' היא לחיים ושבע ילין**, שיאכל לשביעה וגם ישן, כי היראה הזו תסיר ממנו כל יראה אחרת, שהירא ה' בטוח **שבל יפקד רע**, ולא תיגע בו שום רע, וע"כ הוא בוטח ואין לו פחד משום דבר, ולכן יראת ה' תוסיף ימים, כנ"ל:

פסוק כד

טמן עצל ידו בצלחת גם אל פיהו לא ישיבנה, מצייר, מ"ש תאות עצל תמיתנו כי מאנו ידיו לעשות, יד העצל מאנה להתנענע, ואם אכפה עליו תאות הרעב ושלחה אל הצלחת לקחת מזון, יטמון שם ידיו להיות בטוח מן האוכף אותה להתנענע, וירא להזיזה משם, ושם תשאר ולא ישיבנה גם אל פיהו, וירעב ולא יזיז ידו:

פסוק כה

(כה-כו-כז) **לץ תכה וכו'**, **משדד אב וכו' חדל בני וכו'**, הנה הפתי לא ישוב להתבונן ע"י תוכחת השכל, רק ע"י מוסר והכאה, אם רואה **שמכים את הלץ**, **יקנה ערמה** להבין עי"כ בל ילך בדרך הלץ, אבל **הנבון** א"צ להראות לו מוסר הלץ, כי ע"י **תוכחת** השכל **יבין דעת**, כי יראו לו לאמר הלא **בן מביש ומחפיר** את אביו ואמו במעשיו, **משדד את האב**

ומבריח את האם, ודי בזה תוכחה לנבון בל יעשה זאת ליולדיו, ואתה **בני** הנבון **חדל לשמוע מוסר**, בל תצטרך לשמוע מוסר הלץ ע"י **שתשגה מאמרי דעת**, כי כשתשים על לבך אמרי הדעת, המתברר ע"י החוש איך הבן מביש משדד יולדיו כבר תשים זאת על לבך, ותשוב ממעשיהם:

פסוק כח

(כח-כט) **עד בליעל יליץ משפט**, **נכונו ללצים שפטים**, אם תראה איך **עד בליעל** המעיד עדות שקר **מתלוצץ על המשפט**, כי ע"י יצא משפט להרוג נפש שלא כדין כמעשה דנבות היזרעאלי, **ופי רשעים** השופטים **מכסים את האון**, דע שיש דין וחשבון, **ללצים** העדים **נכונו שפטים**, **ולגו כסילים** הרשעים **נכונו מהלומות**, העדי שקר ישפטו לעשות להם כאשר זמם, והשופטים יענשו במכות מן השמים:

פרק כ

פסוק א

לץ היין - הלץ הוא המתלוצץ על חוקי החכמה, כי חוקי החכמה צריך לקבלם באמונה ובישרת לב אחר שאין עליהם מופת, ומלמד כי גם מי שקיבל חוקי החכמה, אם **שוגה ביין - לא יחכם**, כי **היין הוא לץ**, מתלוצץ על חוקי החכמה, באשר הוא ימשול על הלב וציוריו לסור מדרך החכמה אל ההוללות, והכל נדמה עליו כמישור.
והנה, הלץ מתלוצץ רק על החכמה, לא על הדעת; אבל **השכר הומה**, אינו מתלוצץ בדעת כלל, רק בהמיה, כי אז כבר בטל שכלו ונעשה כבעלי-חיים הומים בלי דעת.

פסוק ב

נהם ככפיר אימת מלך, כבר אמר (י"ט י"ב) נהם ככפיר זעף מלך, שבעת הזעף אין לקרב אליו כמו אל הכפיר במעונתו בעת רעבונו שאז טורף בודאי, ופה אמר שגם בעת רצון, שיכול להתקרב אליו, צריך ליזהר באימת מלך, גדר האימה הוא דבר המאויים מצד רוממותו ומעלתו הגדולה, וצריך שלא לעבור חקי האימה, שהאימה תזהיר שלא יקל ראשו, ולא ישמש בשרביטו, ושיזהר במוראו, ומי **שעובר** חקים האלה חייב מיתה **וחוטא נפשו**, והמתקרב אל האימה הזאת בלתי חש לה, כמתקרב אל הכפיר במעונתו:

פסוק ג

כבוד לאיש שבת מריב, מי שבא לריב על שחרפו אותו, לא יחשוב לו לכבוד, אם במה שע"י הריב יחרפוהו יותר ולא ישיג התכלית, אם במה שזה בעצמו שמקפיד על החירוף מורה שיש בהחירוף ממש, ויותר **יהיה לו כבוד אם ישב מריב**, אם במה שמראה שאינו

מקפיד, כמ"ש יחסותא דבבלאי שתיקותא, אם במה שישמר מחרפה כמ"ש אל תצא לריב מהר פן מה תעשה באחריתה וכו', וזה מחקי החכמה לעצור בכעסו, אבל **האויל** המסתפק בחקי החכמה לא יוכל לעצור ברוחו, ומדותיו הפחותים **מתגלים** תיכף, כמ"ש אויל ביום יודע כעסו (י"ב ט"ז):

פסוק ד

מחרף עצל לא יחרוש ושאל בקציר ואין, זמן החרישה הוא בחורף ואז האויר קר, **והעצל** שאינו אוהב לעשות מלאכה גם בעת נכון לזה, כ"ש **שיתעצל בסבת החורף**, ואח"כ **בבוא הקציר** שהאויר טוב **שואל** לאכול **ואין**, והוא משל על האיש המתעצל לאסוף חכמה בימי נעוריו, שאז הזמן לחרוש חלקת הנפש מן הקוצים והדרדרים וציורי התאוה, ולזרוע בה זרע החכמה ודעת, אבל אז רתיחת הבחרות ותאותיו ימנעוהו מזאת ויתעצל, ואח"כ בימי זקנותו שאז נחו רתיחות הילדות, אבל אחר שלא הכין אדמת הנפש לחכמה בזמנו לא ימצא פרי, וכן ימליץ החורף על ימי חיי הנפש בגויה, שאז זמן החרישה והזריעה, ובעת תתפשט הנפש מלבוש החומר אז זמן הקצירה, ומי שלא טרח בע"ש מה יאכל בשבת:

פסוק ה

מים עמוקים עצה בלב איש ואיש תבונה ידלנה, העצה היא לבחור הטוב והמועיל מכל חלקי האפשר, והנה מחשבות רבות שוטפות כזרם מים על פני הלב, כמ"ש רבות מחשבות בלב איש, אבל העצה שהוא לבחור הטוב מכל חלקי האפשר המוביל אל תכלית המבוקש, הוא נסתר בעומק הלב במקור הצפון בעומק תהום רבה, ויש עצה ע"פ החכמה וזה עצת ה' שהנחיל חקי החכמה, ויקבל עצה זו מאחרים, כי אצל בני אדם החכמה מקובלת, ועז"א ושומע לעצה חכם, כי לא תאבד תורה מכהן ועצה מחכם (ירמיהו י"ח:י"ח) אמנם העצה שנמצאת בלב האדם עצמו שיבין מדעתו לבחור הטוב זו עמוקה מאד, ולא תדלה מעומק הנפש רק ע"י כח הבינה, שמבין דבר מתוך דבר, וישפוט בכח בינתו על כל חלקי הסותר, לראות מן כל המון המחשבות איזה הטוב מכולם, וחקירת הבינה ע"י ההיקשים דומה כדולה מים ממקום עמוק שמקשר חבל בחבל עד יוריד כדו אל המעין, וכן יקשור היקש בהיקש עד יוציא האמת בכח הבינה:

פסוק ו

רב אדם יקרא איש חסדו החסד הוא מה שיעשה שלא מצד החיוב או ההבטחה רק מנדבת לב, והאמונה הוא מה שיעשה מצד החיוב או ההבטחה, וכפי זה היה ראוי שמי שעושה חסד כ"ש שיעשה אמונה, שאם יתנדב את אשר לא התחייב כ"ש שישמור את

החיוב והמוטל עליו, ואמנם בטבע בני אדם יתראה להפך שאנשי אמונה מועטים את המוטל עליהם לא יעשו בקל יונו ירמאו ויגעו בממון זולתם, אולם בבוא לפניהם לעשות חסד ימצאו רבים לעשותו, וזה מצד שאין עושים הטוב בעבור עצמו רק בעבור התפארת והשבח, ויותר יהולל אם יעשה חסד, שבזה יכריזו חסדיו, וז"ש **רב אדם יקרא איש חסדו**, עם זה ימצאו רבים לעשות חסד, כדי שיקראו כל איש ואיש את חסדו ויפרסמהו, אמנם **איש אמונים לא נמצא**, כי מזה לא יוחיל כבוד ותפארת, וגם ר"ל מי ימצא איש אמונים שיעשה חסד של אמת שהוא החסד הנעשה בצנעה שלא בקריאה ופרסום רב, כי כל המעשה שרשו הוא אהבת הכבוד והגמול:

פסוק ז

מתהלך בתמו צדיק אשרי בניו אחריו, הצדיק הוא מי שעושה מעשה הצדק ואינו עדיין תמים, כי גדר התמימות הוא שיעשה כל מעשיו לשם ה' בלבד לא לשם כבוד ותפארת ופניה חיצונית שאז לא יעמוד בצדקו תמיד, ונמשך למ"ש איש אמונים מי ימצא, וא"כ גם הצדיק אינו תמים לעשות באמונה, אבל הצדיק המתהלך בתומו לעשות כל מעשיו לש"ש (ועז"א מתהלך שמורה על התמידות שהתמים לא ימוט בשום פעם) הגם שלא ישיג השבח המדומה, הלא **אשרי בניו אחריו**, כי שכר התמימות (שלא רצה ליהנות משכר מעשיו) ישאר לבניו דור דורים:

פסוק ח

(ח-ט) **מלך יושב על כסא דין, מי יאמר זכיתי לבי**, כבר אמר החכם אם עושק רש וגזל משפט וצדק תראה במדינה אל תתמה על החפץ כי גבוה מעל גבוה שומר, ר"ל באם תראה עשק וגזל ואין משפט במדינה, דע שהסבה לזה מפני שהשופט העליון הגבוה אשר במדינה אינו משגיח על המשפט בעצמו, רק מסר הנהגת המשפט להשר המשנה אשר תחתיו והשר מסר לאשר תחתיו, והנעשקים לא יוכלו להגיע צדקתם אל המלך עצמו, כי אז יצוייר שהשופטים הקטנים לא ישגיחו לעשות משפט, או שאין כח בידם או שיטו אחרי הבצע והשוחד, אמנם אם **המלך** בעצמו **יושב על כסא דין**, ועושה המשפט בעצמו אז בודאי יעשה משפט לעשוקים וזרוע רמה תשבר, ואמר בזה ד' תנאים, א] שהמלך עושה משפט בעצמו, ב] שיושב על כסא דין, הישיבה על הכסא מורה הקביעות, ג] שיושב על כסא דין, שיש הבדל בין כסא דין ובין כסא משפט, שהמשפט הוא גמר המשפט והפסק דין, והדין הוא שמיעת טענות הבע"ד, שגם ישמע בעצמו טענת הבע"ד, לא ע"י עורכי הדיינים ושופטים שומעים הטענות, שבזה יוכלו להטעות את השופט העליון, ד] <**מזרה בעיניו כל רע**, שמלבד המשפט משגיח בכ"מ ומפזר ומזרה את הרע

ע"י עיני השגחתו, שיתהלך בעצמו בין העם להשגיח על עושי רע להכרית כל פועלי און, כשיש כל התנאים האלה **מי יאמר זכיתי לבי**, וכי ידמה לאיש שבאם הוא זכאי בלבו כבר **יטהר מחטאתו** הלא יגור ויפחד מן השופט הגדול הזה אשר לו היכולת המוחלט, ואשר לא יטהו השוחד, וכ"ז משל על המלך הגדול והנורא השם ב"ה אשר הוא יושב תמיד על כסא דין, וצופה בעיניו כל מעשי בני אדם בהשגחתו המתמדת הפרטית, ומי לא יגור מהשופט הזה, בין על מחשבת לבבו, שעז"א **מי יאמר זכיתי לבי**. בין על מעשיו בפועל, שעז"א **טהרתי מחטאתי**, ועז"א לדוגמא:

פסוק י

אבן ואבן איפה ואיפה. שיצוייר דבר שהוא רע לפי הנגלה ואינו רע לפי הנצפן, כמו אם יש להקונה אבן ואבן לשקול המעות, במשקל גדול ובמשקל קטן, ויש להמוכר איפה ואיפה למדוד כן לפי ערך זה את הפירות שמוכר שאם מוכר במדה קטנה משלם לו המעות במשקל הקטן, הגם שבזה יוכל לומר זכיתי לבי, אחר שנותן לפי הצדק, בכ"ז לא יוכל לאמר טהרתי מחטאתי לפי הנגלה, כי **תועבת ה' גם שניהם**, אף שימצאו שניהם זה לעומת זה האבן מול האיפה, כי התורה הזהירה בכלל שלא ימצא בכיסך אבן ואבן בשום אופן ובשום הצטדקות:

פסוק יא

גם במעלליו יתנכר נער אם זך ואם ישר פעלו, יש הבדל בין פעל ובין מעלל, המעללים הם הפעולות התלויות בתכונות נפשיות, כמו הפעולות הצומחות מתכונת הגאוה או הענוה, האכזריות או הרחמים וכדומה, אמר אם תראה פעל ועסק מן הנער, ולא ידעת להכיר באיזה אופן פעל זאת, ורוצה אתה ג"כ לידע מזה מהות הנער וענינו לעתיד, תוכל להכיר זה ע"י תכונותיו ומדותיו, למשל משה הרג את המצרי ואמר לרשע למה תכה רעך, ועדיין לא נודע אם עשה זאת מאהבת הצדק והיושר או מתכונת הנקמה והגאוה וכדומה, הקדים שם לספר מעלליו ויגדל משה ויצא אל אחיו וירא בסבלותם, שזה מעלליו ותכונותיו הנפשיים, שלא לבש גאה וגאון בהיותו בחצר המלך, רק יצא אל אחיו, והיה כאחד מהם, וראה והשתתף בסבלותם, שזה מורה ענותו ורחמנותו וטובו, ונודע כי המשפט שעשה בהמצרי היה מצד ישרו ואהבת צדק, וכן יוסף שהביא דבת אחיו, הקדים לספר תכונותיו שהיה רועה עמהם בצאן והיה נער את בני בלהה נכנע להם, משרת אותם, בלתי מתגאה, בלתי שונא להם, והיה הבאת הדבה מאהבתם כדי שיוכיחם אביהם, **וע"י מעלליו נכר פעלו שהיה זך וישר**:

פסוק יב

אזן שומעת ועין רואה ה' עשה גם שניהם, שני החושים האלה שהם הראות והשמע הם היותר עוזרים בהשגה, והאוזן קודם להעין, שתחלה יקבל בקבלה ובשמיעה, ואח"כ יראה בעיניו ויתברר לו שהוא כן, שאם לא ישמע תחלה לא יבין מה שראה, ואחרי השמיעה והראיה יבין לדעת כמ"ש שמעו שמוע ואל תבינו וראו ראו ואל תדעו, ועל זה אמר שה' עשה שני החושים האלה, וכן שעשה גם שניהם כי כ"א מוזר לחברו, וצריך האדם להשתמש בשני החושים האלה לכבוד עושם, שישמע דברי התורה והחכמה מפי חכמים, ויראה ויבחין מעשי ה' מצד הבחינה בברואים, כמ"ש כי אראה שמיך וכו':

פסוק יג

אל תאהב שנה פן תורש פקח עיניך שבע לחם, פשוטו יאמר במשל, שאסיפת ההון צריך שקידה וזריזות, והאוהב שינה יורש, והעוצם עיניו בשינה לא ישבע לחם, והושאל מן המליצה שהסובא אינו שבע, אבל ממ"ש פקח עיניך מבואר שיש בו מליצה, כי פעל פקח לא נאמר על פתיחת עיני הראות רק על פתיחת עיני השכל, וימצא השינה המליציית גם בעת שהאדם ער ועיניו הגשמיים פתוחים, אם נפשו הרוחנית ישינה ותרדמת החומר נפל עליה ועיני שכלו עצומים מהביט אל האלהים, ונמשך אל מ"ש אזן שומעת ועין רואה עשה ה' גם שניהם, שבמ"ש גם שניהם רמז שהאזן והעין פי שנים להם, שנמצא גם אזן רוחני ועין שכלי, שעליהם בא לשון שמיעה על הבנת השכל, ושמיעת קול אלהים, ולשון ראה על ראיית השכל, ולבי ראה הרבה חכמה ודעת וה' עשה גם שניהם, שע"י הראיה והשמיעה בחוש החיצוני ישמע ויראה בחוש הפנימי השכלי, וכמו שאין טוב אם ישן אדם תמיד ולא יתעסק באזן ועין הגשמי, שאז יורש וגופו לא ישבע לחם חקו, כן צריך לפקח עינים, שהפקיחה עקרו על עינים הרוחנים, שאם יאהב שינת השכל יורש ויאבד רכוש הנפש שהיא התורה והחכמה, אבל יפקח עיני שכלו אז תשבע נפשו לחם חקה, שע"פ תחיה חיים הנצחיים והרוחנים:

פסוק יד

רע רע יאמר הקונה, אומר בדרך העולם שהקונה שבא לקנות איזה דבר **יאמר** על הדבר **שהוא רע**, ואחר שקנאו **ואזל** מרשות המוכר **לרשותו אז יתהלל** בהחפץ שקנה, וזה כי תחלה חשב את המחיר שמבקשים בעד החפץ שג"כ רע בעיניו להוציאו אמר שהוא רע לערך מחירו, אבל אחר שכבר נתן מחירו אז יתעלה בעיניו אחר שקנאו במחיר רב, וכ"ז משל לעומת שאמר בל יאהב שינה כי התורה נקנית במעוט שינה ובמעוט תענוג, והגם שתחלה בעת קניית החכמה יאמר רע רע, כי יחשוב לערכה את המחיר

שיתן בעדה, שהוא יגיעת הגוף ועזיבת השינה והתענוג, אח"כ כשיקנה החכמה יתהלל, ומפרש דבריו.

פסוק טו

יש זהב, כי הקנין הזה שקנה ע"י יגיעתו שהוא שפתי דעת (שגדר הדעת הוא שיהיה לו מן החכמה ידיעה ברורה כדבר שהשיג במוחשים שעליו רמז למעלה במ"ש עין רואה ואזן שומעת עשה ה' כנ"ל, וע"י שיפקח עיניו ישיג שפתי דעת היינו ידיעה ברורה שזה הדעת, ושיהיה רגיל אצלו מן השפה ולחוץ, שמבואר תמיד שהשפתים מרמזים על הדעת) הנה שפתי דעת הוא כלי יקר מאד שאין כמוהו בעולם, כי אם קנה ונתן במחיר זהב ופנינים אין זה יקר כ"כ, כי **יש זהב** הרבה במציאות **ויש רב פנינים**, והם הרבה בעולם, אבל שפתי דעת הם **כלי יקר** הבלתי מצוי כלל:

פסוק טז

"**לקח בגדו כי ערב זר** - יש הבדל בין זר ובין נכרי:

* הזר יהיה גם מארץ הזאת כשאינו מבני ביתו או מעירו,
* והנכרי הוא מארץ אחרת.

אמר:

* אם ערב בעד זר, תקח את בגדו, ולא תגע בגופו אם אין לו;
* אבל אם ערב בעד נכריה, חבל אותו בעצמו, כי פשע יותר,

ויש לו נמשל, שרמז עליו במלת נכריה, שלפי המשל היא זונה נכריה, כמו לשמרך מאשה זרה מנכריה אמריה החליקה, ולפי הנמשל ידבר שם ופה על דעות כוזבות ודעות עובדי כו"ם, שהתופס חכמות כוזבות תחת חכמת התורה והמוסר הוא זונה עם זרה, ופה ירמזנו בשם ערבות, כי הערב מקבל עליו אחריות של הלוה, וכן הוא מקבל עליו אחריות של הדעה החיצונית שזונה עמה, לגול מעליה כל נושה בה בקושיות וספיקות:

* והערב בעד זר, היינו דעת שהיא חוץ מחכמת התורה ושרשיה (אבל בכ"ז אינה נכריה להיות בה דעת כו"ם ועבודת נכר), יקח ממנו את בגדו ולבוש תפארת ועדי זהב אשר לבש ישראל בהר חורב,
* אבל הערב בעד נכריה, שהיא עבודת כו"ם ואלהי נכר, יחבלו אותו בעצמו, כי אז נכרת מעדת ה' ומחלקו אל הנכריה אשר התמכר לערוב ערובה, ולכן בא פסוק זה שנית לקמן (כ"ז י"ג):

פסוק יז

ערב לאיש לחם שקר, לפי המשל מי שאוכל לחם שקר, היינו לחם שבא ע"י גזלה ורמיה ואונאה וכדומה, תחלה נדמה לו שערב לפיו, כי בא לו בלא יגיעה, אבל אח"כ **ימלא פיהו חצץ** וחצים, כי יענש בידי השופטים או בידי שמים, ולפי הנמשל נמשך למעלה, האוחז בדעות חיצוניות וכפירה ומינות יחפוץ שיהיה לו מאכל תאוה לנפשו, הנה הלחם הזה שמאכיל את נפשו הרוחנית, שהוא לחם שקר מדעות שקרות, תחלה נדמה לו שערב לחכו, כמ"ש כי נופת תטופנה שפתי זרה, אבל אח"כ ימלא פיו חצץ וחצים, זקים ומות הנפש, ופיו רומז על החכמה ר"ל שהוא מלא חכמת שקר שהם חצים לנפש הרוחניות:

פסוק יח

מחשבות בעצה תכון ובתחבולות עשה מלחמה, כבר בארנו זה למעלה (י"ב י"ד) שכל המון המחשבות שיחשוב האדם על צדדי האפשר נקראו מחשבות, והם כזרם מים שוטף, ועת יבחר אחד מבין חלקי האפשר לעשות כפי התכלית נקרא עצה, ואז יש כן ובסיס להמחשבות ואינם שטים עוד על כנפי רוח, ועז"א **מחשבות בעצה תכון**, וצריך עצה אחת, אמנם **במלחמה צריך תחבולות**, שהוא קישור עצות רבות, כי גם הלוחם כנגדו י"ל עצות, ושם בארנו שלכן במלחמה טוב יועצים רבים כדי שייעצו כמה עצות על כל הצדדים שיפנה האויב, וכבר בארנו למעלה (ט"ו כ"ב)מ"ש הפר מחשבות באין סוד וברוב יועצים תקום, שאם לא ישמרו עצה בסוד לא תבא אל התכלית, ואז צריך ג"כ רב יועצים כדי שייעצו גם על אופן שתתקלקל העצה ע"י גילוי הסוד, ולכן אמר פה:

פסוק יט

גולה סוד הולך רכיל ולפותה שפתיו לא תתערב, שאחר שעקר היא העצה והוא תתקלקל ע"י גילוי הסוד, צריך לשמור מאד מן הרגילים לגלות הסוד, והם שלשה, א] מי שבטבעו **גולה סוד** ואינו נאמן רוח, ב] מי שהוא **הולך רכיל**, שג"כ דרכו לגלות סוד ע"י רכילותו, ג] <**פותה שפתיו**, שמדבר דברי פתיות בשפתיו ומתוך הרגלו להרבות דברים לא ישמור סודותיו מפתיותו, **עם כל אלה לא תתערב**, כי על ידם תתקלקל עצתך:

פסוק כ

מקלל אביו ואמו ידעך נרו באישון חשך, המקלל אביו ואמו יולדיו יצוייר בשני אופנים, א] איש שהחיים למעמסה עליו וחושב בלבו שהרעות בעולם יותר מן הטובות (כמו שהביא המורה שהיה כן דעת איזה כתות) ושע"כ המציאות הוא לרע, וטוב לו ההעדר, **ומקלל אביו ואמו** שהיו סבה אל מציאותו באלה החיים הרעים, ועליו אמר **שידעך נרו באישון חשך**, שנר האדם הוא מזלו והצלחתו הזורח על ראשו, וגם מי שנרו כהה או כבה

עדיין יש אור קצת, כמי שדעך נרו בלילה ורואה לאור הלבנה, והוא התקוה אשר בלב כל איש, אבל האיש הזה ידעך נרו וישאר באישון חשך בלא אור תקוה וייחול כלל, כמ"ש נר רשעים ידעך, ורשעים בחשך ידמו, ויש עוד אופן שמקלל אביו ואמו בעבור הנחלה שרוצה שימותו קודם כדי שיירש נחלתם במהרה ועל כן חיי יולדיו קשים עליו, ועז"א.

פסוק כא

נחלה מבוהלת בראשונה ואחריתה לא תבורך, כי מעות ירושה ומציאה אין בהם ברכה כמ"ש חז"ל, כי לא יבורך רק קנין הבא ע"י השתדלות לא ע"פ מקרה, וכ"ש הירושה הבאה קודם הזמן, שזה כדרך מציאה שלא יתברך מצד שני ענינים, א] מצד שהיא **נחלה**, ב] מצד שהיא **מבוהלת בראשונה** קודם זמנה, ולכן **אחריתה לא תבורך**, ובא"ז לא יהיה לו הצלחה בירושתו:

פסוק כב

(כב-כג) **אל תאמר אשלמה רע** וכו' **תועבת ה' אבן ואבן** וכו', אם עשה לך אדם רע במסחר, שהונה אותך ומכר לך סחורה מזויפת, **אל תאמר** לשלם לו במעות מזויף כמו שעשה הוא שבזה יוחזר הפסדך, ועז"א **אשלמה רע**, אל תאמר כן, רק **קוה אל ה' והוא יושע לך** וימלא חסרונך, ומביא ע"ז משלו, אם מכר לך במשקל מזויף ע"י **אבן ואבן**, ותרצה אתה למכור לו בחזרה **במאזני מרמה**, דע **שהאבן ואבן** הם **תועבת ה'**, והשילום **במאזני מרמה** ג"כ **לא טוב**, כי השם הזהיר ע"ז בכל האופנים, וכמ"ש כן למעלה אבן ואבן איפה ואיפה תועבת ה' גם שניהם:

פסוק כד

מה' מצעדי גבר, כבר בארתי (למעלה ט"ז ט') כי הגם שהבחירה לבחור באיזה דרך ילך הוא ביד האדם להימין או להשמאיל, בכ"ז אחר שתנועת הרגלים הוא מאת ה' וכחו, יוכל לעכב בידו שלא ילך בדרך שבחר (כמ"ש לב אדם יחשב דרכו וה' יכין צעדו), וא"כ **אדם מה יבין דרכו**, שהגם שנדמה לו שדרכו טובה ויסכים אל דרך הטוב לפי הבנתו, הוא לבלי הועיל, שעקר תלוי ביד ה' הגומר את הפעולה וזה יתעלם פעמים רבות מן האדם, שיראה לפעמים עיכוב בדרכו שידמה לו שהוא לרעה ובאמת מה' מצעדיו, ומה יבין האדם אשר תבונתו קצרה להשיג:

פסוק כה

מוקש אדם ילע קדש, בין המוקשים שהאדם ילכד בהם בפח, הוא פשע שפתים, וכמ"ש בפשע שפתים מוקש רע, וצריך שהאדם ישמור שפתיו מהכין לו מוקש, ואחד מן המוקשים הוא אם **ילע קדש**, אם ימהר להקדיש מבלי יתבונן היטב, וכן אדם **שיבקר**

אחר נדרים ומרבה לנדור, שבקל יכשל, אם בהקדש שימעול בו, ואם בנדרו שיאחר אותו:

פסוק כו

(כו-כז) **מזרה רשעים** וכו' **נר ה'**, בשר ודם גם היותר **חכם** אם ירצה לעמוד על האמת, ולברר אם חטאו הרשעים איזה חטא או לא, י"ל תחבולות, ע"י **שיזרה את הרשעים** ויפרידם ויושיב כל אחד במאסר מיוחד, ושם **ישב עליהם את האופן** שהיה מין עינוי שהיו מענים את החוטא שיתן תודה על מעשיו, שהיו מגלגלים עליו אופן על גופו ומתוך גודל המכאוב היה מוכרח להודות, ובאשר יוכל להיות שמתוך היסורין יודה על דבר שקר, היה מזרה הרשעים הנחשדים כ"א בכלא מיוחד, ומענה אותם ע"י האופן שהשיב עליהם כ"פ עד שיעמוד על האמת, אבל ה' ב"ה א"צ לתחבולות האלה, כי **נשמת האדם** הוא **הנר לאלהים** שיאיר לו לידע ע"י מה בסתרי חשך, בנר הזה **חופש כל חדרי בטן** לידע כל הנסתרות, כמ"ש וא"ת מי מעיד בי נשמתו של אדם מעידה עליו:

פסוק כח

"**חסד ואמת יצרו מלך**, **וסעד בחסד כסאו** - דבריו מיוסדים על דברי אביו (תהלים סא ח): **חסד ואמת מן ינצרהו**:

* האמת הוא מה שיעשה על-פי קו הדין,

* והחסד הוא מה שיעשה מצד החסד,

ו:

* כשהמלך נוהג רק במידת האמת, אינו משומר כראוי, שיפגעו בו מרי נפש אשר שפך עליו חמת הדין; אבל אם לפעמים יוותר מצד החסד, יאהבוהו העם.

* וכן, אם ינהג רק בחסד, לא ייפול פחד המשפט עליהם, וגם בזה לא יהיה בטוח, אבל חסד ואמת - אם ינהג בשניהם, הם יצרו מלך, עד שאינו צריך שומר אחר לראשו זולתם.

וגם בהנהגה, שזה מיוחס אל הכיסא, הגם שעיקר הכיסא מכוננת על המשפט, מכל-מקום לא תעמוד במשפט לבד, וצריך גם-כן להתנהג לפעמים בחסד, וזה יסעד הכיסא, שתתקיים.

וכדוגמה, מ"ש בישעיה, (ישעיהו ט ו): **להכין אתה ולסעדה**, **במשפט ובצדקה**, עי"ש.

פסוק כט

(כט-ל) **תפארת בחורים כחם** וכו' **חברות פצע** וכו' יאמר הנה הש"ז הוא כח הגוף, ומי ששומר הכח הזה ולא יבעול רק בעת הראוי ועם הראוי כפי הראוי, ישמור לו

הכח בבחרותו, ולא תקפוץ עליו זקנה קודם הזמן, אבל הלהוט אחר העריות יאבד כחו בבחרותו, וזקנה קופצת עליו, ואם ימרק עצמו לדבר עבירה יותר מדאי באים עליו פצעים חיצונים ומכאובים פנימים, וז"ש הנה **הבחורים יתפארו בכחם** השמור בם, וגם **הדר זקנים** הוא **השיבה** שזקנה הבאה לפני הזמן אינה מהודרת, רק אם יש עמה שיבה שהיא הזקנה הבאה מסבת השיבה ואורך ימים, אבל בהפך **תמרוק ברע**, הממרק ומהתך כחות גופו ע"י רע, שהוא הזנות ושפיכת הזרע, שזה נקרא רע, כמ"ש ויהי ער בכור יהודה רע בעיני ה', באים עליו מבחוץ **חבורת פצע**, שהחבורות ופצע ביחד הוא מסוכן, כמ"ש ישעיה א', וגם באים עליו **מכות חדרי בטן**, שיתקלקלו האיצטומכא ובני מעים ותאות המאכל וכלי העיכול:

פרק כא

פסוק א

"**פלגי מים לב מלך ביד ה**' - הגם שלב האדם הפרטי נתון ברשותו והבחירה בידו, לא כן לב המלך, אחר שבבחירותו תלוי אושר הכלל, ואם יבחר בדרך רע ישחית רבים ועצומים, לכן ליבו זה הכללי הוא ביד ה', והוא בענייני הכלל משולל הבחירה.
ומדמהו לפלגי מים, שהמים, ברדתם מהררי עד וממקורות רבות, יתאספו ויהיו לנחל שוטף... ועל-כן ישתדלו האנשים לחפור להם תעלה ולהטותם אל מקומות הצריכים, וליישרם ולהסב אותם מן מקומות הבלתי צריך, וכל-שכן ממקומות שיזיקו וישטופו, אחר שזה צורך הכלל.
כן לב מלך , אחר שממעשהו יפלגו ענייני הכלל, אם לשבט אם לחסד, אם למלחמה אם לשלום, הם ביד ה', ויטה אותם כפי רצונו , בהנהגת הכלל, אם זכו יטהו לטובה, ובהיפך. ולא ימתין לשנות גמר מעשהו לפי רצונו, רק תחילת נטיית הלב יטה לרצונו, כמו שמטים פלגי מים בהתחלת הפלגותם.

פסוק ב

כל דרך איש ישר בעיניו ותוכן לבות ה', למעלה (ט"ז ב') אמר **כל דרך איש זך בעיניו ותוכן רוחות ה**', שהזך הוא ההפך מן הפסולת והישר הוא ההפך מן העול, הישר היא בבינה והדרך הישר הוא היותר קצר בין שתי נקודות מונחות, למשל דרך הענוה הנדיבות והרחמים הוא הדרך הישר, ולפעמים יצטרך להתנהג בהפך כמו גאוה ואכזריות כנגד צוררי ה', והאדם יטעה בזה, לפי נטיית לבבו, וידמה לו שזה ישר יען שלבבו ובחירתו נוטה לזה, אבל **ה' הוא תוכן לבות** ויודע תכונת הלב ומעגלותיו מפלס, ויש שאינו טועה

והולך ביושר אבל אינו זך, ר"ל שעושה לשם פניות חיצוניות, וזה תלוי מן הרוח המעלה ציוריו על הלב שהרוח עמוק יותר מן הלב, עז"א שם ותוכן רוחות ה':

פסוק ג

"**עשה צדקה ומשפט נבחר לה' מזבח** - מפני שהיו חושבים שהבאת הקרבנות היא עבודה רצויה אל ה' מצד עצמה, והיו משתדלים ומרבים בהבאת הקרבנות, וכבר הרבו הנביאים להוכיח על זה ולהראות שהקרבנות אינם תכליות לעצמם רק הם אמצעיים, שבזה מראים ההכנעה שמוכן להקריב את עצמו ולמסור נפשו על קדושת ה', ולשמוע דבריו ומצותיו שציווה על המשפט והצדקה, שכולל מצוות שבין אדם לחברו ושבין אדם למקום והוא התכלית, אם כן, **עשות צדקה ומשפט נבחר מזבח**, אחר שהזבח הוא רק אמצעי אליהם, והתכלית נבחר מן האמצעי.

ובא גם כן לבאר מה שאמר (משלי כא ב): **כל דרכי איש ישר בעיניו**..., והאיש המרבה בהבאת הקרבנות, נדמה לו שקיים מצוות ה', ובאמת אינו הדרך הישר, שהיא הדרך היותר קצר, וזה דרך ארוך להגיע אל עיר שהוא המשפט והצדקה, שהדרך היותר קצר אם עושה המשפט והצדקה בעצמם בלא הדרך הסיבובי שהוא הקרבנות, כי אין המעשה בעצמה נרצה, רק הלב והמחשבה והכוונה, שעל זה אמר ...**ותוכן ליבות ה'**.

פסוק ד

רום עינים ורחב לב, **רום עינים** הוא מה שיתגאה **בשכל העיוני** שנדמה לו שמשיג הכל ומחליט משפטו בדברים שלמעלה משכל האדם ובמה שאחר הטבע, ובזה יצא לאפיקורסות וכפירה באלהות, **ורחב לבב** הוא שלבו מתאוה בלי גבול ואין קץ לתאוותיו, שני אלה הם **ניר רשעים חטאת**, הניר הוא מה שחורשים השדה לעקר הקוצים ולהסיר כל המעכב אל יציאת הזרע, והנה הרשעים זורעים החטאת על תלמי לבבם, אבל יוכל להיות שלא תגדל הזרע, אם ע"י השכל העיוני או ע"י השכל המעשי, אבל רום עינים הוא הניר בל יעכב השכל העיוני ע"י שיירא את ה' וישכיל באמתתו, ורחב לבב הוא הניר בל יעכב השכל המעשי כי תאות הלב תניעהו אל החטאת:

פסוק ה

מחשבות חרוץ אך למותר, החרוץ הוא הזריז במעשיו, ובכל זאת מתנאי החריצות הוא המחשבה והתיעצות שלא יעשה דבר בנחיצה רק יחשוב תחלה על כל צדדי האפשר, ושיעשהו בדרך היותר טוב והיותר קרוב אל השכר, והגם שעי"כ יתמהמה בעשייתו ישיג מזה מותר תמיד, כי עי"כ יבחר האמצעים היותר טובים אל התכלית, אבל **כל אץ**

שהוא הדוחק את השעה והענין לעשות תיכף בלי עיון ומחשבה, הוא תמיד, **למחסור**, כי הזריזות הגם שהיא טובה במעשה אינה טובה במחשבה, שצריך איחור ובשש תחלה:

פסוק ו

פועל אוצרות מי **שפועל אוצרות** ע"י **לשון שקר** והוא ע"י עדות שקר, ע"י זיוף שטרות, ע"י זיוף המתכיות וכדומה, הגם שפועל אוצרות עי"כ, הוא **הבל** מצד עצמו, שאין באוצרות אלה ממש, והוא **נדף** שאינו מתקיים כי תדפנו רוח, והאוצרות הם **מבקשי מות** כי בעת יודע זיופו יתחייב מיתה:

פסוק ז

שוד רשעים יגורם, כבר אמר מגורת רשע היא תבואנו, שהרשע מפחד תמיד, באר פה כי השוד והשבר שמוכן לבא עליהם הוא יפחיד אותם, שלבם מנבא להם העתיד לבא עליהם, על **שמאנו לעשות משפט** רק שוד ורצח, וי"ל שמוסב למ"ש שפועל אוצרות בלשון שקר הבל נדף מבקשי מות, שעי"כ יגורם השוד, ויכשלו בו, וי"פ שוד מענין שודד. מה שהם שודדים עי"כ מתפחדים, שהעבירה תפיל פחד על העושה אותה:

פסוק ח

הפכפך דרך איש וזר, מוסב למעלה באר הטעם **ששוד רשעים יגורם**, **כי מאנו לעשות משפט ודרך איש**, **הפכפך וזר להם**, ר"ל כי האדם הוסד בטבעו ללכת בדרך משפט ושלא לגזול ולחמוס, ושיאהב האמת והצדק, ובזה יתקיימו האנשים בהנהגה המדינית, אבל הרשעים האלה, וכן בעלי לשון שקר שהזכיר, דרך איש הטבוע לו בטבע הוא הפכפך וזר להם, כי הם הולכים בדרך הפוך מן הדרך אשר הטבע האדם עליו, מתרחקים מן המשפט אל השוד, מן האמת אל השקר, ודרך הישר זר להם, ועי"כ יגורו מן השוד, כי כל החבורה האנושית מתנגדת אל הרשעים האלה שדרכם הפוך וזר, אבל **הזך ישר פעלו**, הזך הוא הנקי מפסולת, ויצדק על נקיון התאוות בשכל המעשי, והישר הוא בשכל העיוני, הזך הוא בחכמה והישר הוא מצד הבינה, מי שאינו זך במידותיו וחוטא מן חקי החכמה, לא יוכל להיות ישר, כי התאוה תטהו מני דרך מן היושר אל ההפך, שעל ידי שדרכו זר בתאוה הוא הפכפך, אבל אם הוא זך ילך ביושר כי הבינה מסכמת בטבע אל היושר:

פסוק ט

טוב לשבת, הגם שטוב לשבת בבית חבר, ר"ל בבית שיש שם חבורה, עם אוהבים וחברים וריעים, ולא טוב לשבת גלמוד, אבל מי שיש לו **אשת מדנים**, לא טוב לשבת בבית חבר, שהיא תתקוטט עם החברים עד שיתהפכו לו לאויבים, או תעורר מדנים ביניהם, או תבזהו לפניהם, ואז **טוב לשבת על פנת גג** נפרד מהחברים, ובפסוק י"ט

יאמר כי טוב לשבת בארץ מדבר מאשת מדנים וכעס, שאם הוא בעל כעס אז גם לשבת על פנת גג בעיר לא טוב, וצריך לברוח מפניה אל המדבר, ופסוק זה כפול לקמן (כ"ה כ"ד) ויתבאר שם:

פסוק י

נפש רשע אותה רע לא יוחן בעיניו רעהו, הגם שבאר החוקר שהאהבה תמצא בין השוים, ומהראוי שתמצא האהבה בין הרשעים, באר החכם, **שהרשע לא יוחן רעהו בעיניו**, מצד **שנפש רשע אותה רע**, וזה משני פנים, א] שכל רשע יש לו נטיה לרעה אחרת, זה נואף זה גונב וכדומה, ואינם שוים בתאותם, ב] שגם הרע שישוה בה עם רעהו אינו רוצה את הרע, כי יודע שהוא בלתי נרצה אצל הרצון והבחירה השכלייית, רק מתאוה אל הרע ותאותו תאלצהו אל זה ויודע שהוא רע ושהוא מגונה, וע"כ חברו הרשע נבזה בעיניו כי יודע שהוא בעל תאוה ורע:

פסוק יא

בענש לץ יחכם פתי ובהשכל לחכם יקח דעת, למעלה (י"ט כ"ה) אמר לץ תכה ופתי יערים והוכיח לנבון יבין דעת, ויש הבדל בין הערמה ובין החכמה, שבחכמה הוא מקבל חקי החכמה להתנהג על פיהם, אבל הערמה היא אנושית, ואם יכו את הלץ יערים הפתי וידע ערמות להזהר, אבל **בענש לץ**, שהוא העונש המגיע לו בפלילים או בידי שמים, אשר יוכר שהעונש הוא בעבור החטא, אז **יחכם פתי** שאז יקבל חקי החכמה, כי אז יבין שיש שכר ועונש, ושחקי החכמה מאת האלהים, אבל החכם שקבל חקי החכמה, רק שחקי החכמה אין נודעים בידיעה ברורה כמוחשות שזה נקרא דעת, וע"י שישכיל החכם ע"י עונשי הלץ איך ענש ה' מדה נגד מדה להמתלוצץ על חקי החכמה, שזה ישיג ע"י כח השכל שמשכיל גם עניני חכמה, אז **יקח דעת**, **ויודע** דרכי החכמה בידיעה ברורה כידיעת המוחשות:

פסוק יב

(משלי כא יב): **משכיל צדיק לבית רשע** - גם בעת שבית רשע מכונן בשלוה, שזה רומז במה שקוראהו בית רשע, הנה, הצדיק משכיל ומתבונן סיבתו, שזה מפני שבזה מסלף רשעים לרע, שעל ידי כך יוסיפו לעשות רע, שאם היה מעניש אותם תיכף, היו מתייראים לעשות רע, וגם רוצה לומר שעל-ידי שלוותם תמהר פורענותם, כמו שכתוב (דברים ז י): **ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו**, וזה גורם רעות, כפי רוב הטעמים שנאמרו בהצלחת הרשע, שהכל כדי למהר רעתו ולשלם עונשו:

פסוק יג

אוטם אזנו מזעקת דל, יש הבדל בין הדל ובין הרש שהדל נתדלדל מנכסיו, וע"פ הרוב יהיה זה ע"י עשק וחמס, והוא זועק אל השופטים להציל עשוק מיד עושקיו, והשופט **שאוטם אזנו** ואינו מושיע לו בהיות לאל ידו, יהיה ענשו שיעשק **גם הוא ויקרא ולא יענה**, בין בדיני שמים מדה כנגד מדה, בין בדיני ארץ שכמו שהוא לא עשה משפט ידוכא בשער ואין מציל:

פסוק יד

מתן בסתר יכפה אף ושוחד בחיק חמה עזה, יאמר שהמעות הניתן בסתר לפעמים הוא לטובה ולפעמים הוא לרע, שאם הוא **מתן בסתר**, שמתן מציין המתנה שנותנים שלא עבור דבר, כמו המעות שנותנים לעני, או המתן שנותנים לשרים ולעשירים, זה **יכפה אף** שמתן הצדקה יכפה אף שלמעלה, ומתן לשופט ולשר יכפה אף שלמטה. אבל המעות שנותנים בסתר לפעול על ידי עוות הדין והטיית המשפט, שזה נקרא **שוחד** שנותנים **בחיק** השופט, זה יעורר **חמה עזה**, אם למעלה, אם למטה בהודע הדבר למלך הארץ:

פסוק טו

שמחה לצדיק עשות משפט ומחתה לפועלי און, הצדיק הוא מי שנוהג כפי חקי הצדק, ופועלי און הם העוסקים בכח הזרוע לעשוק ולחמוס, שהוא הפך הצדק, ובעת יטה ה' קו המשפט, לשפוט כפי המעשה, או בעת יעשה משפט למטה מאת שופטי ארץ, אז הצדיק ישמח כי רוצה במשפט, ויודע כי אז יזכה בהשפטו, ופועלי און יהיה להם המשפט למחתה:

פסוק טז

אדם תועה מדרך השכל בקהל רפאים ינוח, יש הבדל בין השכל ובין חכמה ובינה ויתר כחות הנפש, שהשכל הוא כח החד שימצא לאדם להשיג באלהות וברוחניות ובנפלאות, שדברים שאין מבוא להבינה להשיג ע"י היקשים ומופתים ולא להדעת לדעת ע"י הכרת החושים, ובכח זה ישיג את ההשגחה וכל האמונות התלוים באלהות, וע"פ הרוב נלוה אל זה רוח הקדש ואז נקרא שכל טוב, וכמ"ש ורוחך הטובה נתת להשכילם, **ואדם התועה מדרך השכל** תועה באמונות האלהיות כמו הכופר בהשגחה ובידיעת ה' ובהנהגתו ובנפלאותיו, והם המינים שאין להם חלק לעוה"ב ואין להם תקנה, **ובקהל רפאים ינוח**, כי ירד לגיהנם:

פסוק יז
איש מחסור, מי שאוהב שמחה לשמוח תמיד, הוא **איש מחסור**, כי השמחה לא תתמיד, וכל דבר שישמח עליו בראשית השיגו את הדבר אחר שיראה אותו או יהיה לו לקנין ימים אחדים, לא ישמחהו עוד, וירצה לראות תמורתו דבר חדש ישמחהו והוא חסר תמיד, אבל **האוהב יין ושמן**, לשתות ולמשוח את בשרו בתפנוקים, זה **לא יעשיר**, כי יכלה ממונו, ומלבד שהוא איש מחסור, יכלה גם ממונו, משא"כ אוהב שמחה יצוייר שלא יכלה ממונו:

פסוק יח
כופר לצדיק רשע, **התחת** הוא ממין המתחייב נפש תחת נפש, והכופר בלתי מין המתחייב, שיכפר גם בממון ויהיה לו כפרה, יאמר כשה' דן את העולם ישפוט בין הצדיק והרשע, והיוצא רשע בדינו יכפר במיתתו על הצדיק, (כי צדיק ורשע הם שמות יחוסים בערך זה א"ז באותו נידון, וגם אם היה הצדיק יוצא חייב, יזכה בערך הרשע ויכפר בו), **והבוגד הוא תחת ישרים**, שהישר אינו יחוסי רק שהוא עצמו ישר ואינו צריך כופר וכפרה, רק בעניני העולם יצוייר שהבוגד רוצה להמית הישרים ובא הוא תחתיהם נפש תחת נפש והם נצולים, כמ"ש צדקת ישרים תצילם ובהוות בוגדים ילכדו:

פסוק יט
טוב שבת בארץ מדבר מאשת מדינים וכעס, כבר אמר למעלה שטוב לשבת על פנת גג מאשת מדינים אם אינה בעלת כעס רק מעוררת מדנים עם שכניה ובני ביתה, צריך להתרחק מן החבורה, וידור עמה על פנת גג שלא תמצא עם מי להתקוטט, אבל אם היא בעלת כעס תכעיסהו גם שמה, וצריך לברוח ממנה אל המדבר:

פסוק כ
אוצר נחמד ושמן בנוה חכם, אומר לפי המשל **שהחכם** לא יאבד הסגולה והאוצר שלו, ושומר אותו, עד **שאוצר נחמד** כמו זהב ובשמים, **ושמן** הטוב שנתון ג"כ באוצר (כמ"ש ויראם את הזהב ואת השמן הטוב אשר באוצרותיו) נמצא **בנוהו**, **ואדם כסיל יבלע** וישחית את האוצר, ובנמשל, אם על האוצר ושמן הגשמי, שהחכם יחשוב מחשבות שישאר האוצר תמיד בנוהו, והוא ע"י שיתננו לצדקה לעניים ויעשה בו גמ"ח וזה נשאר לו לעולם, כמ"ש אבותי גנזו למטה ואני גנזתי למעלה, אבותי גנזו במקום שהיד שולטת בו וכו', אבל האדם הכסיל שמחזיקו לעצמו יבלענו, כי סוף יירשו זרים חילו ולא ישאר בידו מאומה אחרי מותו, וכן בא במליצה על אוצר נחמד ושמן הרוחני, שסגולות הנפשיות ושמן משחת קדש שממליץ על הרוח הקדש והשגת המושכלות, זה ישאר

בנוה חכם, שחכם הוא ההולך בחקי החכמה, אבל הכסיל שהוא הנלוז מחקי החכמה מפני תאותו, יבלע את האוצר וישחיתנו, ומפרש מהו האוצר והשמן.

פסוק כא

רודף צדקה וחסד, שהחכם **ירדוף צדקה** שהיא מצות שבין אדם למקום, **וחסד** שהוא גמ"ח בין אדם לחברו, שע"י החסד ישאר בידו אוצר נחמד ושמן הגשמי, וע"י הצדקה ישאר בידו אוצר נחמד ושמן הרוחני, ועי"כ אחר בואו לעולם הגמול שם **ימצא חיים** שהוא חיים הנצחיים, **וצדקה** העליונה שגדרה אצלי, הטוב שיעשה ה' לפי צדקתו הגדולה לאין קץ, **וכבוד** שהוא אושר הנפש הנצחיית שהיא נקראת כבוד בכתבי הקדש, ושכר הטוב העתיד שהוא הכבוד האמתי אשר צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם וכו':

פסוק כב

(כב-כג) **עיר גיבורים עלה חכם**... **שומר פיו ולשונו**... - מציין, על-פי המשל, שחכם אחד כבש עיר גיבורים, ואת המבצר שבטחו בו, כמו שנאמר (קהלת ז יט): **החכמה תעז לחכם מעשרה שליטים אשר היו בעיר**.

ואמר:

* הגם שהיתה **עיר** מלאה אנשים, וכבשה חכם יחיד;
* והגם שהיו **גיבורים**,
* והגם שהעיר ישבה בהר, שקשה לכבשה, כמו שנאמר **עלה חכם**,
* והגם שהיה להם מגדל עז אשר בטחו בו, כמו שנאמר **ויורד עוז מבטחה**.

ובנמשל, מדבר ממלחמת הנפש.

שכבר משל כן בספרו קהלת: (קהלת ט יד): **עיר קטנה ואנשים בה מעט**, ששם דיבר על המלחמה שלוחם היצר והמתאוה נגד הנפש:

* ומצייר את הנפש כיושבת בעיר, והיא **עיר קטנה ואנשים בה מעט**, כי כוחות הנפשיות מועטים;
* והלוחם הבא מבחוץ לכבשה הוא **מלך גדול**, והוא בונה **מצודות גדולות**, כי כוחות הבשר רבים, וכל הטבע והחושים עוזרים להם;
* רק (קהלת ט טו): **איש מסכן וחכם מילט את העיר בחכמתו**, והוא האופן שהחכמה תמלט את הנפש בל יכבשוה הכסיל והזקן.

ופה המשיל, שהשר הכסיל וגיבוריו הם מבפנים, והחכם בא וכבש את העיר.

כי המלחמה הזאת מתמדת, וכל אחד יש לו עיר מבצר, רק האמת היא עיר קטנה, והשניה עיר גיבורים, שכוחות הנפש והשכל מועטים, והם גרים בעולם הזה ועוזריהם מועטים, מה שאין כן כוחות החומר, מתגברים והם תושבים בעולם הזה, יושבים בהר מבצר, ובכל זאת, מי שמתנהג לפי חוקי החכמה יכבוש את העיר, ויכוף את בני הבשר וכוחות התאוה אל משמעתו, ויורישם מפניו בחרב החכמה ובמגן התבונה והדעת ויראת ה', וזרועות השטף והתאוה לא תעמודנה לפניו.

פסוק כג

... אך יש תנאי, שאז צריך להישמר בל ישובו הנכבשים לכבוש את העיר, וזה, במה ש"**ישמור פיו ולשונו**, שהם מבצר של החכמה, שהיא הנפש המדברת, כי דרך שם ייכנסו האויבים לצור על הנפש, אם בשמירת הדיבור כפשוטו, ואם במה ש"**פה** רומז על דיבור החכמה וה"**לשון** רומז על דיבור התבונה, שצריך לשמרם בל ילוז מדרך החכמה ובינה, ובזה **שומר נפשו** הרוחנית **מצרות**, בל יצורו לה אויביה הלוחמים עליה תמיד, עת הורם חומתה ונגלה הסוכך.

פסוק כד

זד יהיר לץ שמו, **הזד** הוא החולק על חקי החכמה בזדון, ומתוכח נגד חקי החכמה והאמונה, מכחיש בהשגחה ובשכר ועונש ועושה עבירות ביד רמה, וכ"ז שאינו יהיר אינו לץ עדיין, כי מתוכח בטענות וראיות לא בליצנות, ואם ינצחוהו ישתוק, אבל אם הוא **יהיר** אז לא יחוש לטעמים וראיות כלל, רק **מתלוצץ** על החכמים והמאמינים, ואז **עושה בעברת זדון**, העברה גדרו כשעובר הגבול, שיעשה מעשים רעים שא"צ להם כלל והם נגד טבע הנפשי רק מעברת זדונו, שהזדון שלו עובר גבול האנושי לעשות מעשים נגד טבע האנושית בכלל:

פסוק כה

(כה-כו) **תאות עצל תמיתנו**, **כל היום התאוה תאוה** דבר שאין חשוב ונחוץ אל האדם הוא מתעצל בעשייתו, ואומר בל תחשוב כי מה שהעצל מתרפה לעשות מלאכה הוא מפני שאינו מתאוה, ודברי העולם קלים בעיניו, שלכן לא יתיגע להשיגם, לא כן הוא, כי באמת תאותו גדולה יותר ממי שאינו עצל, כי אינו דומה מי שי"ל פת בסלו וכו'. רק שאין לו ממשלה על הידים וכלי הגוף העושים, שאינם רוצים לשמוע לכח הממשלה שבנפש, וע"כ **תאותו תמיתנו**, כי **הידים** המוכנים להצילו ממות, שע"י שיעשו מלאכה ימצא תאותו, **אין אובים לשמוע לו**, ומוסיף **שכל היום התאוה תאוה**, שתחת שהזריז יעסוק כל היום במלאכה ולא יתאוה רק בלילה שפנוי מעסקיו, הוא מתאוה כל היום

ולא יעשה מאומה, ומספר בשבח **הצדיק**, **כי יתן** צדקה אל העצל **ולא יחשוך**, כי העצל הזה אין לו מרחמים, והגם שמת ברעב לא ירחמו עליו, כשאומרים הלא יכול לעסוק במלאכה, אבל הצדיק ירחם עליו, כי הוא כחולה הבלתי יכול לעבוד, אחר שידיו נרפים ובלתי שומעים לו, ולכן יתן לו צדקה וירחם על עניו:

פסוק כז

"**זבח רשעים תועבה**, **אך כי בזמה יביאנו** - הקרבן שמביאים רשעים, הגם שיביא הקרבן בלב שלם, בכל זאת, כל זמן שהם רשעים, רוצה לומר שלא שבו בתשובה על רשעתם הקודם, הזבח תועבה, כאויב המלך שיביא לו מנחה, שהיא תועבה בעיניו, אף שמביאה בכל לב, אחר שהוא שנוא לו;

וכל שכן אם **יביאהו בזמה**, שגדר הזמה הוא השתקעות המחשבה בעומק הרהורי עבירה, שגם בעת הבאת הקרבן כוונתו לזימה ועצת חטא, שחוץ ממה לא יתקבל מפני המביא, לא יתקבל מפני ההבאה בעצמה, שתכליתה לרע.

פסוק כח

(כח-כט) **עד כזבים יאבד**, **העז איש רשע בפניו**, כבר אמר כמה פעמים יפיח כזבים לא ימלט, יפיח כזבים יאבד, ופירשנו בכל מקום לפי ענינו, ופה מדבר בענין הקבלה המסורה מדור דור עד ראש אבן ישראל בעניני המצות והאמונות והדעות, שאם יעיד על דברים אמתים מקובלים ששמעה אזנו וקבלה מראש הררי קדם, יתקיימו לעד, ולפעמים יעיד אדם על דבר שלא שמע, וירצה להנחיל קבלה כוזבת, בין במצות בין באמונות ודעות. עז"א **עד כזבים יאבד**, כי מהשגחת ה' שהאמת יתקיים והשקר כעשן יכלה, **ואיש שומע** ודבר מה ששמע מפי השמועה הוא **לנצח ידבר**, ויתקיים קבלתו עדי עד, ולפעמים **העז איש רשע בפניו** להכחיש קבלתו, כי כן עמדו המכחישים בדור דור להכחיש הקבלה אחר שאינה מושגת מעצמה רק מקבלת אבות, אמנם **הישר הוא יבין דרכו**, שמבואר שהישר הוא מי שישר בטבעו ונאמר על דרך הבינה שמבין דבר מתוך דבר בשכל הישר וגם מדותיו ישרות, הוא יבין מצד רוחב בינתו דרך האמת, ויוכל להכריע נגד המכחישים בכח בינתו הישרה:

פסוק ל

(ל-לא) **אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה' סוס מוכן ליום מלחמה ולה' התשועה** אומר הגם שהבחירה נתנה ביד האדם, ובענינים הפרטים יצליח האדם ע"י הכנתו ושקידתו. בכל זה בענינים הגזורים מאת ה' וקצובים מאת ההשגחה, כמו בענינים הכוללים הנוגעים לכלל עם גוי ומדינה, אז הגם שצריך האדם לעשות את שלו ולהכין

ההכנות הטבעיות, כמו שבעניני מלחמה שהם ענינים כוללים צריך שיכין תכסיסי מלחמה וסוס ורכב, בכ"ז עצת ה' היא תקום ולא יועיל השתדלות האדם. והנה יצליח האדם לפי הטבע, אם ע"י החכמה שקבל מרבותיו דרכי הנהגה הראויה, אם ע"י התבונה שמתבונן בעצמו להוציא דבר מדבר, ולהתבונן בענינים שיפול עליהם אמת ושקר, ואם ע"י העצה שבא ע"י שלימות כח המדמה והמשער, שע"י יודעו לו העתידות איך יפול דבר ואיך ראוי להתחכם בדבר, ובכ"ז כל אלה לא יועיל לנגד ה', ר"ל בענינים הגזורים ונחרצים מאת ה'. ומביא ראיה שהגם **שסוס מוכן ליום מלחמה** והוא האמצעים הטבעים שע"י יצליח במלחמה, בכ"ז **לה' התשועה** כי בהיות המלחמה ענין כולל, שע"י ירד עם או יעלה במעלות, התשועה היא השגחיית, והאמצעים הטבעיים לא יועילו בו כלל:

פרק כב

פסוק א

נבחר שם מעושר רב, קניני העושר הם קנינים מדומים בלתי דבוקים מתעצמים עמו, ופתאום יורש ואבד העושר בענין רע, אבל השם שקנה על ידי מעשיו הטובים הם מתעצמים בנפשו בלתי נפרדים ממנו, תכלית העושר הרב יותר מן הצורך להשיג כבוד ושיהיו דברים נשמעים, וזה ישיג יותר בעל השם. והעושר רב צריכה שמירה וגוזל שנת בעליו, לא כן **השם**, **מכסף ומזהב חן טוב** הכסף והזהב אין להם מעלה פנימית רק הסכמיית שהסכימו עליהם לתת להם שיוי יותר על יתר המתכיות, ודוגמתו החן טוב, שאדם מוצא חן בעיני אנשים מצד ההסכמה, אבל זה יותר טוב לו מכסף ומזהב שישיג, שמציאות חן הוא נמצא בו בעצמו לא בדבר אחר, וגם שמה שיוכל להשיג אצל שליט ושרים ע"י שיתן כסף וזהב, ישיג יותר ע"י מציאות חן, והנה השם הוא לפי המעשים והחן הוא מצד החנינה כמ"ש ידעתיך בשם וגם מצאת חן בעיני, ונגד זה העושר הוא הקנין שלו ונבחר ממנו השם שהוא קנין עצמי לו, והחן שאינו קנין רק מוצאו בעיני אחר טוב מכסף וזהב שיתנו לו אחרים:

פסוק ב

עשיר ורש נפגשו עושה כולם ה' זה טעם על שהשם נבחר מעושר רב, כי העושר אינו קנין תמידי, כי **העשיר והרש נפגשו** מצייר שהעשירים והרשים אינם עומדים במקום אחד שזה יעמוד בצד העושר וזה בצד העוני עד שלא יפגשו זה בזה, כי הם הולכים תמיד עולים ויורדים בסולם, עד **שהעשיר והעני נפגשים זה בזה** אם בתחילה בעת שעלה העשיר אל ראש הסולם ירד הרש ממנו למטה ונפגשו בדרך, ואם אחר זה בעת יעלה,

הגיע העשיר אל ראשו שאז יתחיל לרדת במסבה, כי גלגל הוא שחוזר בעולם, והרש בהיותו בקצה המטה יתחיל לעלות ויפגשו שנית, כמ"ש הקב"ה עושה סולמות ברקיע מוריש לזה ומעשיר לזה, ועז"א עושה כולם ה', ה' עושה תמיד עשירים ורשים, שכן תקן את ההנהגה, וא"כ העשיר סופו לרדת ולאבד העושר, וטוב ממנו השם טוב אשר לא יסוף לעולם:

פסוק ג

ערום ראה רעה ונסתר, הערום אינו חכם שידע חקי החכמה, ובכ"ז כבר תלמדהו הערמה להבין דרכו שהוא הולך בה, אם לא יש בו איזה הפסד, כמ"ש חכמת ערום הבין דרכו, ושוקל ומפלס אם לא תגיעהו רעה בעתיד, ועי"כ **ראה רעה**, אם רעה עתידה לבוא הוא רואה אותה, וגם **ונסתר** בל ילך בדרך זה שאחריתו רע, כמ"ש יש דרך ישר לפני איש וכו', אבל **הפתאים** שהם הפך הערום לא לבד שלא יביטו ויזהרו מרעה עתידה, אבל גם **עברו** על רעה ההוה, ולכן **ונענשו** שמלבד שהשיגו הרע יקבלו עונש על שלא נזהרו כי היה להם להזהר:

פסוק ד

עקב ענוה יראת ה' עושר וכבוד וחיים, שורש הענוה מסתעף ממה שמשיג גדולתו של יוצר בראשית וכחו הגדול והמציאות אשר ברא, עד שישיג שהנהו כאין וכאפס לפני קצת מבריאותיו, והגם שישיג בעוה"ז מלכות וחכמה וגבורה וכל המעלות, ידע כי הוא כנמלה קטנה לפני המלך הגדול העומד עליו, וכאין חשוב לפני הקטן שבמלאכיו, ומחשבה זו סופה להכניס בלבבו יראת ה' שייראה מעשות דבר נגד רצונו, כמ"ש הרמ"א שויתי ה' לנגדי תמיד וכו' כי אינו דומה ישיבת האדם וכו' כ"ש כשישים על לבו שממ"ה הקב"ה עומד עליו ורואה במעשיו וכו', ומי שנוחל ענוה ינחל עושר וכבוד כי ה' יגביהנו. מדה כנגד מדה, וינחל חיים אם חיי הנצחיים ע"י שיזהר מרע, אם חיי העוה"ז בהשגחת ה' הפך המתגאה שיסיר יראת ה' מנגד פניו ודרכיו דרכי מות:

פסוק ה

צנים פחים בדרך עקש, הדרך הישר בתהלוכות הנפש הוא הדרך האמצעי, והדרך הנוטה מן האמצעי אל קצה היתרון או קצה החסרון הוא דרך עקש, נוטה מן הישר, ותפס לזה משל מן הטבע שהאויר הממוזג הוא השוה לבריאות הגויה, אבל הנוטה לקצה היתרון אל החמימות ישרוף את הדמים כי תגבר האדומה והיובש והאש, וזה קורא **פחים**, שהם גחלים בוערים, והנוטה לקצה החסרון תגבר הצנה, והקור יצמית את הדם, וזה קורא **צנים** חולי הבא על ידי רוב הצינה, ושניהם ממיתים את הגויה, וכן

בהנהגת הנפשות, בקצה היתרון תלהטהו אש בוער, ובקצה החסרון תקפיאהו הקור והרפיון, ולכן **שומר נפשו ירחק** מן הקצוות וילך בדרך הישר הממוצע:

פסוק ו

חנוך לנער על פי דרכו, מצוה ב' דברים, א] <**שיחנכו את הנער**, והוא שירגילנו מנעוריו אל השלמות, אם בדעות, אם במעשים ובמדות, כי ההרגל שיורגל בנעוריו, יעשו בו חקוי עצום ורושם שמור בנפש לא יסור גם לעת זקנה, לא כן החינוך שיתחנך בגדלותו אין החקוי קבוע בנפש, וימוש ממנו לעת זקנתו, ב] מצוה שיהיה **החינוך ע"פ דרכו** כי כל אדם מסוגל מטבעו לענין אחר, בין בדעות יש שמוחם חד, ויש ששכלם ישר בלתי מחודד, וצריך ללמדם כפי ההכנה שנמצא בו, ובין במעשים, יש שמוכן לאומנות מיוחד, ולמדה מיוחדת, ויקבל אותה בקל, וזה יוכר בהנער לפי התשוקה, ולפי מה שמשתדל בעצמו באיזה דבר מיוחד, צריך לחנכו לפי דרכו ולפי הרושמים שיש בו אל מה שהוא מוכן אליה, שאז **לא יסור ממנה גם כי יזקין**, לא כן אם יחנכהו אל מה שהוא זולת טבעו:

פסוק ז

(ז-ט) **עשיר ברשים ימשול** וכו', **זורע עולה** וכו', **טוב עין** וכו', נודע מקורות העמים כי בימי קדם היו העשירים מלוים מעות להדלים ברבית, והיה החק כשלא היה לו לשלם היה לו רשות לקחת אותו ואת אשתו ובניו לעבדים ולרדות בו בשבט כרצונו, והיו העשירים מלוים להדלים ועל ידי הרבית התמוטטו לגמרי ונעשו רשים, שהרש גרוע מן הדל שהדל התדלדל מנכסיו ולרש אין כל, ואז נעשו לו עבדים, אבל ע"כ התעורר כפעם בפעם מרידה מן העם הלוים, והיו הורגים את העשירים ועושים בם נקמות גדולות, עד שע"כ הוכרחו השרים כ"פ להקים חק לוותר את החובות או לשלמם מכיס המדינה להשקיט המרד, ובעתים האלה העשירים שלא היו מלוים ברבית רק חננו את הדלים בצדקה, היו נצולים ועמדו בכבוד ובברכה בין העם, וז"ש **העשיר ימשול ברשים** ע"י **שהלוה עבד לאיש מלוה**, אמנם הסוף הוא, שמי **שזורע עולה** שמלוה מעות ברבית לעשות עולה, **יקצר און**, כי אז **יכלה שבט עברתו** שבו רודה את הרשעים, כי יקומו עליו ויהרגוהו, ואז **טוב עין הוא יבורך מי שנתן מלחמו לדל**, לא המלוה ברבית לעשות את הדל לרש, רק מי שנתן לו מלחמו ועזרו בכספו בלא בצע, הוא יבורך מן העם:

פסוק י

גרש לץ ויצא מדון, המדון הוא הענין והטענה שבעבורה יהיה לו דין ומשפט עם חברו, וכבר בארתי שהמדון יתעורר ע"י כמה סבות, ע"י השנאה כמ"ש שנאה תעורר מדנים, וע"י איש חמה ואיש אף, כמ"ש איש חמה יגרה מדון, כי בלא סבה לא יקפידו על ענינים

קטנים לדון ולריב בעבורם, ואמר פה שגם ע"י הלץ יתעורר מדון, שהלץ ילוצץ על כל, וע"י לצנותו ישלח מדון, ונותן עצה לכל איש **שיגרש הלץ** מביתו ולא יתחבר עמו, ועמו **יצא המדון**, וכשלא יהיה מדון לא יצטרכו לילך לדין ולזילותא דבי דינא, ועז"א **וישבות דין וקלון**, שהדין הוא מצד הב"ד שמעיינים בדבר המדון:

פסוק יא

אוהב טהר לב חן שפתיו רעהו מלך, לאשר צוה לגרש את הלץ שדרכו לשלח מדון ובלי להתרועע עמו, אמר בהפך האיש שהוא **אוהב** לכל אדם, והוא **טהר לב ובשפתיו חן** שזה הקצה ההפך מן הלץ, שלבו מלא סיג, ושפתיו מלאו ריב, והוא שונא לכל, אבל האוהב הנאמן, ושלבו ופיו שוים, ולא ידבר לצנות רק דברי חן, ראוי שאפילו **המלך** יהיה **רעהו** וחברו:

פסוק יב

עיני ה' נצרו דעת, הנה חקי החכמה לא נמצא עליהם מופת רק הם מקובלים, והאוילים יבזו חקיה ויטילו בה ספיקות, וכן התבונה והשכל הגם שהוא מפעולת מחקר השכל לא רבים יתבוננו, וגם לא יוכלו להתבונן אם לא יהיה להם יסודות מוסדות שעליו נוסדו חקירותיהם, אולם היה בהשגחת ה' שנטע בלב האדם את הדעת, שהם המושכלות הראשונות, והבחינה מן המאוחר אל הקודם ע"י החושים, שעל ידם ישיג האדם ידיעה ברורה, ואז יוכל להשתמש גם בכח הבינה להוציא דבר מדבר ולעמוד על האמתיות וזה מצד ההשגחה **שעיני ה' נצרו דעת**, ועי"כ **יסלף דברי בוגד** הבא להכחיש האמתיות:

פסוק יג

"**אמר עצל ארי בחוץ בתוך רחובות ארצח** - יש הבדל בין חוץ ורחוב:

* שהחוץ הוא אחורי הבתים, ששם אין רשות הרבים, רק בני החצר לבד משתמשים שם,
* ו'רחוב' הוא מקום השוק, ששם מתקבצים בני העיר.

ודרך הוא, שביערות הרחוקים מן היישוב יש חיות רעות, ובדרכים יש לסטים, לא כן בעיר אף בחוצות וכל שכן ברחובות, אין לסטים וכל שכן חיה רעה.

והעצל, מעצלותו לצאת מביתו, ידמה לו כוח המדמה כאילו:

* בחוץ, ששם אין רבים מצויים, יש חיות רעות,
* וברחוב יש רוצחים, הגם שאין שם חיות מפני יראת רבים, עד שמזה ימצא אמתלא לעצלותו בל יזוז מביתו.

והוא נמשל גם כן על העצל מלעסוק בתורה וחכמה:

* שאם יאמרו לו לעסוק בחוץ, במחקר וחכמה חוץ מתורה, יאמר שיש שם ארי, כמו שמפרש (משלי כב יד): **שוחה עמוקה פי זרות**, שמתיירא שלא ייפול בכפירה,
* ואם יאמרו לו ללכת ברחוב, ללמוד דברים שרבים דשים בה, מתיירא מרציחת אנשים, שלא יבין ולא ישיג את אשר לומד,
וכל זה - מעצלותו.

פסוק יד

שוחה עמוקה פי זרות זעום ה' יפל שם, **פי זרות** הם דרכי החכמה והפילוסופיא של עובדי גלולים (ומבואר אצלי ששם פה בא על החכמה) דומה **כשוחה עמוקה**, השוחה היא חפירה העשויה ללכוד בה בני אדם, וכשהיא עמוקה א"א שהנופל יצא ממנה, כן בלימודיהם יצודדו הנפשות לפורחות ולכפירה, וא"א עוד שיצא משם אל אור החיים, וגם אין לו תקוה שה' יעזרנו לצאת מן השחת, כי **זעום ה' יפל שם**, הנופל שם הוא זעום ה', חל עליו קללת ה' וזעמו, כי נלכד במינות ואבדון, ודפריש ממינות מיד מת כמ"ש כל באיה לא ישובון:

פסוק טו

אולת קשורה בלב נער, האולת היא הספיקות שיסופק על דרכי החכמה ויחלוק עליהם, אומר שהגם כשתהיה האולת אצל הגדול בשנים יעשה שורש במעמקי לבבו וא"א להפרידו ממנו, כמ"ש אויל ינאץ מוסר אביו, אם תכתוש את האויל וגו', אבל בלב נער עדיין לא מצאה האולת שורש במעמקי לבבו בפנים, רק היא קשורה בלבו, כקושר דבר אל דבר על ידי חוט או משיחה, שאם ינתק החוט הקושר אותם יסור הקשר, כן האולת הוא אצלו דבר חיצוני, רק קשורה בו, ועל ידי **שבט מוסר ירחיקנה ממנו**:

פסוק טז

עושק דל להרבות לו, מי שהוא עושק דל הגם שאין כוונתו לעשקו רק שיהיו המעות בתורת הלואה ושיתן להעני רבית כדי שאח"כ יוכל לתת לו הרבה בפעם אחד, והגם שאינו עוצר המעות בידו רק **נותנו ביד עשיר** שיהיו בידו ברבית, בכ"ז הוא **אך למחסור**, ויל"פ אם **עושק דל** ועוצר שכרו, כדי שיתאסף לו שכר הרבה בפעם אחד, ויוציאנו עי"כ ממעמד הדלות אל מעמד העושר, שעושק הדל ועוצר שכרו **ומרבה לו**, שעוסק בהמעות לטובת הדל שיתרבה, ואח"כ **נותן לעשיר** כי אחר שנאסף אצלו מעות הרבה כשמחזיר לו הוא נעשה עשיר עי"כ, הגם שידמה שעשה לו טובה גדולה, בכ"ז הוא **אך למחסור** כי עשק דל ונתן לעשיר הגם שעתה נותן לו ונעשה עשיר, הלא נתן לעשיר ועשק לדל, שבעת העשק היה דל וסבל חרפת רעב ולחץ, ומה יועיל מה שנותן אח"כ בעת שיהיה

עשיר, במה ישא חטאו מה שסבל על ידו לחץ ודוחק, וכבר באר החכם בספר המדות שתנאי הנבון שבכל מה שיסדר פעולותיו להביא התכלית הטוב שיכוין להגיעם אליו בדרך טוב ונכון, שאל"כ יקרהו כמו שמוליד תולדה אמתית מהיקש כוזב להיות הגבול האמצעי כוזב:

פסוק יז

הט אזנך ושמע דברי חכמים ולבך תשית לדעתי, דברי חכמים בחכמה הם דברי קבלה, שקבלו חקי החכמה מאת ה', כי אין על החכמה מופתים רק צריך לקבלה מפה לאזן, אולם שלמה ע"ה בספר משלי אמר לדעת חכמה ומוסר, שע"י משליו הסביר חקי החכמה במשלים עד שיושג מהם ידיעה, שגדר הדעת הוא שמשיג הדבר בידיעה ברורה, ועז"א הנך צריך **להטות אזנך ולשמוע דברי חכמים** מצד הקבלה, ואז אחר שתקבלם מצד הקבלה, ויוקבעו בלבך מצד שתבטח על ה' שנתן חקי החכמה והוא יודע אמתותם, אז **תשית לבך לדעתי**, לפי מה שהסברתי חקיה במופתי הדעת, כי אם לא תקבלם תחלה בקבלה לא יועיל לך דעתי כי תכחיש יסודותם:

פסוק יח

כי נעים כי תשמרם בבטנך יכונו יחדו על שפתיך, אולם אחרי שקבלת דברי חכמים טוב לך **דעתי**, ר"ל מה שהמשלתי ולמדתיך לדעת חכמה ע"פ הדעת, כי עי"כ תוכל להוציאם בשפתיך, שכבר בארתי שהשפה מציינת את הדעת, שדבר שי"ל בו ידיעה ברורה יוכל לדבר ולהגיד אמתתו בשפתיו, וזה מעלה גדולה, כי **אם תשמרם בבטנך** הם **נעים** ונדים, כל עוד שלא תוכל להוציאם בשפתיך (ר"ל שאינך יודע אותם בדעת) רק תשמרם בבטנך מצד הקבלה שקבלת, הם נעים ונדים ואינם קבועים בך כמסמרים בל ימוטו, אבל **יכונו יחדו**, בעת שיהיו **על שפתיך**, אם יצאו מבטנך אל שפתיך, להביעם בשפתי דעת, אז יכונו, לא יהיו נעים רק ימצאו כן ובסיס בל ימושו ממקומם:

פסוק יט

להיות בה' מבטחך הודעתיך היום אף אתה, חוזר למעלה נגד מ"ש **הט אזנך ושמע דברי חכמים**, שהוא **להיות בה' מבטחך**, ר"ל שתשמע חקי החכמה מפי החכמים שקבלום מאת ה', ותבטח בה' אשר נתן חקי החכמה שהוא יודע סודם ואמתתם ואל תסתפק בהם מאומה, ואח"ז **לבך תשית לדעתי כי הודעתיך היום** טעמי החכמה והסברתיה במופתי הדעת, כדי שתדע **אף אתה**, שחוץ ממה שתבטח אל ה' שהוא יודע טעמם וסודותם תדע אף אתה מה שתוכל להשיג מהם:

פסוק כ
הלא כתבתי לך שלישים במועצות ודעת, כמ"ש וידבר שלשת אלפים משל, שס' משלי נחלק לג' חלקים, ועז"א **הלא כתבתי לך שלישים במועצות** שכולם מלאים עצות לעצמך איך תתנהג, **ודעת** להיות לך ידיעה ברורה ללמד את אחרים, ונגד מועצות אמר להודיעך, ונגד דעת אמר להשיב אמרי וכו':

פסוק כא
להודיעך קשט אמרי אמת להשיב אמרים אמת לשולחיך, יש הבדל בין קשט ובין אמת, שהאמת יהיה בדבר שהוא אמת בעצמו אף שאין אדם יודע טעמו, והקשט הוא אם אמתתו גלויה ומבוארת לכל, ר"ל המשלים שעשיתי יודיעו אותך **הקושט** והאמתיות **של אמרי אמת**, שתבין את האמת על אמתתו, ר"ל שתבין הטעמים והדעת של האמת המקובל לך, וגם שתוכל **להשיב אמרים אמת לשולחך**, שעל ידי שתשיגם במופתי הדעת ויכונו על שפתיך, תשיב גם לאחרים ותודיעם טעמי החכמה ודעתה בידיעה ברורה:

פסוק כב
אל תגזל דל כי דל הוא, אומר: הגם שאתה מוזהר מלגזול גם את העשיר, בו האזהרה מצד הגזלה שאסור לגזול; אבל בגזלת דל, חוץ ממה שאתה מוזהר מלגזול, אתה מוזהר **מלגזלו** ביחוד מצד **שהוא דל**"; וכן, **אל תדכא את העני בשער** המשפט, שאין לו שומע מאת השופטים נגדך:

פסוק כג
כי ה' יריב ריבם, כי בגזלת העשיר ובהטיית דינו, שיש לו כוח מעצמו, הוא רק עסקי ממון;
לא כן בהדל והעני, שאין לו מי שיריב בעדו, אז **ה' יריב ריבו**"; כי החלשים, שאין להם כוח, ה' יריב ריבם;
ואז אינו דיני ממונות, רק **יקבע את קובעיהם נפש**:

פסוק כד
אל תתרע את בעל אף, יש הבדל בין בעל אף ובעל חמות, שבעל אף נוקם בגלוי ואינו נוטר חמה בלב, עליו צוה בל יתחבר אליו, ובעל חמות הוא השומר חמה בלבו ואינו נוקם תיכף, וזה גרוע יותר, צוה שלא יבא עמו כלל אף שלא בתורת ריעות וחברות:

פסוק כה
פן תאלף אורחותיו, כי על ידי שתרגיל בדרכיו תעשה ג"כ כן, **ולקחת מוקש לנפשך** שתוקש בו אח"כ:

פסוק כו
אל תהי בתוקעי כף, הוא הערב קבלן, ומוסיף אף לא תהיה **בעורבים משאות** שלא בדרך קבלנות:

פסוק כז
אם אין לך לשלם למה יקח משכבך מתחתיך, ר"ל כי הלוה בעצמו אם א"ל לשלם אסור לו ליכנס אל ביתו לעבוט עבוטו, אבל בבית הערב מותר ליכנס למשכנו, כמ"ש לא תבא אל ביתו אבל אתה נכנס לבית הערב, וא"כ אתה גרוע מן הלוה עצמו:

פסוק כח
אל תסג גבול עולם אשר עשו אבותיך, אזהרה זו כבר נאמרה בתורה (דברים י"ט י"ד) לא תסיג גבול ריעך אשר גבלו ראשונים בנחלתך, אולם שם בא על המשיג גבול רעהו, ושלמה למד מזה שה"ה שלא יסיג כל גבול שגבלו ראשונים, כמו המנהגים שהנהיגו הראשונים שיהיו לעולם, שעז"א **גבול עולם** וכן אמר בילקוט אמר רשב"י אם ראית מנהג שעשו אבותינו אל תשנה אותו, כגון אברהם תקן תפלת שחרית וכו' ת"ל **אשר עשו אבותיך**, וכן בספרי סי' קפ"ח מנין למחליף דברי ר"א בדברי ר"י ת"ל אל תסג גבול עולם, ועיין לקמן (כ"ג י'):

פסוק כט
חזית איש מהיר במלאכתו, באר לפי המשל שאיש שהוא אומן גדול עד **שלפני מלכים יתיצב** לעשות מלאכת המלכים, הגם שהוא מהיר במלאכתו ויש בכחו לעשות מלאכה גם להדיוטות, **לא יתיצב עוד לפני חשוכים**. אחר שנבחר למלאכת המלך לא ישפיל מעלתו לעבוד עבודת חשוכים, וגם ר"ל שלא יתיצב לפני חשוכים לא יוכל לעמוד לפניהם, כי החשוכים לא יבינו מלאכות הדקות והאומניות הנפלאות רק מלאכות הגסות, ואין מלאכתו חשוב בעיניהם, והיא מליצה ולימוד מוסרי אל האדם, שמלאכתו אשר הוא בזה העולם הוא מלאכת המלך הגדול לשמור משמרתו מצותיו ותורותיו, ולהשכיל באמתתו, ומי שהוא מהיר במלאכתו להתיצב לפני המלך, לא ישפיל עוד לעבוד עבודת החומר ונפש הבהמית החשוכים ולהתבטל מעבודת המלך, בשגם שהמלאכה הרוחנית אשר הוא למלכו לא יקובל אצל החשוכים האלה יושבי מחשך אופל החומר ולא ירצה להם:

פרק כג

פסוק א

כי תשב ללחום את מושל, כשתשב לאכול לחם עם מושל, א] <**תבין מי היושב לפניך**, ובל תשכח כי עם מושל אתה יושב, כי בשעת הסעודה ישכח לפעמים מוראו וכבודו ויתחייב בנפשו:

פסוק ב

ושמת, ב] מצוהו בל יאכל הרבה, בין מצד תאותו **אם בעל נפש** ובעל תאוה, **אתה**, אז **תשים סכין בלחייך** לעצור בל תאכל הרבה:

פסוק ג

אל, בין מצד המטעמים בעצמם **אל תתאו למטעמותיו**, ומבאר הטעם כי **הוא לחם כזבים**, כי המושל אינו נותן לך בעבורך לא להנאתך ולכלכלך ולא לכבדך, רק להנאתו, ואינו לחם אמתי, רק היא הכנה אל מה שיגולל עליך ויבקש ממך, וכ"ז הוא משל אל המושל אשר באדם, שהוא יצרו המתאוה וכח המתעורר המושל בגויה, שכינה אותו בקהלת בשם מלך זקן וכסיל, והוא המזמין את האדם האמתי שהם כחות שכלו, לאכול בלחמו, וצריך לדעת מי היושב לפניו, ולהשמר מפתויו, בין שלא להרחיב את נפשו המתאוה, לפרוץ גבול, בין שלא לתאו לריבוי המטעמים רק המזון ההכרחי, כי הוא לחם כזבים ואינו לחם המיוחד אל הנפש ואל האדם מצד שהוא אדם, רק מצד בהמותו:

פסוק ד

אל תיגע להעשיר, אחר שצוה בל ימשך אחר כח המתאוה לאכילה ולעידון, צוה לבל ימשך אחר קיבוץ העושר, שעי"כ יעזוב מלהתבונן בתורה, וז"ש **אל תיגע להעשיר**, שעי"כ **תחדל מבינתך**, כי לא כל המרבה בסחורה מחכים, ולא מעבר לים היא כמ"ש חז"ל, ומפרש.

פסוק ה

התעוף עיניך בו ואיננו, כי הבינה שלך, צריך אתה שלא להעלים עיניך רגע ממנה, כי הוא דומה כעוף כנף אשר ביד האדם, שברגע יפנה ממנו יעוף למעלה, כן השכלת האדם והתבונה, אם יתעלם ממנו רגע יעוף ממנו, כי אינו מתעורר מעצמו רק ברוב שקידה והשתדלות, וז"ש **שאם תעיף עיניך** שתתן העפעף על העין, אז בינתך **איננו**, **כי יעשה לו כנפים** לעוף ממך, וכ"פ חז"ל ואין עוף אלא תורה שנאמר התעיף עיניך בו ואיננו:

פסוק ו

אל תלחם, גם בזה בא דרך משל, שאמר שלא יאכל לחם של רע עין, וגם **למטעמים שלו לא יתאו**:

פסוק ז

(ז-ח) **כי כמו שער בנפשו כן הוא**, שכבר בארו הטבעיים שניצוצות רעות יוצאים מעין הרע, ששרשם מפחיתת הנפש המביט ברעת עינו, והם כזיקי מות על הדבר המובט. וכבר הזכירו שבעל עין הרע הביט בקביעות על פת לחם ונמצא בו מות ומשכלת, ולז"א **שהשער** ר"ל דבר פגום ונמאס **אשר נמצא בנפשו** הפנימית **כן הוא** הלחם, שמקבל השער הזה ונעשה לחם הקלוקל, **שיאמר לך אכל ושתה**, שידמה לך שלא הכניס בו עין הרע, הן **לבו בל עמך**, עד שהאכילה תזיק לך עד **שתקיא גם פתך אשר אכלת**, ובמה שסיים **ושחת דבריך הנעימים** גלה לנו שדבר במשל על הלחם הנפשיי, שהם לימוד המושכלות שצריך להזהר בל ילחם לחם השכל מלחם רע עין, ועין טוב ועין רע בא על כל משפטי השכל השופט לטובה ולרעה, שבעל עין טוב ישפוט לטובה ובעל עה"ר ישפוט לרעה, והראיה מגבלת נגד כח השכל, והוא הכח שבו ישכיל בדברים שאין הבינה שולטת עליהם ובכללם חקי החכמה שלא יבינם בכח הבינה, וכן כל השגות העליונות בסוד השם הנעלמות מכל יצור ונשגבות מארח בינתם, לא נכתב אצלם לשון בינה רק לשון שכל כמו ולהשכיל באמתך, והנה בדברי בינות ישוו בם כל אדם, שכל מבין יבין על דרך אחד, ומי שחולק אינו מבין ומדמה שוא וכזב, משא"כ בכל הדברים שאינם בכח בינת האדם כמו דרכי החכמה ומנהגיה והידיעות העליונות, אינם אלא השכלות ונוכל להשכיל עליהם ע"פ דרכים רבים, וכל אדם ישכיל לפי מה שהוא אדם, החכם בארח חכמה והסכל בארח סכלות, ובעל עין טובה ישפוט כפי החכמה שהיא טובה בעצם, ובעל עין הרע ישפוט כפי דרך הסכלות, בל יתן מלחמו לדל, וכדומה, ועפ"ז צוה בל ילחם לחם רע עין, כי לימוד החכמה נמשל לאכילת לחם ומים כמ"ש בפסוק הוי כל צמא לכו למים, כי השער אשר בנפשו שלבו מלא ציורים רעים וזימת חטאת, כן הוא לחמו, והגם שיאמר לך אכול ושתה וידמה לך שמלמדך דברי חכמה, לבו בל עמך, שהלב הוא הכח המושל אינו עמך, כי אינו מושל ברוחו להכניע יצרי תאוותיו עד שגם פתך אשר אכלת ודברי חכמה שקבלת מכבר תקיאנה, ודבריך הנעימים תשחית:

פסוק ט

באזני כסיל אל תדבר כי יבוז לשכל מליך, כבר התבאר שיש הבדל בין הכסיל ובין האויל, שהאויל מסתפק בחקי החכמה, אבל הכסיל לפעמים ידע חקי החכמה רק

נלוז מהם מפני תאותו, ולכן האויל אם יש אפשרות לברר לו חקי החכמה במופת היה חוזר מאולתו, לא כן הכסיל, שבורח מן החכמה הגם שידע ערכה, מפני שחוסמת בפני תאותו. והנה חק החכמה א"א לברר במופתי התבונה, אבל ע"י השכל יוכלו להשכיל חקי החכמה, שהשכל הוא כח חד עובר גם על השכלת החכמה, ומי שהוא משכיל יוכל לדבר באזני האויל, שאם יוכל להשכיל אותו ישוב מאולתו, אבל לא לכסיל, כמ"ש לך מנגד לאיש כסיל ובל ידעת שפתי דעת כמו שפרשתי שם, ולכן אמר **באזני כסיל אל תדבר**, כי גם **לשכל מליך יבוז** באשר אינו רוצה בחכמה והשכלה:

פסוק י

אל תסג גבול עולם, כבר אמר (כ"ב כ"ח) אל תסג גבול עולם ושם פירשנוה, וכאן נלמד מענינו שמדבר מגבול העניים, וכן פירשו בספרא פ' קדושים שמדבר על הגוזל לקט שכחה ופאה, ופירשנו שם כי מושג גבול סותר אל מושג עולם, שהגבול הוא מה שיש לכל יחיד ויחיד ואינו גבול מיוחד אל כל העולם, רק יש גבול מיוחד אל כל העולם, שהוא הגבול המיוחד לעניים בכל העולם ללקט את מתנותיהם, וצוה בל יסיגו גבול הזה, וכן **שלא יבא בשדה יתומים**, ולא תאמר הלא כחם חלוש מלבא במשפט עמך, עז"א.

פסוק יא

כי גואלם חזק, שנמצא לשדותיהם גואל, שגדר הגואל הוא הקרוב שלו משפט הגאולה, **והגואל** הזה **הוא חזק**, וגם **שיריב ריבם אתך**, ובודאי ענוש תענש:

פסוק יב

הביאה למוסר לבך ואזנך לאמרי דעת. גם אם קבל אדם באזניו חקי החכמה מרבותיו, בכל זה אינו בטוח שילך בהם, כי ציורי התאוות סותרים ונלחמים עם חקי החכמה, והלב שהוא כח המושל בגויה, י"ל מלחמה פנימית, פעם ימשלו בו ציורי החכמה, פעם ימשלו בו ציורי התאוות, בפרט שחקי החכמה אין טעמם ידוע, והחכם נתן ע"ז עצה **שיביא אזניו לאמרי דעת**, שיקבל ג"כ דברי דעת שהם אשר קנו יודעים ע"י מושכלות ראשונות וע"פ החושים, שראו השגחת ה' בעולמו, ואיך ערך את העולם בחכמה, ומשלם לרע כרשעתו וסוף הגוף למות, וכדומה, ועי"כ **יביא את לבו למוסר**, שיירא מפחד העונש ומיראת ה' ורוממתו, שזה העוזר אל הלב למשול כפי חקי החכמה ולהכניע את התאוה, כמ"ש בכ"מ:

פסוק יג
אל תמנע מנער מוסר, אולם הנער, הגם שא"א לו לקבל אמרי דעת, וא"א שיביא לבו למוסר ע"י אמרי דעת שיירא מעונש ה' ורוממותו, בכ"ז **אל תמנע** מאתו **מוסר** הראוי **לנער**, שהוא מוסר בשבט.
כי תכנו בשבט לא ימות ואין סכנה בהכאתו, וא"כ הדבר רחוק מהפסד וקרוב לשכר, כי.

פסוק יד
אתה בשבט תכנו ונפשו משאול תציל שעל ידי כך תציל נפשו משאול מה שבהפך ימות מיתת הנפש:

פסוק טו
בני. יספר מוסר שיאמר האב לבנו, **שאם חכם לבך**, כבר התבאר כי חכם לב הוא מי שחקי החכמה קבועים בלבו שהוא כח המושל שלו ומושלים על כל כחותיו, עד שלא ירימו עוד ציורי התאוות והיצר להתנשא, ושקטה המלחמה ברוחו, אם הגעת למדרגה זו שתהיה חכם לב, אז **ישמח לבי גם אני**, כי כבר אמר שבן חכם ישמח אב, ובכל זה עדיין אינו שמחת לב שהיא שמחה שלמה פנימית, כי עדיין יוכל להתמוטט מחקי החכמה. אבל אם לבו חכם, שאז ישמח לבו בעמלו כי אין לו מלחמה עוד, כן ישמח גם לב אביו:

פסוק טז
ותעלוזנה כליותי בדבר שפתיך מישרים, אולם אם תגיע למדרגה יותר גדולה, אל המישרים שהוא שתדע חקי היושר שהוא בבינה, עד שלא תצטרך כלל למלחמת הלב, כי היושר יהיה קנין בלבך. כפי מה שבארנו גדר שם ישר שהוא מי שטבעו נוטה אל היושר ומשיג בבינתו חקי היושר, עד ידע ממנו ידיעה ברורה שיוכל **לדברו בשפתיו** לאחרים, שמבואר אצלנו שהשפתים מציינים את הדעת, שמאשר יודע את היושר בדעת ברורה ידבר וילמד אותו לאחרים, אז **תעלוזנה כליותי**, שהיא מדרגה יותר גדולה משמחת הלב, אם מצד שהעליזה היא הריקוד מרוב שמחה, והוא הגלות השמחה בפועל, כמו שנגלו לבנו חקי היושר בפועל ללמד לאחרים, ואם מצד שהכליות יותר קרובים אל הפועל מן הלב, כמ"ש הלב חושב והכליות יועצות, והעצה היא אחרי המחשבה:

פסוק יז
אל יקנא לבך בחטאים, קנאה שאחריו ב' הוא המתקנא במעלת חברו ומתאוה להיות כמוהו. אמר אל בנו, שהגם שיראה את החטאים מצליחים בעוה"ז לא יקנא לבו בהם, אבל **יקנא ביראת ה'** אם יראה יראת ה', ויתאוה אל מעשה האנשים יראי ה', וקנאה זו

יקנן בלבו **כל היום**. ומבאר שמידת הקנאה רעה בצד, אם יקנא בחטאים. וטובה בצד, אם יקנא ביראת ה', והחכם לב לא ימשול במדת הקנאה רק בצד הטוב שבה:

פסוק יח

כי אם יש אחרית, באר הטעם שאין לו לקנא בהצלחת החטאים, שאין למו אחרית, כמ"ש אחרית רשעים נכרתה, שהאחרית הוא התכלית האחרון והאושר הנצחי, שזה לא יהיה רק ביראת ה' שיירש חיי עולם הנצחי, לא כן החטאים, וגם **תקותך** שאתה מקוה בדברים שבעוה"ז **לא תכרת** (כי זה ההבדל בין תקוה ותוחלת, שתקוה בא על דבר בלתי ברור ומובטח, כי הצלחת עוה"ז אין להם הבטחה ע"ז):

פסוק יט

שמע אתה בני, נגד מ"ש **אם חכם לבך ישמח לבי**, אומר אולם **אתה בני** שעדיין לא חכם לבך, ולבך עדיין רחוקה מן החכמה וגם עת תבא חכמה בלבך תמצא מלחמה עם התאוה והיצר, שזה ההפך מן חכם לב, צריך אתה **לשמוע** ולקבל דברי החכמה, **וחכם** לקנות חכמה, וצריך אתה **לאשר את לבך בדרך**, אחר שיש שני דרכים לפניך, דרך החכמה ודרך הכסילות, תאשר את כח המושל שלך בדרך האושר, שזה ההבדל בין המאשר והמדריך, שמאשר הוא ההולך בדרך האושר הנצחי:

פסוק כ

אל תהי, ואם עדיין לא הגעת למדרגת החכמה, בכ"ז תזהר מן התאוה **מזוללת בשר וסביאת יין** (ומלת **למו**. ויל"פ על צד המליצה שזוללים בשר עצמם, כמ"ש ונהמת באחריתך בכלות בשרך ושארך):

פסוק כא

כי סובא וזולל יורש, תעשה עכ"פ מצד המועיל והמזיק, כי **הסובא והזולל יורש** מנכסיו, **והמתנמנם** ובלתי עושה מלאכה **תלבישנו התנומה** בגדים **קרועים**, וגם בנמשל שיורש מעושר החכמה, ויהיה ערום ממלבושי המדות המשובחות ובגדי השכל:

פסוק כב

שמע לאביך זה ילדך, מצוהו שישמע ויקבל חקי החכמה מאביו ואל יסתפק בקבלתו שינחיל אותו דבר שקר, אחר **שזה ילדך**. ואין אב מנחיל שקר לבניו, וכן בקבלך דרכי המנהגים מאמך, **אל תבוז** מצד **שזקנה אמך**, ותחשוב שהמנהגים האלה היו טובים לדור ראשון לא לדור החדש, ושהם טובים לזקנים לא לנערים שרתיחת התאוה בוער בם:

פסוק כג

אמת קנה. הגם שתתן בעד האמת מחיר רב, שהם תאותך ושעשוע הילדות וחשק נפשך, כ"ז תתן במחיר האמת, **ואל תמכור**, ר"ל שלא תקנהו כסוחר הקונה ע"מ למכור במחיר אחר, ר"ל שתלמד ע"מ להשיג עושר או כבוד שזה קונה ומוכר, שמקבל בעד קנינו מחיר אחר, שעז"א אמת קנה, שגדר האמת אם יעשהו בשביל עצמו, ומבאר מה יקנה? ומה הוא האמת? **חכמה ומוסר ובינה**, וכבר בארנו שהחכמה כולל חקי המדות והמנהגים שצריך לנהוג עפ"י התורה, וכל ענייניו מקובלים ובלתי מוצאים מבינת האדם והם הפוכים מטבעו, שהתאוה תחלוק על חקי החכמה, וא"א שתקבל הנפש חקי החכמה רק על ידי המוסר, ששרשו מיראת ה', שיירא מאת ה' הצופה עליו ומענשו, אשר הוא צוה על חקי החכמה, וייסר את נפשו במוסרות היראה בל יעבור פיו, ואז יקנה גם בינה, שהבינה הוא בין אמת ושקר בדברים התלוים בשכל העיוני, אולם אם יקבל חקי החכמה עם המוסר עד שתקבע בלבו באמת ע"י שיאמין בה' אשר הוא חקק חקיה והוא יודע טעמם, אז יוכל להבין בה דבר מתוך דבר, ולהוציא ממנה תולדות, וזה ע"י שיקנה אמת, שהוא שיאמין בחקי החכמה שהם אמתים:

פסוק כד

גיל יגיל אבי צדיק ויולד חכם ישמח בו, יש הבדל בין הצדיק והחכם, שהחכם קבל חקי החכמה והולך בהם, והצדיק אינו דוקא חכם, רק שהרגיל א"ע לעשות צדק, הגם שלא קבל חקי החכמה בדרך לימוד, ויש הבדל בין גילה ובין שמחה, שהשמחה היא תמידית, והגיל הוא על דבר מתחדש, כמו מציאה בשורה טובה וכדומה, ויש הבדל בין האב ובין המוליד, שהאב כולל גם האומן אותו והמורהו, אבל המוליד הוא דוקא אביו אשר ילדו, והנה עשות הצדק אינו תלוי בלידה כי תלוי בבחירת האדם, כמ"ש שהמלאך מביא הטפה לפני הקב"ה ואומר מה תהיה עליה חכם או טפש וכו' ואילו צדיק ורשע לא קאמר, וא"כ לא יגיל המוליד צדיק, כי אינו תלוי בלידה, רק יגיל אבי צדיק אשר אמנו ולמדו וחנכו אל מעשה הצדק, וכן לא ישמח שמחה תמידית, כי יוכל להיות שימוטט מצדקתו, אחר שלא קבל חקי החכמה, רק יגל בכל פעם מחדש כל שרואה שעדן מחזיק בצדקתו אבל **יולד חכם ישמח בו** יצירת החכם תלוי בלידה, שהוכן בטבעו אל החכמה ולכן ישמח המוליד, וגם ישמח לא יגיל, כי הוא ישמח על מזג הבן וטוב שכלו, שהיא שמחה תמידית בלתי מתחדשת בכל פעם:

פסוק כה

ישמח אביך ואמך ותגל יולדתך, אבל הוא מיעצהו שיתנהג באופן שגם האומנים ישמחו, והיולדים יגילו, והוא אם ימשול ברוחו בכח החכמה והמוסר עד שיהיה חכם לב, והיינו שהחכמה תמשול בלבו ותעשה אצלו טבע שני, בענין שלא ימשלו בו לא ציורי התאוות המטים אותו מן החכמה, ולא הספיקות והאולת השואלים ומסתפקים בחקי החכמה, וזה ע"י שישמע מוסר ויתמיד להתנהג כפי החכמה, שאז ישמחו האב והאם האומנים אותו שהרגילוהו לכך בהנהגתם, וגם היולדת תגיל גילה חדשה חוץ מן השמחה הראשונה על הכנת המזג, יגילו על התמדת הבחירה וכח המושל שבו, שזה גדר גילה:

פסוק כו

תנה בני לבך לי, מבאר איך יהיה זה, שהוא ע"י **שתתן לי לבך**, שהלב מציין שימשלו חקי החכמה בלבו, ושלא ימשלו בו ספיקות המינות וההכחשות, בענין שחקי החכמה יהיו חקוקים וכתובים על לבו תמיד ולא ימצא בו ענין אחר, **ועיניך דרכי תצרנה** העינים מציינים את התאוות וציורים הרעים שיסודם על החושים, כמ"ש ולא תתורו אחרי לבבכם זו מינות ואחרי עיניכם זו זנות, שהעינים יצורו דרכי ה', ולא יתפעלו מתאוות העוה"ז וחמדת היצר:

פסוק כז

כי שוחה. נגד מ"ש ועיניך דרכי תצורנה, אמר כי **הזונה** שהוא יצר המתאוה. דומה **לשוחה עמוקה** שהנלכד שם קשה לצאת ממנו, ונגד מ"ש תנה בני לבך לי אמר כי **הנכריה** שהיא המינות, דומה **כבאר צרה** שהנופל שם יטבע תיכף במים הזידונים וימות, כן הנטבע במינות מת מיתת הנפש ולא ישוב לראות באור החיים:

פסוק כח

אף היא, ר"ל הזונה **תארב כחתף**, כי תחתוף פתאום את אשר יעלה רוח התאוה על לבו ותלכדנו ברשתה, שאם היה שם על לבו היה נזהר ממנה אבל היא תחתפנו פתאום, **והנכריה** שהיא המינות **תוסיף בוגדים באדם**, כי היא תציע טענות מינות וכפירה לצוד רבים לבגוד בה':

פסוק כט

למי אוי למי אבוי, אם תשאל **למי אוי**"? אשיב לך **למי אבוי** שהוא תאוה וחשק המתאוה, מי שי"ל אבוי ותאוה, לו אוי, ואם תשאל **למי מדנים**? שהם דינים וטענות, אשיב לך **למי שיח**, גדר השיח הוא הדיבור בלי שכל רק כפי פליטת דמיונותיו, המרבה שיח מרבה

מדנים וריב, ואם תשאל **למי פצעים חנם**? אשיב לך למי אשר לו **חכלילות עינים**, ואם תשאל מי האיש אשר לו חכלילית עינים? אשיב לך.

פסוק ל

למאחרים על היין, ואחר שאחרו כל הלילה לשתות יין אז הם **באים** מחדש **לחקר ממסך** לחקור את המוזג שיודע למסוך היין היטב, וחוזרים לשתות מחדש:

פסוק לא

אל תרא יין כי יתאדם כי יתן בכוס עינו יתהלך במישרים, לא תתאוה אל היין מצד שאתה רואה שצבעו אדום, שזה מורה שהוא יין טוב ומטיב אל הדם שהוא הנפש החיוני, כי תחלה **יתן עינו** וצבעו **בכוס** שנתנוהו בו, ואז **יתהלך במישרים** כאילו אין בו רע, והמליצה שהשותהו שהוא הכוס שנותן בו היין, נעשה אדום כעין היין, ותחלה המשתה ישרה ונוחה, אבל.

פסוק לב

אחריתו כנחש ישך וכצפעוני יפרש, הצפע הוא מין נחש שגם הפרש והצואה שבו ארסית ומזקת, ואמר שתחלה יטיל בו ארס כנחש, ואח"כ יפריש ר"ל יעשה הפרש שלו כפרש צפעוני, שיתהפך פרשו לארס בוער:

פסוק לג

עיניך יראו זרות, נגד מ"ש תנה בני לבך לי ועיניך דרכי תצורנה, אמר שע"י היין יהיה בהפך, אם בעיניו שיתורו אחרי זנות **ויראו** נשים **זרות** לזנות עמהם, ואם **לבבו** שיתור אחרי מינות **וידבר תהפוכות**, דברי מינות שהם הפך מדברי החכמה:

פסוק לד

והיית כשוכב בלב ים. תחלה יהיה כשוכב בלב ים וצף על מי הים ולוחם עם גלי הים ואח"כ ידמה **כשוכב בראש חבל** שהוא תורן הספינה, שמשם יפול למצולה מאגרא רמא לבירא עמקתא, ויטבע שם, כן נופל ממעלתו לעמקי בור וטובע בתהום האבדון:

פסוק לה

הכוני בל חליתי. תחלה אומר שהכו אותו והגם שהרגיש לא חלה, והוסיף **הלמוני** שהוא יותר מהכאה, ובכ"ז לא לבד שלא חלה כי גם **בל ידעתיו**. ומוסיף שהוא בשינה תמידית, ובכ"ז מתאוה אל היקיצה, לא כדי לפרוש מן היין, רק כדי שיוכל **לבקשו עוד**:

פרק כד

פסוק א

אל תקנא באנשי רעה, א] בל תקנא בהצלחתם ותרצה לעשות כמעשיהם, ב] שגם **לא תתאו להיות אתם** באהבה ואחוה (הגם שלא תעשה כמעשיהם,) כדי להשיג מהם תועלת:

פסוק ב

כי שוד יהגה לבם ועמל שפתיהם תדברנה, נגד מ"ש אל תקנא באנשי רעה, אמר **כי לבם יהגה שוד ושבר**, וגם ר"ל שהצלחתם אינה הצלחה אמתית כי יראים תמיד משוד ושבר שעתיד לבא עליהם, ונגד מ"ש שלא יתאו להיות אתם מפ' כי **שפתיהם תדברנה עמל** ותלמד ממעשיהם לעשות עמל ואון:

פסוק ג

(ג-ד) **בחכמה יבנה בית** כו' **כל הון יקר ונעים**, החכמה היא מקובלת והוא אוסף חקי החכמה מבחוץ, ומקבץ אל לבו כלליה ולמודיה אחת אחת, והוא נמשל למי שאוסף עצים ואבנים וסיד וכל החומריים הצריכים לבנין הבית ובונה אבן על אבן, אולם התבונה הוא המבין דבר מתוך דבר, אחר שקבל וקבץ חקי החכמה ואסף אותם באמונה, והוא דומה **למכונן הבית** ומשים עליו הגג והתקרה, ואם הגיע אח"כ למדרגת דעת שידע הכל בידיעה ברורה כדבר שראה בחוש או שהשכילה במושכל ראשון, זה דומה **כממלא את הבית בכלי יקר ונעים**, כי אז ימלאו חדרי בית החכמה אורה. ויעשה ציצים ופרחים לתורה. ובדוגמת זו ייחס בנין העולם (שנבנה ע"י החכמה) אל ה'. בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה בדעתו תהומות נבקעו כמש"ש:

פסוק ה

גבר חכם בעוז, מי שקבל חקי החכמה ומתנהג על פיהם שזה גדר החכם, הוא **גבר בעוז**, כבר י"ל עוז במה יגבר על אויבי הנפש שהם התאות ויצרי הלב. כי יכניע אותם בכח החכמה אשר קבל, אולם בכ"ז לא יאמץ כחו, שהאימוץ הוא שישאר בחזקתו תמיד בלי השתנות, זה א"א ע"י החכמה לבדה, כי היצר נלחם תמיד עם הלב. באשר אין חקי החכמה מובנים כמו המוחשות, ולפעמים יגבר היצר ויעור עיני הלב, אבל מי שהוא **איש דעת**, שהגיע למדרגה שיודע חקי החכמה כדברים הידועים במופת או במוחש, **הוא יאמץ כח** תמיד, ולא יתגברו אויבי הנפש בשום פעם:

פסוק ו

כי בתחבולות תעשה לך מלחמה ותשועה ברוב יועץ, כבר הזכרתי (למעלה י"ב י"ד) שלמלחמה אין די בעצה אחת לבד כי גם האויב יש לו עצה, וצריך תחבולה שהוא קישור עצות רבות זאח"ז, שנגד כל עצה שיעמיד האויב יהיה לו עצה אחרת כנגדו, ולכן למלחמה צריך יועצים הרבה שכל אחד יעמיד עצה אחרת. כי כל מיני העצות כולם צריכים, וזה לקח למשל אל מלחמת הנפש עם אויביו, שלא תנצח בכח החכמה לבד, שהוא יועץ אחד מיוחד, כי גם האויב בא בעצות המתנגדים לעצת החכמה, וצריך שיתקבצו כל יועצי הנפש שהיא החכמה והבינה והדעת, שבכח הדעת שהשיג הכל בידיעה ברורה יעמיד תחבולות וקישור עצות נגד עצת התאוה והיצר, ואז יאמץ כח:

פסוק ז

ראמות לאויל חכמות, אמנם **האויל** שהוא הפך האיש דעת, שלא לבד שאין לו ידיעה ברורה במופתי הדעת, הוא מסתפק גם על חקי החכמה, לו דומים **החכמות כראמות** שהוא דבר הבא ממרומים, שאין לשכל השגה בהם. וע"כ **בשער** המלחמה **לא יפתח פיו**. כי היו רגילים ללחום בשער כמ"ש כי ידברו את אויבים בשער, כי האויב רוצה ליכנס אל המבצר דרך השער ואין מניחים אותו, ומלחמה זו היא בדבור הפה (שהפה רומז על החכמה), שבכח החכמה ינצחו את האויב בשער. והאויל לא יפתח פיו. והאויב נכנס דרך השער וכובש את העיר:

פסוק ח

מחשב להרע, בארתי (י"ב ב') שפעל זמם מורה על מחשבות עמוקות שמעמיק במחשבתו איך להוציא איזה דבר, ואם בא בעניני חול הוא לרוב לרע. ופעל חשב כשבא בפעל מורה על מחשבות בלתי ראויות, כמו מחשבות פגול בקדש, ורע לחברו, ומי **שמחשב להרע**, **יקראו לו** בשם **בעל מזמות** לגנאי, ר"ל שמחשבותיו עמוקות לרע, כמ"ש ואיש מזמות ירשיע:

פסוק ט

זמת אולת חטאת, **החטאת** בא ע"י **זמת האולת**. (הזימה הוא המשתקע מאד במחשבת זנות. ובא במליצה על המשתקע לזנות אחרי אולת שהם הספיקות, שמרבה להסתפק על חקי החכמה, ומזה בא לידי חטאת. שהחטאת היא החוטא מחקי החכמה. ואם הוא **אדם לץ**, יתהפך אצלו לעשות תועבה, שהם דברים המתועבים בפרהסיא. כי יתלוצץ ויעשה הכל בפהרסיא:

פסוק י
(י-יא) **התרפית ביום צרה, אם תחשך מלהציל הלקוחים למות**. וגם בעת שהם **מטים להרג**. אז יהיה ענשך מדה כנגד מדה. שבעת יבא עליך **יום צרה, תתרפה**. ויהיה **כחך צר**, שירפו ידיך מעשות דבר להצילך, וגם יהיה כחך צר עד שלא תוכל לעשות בכחך מאומה, כמו שלא עשית להציל את אחרים:

פסוק יב
כי תאמר הן לא ידענו זה, ואם תאמר אמתלא **שלא ידעת** שהם לקוחים למות, או שלא ידעת שיש ביכלתך להציל, גם אם תצטדק בזה לפני אנשים. הלא **ה'** שהוא **תוכן לבות הוא מבין** מחשבות הלב ויותר מזה שמצד שהוא **נוצר נפשך הוא ידע**. שהידיעה נופלת על דבר הנראה בחוש, כי מעשיך כתובים ומצויירים על לוח נפשך, והוא **ישיב לאדם כפעלו** מדה כנגד מדה:

פסוק יג
אכל בני דבש כי טוב, ר"ל הלא **תאכל דבש** מצד **שהוא** מאכל **טוב** לגוף, **ונופת** הדבש **הוא מתוק** בעת שבא **על חכך**:

פסוק יד
כן דעה חכמה לנפשך, כן החכמה הוא מאכל טוב לנפש, ותחת שהנופת הוא רק מתוק בעת שהוא על חכך, ע"י החכמה **יש אחרית** שהוא מתוק לנפש תמיד גם בעת יכלה הגוף וגם **תקותך** בעוה"ז לא תכרת, כנ"ל (כ"ג י"ח):

פסוק טו
"**אל תארוב רשע לנוה צדיק, אל תשדד רבצו** - אתה, רשע, אל תארוב לנוה צדיק. ורוצה לומר כי:
* יש אורב מפני חמדת הממון, שרוצה לשלול **נוהו**,
* ויש אורב מחמת נקמה או קנאה, שרוצה לשדד **רבצו**, שלא יהיה לו רביצה ומנוחה.

פסוק טז
"**כי שבע יפול צדיק וקם** - כי הצדיק, הגם שייפול שבע פעמים, יקום על-ידי עזרת ה', אבל **הרשעים** (הגם שיהיו רבים) **ייכשלו ברעה** שיכינו על הצדיק, ובה ייפלו ולא יקומו.

פסוק יז
"**בנפול אויבך אל תשמח** - יש הבדל בין שמחה ובין גיל, ש:
* השמחה היא התמידית על דבר תמידי,
* והגיל הוא לפי שעה, על דבר מתחדש, כמו בשורה טובה וכדומה.

ועל זה אומר:
* **שלא תשמח** בתמידות במה שאויבך **נפל** ממדרגתו,
* ואף גם בעת **שנכשל**, שהוא התחלת הנפילה, **אל יגל לבך** לפי שעה, על הבשורה שהגיע לך מתחילת מפלתו.

פסוק יח
"**פן יראה ה' ורע בעיניו** - שעל-ידי שיראה אכזריותך ומידת הנקמה שבך, ידמה מעשהו מול מעשיך, ומעשיך ירע בעיניו, עד שיהיה צדיק נגדך, **וישוב אפו מעליו** עליך.

פסוק יט
"**אל תתחר במרעים, אל תקנא ברשעים** - רוצה לומר, כי הרואה את הרשעים מצליחים, אז:
* או שמעשיהם רעים בעיניו, ואינו מקנא בהם להיות כמותם, אבל אז ייחר לו על הצלחתם, ויתרעם על שאין ה' מעניש, ועל זה אומר: **אל תתחר**, רוצה לומר, אל יחרה לך על המרעים והצלחתם;
* או שיקנא בהם וירצה להיות כמוהם, על זה אמר **אל תקנא ברשעים**.

פסוק כ
"**כי לא תהיה אחרית לרע** - ומפרש:
* בל תתחר, ולא יירע לך על הצלחתם, **כי לא תהיה למרעים אחרית**, ויקבלו עונשם בסוף, ואחריתם נכרתה;
* ובל תקנא על הצלחתם עתה, כי **נר רשעים**, המאיר להם, רוצה לומר: הצלחתם, **ידעך**, אינו נר מאיר, רק דועך וקופץ ומתכבה בכל רגע, רוצה לומר, שהצלחתם אינה הצלחה אמיתית, כי מפחדים תמיד מן העונש ומרעות, ואינם שלוים ושאננים.

פסוק כא
ירא את ה' בני ומלך ועם שונים אל תתערב, צוה שייראו את ה' בעניני הדת, ואת המלך אשר במשפט יעמיד ארץ בהנהגת הקיבוץ המדיני, **ואל תתערב** עם האנשים שרוצים לשנות הנהגת המדינית, ר"ל למרוד במלכם ולהקים תחתיו הנהגה שניה משונה מראשונה שבזה תפר גם יראת ה' שצוה שתהיה מורא מלך עליך:

פסוק כב
כי פתאום יקום אידם, א] כי המורדים האלה **אידם יקום פתאום**, אם יתגלה המרד והקשר, שאז יקום אידם, וחוץ מזה שגם אם יצליח המרד וישנו ההנהגה, **מי יודע פיד**

שניהם ר"ל הפיד שיקום על ידי השינוי שלהם, וע"י ההנהגה השניה שמקימים, אם לא תהיה רעה ופיד ושבר, כי הם יקימו הנהגה כחפצם לעשוק ולחמס ולרוצץ את העם:

פסוק כג

(כג-כד) **גם אלה לחכמים**, עד הנה הם משלי שלמה, ומכאן עד סוף הפרק הוא מלוקט מדברי חכמים אחרים.

אמר **גם להכר פנים במשפט**, גם זה **לא טוב**, הגם שאינו מחניף את הרשע לאמר לו שהוא צדיק, רק שמכיר פני הצדיק, שמפני שיודע שהוא צדיק תמיד יכיר פניו להצדיקו גם עתה,

הגם שזה ראוי להעמיד הצדיק על חזקתו, הוא לא טוב במשפט, כי צריך להחזיק שני בעלי הדין לרשעים עד שיחקור את הדין...

פסוק כד

...וכל שכן מי ש"**שאומר לרשע צדיק אתה**, שהאיש הזה **יקבוהו עמים**, כי מהרס יסודות המשפט והצדק.

ויש הבדל בין עמים ובין לאומים:

* שהלאומים, יש להם דת מיוחד והם בעלי דת,

* והעמים, יש להם מלך ונימוס מיוחד.

העמים יקבהו מצד שמהרס הנימוס, **והלאומים יזעמוהו** מצד שמהרס את הדת, והזעם יפול על העונש הבא על ידי הקללה, כאילו הלאומים כבר יפרשו ענשו.

פסוק כה

ולמוכיחים ינעם, אולם **למוכיחים** את הרשעים ובלתי מחניפים רק מוכיחים אותם בתוכחה.

ינעם מצד עצמו. כי הדרך הטוב ינעם לנפש, וחוץ מזה **עליהם תבא ברכה** לא קללה כמו אל המחנפים, ומצייר **שהטוב** הוא יתרבם.

פסוק כו

שפתים ישק משיב דברים נכוחים, ומי שהוא חכם בתוכחה, עד שיוכל **להשיב** אל המתוכח עמו וירצה לסתור דבריו, והוא מלומד להשיב ולסתור דבריו (שזה גדר התשובה) **בדברים נכוחים**, המחליטים כדבריו, **שפתים** אלה יקבלו **נשיקות**, כי כולם אוהבים אותם:

פסוק כז
הכן בחוץ מלאכתך, אם תרצה לבנות בית שהוא לקחת אשה ולהוליד בנים, תקדים להכין האמצעים שע"י תשיג לכלכלם, ע"י **שתכין מלאכתך חוץ** להבית, שיהיה לך מלאכה וגם **תכין בשדה על העתיד**, שיהיה לך שדי תבואה זרועה ומוכנת לתת לחם ביתך, ואז **תבנה בית**, שאל"כ תצטרך לבריות או לגזול או תתבטל מת"ת, והוא מאמר משלי, שלכל תכלית יכין האמצעיים, וחז"ל דרשוהו שלפני לימוד הגמרא יכין מקרא ומשנה שהם הקודמים לו ומובילים אל הגמרא ולפני מע"ט יכין הלימוד הקודם למעשה, וכדומה:

פסוק כח
"**אל תהי עד חנם ברעך** - בל תעיד עדות על חברך לחייבו על דבר שלא עשה, שהוא חינם:
* בין אם תעשה זה מחמת שכר, שעל זה אמר **והפתית**, רוצה לומר, שתרויח פת לחם על-ידי **שפתיך**...

פסוק כט
* ...ובין אם תעשה זה להשיב לו גמול על הרע שעשה לך, שעל זה אמר **אל תאמר כאשר עשה לי כן אעשה לו**,
* ובין אם תעשה זאת מצד שהוא רגיל להשכיר את עצמו להיות עד שקר, ותאמר **אשיב לאיש כפעלו**";
לא תעשה כן בשום אופן.

פסוק ל
על שדה איש עצל עברתי ועל כרם אדם חסר לב, השדה צריכה עבודה רבה בפועל חרישה וזריעה וכדומה, והאיש עצל לא יעבוד עבודת שדהו מעצלותו, והכרם שהוא כבר נטוע א"צ עבודה כ"כ ורק צריך שמירה לבל יתקלקל, וזה יעשה האיש עצל, אבל החסר לב לא יבין ההפסד שיגיע אל הכרם אם לא ישמרנו, וירפה ידיו גם מן הכרם:

פסוק לא
והנה עלה כלו קמשונים, כסו פניו חרולים כו' (כינוי כולו מוסב על השדה שהוא זכר) והכרם כוסו פניו חרולים וגם נהרס גדר אבניו:

פסוק לב
ואחזה אנכי אשית לבי ראיתי לקחתי מוסר, החזיון מובדל מן הראיה שמורה על מחזה הלב והרוח, והראיה מורה על ראות העינים ומפני שיש בדבר משל הנראה בעינים ונמשל אשר יחזה הלב, אמר **שחזה וישת לבו** אל החזיון, וגם **ראה בעיניו ויקח מוסר**,

והנמשל הוא על שדה וכרם הנפש, שהנפש היא כוחנית להוציא פרי תבואת החכמה והכשרון, אם ישדדו עמקים ויסירו ממנה הקוצים והקמשונים ויזרעוה זרע ה', כמ"ש בפירוש ישעיה (סי' כ"ח) , ומשל השדה הוא המצות שצריך לעשות בפעל מ"ע, והעבודה שצריך לעבוד בשדה העיון לאסוף ולכנוס שזה דומה ככל עבודה בשדה, והעצל לא יעשה מ"ע ולא יחרוש בעמק העיון מפני עצלותו, והכרם הוא משל מי שכבר נטע ושתל גפני החכמה, וצריך לשמור מצות ל"ת, וכן לשמור את תלמודו שלא ישתכח ממנו שזה עבודה קלה, והמתרשל ממנה אינה מעצלות רק מחסרון לב, שגדר חסר לב שאין לו כח המושל ברוחו, והתאוה תפרץ בו פרץ לעבור על ל"ת ולהניח תורתו, ובזה עלה שדהו וכרמו קמשונים, ונשחתה חלקת נפשו, מחרולי היצר ולא תוציא פריה, וע"ז לקחתי מוסר ליסר את הנפש במוסרות המוסר בל תצא מגדרה:

פסוק לג

מעט שנות מעט תנומות, השינה היא הקבועה והתנומה היא קלה משינה, ואם בא אחרי שינה הוא מעונג ועידון ובלתי צריכה, ר"ל שאחר שנעור משנתן עדן מתנמנם נים ולא נים, ואחר שנעור גם מן התנומה **מחבק ידים לשכב** עוד על מטתו ומתעצל ללבוש בגדיו, ואז.

פסוק לד

ובא מתהלך רישך ומחסוריך כאיש מגן, הריש תבא בלא כח רק כהלך, ואתה לא תרגיש בו כלל, אבל **המחסורים** שיבואו אחר הריש יבואו בחרב ובחנית ובחוזק יד **כאיש מגן**, כי אתה תלחם נגד המחסור אשר יציק לך אבל הוא ילבש מגן עד שלא תוכל לנצחו עוד:

פרק כה

פסוק ב

כבוד אלהים הסתר דבר, בענינים האלהיים הכבוד הוא ההסתר וההעלם, כי השכל לא ישכיל רק דברים הנתונים תחת הזמן והמקום ואשר יש לחוש מבוא בהם, לא דברים הנעלים מחקי ההשגה האנושיית, וכל אשר ידובר בהם הוא רק בדרך משל ובלבוש, והתוך צפון ונעלם וע"כ אין דורשים במע"ב ובמרכבה, והחכמים מלבישים הדברים ומסתירים אותו בחדות וברמזים כלהט הברק יציץ ויעלם, אבל **כבוד מלכים** בעניני הנהגתם, **לחקור דבר** ושלא להעלים, כי אחר שהנהגתם נימוסיית ומושגת ע"י הבחינה והחוש. טוב לפרסם טוב הנהגתם, כי ההעלם בזה יורה כי הנהגתם אינם ביושר וע"כ יעלימו דרכם, והחקר הוא כבודם:

פסוק ג
שמים לרום וארץ לעומק. השמים אין להם חקר מצד הרום, כי הם מתפשטים במרום עולם לאין קץ, ובמרחבי שמים יש עולמות אין מספר. עד שמצד רבוים ורומם א"א לחקור אותם, והארץ הגם שהיא כנקודה קטנה בערכם, אין לה חקר מצד העומק, שהעומק מכוסה בתהום רבה ואין יודע מה בעמקי תהום, וכן **לב מלכים אין חקר**, כי הנהגת המלוכה מתפשטת על לאומים אין מספר, ואישים רבים ופרטים רבים אין קץ, וכן יש בהנהגה דברים עמוקים וסתרי המלוכה וסודותיה אשר א"א לחקור אותה עד תכונתה:

פסוק ד
(ד-ה) **הגו סיגים מכסף הגו רשע לפני מלך**, הנה המלך כסאו הוכן לעשות צדק, כמ"ש הן לצדק ימלוך מלך, אבל באשר הכסא צריכה שרים ויועצים שע"י יוציא לאור משפט, אם משרתיו צדיקים אז הכסא ככסף צרוף נקי מסיגים, אבל אם נמצא ביניהם יועץ רשע הוא יעות צדק ולא יצא לאור משפט, וכמו שאם ירצה הצורף לעשות כלי מכסף צרוף צריך להגות ולהוציא הסיגים, כן אם רוצים שתכין הכסא בצדק, צריך **להוציא רשע** העומד **לפני מלך**, ואז **יכון בצדק כסאו**:

פסוק ו
אל תתהדר לפני מלך, אל תראה שום הידור לפני מלך, כי כבודך בטל לפני כבוד המלך שאין לו שיעור, וכשתראה הידור כאילו גם כבודך נחשב למאומה, הנך מקלה כבוד המלך, וכמ"ש דוד ושחקתי לפני ה' וכו' שהיה מפזז ומכרכר כהדיוט לפני ה', ואמר בירושלמי פ"ק דברכות עורה כבודי אתעיר יקרי מן קמי יקרי דברייי יקרי לא חשיב כלום קמי יקרי דברייי, וכן **אל תעמד במקום גדולים**, רק תעמוד במקום שפל ממדרגתך לא במקום גבוה ממנה:

פסוק ז
כי טוב אמר לך עלה הנה, אם תעמוד במקום שפל יאמרו לך עלה, וזה לכבוד, ואם תעמוד במקום גדולים **ישפילו אותך לפני נדיב שראו עיניך** אותו, וחשבת שאתה במדרגתו, ויהיה לך לבוז, וגם ר"ל בזה עצמו שתשפיל עצמך לפני נדיב זה יגרום שיאמרו לך עלה, כי בזה יכירו כי ראו עיניך, שעיני שכלך רואים ומכירים נימוס ודרך ארץ, וכמ"ש השפלתך היא הגבהתך:

פסוק ח
אל תצא לריב מהר, כל מעשה שאדם עושה צריך לכוין אל התכלית שיצא ממנו, לא לעשות מעשה שהמסובב ממנו יהיה הפך התכלית המבוקש, וכשאדם בזה אותך **אל**

תצא לריב מהר בשתחשוב עי"כ להשיב את כבודך הנכלם, והלא ע"י המריבה לא לבד שלא תפיק התכלית להשיב את כבודך, כי בהפך **פן מה תעשה באחריתה**, שאחרית הדבר יהיה **שיכלים אותך** שנית ע"י המריבה, עד שתחת שרצית להשיב כבודך על מכונו, תשיג כלימה ובוז:

פסוק ט

ריבך ריב את רעך, וגם אם אתה מוכרח לריב, לא תריב רק ריבך, הנוגע לך, **ובל תגל סוד אחר**:

פסוק י

פן יחסדך שומע, שעי"כ חוץ מכלימת ריעך על הריב, **יחסד** אותך בחרפה יתירה כל **השומע**, כי יאמרו עליך שאתה מוציא ש"ר והולך רכיל מגלה סוד, ואח"כ כשתרצה **להשיב את דבתך** לא תוכל, ותשיג עי"ז חרפה רצופה וקלון מתמיד:

פסוק יא

תפוחי זהב במשכיות כסף דבר דבור על אפניו, כמו שתפוחי זהב מתוך שהם יקרים מחפים אותם במשכיות כסף, שהם פחותים מהם אבל חשובים ג"כ, ומתוך המשכיות יביטו ויבינו כי תחתיהם זהב, כי לא יחפו כסף על ברזל ונחשת, כן הדבור הוא משכיות המצפון, שסתרי הלב ומחשבות האדם מתגלים על ידי דבוריו, וכשהמצפון יקר והנפש וסתריו מלאים כבוד, גם הדבור יקר ונעלה ונקי מכל סיג, אבל אם ידבר לה"ר ורכילות, נודע כי תחת הדבור ברזל וחרש, ושנפשו זוללה, וז"ש **שהדבר הוא דבור על אפניו**, ר"ל על האופן שממנו יתגלגל, לפי המחשבה והגות הנפש כן הוא הדבור, ואם בא הדבור לפי גלגוליו לא יתר מן הראוי, אז דומה כתפוחי זהב וכו':

פסוק יב

נזם זהב וחלי כתם, הנזם והחלי שתיהן קשוטי האזנים, וכמו שהם מקשטים האזן החיצוני, **כן מוכיח חכם**, שמוכיח ע"פ דברי החכמה, **מקשט האזן שומעת** תוכחה, שקשוטה הוא אם התוכחה מפי בעל חכמה שזה כזהב וכתם אופיר:

פסוק יג

כצנת שלג ביום קציר, כמו שביום קציר שהיום בוער כתנור ומכה על ראש הקוצר עד שנפשו מתעלפת, אם תבא צנת שלג תשיב את נפשו, **כן ציר נאמן לשולחיו** אם בער עליו חמת מלך ושרים, ונפשו מסוכנת כי יומת ע"י הבערת האף, ושולח ציר נאמן ללמד זכות עליו, ישיב חמת האש **וישיב את נפש אדוניו**, וגדר הציר שהולך ושב וישיב תשובה וישיב נפשו המתעלפת, ויש בזה מליצה שכל אדם הוא ציר ושלוח בעוה"ז, וצריך להיות

ציר נאמן לשולחיו לעשות מה שבעבורו שולח הנה, ואז ישיב נפש אדוניו, שתשוב נפשו שהיא חלק אלוה אל מעונה, ואז לא ייראו מלהט יום הבא אשר בוער כתנור, כי ישלג בצלמון ומצננים לו גיהנם, כמ"ש חז"ל על בה תשלג בצלמון:

פסוק יד

נשיאים ורוח וגשם אין, כמו שאם יתראו נשיאים שהם נושאים משאת מתנת הגשם, וע"י שבא רוח ופזר העננים אין גשם, כן **המתהלל** ומבטיח **לתת** צדקה, ועבר עליו רוח ולא נתן **ושקר** בדברו, ואחז"ל שעי"כ ישולם לו מדה כנגד מדה שהגשמים נעצרים:

פסוק טו

בארך אפים יפותה קצין ולשון רכה תשבר גרם, אם הקצין כועס עליך, אל תשתדל שיעביר חטאתך לגמרי כי תפסת מרובה לא תפסת, רק תשתדל **שיאריך אפו** ולא יעניש תיכף, ועל זה, **יפותה**, **ויאריך אף**, ואח"כ **לשון הרכה תשבר גרם** ועצם הקשה, והוא משל לקוח מחיות הזוללים בשר שישברו עצמות בלשונם, כן אח"ז בתחנונים תשבר מדת הדין הקשה. ויש בו מליצה, שה' יפותה בתפלה להאריך אף, ואח"ז ירפה כח הדין ע"י לשון רכה ותחנונים:

פסוק טז

דבש מצאת אכל דיך הגם שהוא **דבש** וטוב למאכל, והגם **שמצאת** אותו דרך מציאה, בכ"ז לא **תאכל** הרבה רק **דיך**, **פן תשבענו והקאתו**, ומזה תקח משל.

פסוק יז

הקר רגלך מבית רעך, לבל ישבע ממך יותר מדאי, אף אם אתה חביב לו כדבש, כי **פן ישבעך ושנאך**, וחז"ל אמרו בו מליצה בל יתמיד להביא קרבנות לבית ה' על חטאיו, שהקרבנות מכונים באכילה, ראה בל יאכל יותר מדאי:

פסוק יח

מפיץ וחרב וחץ שנון. הם שלשה מיני כלי משחית, המפיץ הוא פטיש גדול המפוצץ האבנים והעצמות, והחרב חותכת מקרוב, והחץ הורגת מרחוק, כן **העונה ברעהו עד שקר** לפעמים הוא כמפיץ, שמפיץ את האנשים ומשלח מדנים בין אחים, ופעמים כחרב שהורג מקרוב ולפעמים כחץ שהורג ע"י לה"ר בסתר מרחוק, וגם רמז למ"ש חז"ל לישנא תלתאי שהורג שלשה, האומר והשומע, ומי שנאמר עליו, לעצמו הוא כמפיץ, ולהשומע כחרב, ולמי שנאמר עליו כחץ:

פסוק יט

שן רועה ורגל מועדת, כמו **שן שנשבר**, שבוטח בו שילעס המאכל, ובוגד, **ורגל מועדת** שבוטח בו שיוביל אותו אל מחוז חפצו, ובוגד, כן **המבטח שבוגד ביום צרה**, והוא בטח בדבר ואינו מוצא מבטחו בעת הצורך, וגם רמז למ"ש חז"ל דק בככי ותשכח בנגרי, וכשהשן רועה גם הרגל מועדת, וכן כשמבטח א' בוגד ימשוך אחריו יתר מבטחיו וכלם בוגדים בו:

פסוק כ

מעדה בגד ביום קרה, **השר בשירים** שעשועים לשמח את הנפש **על לב רע**, דומה כמי שלובש ביום קרה בגדי עדי, שהגם שהוא ליופי ביום צח, הנה ביום קר מלבד שאינו ליופי, אינו מחמם את הגוף ומתקרר מן הצינה, כי צריך ללבוש בגדים חמים בעת ההיא, וכן לא ישמחו השירים האלה ולא ייטיבו פנים, רק יוסיפו עצבת, וכן כמו מי ששופך **חומץ לכלי נתר**, שהגם שהחומץ בחזקו יחזק הכלי המוכן לכך, לא כן הנתר הרך ימוגג ותופסד הכלי וישפך החומץ, כן השירים לא יאמצו כח נפשו, כי ישברו לבו ולא יכנסו בקרב איש ולב עמוק, והוא משל אל כל דבר שיערכו אל דבר שאינו מוכן לקבלו, וחז"ל דרשוהו על המלמד תורה לתלמיד שאינו הגון, שלא ייפו חיצוניותו במע"ט ולא יכיל מי החכמה בתוכו, כי נמס וילך והלום:

פסוק כא

אם רעב שונאך האכילהו לחם, מיעץ את מי שרוצה לנקום נקמה גדולה בשונאו לא בזאת ינקום שימנע מאתו לחם ומים, רק בהפך שיעשה עמו כל טוב, **אם ירעב יאכילהו**, **ואם צמא השקהו מים**, כי תרויח שני דברים.

פסוק כב

* א) **כי גחלים אתה חותה על ראשו**, שבמה שאתה מטיב לו ידמה לו שאתה חותה גחלים על ראשו, כי יזכור את אשר חטא לנגדך והרע לך, ויבוש ויכלם שעתה מוכרח לקבל לחם ומים ממך תחת רעתו, ב] **וה' ישלם לך**, שתקבל שכר מה' בעבור הצדקה שעשית, ואם תנקום במה שלא תתן לו לא תקבל שכר:

פסוק כג

רוח צפון תחולל גשם, הרוח הצפון באדם יוליד את הגשם, כי האדים העולים מן הארץ מלאים רוח אוירי קל, ועי"כ נשאים למעלה, ובעת יצא הרוח הצפון באדים יפלו טפי המים שנעשו כבדים בסור הרוח, למטה, ויהיו לגשם, והגם שהרוח צפון בלתי נראה, כשנראה הגשם נדע סבתו כי הרוח ילדו, כן **לשון סתר תחולל ותוליד פנים נזעמים**,

שהגם שרוח הסער שנולד ע"י הלה"ר הוא נסתר בלב עמוק, יוכר ע"י זעימת הפנים שיתראה בפני הקוצף:

פסוק כד

טוב שבת על פנת גג מאשת מדנים ובית חבר. כבר אמר זה למעלה, ובא פה שנית, עפמ"ש (לקמן כ"ח) דלף טורד ביום סגריר ואשת מדנים נשתוה צופניה צפן רוח, שמדמה אשת מדנים אל דלף הטורד, והגשם נולד ע"י רוח צפון היוצא ממסגרתו, ואם ירצה לצפון הרוח הצפון הזה המוליד הגשם, אז צפן רוח, שבכ"ז שמן ימינו יקרא, ולכן במ"ש שהרוח צפון תחולל גשם, אמר שכן רוח אשת מדנים הצפון יולד מדנים, עד שטוב לשבת על פנת גג שאין שם מחסה מן הגשם היורד מלמעלה משישב עם הדלף הטורד בבית חבר את כל אנשי הבית, שאין מחסה בפניו:

פסוק כה

מים קרים על נפש עיפה, כמים קרים שמביאים על נפש עיפה הצמאה למים, במקום שאין שם מים ומביאים ממק"א, כן דומה מי שנפשו עיפה לשמוע מה שיעשו משפחתו או ב"ב אשר הם בארץ מרחק ואין לו ידיעה מהם, יבא לו משם שמיעה טובה משלומם, שישיב נפשו העיפה אל קרבו ויחי:

פסוק כו

מעין נרפש ומקור משחת צדיק מט לפני רשע, המקור הוא במעמקי האדמה שמשם יבעו המים אל המעין, והצדיק כשימוט הגם שיתקלקל המעין, ר"ל שפעו ועשרו ופרנסתו, לא נשחת המקור שהוא בטחונו בה' שמשם בא השפע אל המעין, אבל אם מט לפני רשע, אז מלבד שנרפש המעין, נשחת גם המקור שהוא הבטחון בה', כי אז יטילו ספיקות בהשגחה, למה תחריש כבלע רשע צדיק ממנו וכדומה:

פסוק כז

אכל דבש הרבות לא טוב וחקר כבודם כבוד, משיב לזה שכמו שלא טוב להרבות באכילת דבש, כן (**הרבות**) **חקר כבודם** (**לא**) **כבוד**, מי שמרבה לחקור על כבוד הצדיקים, לא ישיג את הכבוד, כי זה מה שיקרה שהצדיק מט לפני רשע, הוא מסודות ההשגחה שכבוד אלהים הסתר דבר, כמו שאין להרבות באכילת דבש, שמזיק, כי הגם שתראה כבוד הצדיקים מחולל ביד הרשע, כבוד הזה שבעוה"ז אינו הכבוד האמתי, ועקר הכבוד הוא בעולם הנצחי ששם הכבוד האמתי כמ"ש בעצתך תנחני ואחר כבוד תקחני כמש"פ שם, ובאשר הכבוד הרוחני הנצחי הוא מן סתרי האלהים, כי השכל לא ישיג בעודו

כלוא בחומר כבוד נפש רוחנית מופשטה מן החומר, אין להרבות לחקור בזה רק צדיק באמונתו יחיה ולא יסתפק באמונתו:

פסוק כח

עיר פרוצה אין חומה איש אשר אין מעצר לרוחו, כבר המשיל את האדם לעיר קטנה שמלך גדול מסבב אותה לכבשה, והוא שהיצר והדמיון וכח התאוני מעכב לכבוש את כחות הנפש תחת רשותו, והיצה"ט נלחם בעד העיר ואינו מניח אל צרי הנפש לכבוש את העיר, והחומה הנשגבה שבו יעצור בעד הצורר הוא המעצור שישים בעד הרוח, כי הרוח הוא המעלה הציורים אל הלב, ויצרי האדם רובם רעים, ציורי הגאוה והקנאה והנקמה וכדומה, ובעת יתנשא הרוח ויעלה הציורים הרעים אל הלב, ואז בא האויב אל העיר, ונשקה המלחמה בתוך העיר, כי אז בקל כי ימשך אחר הציורים האלה לפעול כפי שאון דכים, אבל י"ל לאדם כח המושל הנותן מעצור בעד הרוח להשביח שאונו, כמ"ש כל רוחו יוציא כסיל וחכם באחור ישבחנה כמש"פ שם, והיא החומה אשר יעכב בפני האויב מלבא אל העיר, אבל מי **שאין מעצר לרוחו**, ויעלה ציורים הרעים על לבו, יגבר היצר, וצוררי הנפש יכבשו את העיר, כי אין חומה לעכב בעדם:

פרק כו

פסוק א

כשלג בקיץ וכמטר בקציר, השלג והמטר שניהם יועילו אל הזרע והתבואה. השלג יוליד את האדמה, והמטר יצמיחה כמ"ש (ישעיה סי' נ"ה) ובכ"ז לא טובים המה בקיץ ובקציר שאין שם זרע, והמטר יזיק בקציר שהוא קודם הקיץ, שמרקיב התבואה הנגמרת, והשלג יזיק בקיץ שאז צריך חום השמש ליבש התאנים שמיבשים אותם בקיץ, ואם יקדים השלג בקיץ, שזמנו אחר המטר שהוא אחר הקיץ, והמטר בקציר שזמנו אחר הקיץ, יען שבא שלא בזמנו יפסיד וישחית, **כן לא נאוה לכסיל כבוד**, שהגם שאם יתנו כבוד אל החכם, שהוא חרש וזרע על חלקת נפשו זרע החכמה יועיל כמטר וכשלג להוציא הזרועים האלהיים ולהצמיחם, שע"י הכבוד יעוררו כחותיו הנפשיים להוציא את כל מה שבכח אל הפועל, לא כן הנותן כבוד לכסיל שלא זרע מאומה, ישחית ויקלקל, כי יוסיף להחזיק בכסילתו והוא שלא במקומו, וישחית, ועי' לקמן (פסוק ח'):

פסוק ב

כצפור לנוד כדרור לעוף, הצפור תקנן גם בבית, ובכ"ז דרכה לנוד ממקום למקום ואינה נשארת בקביעות, והדרור אינה מקבלת מרות ולא תמצא בבית כלל רק בקן, כמ"ש גם

צפור מצאה בית ודרור קן לה, ודרכה לעוף חוץ לבית למרחוק, וכן **קללת חנם לא תבא**, לפי הכתיב י"ל לא לבד שלא תשאר בקביעות ותנוד כצפור, אלא שלא תבא בבית כלל אף לפי שעה כדרור לעוף, ולפי הקרי בוי"ו **לו תבוא**, שתשוב אל המקלל, כצפור וכדרור אשר אחרי ינודו ויעופו ישובו אל קנם בעצמם.

פסוק ג

שוט לסוס ומתג לחמור ושבט לגו כסילים, הבע"ח הבלתי משכילים שאין להם שכל להנהיג עצמם, צריכים שוט ומתג, הסוס צריך שוט והחמור שהוא סכל יותר ולא יבין אף ע"י שוט צריך מתג, שבו יעצרו בעדם בל יסורו מן הדרך, והאדם י"ל שכל ובחירה שילך בעצמו בדרך הטוב, אבל הכסיל שנלוז מדרך החכמה מפני תאותו, הוא כבע"ח שהטבע תנהיגם לא השכל, וצריך שבט כמוהם, שע"י שבט ויסורים יהיה מוכרח ללכת בדרך סלולה:

פסוק ד

אל תען כסיל כאולתו פן תשוה לו גם אתה, כבר התבאר שהכסיל הוא הבלתי שומר חקי החכמה מפני שנמשך אחר תאותו המתנגדת לחקי החכמה, ולבעבור ישים מסוה על פניו ולהפגיע נפשו באשר חקי החכמה עומדים נגד שטף תאוותו יתור אחרי האולת, היינו להטיל ספיקות על חקי החכמה והאמונה, ואם יתוכח אדם עמו לסתור את ספיקותיו לא יפעל מאומה, כי גם הוא ידע חקי החכמה רק משליכם בחוזק יד מפני נטיית תאותו. כמ"ש ואולת כסילים מרמה, ואולת כסילים אולת, וגם אם המתוכח יערוך נגדו דברים הנודעים בחושים יאטם אזניו, כמ"ש לך מנגד לאיש כסיל ובל ידעת שפתי דעת כמש"פ שם, ולכן טוב **שאל תען על אולתו**, וספיקותיו, **פן תשוה לו**, כאילו גם אתה מסופק ומבקש להתיר הספיקות, אמנם בכ"ז הגם שאני מצוך בל תענהו בדרך וכוח (ויל"פ ג"כ שר"ל שבל תען כסיל על אופן מפני שיראת פן תשוה לו שאם לא תענהו יאמרו שגם אתה כסיל, ואם תען לו מצד זה תרצה להראות חכמה בהוכוח, זה לא תעשה) אבל בכ"ז.

פסוק ה

ענה כסיל כאולתו פן יהיה חכם בעיניו, תענהו על אופן שלא ידמה לו שהוא חכם אחר שלא מצאת מענה, ועל אופן זה תענהו בדברים קלים, כי עיקר הכונה להראות שהוא כסיל, ולא תענהו בדברים חריפים להראות חכמתך, ועתה מפרש מה שיענהו.

פסוק ו

"**מקצה רגליים חמס שותה שולח דברים ביד כסיל. דליו שוקיים מפיסח ומשל בפי כסילים** - ענה אותו התשובה הזאת: החמס ששותה, אשר הוא מקצה את הרגליים, הוא שולח דברים ביד הכסיל.

ומה הן הדברים ששולח? - שהוא אומר דליו שוקיים מפיסח: מדמה במליצתו את משתה התאווה שהכסיל שותה, רוצה לומר מה שנמשך אחר תאוותו, כשיכור מיין, רק שהוא שותה חמס תחת יין; והחמס ששותה הוא מקצה רגליים, שכמו שהיין מקצה רגלי השיכור, שאינו יכול לעמוד על רגליו, כן החמס מקצה רגלי הכסיל ששותהו.

ומציין כאילו החמס הזה, אשר שתה וקיצץ רגליו, ונעשה פיסח ברגליו משכרותו, הוא שולח דברים על הפיסח שידלו גם את שוקיו, כי השוק הוא למעלה מן הרגל, ומעמיד את הגוף, שהגוף ייסמך על השוקיים והשוקיים יינשאו על הרגליים, אולם הפיסח, שאינו יכול לילך ברגליו, השוקיים הם לו למשא ולמותר, וצריך לדלות ולהגביה ולקצץ גם השוקיים היתרים.

והדברים האלה, ששולח החמס ששתה (ביד הכסיל) שידלו לפיסח המוקצץ רגליים את שוקיו, הוא המשל אשר בפי הכסילים, רוצה לומר, שהכסיל, אחר שנשתכר ביין התאווה ואינו יכול לעמוד על רגליו, רוצה לומר שאינו יכול להתנהג בפועל כפי דרכי החכמה, כי יחוג וינוע כשיכור מתאוותו, רוצה לדלות ולקצץ גם השוקיים, שהם יסודות החכמה ומכונותיה, על-ידי שיטיל בהם איוולת וספיקות, שאחר שהוא פיסח בתאוותו, בלתי עומד בתקפו נגד התאוה, השוקים שהם המכונות שעליהם יעמוד האדם, שהם חוקי החכמה, הם לו למותר ולמשא, ורוצה לקצץ גם אותם, כמו שהשוקיים הם למותר אל המקוצץ רגליים.

פסוק ח

"**כצרור אבן במרגמה כן נותן לכסיל כבוד**, באר הטעם שלא תענה אותו באורך בדרך כבוד, רק תענהו דרך בזיון, כי כמו הצורר אבן בכלי הקלע שממנו רוגמים אבנים, שנראה שנותן להאבן כבוד לצוררו בצרור, והוא על-מנת להשליך אותו על אנשים ולרגמם באבנים ולהרגם, כן הכבוד שתיתן אל הכסיל במענה חכמה, ישליך אותם במרגמה להרוג בם אנשים תמימי דרך, כי יהפך את תשובותיך לאבני קלע ולמינות.

פסוק ט

"**חוח עלה ביד שיכור ומשל בפי כסילים** - שהכסיל הזה, השיכור מחמת יין התאווה, אשר נקצצו רגליו ושוקיו כנ"ל, הוא שוכב והולך על ידו, עד שעלה חוח בידיו שהוא

הולך עליהם, ובכל זה נמצא משל בפי כסילים, לקצץ במשל הזה את השוקיים שהם עמודי החכמה, ומבאר המשל הנמצא בפיו, הוא אומר -

פסוק י

"**רב מחולל כל ושוכר כסיל ושוכר עוברים** - הוא אומר, שה' בורא ומוליד כל האנשים הנמצאים, הצדיק והרשע, ההולך בחכמה והנמשך אחר תאוותיו, הכל מה', ואין בחירה ביד האדם, וה' שוכר כסיל, נותן שכר גם להכסיל הנמשך לתאוותיו, ונותן שכר גם לעוברים על מצוותיו, ולכל עובר בתבל, כצדיק כרשע, הכל שכורים מאיתו, לעשות כפי שבראם וכפי הכוח ששתל בם, אם לחכמה אם לתאוה, ואין מעשה ודעת וחשבון ועונש, כי אין בחירה ביד האדם, והוא מוכרח למעשיו, שכיר הוא בא בשכרו.

פסוק יא

ככלב שב על קיאו כסיל שונה באולתו, אחר שבאר מה שיענה להכסיל, בדברים קלים בדרך בזיון, באר מדוע לא יענהו בחכמה בדרך וכוח, שהוא מפני שהכסיל שונה באולתו, כמו הכלב ששב לבלוע את המאכל אשר הקיא, שהוא המאכל הרע שלא יכול לסבלו והקיא אותו ובכ"ז בלעהו שנית, כן הכסיל ישוב לשנות את האולת אשר הקיא, הגם שהוא בעצמו יודע שהוא דבר נמאס, כי כבר בארנו שהכסיל יודע שאין ממש באולת וספיקות שלו, כמ"ש ואולת כסילים מרמה, ואולת כסילים אולת, בכ"ז ישנה את האולת פעם שנית, ומה יועיל הוכוח:

פסוק יב

ראית איש חכם בעיניו תקוה לכסיל ממנו, עתה מבאר מדוע יענו על אופן שלא יהיה חכם בעיניו, ומה יפסיד אם יהיה חכם בעיניו? אומר, כי לכסיל יש יותר תקוה מן החכם בעיניו, כי הכסיל נמשך אחר תאותיו, ובעבור שטף התאוה יפרוץ בגבולי החכמה הגם שיודע מעלתה, ולכן יש תקוה שבאחרית בסור תאותו ישוב בתשובה ויקח מוסר, אולם החכם בעיניו הוא אשר נדמה לו כי מעשיו אשר יעשה הם ע"פ החכמה, והוא חולק על החכמה בזדון שלא מפני הכרח תאותיו רק מפני שנדמה לו שדרכו הנשחת הוא ע"פ החכמה, וזה אין לו תקנה, לכן צריך אתה להשיב לו כדי שידע עכ"פ שדרכו אינו דרך החכמה ובזה יש לו עדיין תקוה:

פסוק יג

"**אמר עצל שחל בדרך**, ביאר כי העצל, אשר מתוך עצלותו לא ידרוש בחכמה, הוא יבוא לבסוף למידה זו הגרועה שיהיה חכם בעיניו, שזה גרוע מן הכסיל, כי החכמה צריכה זריזות ועבודה רבה, והעצל, אשר מרפה ידיו ממנה, יבוא לידי כך שיהיה חכם בעיניו,

עד שידמה לו כל מעשיו בחכמה ואינו צריך לדרוש חוקי החכמה מפי חכמים, כי ידמה לו ששחל הגדול מצוי בדרך, וארי קטן בין רחובות העיר, רוצה לומר:
* שאם יצא לדרוש החכמות הרמות שאינם מצויים, כמו מעשה בראשית ומעשה מרכבה, יאמר שיטרפנו השחל, רוצה לומר שיצא למינות;
* וגם שידרוש בדברי חכמה המצוים, חושש שיטרפנו ארי קטן, וכמו שנאמר גם למעלה.

פסוק יד
שהדלת תסוב על צירה, כן **יסוב העצל על מטתו** מצד אל צד, ולא יזוז ממשכבו:

פסוק טו
טמן עצל ידו בצלחת, ר"ל שגם אם יתנו לו לאכול יושיט ידו אל הכלי שבו המאכל, **ונלאה להשיבה אל פיו** לתת אוכל לפיהו, והנמשל שגם אם יתנו לו מזון הנפש ההכרחי יטמון ידו בכלי שבו המזון ולא יקח את המזון עצמו, למשל שיתנו לו ספורי התורה ההכרחיים לדעתם, יאכל הלבוש החיצון וספורי המעשיות, ולא יקח את התוך והמוסר והחכמה אשר תחת הכלי והלבוש:

פסוק טז
חכם עצל בעיניו, והוא החכם בעיניו יותר **משבעה** חכמים גדולים אשר **ישיבו לו טעם** הדברים ותוכיותם, כי נדמה לו שהוא חכם יותר מהם, וזה אשר תקוה לכסיל ממנו:

פסוק יז
מחזיק באזני כלב עובר, מי שמחזיק באזני כלב שעובר לדרכו ולא נבח עליו וע"י שהחזיק באזניו ינבח עליו וינשכנו, כן המתעבר על ריב לא לו, שהריב המנבח וחורץ לשונו ככלב לא נבח עליו, וע"י שהחזיק באזני המנבח מעתה ינבח עליו וידבר עליו חרפות ובוז וגם ינשכנו:

פסוק יח
כמתלהלה, כמהתל בחברו, ותחלה **מורה זקים** של אש ששורפים הבגדים, ואחר כך **חצים** שעושים פצעים, ואחר כך חצים משוחים בסם **המות**, שממיתים:

פסוק יט
כן איש רמה את רעהו, כן איש המרמה את רעהו, שתחלה יזיק קניניו, ואח"כ גופו, ואחר כך את נפשו, וכל זה אצלו **כמשחק**:

פסוק כ
באפס עצים תכבה אש, **ובאין נרגן ישתק מדון**, המדון הוא שמעוררים ענינים שבעבורם יצאו לדון לפני השופט, וכבר התבאר כי שנאה תעורר מדנים, כי אם אין שנאה לא

יקפידו על נזקי שכנים ויותרו זל"ז, והנרגן הוא המתלונן תמיד שעושים לו רעות, והוא המעורר הדנים ובאין נרגן שיתלונן ישתק מדון, כמו שיכבה האש באין עצים:

פסוק כא

(כא-כב) **פחם לגחלים ועצים לאש**, כמו שלהבעיר **גחלים** די **בפחם**, שהם ניצוצות אש, אבל להבעיר **אש** צריך **עצים** ואין די בפחם, כן **לחרחר ריב** די **באיש מדנים**, שמעורר דינים, וזה כרשף אש ופחם לחרחר ולהבעיר הריב, אבל להבעיר אש גדול הם **דברי נרגן** שהם **כמתלהמים** כאילו הולמים אותו במכות גדולות, ובאמת אינם מכות מבחוץ רק שירדו בחדרי בטנו, שנדמה לו כך, ובא במשל על המתרעם על מדותיו של השי"ת, שיש איש מדנים וגדולה מזה איש נרגן שחושב שה' ברא את האדם לרע ושהרעות רבות מן הטובות וכמ"ש למעלה (י"ח ג'):

פסוק כג

כסף סיגים מצופה על חרש, אולם גרוע יותר מן הנרגן, מי שמדבר אחד בפה ואחד בלב, אם **שפתים דולקים** בהתלהבות אהבה, **והלב רע**, שזה דומה **ככסף סיג שמצפים אותו על חרש**, שמרמה שהוא כסף, והוא חרש באמת:

פסוק כד

בשפתיו ינכר שונא, שהוא **השונא** אשר **ינכר בשפתיו**, בדבורו החיצוני ינכר שנאתו כאילו הוא אוהב, **ובקרבו ישית** עצות איך **לרמאות** ולהפילו לשחת, ובנמשל מדבר מן הצבוע שחונף בשפתיו ולבו רחק ממנו, בשפתיו ינכר שהוא מאמין ועובד ה' ומרמה בלבו:

פסוק כה

כי יחנן קולו אל תאמן בו, לכן לא תאמין במה שבקולו נדמה שמחנן, כי **בלבו תועבות רבות**, ובנמשל לא תאמין אם הוא מרבה בתפלה כי לבו מלא תועבה:

פסוק כו

תכסה שנאה במשאון, דברים אשר השנאה תכסה אותם בחשך, (ר"ל שמכסה בלב מה שרוצה לעשות ע"י שנאתו, אח"כ **תגלה רעתו בקהל**, עד שלבסוף.

פסוק כז

כורה שחת בה יפול, יפול הוא עצמו בשחת שכרה, **ומי שגולל אבן** להזיק לחברו **תשוב האבן אל הגולל**, ומבאר הטעם כי.

פסוק כח
לשון שקר ישנא דכיו, מצייר במליצה, שהלשון שקר עצמו ישנא את הנדכאים לפניו. ימליץ, שהלשון שקר, דהיינו הרגיל לקבל לשון הרע, אוהב את הגבורים, לא את הדכים, ר"ל, המדברים לשון הרע בצנעה ובסתר כי יראים לדבר בגלוי, יישנאו מן הלשון שקר, כי זה עדות שאין ממש בדבריהם, **ופה חלק יעשה מדחה**, ממליץ שהפה חלק בעצמו, שמדבר חלקות להחניף ולדבר אחד בפה ואחד בלב, הוא עצמו יעשה מדחה, לדחות בה את המשתמש בפה חלק, שהוא עצמו יחליק ויפול אל השחת:

פרק כז

פסוק א
אל תתהלל ביום מחר, באשר פגעי הזמן מתחדשים בכל רגע, לא תוכל להתהלל על מה שתעשה למחר, אחר שגם ילדי היום ההוה בלתי ידועים לך, ויום מחר אינו שלך:

פסוק ב
יהללך זר ולא פיך נכרי ואל שפתיך, מה שהאדם מהלל א"ע אינו הילול, וטוב שתעשה מעשים ראויים אל ההילול עד **שזר יהללך**, ויש הבדל בין זר ובין נכרי, שהנכרי הוא מארץ אחרת, ואמר שאחר שיהללך זר אז יהללך גם **הנכרי** שאינו מכיר אותך, כי ישמע מן הזר ויפרסם תהלתך, וגם אז יהללך **אל** של **שפתיך**, מה שאתה בשפתיך לא תהלל, זה עצמו יהללך, כי זה מורה על הענוה והמעלה, והנה השפה חיצונית נגד הפה, ור"ל מה שלא ישמע ממך מהלל עצמך משפתיך, (וגם שישמע אל, משפתיך, ר"ל שאתה תקטין עצמך ותאמר שאין בך תהלה זאת כמ"ש בתלת מילי משני רבנן וכו' זה יהיה לך ג"כ לתהלה):

פסוק ג
כבד אבן ונטל החול, האבן הוא כבד בפ"ע אף אבן אחד, והחול אינו כבד רק אם ינטל על כתפיו חול הרבה, הוא כבד ע"י שיצורף בנטל ובמשאוי, **וכעס של אויל כבד משניהם** כי כל כעס וכעס בפ"ע יש בו כובד בפ"ע כאבן מעמסה, וגם בצירוף כל הכעסים המתמידים ממנו, יש בו כבד החול, וכמ"ש במדרש בא אל פרעה כי אני הכבדתי את לבו הה"ד כבד אבן וכו', כי פרעה במ"ש מי ה' לא ידעתי את ה', היה עונו כבד כאבן, ובמה שהוסיף להכביד את לבו פעם אחר פעם היה בו כבד החול, נמצא היה כבדו מצורף משניהם ר"ל מאבן ומחול:

פסוק ד

אכזריות חמה ושטף אף ומי יעמד לפני קנאה, החמה הוא הכעס הפנימי שנוטר שנאה בלבו, והאף הוא הכעס החיצוני, ויש אף בלא חמה פנימית, ויש בו שטף כי באפו שוטף והולך ומיסר, אבל לא אכזריות, ויש חמה בלא אף שחמתו בערה בלבו ויש בו אכזריות משנאה וחמה, אבל לא שטף, כי אינו מעניש עתה, אבל הקנאה שמתקנא לכבודו המחולל יש בו אכזריות ושטף, כי המקנא ינקום תיכף בשטף אף, ויתאכזר באכזריות חמה:

פסוק ה

טובה תוכחת מגולה מאהבה מסותרת, אם אדם מוכיח לחברו על דרכו הרעה וסבת התוכחה באה **מאהבה מסותרת** כמו האב המוכיח לבנו, שזה מרוב אהבתו, וכמ"ש כי את אשר יאהב ה' יוכיח, תוכחה זאת הגם שהיא בגלוי, טובה מאד:

פסוק ו

נאמנים פצעי אהב, וגם אם האוהב מכהו ליסרו להשיבו אל דרך הטוב, בכ"ז האהבה נאמנה שכ"ז מרוב האהבה, וכמ"ש כאשר ייסר איש את בנו ה' אלהיך מיסרך, אבל **נעתרות נשיקות שונא**, השונא ירבה נשיקות, הוא לא ייסר ולא יוכיח, כי בשנאתו כשרואה ממנו מעשים רעים ינשקנו למען יוסיף לעשותם:

פסוק ז

נפש שבעה תבוס נפת ונפש רעבה כל מר מתוק, הערב והבלתי ערב אינו תלוי במהות המאכלים, רק בתכונת האיש, שמי שיש לו מעדנים יקוצו בעיניו מהרגילו בם, ומי שא"ל ימצא ערבות בכל דבר. ובזה תוכחה להמבקשים מעדנים והמתרפקים אחריהם, כי כל שישיגו אותם בשפע כן תחדל העונג מהם, ובהפך יתענגו בכל דבר אם היה נמנע מהם, והרש ימצא יותר עונג מן העשיר, ומזה מבואר שאינם התכלית המבוקש, כי יושגו כשלא יושגו, ולא יושגו כשיושגו:

פסוק ח

כצפור נודדת מן קנה כן איש נודד ממקומו, האדם משותף בטבעו עם יתר בע"ח, ורצוף בטבע הבע"ח שלא ישנו מקומם, וגם הצפור שדרכו לנוד כמ"ש כצפור לנוד, בכ"ז כשנודדת מקנה תבקש לשוב אליה, וכן טבע האיש לשוב למקומו, והנמשל שגם נפש האדם מתרפקת לשוב אל מקומה אל האלהים אשר נתנה, ובהיותה בעוה"ז היא כצפור נודדת מקנה ותשתוקק לשוב אל מקומה להיות צרורה בצרור החיים:

פסוק ט
שמן וקטרת ישמח לב, הלב אשר הוא משכן לנפש החיונית ישמח ע"י שמן הטוב שנותן ריח טוב וע"י קטורת, הגם שכבר ערך ה' שישאב אויר זך, והריאה תניף על הלב תנופת אויר חיוני, תתעורר רוחניית הנפש ע"י ריח הבא מבחוץ ותוסיף אומץ על כחה הפנימי, כן הגם שכח העצה נטועה בנפש, בכ"ז יתגבר הכח הזה ע"י **מתק רעהו**, ע"י המתקת עצה עם רעהו, שבבוא עצת רעהו שמבחוץ אל **עצת הנפש** אז תשלם העצה:

פסוק י
רעך ורע אביך אל תעזב, אם יש לך ריע שהוא מנוסה לך באהבתו מקדם, עד שהיה תמיד **רעך ורע של אביך**, **אל תעזבנו**. כי האח הגם שהטבע נטע אהבה בין אחים, בכ"ז אהבתו היא רק בעת טוב לך ובעת שלא תצטרך לו, אבל **ביום אידך**, אז תופסק אהבתו, אם מצד שכל אחי רש שנאוהו, ואם מצד שלא ירצה לעזור לך, ואז **טוב שכן קרוב**, מי שהוא קרוב לך ע"י שהוא שוכן אצלך תמיד, ממי שהוא **רחוק** הגם שהוא **אח**:

פסוק יא
חכם בני ושמח לבי ואשיבה חרפי דבר, ר"ל גם אם עד עתה לא קבלת חקי החכמה, **חכם נא** מעתה, **ושמח לבי**, כי עד עתה היו מחרפים אותי על ידך, כמ"ש חז"ל ארור שזה ילד ארור שזה גדל, עתה **אשיבה חורפי דבר**:

פסוק יב
ערום ראה רעה נסתר כבר התבאר (כ"ב ג'), ושם דבר מרעת הזמן, ופה דבר בנמשל מרעת הנפש, הערום יראה העונש המעותד על עוזב החכמה, וזה שייך למ"ש חכם בני, וראה אחרית דבר מראשיתו, ולא תהיה כפתאים:

פסוק יג
קח בגדו כי ערב זר, כבר התבאר (למעלה כ' ט"ז) ושם בא לפי המשל, ופה הוחזר לפי הנמשל שנתבאר שם:

פסוק יד
מברך רעהו בקול גדול בבקר השכם קללה תחשב לו, הברכה צריכה להיות בצנעה לא בקול גדול שלא תחול בה עה"ר, ושתהיה בעת רצון אחר התפלה לא בבקר השכם, שאין ליתן שלום קודם שיתפלל, ואם לאו קללה תחשב. וי"ל שנמשך למעלה לקח בגדו כי ערב זר, כי אין למשכן את הלוה אבל ממשכנים את הערב והחיוב להחזיר כסות לילה וכתיב ושכב בשלמתו וברכך, ואמר בספרי שמצוה לברכו, ואף שאין מברכו ולך תהיה צדקה, אבל אין מחוייב להחזיר עבוטו של ערב, וכשבא בבקר לברכו בקול גדול

כאילו החזיר לו את העבוט תחשב לו לקללה, כי אין מחוייב להחזיר להערב ואין מגיע לו ברכה:

פסוק טו

דלף טורד ביום סגריר, הדלף אינו טורד רק ביום סגריר, והוא ביום שיסגרו העבים ע"י שיצא הרוח מן האדם, כמ"ש מוציא רוח מאוצרותיו, אבל **אשת מדנים היא נשתוה** בכל זמן, שטורדת תמיד גם ביום צח:

פסוק טז

צופניה צפן רוח ושמן ימינו יקרא, וכבר באר כי רוח צפון תחולל גשם, שרוח הצפון באדים בצאתו יחולל הגשם, ובעת שהוא צפון באדים לא יהיה הגשם, אבל אם רוצה לצפון רוח האשה הזאת לכלוא את הגשם, צפן רוח, כי הרוח רועש וסוער לצאת, **והשמן** שנמצא **על ימינו** שהוכה ממנה במכות, שדרך לרככם בשמן, (כמ"ש ולא חבשו ולא רוככה בשמן) היא **יקרא** ויפרסם ויגנה המצפון:

פסוק יז

ברזל בברזל יחד, צורת החרב והסכין הוא החידוד, וכשרוצים להעמיד צורתו מחדדים את הברזל בברזל אחר ומסיר החלודה, **כן יחד איש את פני רעהו** וצורתו, שע"י שיתעסקו בחכמה ואחד יבין לחברו, (כמ"ש הרבה למדתי מרבותי ויותר מחברי וכו') יתחדד פניהם שהיא צורתם, שצורת האדם הוא שכלו וחכמתו וכחות נפשו:

פסוק יח

נצר תאנה יאכל פריה ושמר אדוניו יכובד, מי שרוצה לאכול פרי התאנה צריך לנצרה (שהנצירה הוא יותר משמירה) כי פרי התאנה מתבכרים אחד אחד, וצריך ללקטם בכל בקר טרם יזרח השמש שאל"כ יתלעו הפירות שבכרו, כמ"ש במד' ובירוש', לכן **שומר אדוניו** צריך להמצא אצלו בכל בקר, וללקט הפירות דהיינו פרי חכמתו, כמו שכתוב ביהושע לא ימוש מתוך האהל, ועי"כ **יכובד** זכה לכבוד שסמך ידיו עליו כמו שאמרו חז"ל:

פסוק יט

כמים הפנים לפנים כן לב האדם לאדם, הלב שולח מרוצת הדם אל כל האיברים ומחיה את כולם, וכל האיברים מחזירים את מבחר הדם אל הלב, נמצא הלב נותן אל האדם בחזרה מה שקבל ממנו, והוא דומה כמים שהרואה בם יראה פניו, שהפנים שיתנו המים אל עין הרואה הוא עצמו הפנים שקבלו מצורת האדם העומד לנגדם, כן מה שיקבל הלב חוזר ונותן. והנה הלב מגיד לאדם מה שיחו, כי כל כחות האדם יתראה צורתם בלב, וע"כ

הוא החוזה בכל כחותיו ומנבא לו טוב או רע, כמו שצורת פני האדם יתראה במים, ויש לו נמשל אל הלב הכללי של הגוף הכללי, כמו המלך שהוא לב במדינה, הת"ח שהוא לב העדה, שמה שיתנו אל המלך מסים וכדומה ישובו ויקבלו, כמו שיקבלו האיברים מן הלב אשר השפיע לו, וכן מה שיתנו להחזקת ת"ח יקבלו השפע בזכותו. וה' הוא לב הבריאה, וכפי שיכינו מעשיהם יתנו אותך לגבורה של מעלה להשפיע עליהם שפע ברכה, וציון היה לב א"י, והשפע שהביאו אל ציון והבהמ"ק חזר אל העם, כמ"ש כי שם צוה ה' את הברכה, וכדומה:

פסוק כ

שאול ואבדון לא תשבענה ועיני האדם לא תשבענה, עיני האדם ותאותיו לא ישבעו לעולם, כי כל אשר ישיג מחמדת הזמן יוסיף לבקש, כי החומר שנברא בו האדם הוא היולי פושט צורה ולובש צורה תמיד בלי הפסק, **והשאול והאבדון לא תשבענה** כי לא יעמוד החומר רגע בלי העדר ואבדון תמידי, ולכן גם טבע האדם כן שיבקש חדשות בכל רגע, וכל חמדה שבאה לידו תעדר ממנו תכף, ויבקש אחרת תחתיה, גם עיניו לא תשבע עושר, כי זה מטבע חומרו ההיולי, שהשאול והאבדון כרוך בעקבו:

פסוק כא

מצרף לכסף וכור לזהב ואיש לפי מהללו, הכסף צורפים במצרף, והזהב שהוא יקר מן הכסף וטוב ממנו צריך כור לצרפו, שהכור אשו גדול יותר מן המצרף, כי לא יותך ולא יסירו הסיגים ממנו בקל כמו הכסף, וגם לפי רוב יקרו מקפידים יותר שיהיה מצורף מכל סיג, כן **האיש יצורף לפי מהללו**, שכל שהוא מהולל יותר מקפידים בו על סיג כל שהוא, ות"ח שגגות נעשה להם כזדונות, וכן יצרפו את הת"ח באש ויסורים יותר גדולים מן הבינונים:

פסוק כב

אם תכתוש את האויל במכתש בתוך הריפות בעלי לא תסור מעליו אולתו, אמנם האויל לא יצורף ולא יוסרו הסיגים ממנו אף ביסורים היותר גדולים, והנה האויל הוא המסתפק בחקי החכמה ובלתי מאמין בהם, ולכן לא יועילו לו היסורים, משא"כ הכסיל שבלתי מסתפק בחקי החכמה רק תאוותו תעור עיניו, וכן הפתי שאינו מסתפק בעצמו רק שנפתה לעצת אחרים כמ"ש נחלו פתאים אולת, אלה יתיסרו, לא כן האויל שתולה הכל במקרה, וכבר ביארנו (ישעיה כ"ח) שיש זרעונים שהמוץ דבוק בם דבוק שכני ויוסר בקל, אולם קליפת החטה והשעורה כשרוצים לעשות ממנו הריפות צריך לכתוש במכתשת עד יוסר הקליפה שדבוקה דבוק עצמי, אולם האויל גם אם יכתשנו במכתשת

לא יוסר הקליפה ממנו, כי הקליפה נתערבה בפנימותו, כי שורש האולת הוא בשכלו, לא כמו הכסיל ששרשו בכח תאותו, וכן גם אם **יכתשו את האויל**, יסתפק גם בהכתישה ובתכליתה, והגם שיכתשו אותו **בתוך הריפות** שיראה שהריפות כולם סר הקליפה מהם, ויביט שזה תכלית הכתישה, ויכיר את הכלי הכותש שהוא **העלי** שהוא עשוי לתכלית זה, בכ"ז יסתפק **וישאר באולתו**, ר"ל הגם שיראה שבאו יסורים כוללים והרבה רשעים שבו בתשובה, הוא ישאר בספיקותיו ובאולתו:

פסוק כג

ידוע תדע פני צאנך, למדך שלא תעזוב עסקיך ביד אחרים, רק תשגיח בעצמך עד **שתדע את צאנך** פנים אל פנים, והשתדל שיפרו וירבו **עד שיהיו עדרים** עדרים:

פסוק כד

כי לא לעולם חוסן, גם אם יש לך חוסן והון עתק, אל תסמוך עליו כי אינו לעולם, ויוכל להיות שתתרושש, וגם אם יש יש לך **נזר** שהוא קיים כל ימי חייך, אינו **לדור ודור** ויוכל להיות שבניך לא יירשו הנזר:

פסוק כה

גלה חציר, וכשהגיע זמן הקיץ בעת **שיתגלה החציר** שהוא מאכל לבהמה בבית כמ"ש מצמיח חציר לבהמה, **ונראה דשא** התלבשות האדמה בדשא שהוא למרעה בשדה, **ועשבות הרים** שא"א להצאן לעלות שמה, **תאסף** הביתה להיות מוכן לעת הצורך, ואז.

פסוק כו

כבשים ללבושיך, הכבשים שצמרן טוב למלבוש, כמ"ש למה נקרא שמם כבשים וכו', יהיו למלבוש **והעתודים** תמכור ותקנה **מחירם שדה**:

פסוק כז

ודי חלב עזים ללחמך והעזים שהחלב טוב לבריאות יהיה ללחמך וללחם בני ביתך וגם **הנערות** והמשרתות הגם שלא יאכלו החלב בקביעות בתורת לחם, ישיגו ממנו **חיים** ובריאות:

פרק כח

פסוק א

נסו ואין רודף רשע, הרשע מפחד תמיד, עד **שנס ואין רודף**, וגם כשנמצא רשע אחד בין העם יפול פחד על כולם וכולם ינוסו, אבל **הצדיקים** דומים **ככפיר** אשר **יבטח** גם בעת שבאים עליו רודפים, כמ"ש כאשר יהגה האריה והכפיר על טרפו וכו':

פסוק ב

"**בפשע ארץ רבים שריה** - לפעמים, על-ידי המרידה שתפשע הארץ במלכה, וחושבים לפרוק עול איש אחד, ועל-ידי-כך יעמדו עליה שרים רבים עריצים, וכולם מושלים ולוחצים את הארץ.

ורק אם יימצא אז **אדם מבין היודע כן**, רוצה לומר, היודע מכונות הצדק, ואשר יכול לעצור אז בפני שטף המרד, אז **יאריך**, רוצה לומר, יביא ארוכה ורפואה אל המחלה הזאת.

פסוק ג

"**גבר רש ועושק דלים** - רוצה לומר, לפעמים לא יגברו השרים, רק הרשים יגברו במרדם, וכל העם ימשלו איש ברעהו, והרשים שאין להם מאומה יעשקו את הדלים, שנתדלדלו מנכסיהם על-ידי המרד.

וזה דומה ל"**מטר סוחף**, אם בא מטר על-ידי בקיעת העבים, שמתפרץ שטף מים וסוחף את הכל, עד ש"**אין לחם** - שתחת שהמטר יביא לחם, יסחוף את הכל, וגם לא יבוא לחם בגללו, כן שטף רשים יסחפו את הכל כמים כבירים שוטפים.

וכן המליצה באיוב יג.

פסוק ד

"**עוזבי תורה יהללו רשע** - העוזבים התורה יקנאו בהצלחת הרשע ויהללו מעשיו, אבל **השומרים התורה** יבינו שמעשיו רעים, ושעתיד להיענש, והם **יתגרו** עם המהללים את הרשע.

וגם יש לומר שמוסב על הנזכר למעלה, שבעת הפשע והמרד, אז יעלה הרשע למשול על העם, והעוזבי תורה יהללו מעשיו אשר ינהיג בחמס ושוד, ושומרי תורה יהיה להם אז תגר ומלחמה עם הרשע והכת שלו המחזיקים אחריו.

פסוק ה

אנשי רע לא יבינו משפט, לפי' הא' ר"ל מה **שאנשי רע** יהללו רשע, מפני **שלא יבינו משפט** ה' שישיב לרשע כרשעתו, ושומרי תורה שהם **מבקשי ה' יבינו כל** דרכי ה' שהם בצדק ובמשפט, ולכן יתגרו בם. ולפי' הב' שיהללו אנשי רע את הרשע אשר יגזול משפט וינהיג ברצח, כי הם לא יבינו משפט, אחר שמתמידים ברע הפך דרכי המשפט לא יבינו כלל יוקר המשפט, אבל **מבקשי ה' יבינו** וילמדו **לכל** דרכי המשפט, ורוע הנהגת הרשע:

פסוק ו
טוב רש והולך בתומו מעקש דרכים והוא עשיר, ימליץ שיש שני דרכים דרך אחד תחלתו קוצים וסופו מישור, ובזה ילך הרש, וזה הדרך הישר להגיע אל מחוז החפץ, והגם שהוא רש עתה הלא הולך בתומו, וסופו מישור, והעשיר עקש דרכים והולך בדרך שתחלתו מישור והוא דרך עקש כי סופו קוצים, ויהיה רש בסופו:

פסוק ז
נוצר תורה בן מבין, **הבן מבין** אינו הולך אחר הזוללות והתאוות, כי **נוצר תורה** שחוסמת תאוותיו, אבל הבן סורר מדרכי התורה **מתחבר עם הזוללים**, והוא **יכלים אביו** שהולידו, כי טוב שלא בא לעולם, והתורה העידה על סופו שסופו ללסטם את הבריות:

פסוק ח
מרבה הונו, כל אלה הפסוקים באו לפרש מ"ש טוב רש הולך בתומו, ופ' תחלה אם תחלתו קוצים בחסימת התאוות סופו מישור, ובהפך סופו קוצים, עתה מפרש באסיפת ההון, מי שהולך בדרך עקש שתחלתו מישור **להרבות הון ע"י נשך ותרבית** סופו שיורש, ויאבד ממונו, ומי שהוא **חונן דלים** להלוותם בחנם שתחלתו קוצים, הוא יקח ההון המקובץ בנשך, וסופו מישור שיתעשר:

פסוק ט
מסיר אזנו משמוע תורה, מי שמסיר אזנו ואינו רוצה לשמוע למוד התורה, הגם שעושה זאת בעבור שהגיע זמן תפלה **גם התפלה היא תועבה**, וכמ"ש חז"ל בשבת דף י' ר' ירמיה הוה יתיב קמיה דר"ז הגיע עידן צלותא, קמסרהב ר"י, קרי עליה ר"ז מסיר אזנו וכו', כי תורה היא חיי עולם ותפלה חיי שעה:

פסוק י
משגה ישרים בדרך רע, לפי המשל יאמר אם רואה ישרים ומשגה אותם מדרך הישר לדרך רע, להפילם שם בשחת אשר הכין, הוא עצמו **יפול בשחותו**, כורה שחת בה יפול, אולם **התמימים** שאינם מרמאים **ינחלו טוב**, כי ישב ולא עבר עבירה נותנים לו שכר, ובנמשל מדבר מדרך ההגיוני והישר הוא בבינה, והגם שהישרים ילכו בדרך ישר, יבוא לידם שגיאה עיונית (שזה גדר פעל שגה) ע"י איש שמתעה אותם בדרך בינתם, יהיה עונשו שיפול בשחותו, כי המסית והמדיח לרע יתיחס ההשחתה אליו, לא אל הנתעה על ידו, אולם התמימים לא יצוייר שישגה איש אותם, כי אין סומכים על בינתם כלל רק הולכים בתמימות, ובאמונה יחיו, והם ינחלו טוב כנחלה שאינה נלקחת מאתם, וכנחלה שאינה ע"י עבודתם, כן אין סומכים על בינת לבבם רק על נחלת אמונתם:

פסוק יא

(יא-יב) **חכם בעיניו איש עשיר, בעלץ צדיקים רבה תפארת**, כבר התבאר כי החכם בעיניו הוא גרוע מן הכסיל, שהכסיל נלוז מדרכי החכמה מפני תאותו אבל הוא בעצמו יודע שדרכיו נלוזים מן החכמה, אבל החכם בעיניו חושב כי דרכיו הרעים הם דרכי החכמה ויצחק על חקי החכמה ועניניה, וזה יהיה בפנים רבים, ואחד מהם יהיה ע"י רוב העושר, שבראותו כי דרכיו מצליחים ואין ה' מענישו על מעשיו הרעים, חושב כי מעשיו רצויים ושהם בדרכי החכמה, אולם **הדל** אם הוא **מבין** שע"י הבינה יוכל להסביר הענינים ולברר תעלומות, הוא **יחקרנו** ויבין לו שאין הענין כן, שאע"פ שהוא מצליח אין זה הצלחה אמתית, כי העושר ותענוגי העוה"ז הם רק הצלחות לגוף הבהמי, שאינו האדם האמתי רק האדם המתחפש ומתלבש בצורת בהמה, ודומה כיתר הבע"ח שמוצאים כל צרכיהם בריוח ולית דעתיר מחזירי, והצלחה זו אינה תפארת אל האדם האמתי, אולם **בעלץ צדיקים**, פעל עלץ בא תמיד על שמחת הנפש בענינים הרוחנים, הצדיקים יעלצו לפני אלהים בשמחה רוחנית ע"י צדקתם, ובזה **רבה תפארת**, כי תפארת להם מן האדם שאושרם הוא אושר אנושי, אבל **בקום רשעים יחופש אדם**, ר"ל האדם העצמי מתחפש ומשתנה בלבושיו, כי ההצלחה שלהם הוא לגוף הבהמי שהאדם מתחפש ומתלבש לבוש בהמי, כי הם יוצאים מגדר האדם והם בהמה בצורת אדם:

פסוק יג

מכסה פשעיו לא יצליח, מי שעוסק לכסות פשעיו, לא יצליח בכיסוי הזה כי תגלה רעתו בקהל ואז לא ירחמו עליו, אחר שראו שאינו מתחרט על רעתו, כי עוסק להעלימה מבני אדם הגם שידועים לה', אבל מי **שמודה** על פשעיו ומקבל עליו **לעזב** דרכו, זה סימן שהוא מתחרט ומתנחם, הוא **ירוחם**:

פסוק יד

"**אשרי אדם מפחד תמיד** -

יש הבדל בין הפוחד (בבנין הקל) ובין המפחד (מבנין הכבד), שהמפחד הוא בדבר שאין שם פחד, רק הוא עושה את עצמו מפחד. והנה,

* הפוחד הוא סימן שהוא חוטא, וכמו שנאמר (ישעיהו לג יד): **פחדו בציון חטאים**, וכמו שאמרו חז"ל בברכות (ברכות ס, א): חזיה דהוה מפחד א"ל חטאה את.

* אבל, אשרי אדם המפחד, שהגם שלבו בריא אולם כי לא חטא, עושה את עצמו מפחד על העתיד שלא יחטא, ועל ידי כך נשמר מחטא ומפלס דרכיו. אבל המקשה לבו הוא

בהפך, שרואה שמתיסר ביסורין ויש פחד והוא מקשה לבו, כמו פרעה שהקשה את לבו ולא ירא ה', הוא המקשה לבו ולא יהיה לו תקומה.

פסוק טו

ארי נוהם ודוב שוקק, הארי שואג בשיש לו טרף, והארי נוהם בשאין לו טרף ונוהם מחמת צער, ואז הוא מסוכן מאד כי יטרוף כל אשר ימצא להשביר רעבונו, וכן הדוב השוקק הוא אם צמא לדם, כן דומה **הרשע המושל על עם דל** כי אם מושל על עשירים שי"ל מה לגזול מהם דומה כארי שואג על טרפו שאינו מסוכן כ"כ, אבל על עם דל הוא נוהם תמיד לבשר ושוקק לדם ומשחית את כל הפוגע בו:

פסוק טז

נגיד חסר תבונות ורב מעשקות, הנה הנגיד הרשע אם אינו רב מעשקות ימצאון תחת ממשלתו אנשים שמרויחים ממון ומתקיימים, וכן גם אם הוא **רב מעשקות** אם י"ל תבונה, יניח ג"כ את הסוחרים הבוצעים בצע, שיקח מהם מס ומתנות והם ירבו עושר למענו, אבל אם הוא גם **חסר תבונות**, אז תיכף כשרואה איש שי"ל בצע וממון הורג אותו כדי לקחת ממונו, כי אינו חושב מחשבות שימצאו עשירים וסוחרים בממשלתו כי אין תבונה בו לדאוג על ימים הבאים, ואז רק **שונאי בצע יאריך ימים**, רק מי שאינו בוצע ומרויח והוא נראה בעניו אינו מסוכן למות, אבל הבוצע ומרויח לא יאריך ימים, ומפרש כי.

פסוק יז

אדם עשק בדם נפש, האדם העשוק מאת הנגיד הסכל הלז, הוא **עשוק בדם נפש** שאינו עושק הממון לבד כי גם שופך דם נפשו, וגם אם ירצה לנוס מחמת הרשע, **עד בור ינוס ואין תומך בו**, כי הכל יראים מלתמוך בידו כי התחייב מיתה להנגיד מפני עשרו, כמו נבות היזרעאלי שנהרג כדי שיירשנו אחאב:

פסוק יח

"**הולך תמים ייושע ונעקש דְּרָכַיִם ייפול באחת** - בכל דבר יש שני דרכים: דרך הימין והשמאל. למשל בדרכי המידות:

* דרך הגאוה והענוה,
* הנדיבות והכילות,
* הגבורה והמורך.

וצריך להתנהג בכל דרך על-פי החכמה, למשל: להיות ענו נגד הצדיקים ולהתגאות נגד הרשעים, וכן כולם.

ושני הדרכים האלה נקרא דרכיים, שהוא שם הזוגי, כי הם זוגות, זה לעומת זה.
וצריך לילך בכל דרך בתמימות, ואז ייוושע.
אבל הנעקש דרכיים, שבכל דרך משני הדרכים הזוגיים הוא נעקש, למשל:
* ענו נגד רשעים מתגאה נגד צדיקים,
* נדיב לדבר עבירה כילי לדבר מצוה,
אז יפול באחת, רוצה לומר, בכל אחת משתי הדרכים יפול במוקש.
ועתה יפרש דוגמה לזה:

פסוק יט

(יט-כ) **עובד אדמתו ישבע לחם איש אמונות רב ברכות**, תפש במשל דרך החריצות ודרך העצלות, ובכל אחד יש תמימות ועקשות, למשל בדרך החריצות יש תמימות אם **עובד אדמתו** ונהנה מיגיע כפו, וזה **ישבע לחם**, וזה הטוב בדרך החריצות, בהפך **המרדף ריקים** ואינו עושה מאומה **ישבע ריש**, וזה הדרך הרע בדרך העצלות, אמנם יש הטוב בדרך העצלות שלא יהיה חרוץ יותר מדאי ויהיה אץ להעשיר ע"י גזל ורצח, שחריצות הזה רע ודרך עקש ובזה טובה העצלות, שאחר שעבד אדמתו אז יתפוש דרך העצלות, ויהיה **איש אמונות** ויאמין בה' שישלח ברכה בזרע אשר זרע ותבואת הכרם, ואז הוא **רב ברכות**, כי ישלח ה' לו את ברכתו משא"כ **האץ להעשיר לא ינקה** מעונש, וזה העקשות שבדרך החריצות, ויש שני דרכים דרך אחד תחלתו קוצים וסופו מישור, וזה עובד אדמתו שתחלה יגע ועמל וסופו מישור שישקוט ויאמין, ואחר ישבע לחם מברכת ה' ומפרי כפיו, ויש שתחלתו מישור וסופו קוצים, המרדף ריקים, ואחריו הוא אץ להעשיר ע"י רצח, ועי"ז לא ינקה וסופו ישבע ריש:

פסוק כא

הכר פנים לא טוב, הגם שאתה מכיר אדם אחד שהוא איש נאמן, לא תוכל לסמוך תמיד על הכרת פנים, כי לפעמים בעת הדוחק שחסר לו לחם, גם **גבר** המתגבר על יצרו לפעמים **יפשע בעבור פת לחם** ומתוך העוני, ואחרי ההקדמה הזאת אומר מוסר אל רעי העין:

פסוק כב

נבהל להון איש רע עין, **הרע עין** שאין רוצה להשפיע לאחרים, רק הוא **נבהל להון**, ועי"כ **חסר יבואנו** שיקומו הרשעים וישללו ממונו, כי גם איש אמונים לא יעמוד בפני דוחק הלחם כ"ש ההמון, וכמ"ש כן למעלה (כ"ב ו' ז') עבד לוה וכו' זורע עולה וכו' טוב עין הוא יבורך וכו'. ויל"פ שהחסר יביא עליו, ר"ל מה שחסר על ידו לעניי עם ע"י רעת

עינו שאצר שערים לקבץ הון, ועי"כ חסר לחם עניים, זה יבוא עליו וישללו הונו, גם יל"פ על צד המליצה במ"ש מלח ממון חסר, רק ע"י חסר יבואנו הון לא ע"י קימוץ:

פסוק כג

מוכיח אדם אחרי חן ימצא ממחליק לשון, הגם שדרך העולם שימצא חן בעיניהם מי שאינו מוכיח להם חטאתם וכ"ש אם יחליק לשונו לפאר מעשיהם, ולהחניף וכמ"ש האי צורבא מרבנן דמרחמי ליה בני מתא משום דלא מוכח להו במילי דשמיא, ולפ"ז ימצא המחליק לשון יותר חן מן המוכיח, אבל זה רק בתחלה, אבל אח"כ אם יבא העונש על המעשים הרעים, אז ישימו על לבם כי המוכיח הוכיחם לטוב להם והמחליק לשון עשה להם רעה, אז **אחרי**, ר"ל אחרי גמר הדברים וסוף כל דבר, אז **המוכיח ימצא יותר חן מן המחליק לשון**:

פסוק כד

גוזל אביו ואמו ואומר אין פשע, משל אל המחליק לשון, אם אחד **גוזל אביו ואמו**, שהוא המעשה היותר רעה, שיש בו גזלה שהוא בעצם רע. וגזל אב ואם שרע יותר שתחת שראוי לו לשמור ממון אב ולכבד אביו בממונו, גזל אותו, ובכ"ז המחליק לשון **אומר אין פשע**, עד שיכליך ויחניף לומר אין פשע גם על העון היותר חמור, הנה המחליק לשון הזה **חבר הוא לאיש משחית**, וזה כולל שהוא חבר של הגוזל שהשחית דרכו, והוא חבר אל המשחית הבא להשחית החוטא ולשלם ענשו, כי הוא היה הגרם של העונש ואיך ימצא חן?

פסוק כה

רחב נפש יגרה מדון, **רחב נפש** הוא מי שנפש תאותו רחבה מאד, ואינו מוצא קץ לתאותו, **הוא יגרה מדנים** וטענות על הנהגת ה', כי אינו מוצא תאותו, וחושב שכל העולם נברא לרעתו ומתרעם תמיד על מדות ה', אבל **הבוטח על ה'** ואינו מתאוה, ומסתפק במה שי"ל ובוטח שה' יזמין את המוכרח לפרנסתו, הוא **ידושן** כי ימצא צרכיו, כמ"ש הרמב"ם בפי' כי האלהים עשה את האדם ישר והמה בקשו חשבונות רבים, עי"ש:

פסוק כו

בוטח בלבו הוא כסיל, כבר התבאר כי יצר לב האדם רע מנעוריו, כי ציורי הלב הם נוטים אל התאוה והפך מחקי החכמה, וצריך שילך ע"פ חקי החכמה שע"י ימלט מלהלכד בציורי לבו, אבל **הבוטח בלבו** ללכת כפי שיטה לבו כפי ציוריו הרעים **הוא כסיל**, שהכסיל הוא נלוז מחקי החכמה מפני תאוותיו, כמ"ש לא יחפוץ כסיל בתבונה כי

אם בהתגלות לבו, אבל **ההולך** בחכמה הוא ימלט מציורי יצר הלב הרעים, כי החכמה תנהלהו על מי מנוחות ללחום נגד יצרי הלב:

פסוק כז

נותן לרש, מי **שנותן** צדקה **לרש**, **אין מחסור**, כי בגלל הדבר הזה יברכך ה', וגם שעי"כ לא יחסר הונו כי מלח ממון חסר, ובהפך **המעלים עיניו** מן הצדקה, לא לבד שלא יתברך, עוד ישולח בו **מארות רבות**:

פסוק כח

בקום רשעים, עת **יקומו רשעים** למשול, אז מי שהוא **אדם יסתר**, כי אז יכפרו בהשגחה, ויעזבו דרך ה' וידמו כבהמות, ואדם הצדיק יצטרך להסתיר א"ע מפני המלעיגים והרודפים, אבל **באבדם** אחר כך יכירו הכל השגחת ה' ועשו ועי"כ **ירבו צדיקים**:

פרק כט

פסוק א

איש תוכחות האדם ישוב מחטא, או ע"י התוכחה או ע"י יסורים, ר"ל או שיראו לו ע"י וכוח השכל שדרכו לא טובה וישוב מצד הערת השכל. או אם הוא **איש תוכחות**, ר"ל שמתוכח וסותר הראיות שמביאים לו ע"פ השכל, והוא עומד נגדם בוכוחים, יועילו לו היסורים וישוב מפני יראת העונש, אבל אם הוא גם **מקשה עורף**, שהגם שבאו עליו יסורים אינו שב מרשעו, אז **פתע ישבר ואין מרפא**, ר"ל ע"י שהוא איש תוכחות פתע ישבר, אמנם אם לא יקשה ערפו יהיה לו אז רפואת הנפש, שכמו שהגוף מתרפא על ידי סמים מרים כן הנפש תתרפא ע"י היסורים, אבל אם הוא מקשה עורף אין מרפא:

פסוק ב

"**ברבות צדיקים ישמח העם** - כי: יתנהגו בצדק ובמשפט, ויוקל עֲלֵם, ויהיה שלוה בארמנותם, וברכת ה' עליהם.

ובמשול רשע ייאנח עם - כי: יכביד עֲלֵם, ואין משפט וצדק במדינה, ומארת ה' בביתם. ואמר ברבות צדיקים ובמשול רשע, כי הצדיק: אינו מושל, שהממשלה היא ביד חזקה, וכן אינו מנהיג לבדו, רק מתייעץ, וכולם ינחו את העם על מי מנוחות, והצדיקים מתרבים אז, אם בכמות, אם בריבוי וגדולה. אבל הרשע: מושל ביד חזקה, והוא לבדו, כי לא ישא פני איש.

פסוק ג

איש אוהב חכמה ישמח אביו, מדת האהבה הנטועה בנפש, אם ישתמש בה כראוי תהיה לאהבת החכמה והטוב והצדק, ואיש המשתמש במדת האהבה **לאהוב חכמה** הוא **ישמח אביו**, כמ"ש בן חכם ישמח אב, כי אח"כ תבא החכמה בלבו ויהיה בן חכם, אבל המשתמש במדת האהבה **לאהוב זונות**, הוא **יאבד הון** של אביו. וגם ידבר על צד הנמשל, אם יאהב חכמות חיצוניות שהם האשה זרה ונכריה וזונה הנאמרים בס' זה, יאבד הון הנפש אשר אספה מחקי החכמה, וחז"ל דרשו רועה זונות שמועה זו נאה וזו אינה נאה יאבד הונה של תורה, שזה על שאוהב נשים נכריות חכמות חיצוניות ולא יקבל חקי החכמה באמונה, רק חוקר עליהם משכלו ויגזור מה שהוטב בעיני שכלו מה לא, יאבד הון:

פסוק ד

מלך במשפט יעמיד ארץ ואיש תרומות יהרסנה, המלך והכ"ג היו מעמידים מכונות המשפט והצדקה, ר"ל המלך הוקם על לכונן משפט בארץ בין אדם לחברו, והכ"ג היה על משמרת בית האלהים, עבודת ה', ועל הוראה בתורה ומצות להעמיד הצדקה שהיא המצות שבין אדם למקום, וכשהיו שניהם הולכים בדרך ה' היו מעמידים הארץ, ואמר שלפעמים **המלך יעמיד את הארץ במשפט**, **והאיש תרומות יהרסנה** אם הכ"ג והכהנים תחתיו אין עוסקים לישר את העם רק לקבל תרומה ולהתעשר, יהרסו את אשר יבנה המלך כי באין עבודת ה' והאמונה והצדקה, גם המשפט לא יכון ואמר הגו רשע לפני מלך ויכון בצדק כסאו:

פסוק ה

גבר מחליק על רעהו, על הוא מענין עול, אם **מחליק עול של רעהו** בחלקת לשונו ויאמר לו שאינו עולה, הוא **פורש רשת על פעמיו**, שרוצה שיוסיף לעשות עולה עד ילכד ברשת, ודומה כהמחליק הדרך שבו תלך החיה ותיצוד ברשתו, כן יחליק רוכסי דרכי נפשו הרעים כדי שילכד ברשת העון ויכרת:

פסוק ו

"**בפשע איש רע מוקש** - הפשע עצמו הוא המוקש שבו יילכד האיש רע, ואז **צדיק ירון ושמח**, כי אז נראה משפטי ה', כמו שכתוב (תהלים ט טז): **טבעו גויים בשחת עשו**... **נודע ה' משפט עשה**, **בפועל כפיו נוקש רשע** - (אז) **היגיון**, כי אז ילמדו מוסר לבלי לעשות רע.

פסוק ז

יודע צדיק דין דלים, **הצדיק** הוא מי שעושה מעשה הצדק, הוא **יודע דין דלים** יש הבדל בין דין ובין משפט, שהמשפט הוא דבר שמשפטו מבואר, והדין הוא הטענות בדבר שאין משפטו מבואר, ובכ"ז יודע הצדיק דינו בידיעה ברורה, שעל ידי שעוסק בפעולת הצדק יכיר עם מי הצדק, והרשע לא לבד שלא ידע הדין, כי **גם לא יבין דעת** גם דבר המבורר שזה נקרא דעת, שהוא המשפט המבואר לא יבין אותו, באשר הוא ברשעו דרכו הפוך מן הצדק והמשפט, ולכן לא יבין משפט הידוע ג"כ:

פסוק ח

אנשי לצון יפיחו קריה, אנשי לצון ע"י לצנותם יפיחו רוח חמה וסערה, ויפיחו כזבים ולה"ר ומפח נפש בעיר, אבל החכמים שמתנהגים כפי חקי החכמה ידעו להשיב אף, וגם ר"ל שעל ידי אנשי לצון יהיה פח ומוקש על העיר ומדה"ד הקשה, אבל ע"י החכמים ישוב אף ה' מעליהם אז יעוררו את העם בתשובה ויתפללו להשיב אף ורוגז ה':

פסוק ט

איש חכם נשפט את איש אויל, האויל הוא המטיל ספיקות על חקי החכמה, ואינו מאמין בהם, והנה החכם המתוכח עם הכסיל שגדרו שיודע חקי החכמה רק נלוז מהם מפני תאותו, ירגז עליו באשר הוא חוטא מחקי החכמה בזדון, ואם יתוכח עם הפתי שהוא נוטה מחקי החכמה מפני שאינו מבין אותם, ישחק ויראה לו פנים שוחקות עד שיבינהו חקי החכמה, אבל אם יתוכח עם האויל, בצד א' **ירגז**, כי הגם שיבינהו חקי החכמה לא יקבלם, כי ישוב ויטיל ספיקות בהם. ובצד אחד **ישחק** כי אינו עושה בזדון רק מפני שמסתפק וא"א לברר ספיקותיו, כי אין על חקי החכמה מופתי הדעת, ובין כך וכך **אין נחת**, לא ימצא נוח להניחו בדרך החכמה, וגם על צד הנמשל, שה' כשירצה להשיב את האויל בתשובה, בין שיענישו, בין שיוסיף לו טובה כ"ז לא יועיל לו, כי ישאר בספקותיו ובלתי מאמין בשכר ועונש כלל:

פסוק י

אנשי דמים ישנאו תם וישרים יבקשו נפשו, לשון בקש נפשו בכל התנ"ך הוא שמבקש להרגו, ולא נמצא בשום מקום על האהבה רק פה, ולכן טוב יותר לפרש שאנשי דמים ישנאו תם וישרים, רק יבקשו את נפשו להרגו, או ר"ל וישרים (ישנאו) יבקשו נפשו, ר"ל שישנאו את האנשי דמים המבקשים נפשו לקחתה, ויאמר שאנשי דמים ישנאו את התם, ויבקשו עליו עלילות להרגו והישרים ישנאו את מבקשי נפשו ויריבו ריב התם:

פסוק יא

כל רוחו יוציא כסיל, הרוח הוא הכח המעלה הציורים על הלב, ורוב ציורי האדם הם רעים כמו ציורי הגאוה והקנאה והנקמה וכדומה, וכשהרוח מתרחב ומעלה הציורים האלה מעומק הנפש ויסער על פני הלב אז יתעורר כח המתעורר לפעול כפי הציורים האלה, **והכסיל** הוא מי שנלוז מן החכמה מפני תאותו, והוא **יוציא כל רוחו לחוץ**, לא ישים מעצר לרוחו, רק יעלה ציוריו על הלב ועל פני הנפש, ויתנהג כפיהם, בתאוה וגאוה וכל מדות הרעות, אבל **החכם** הנוהג כפי חקי החכמה, הוא מושל על רוחו ולא יניחהו להתרומם מעומק הנפש ולעלות על פני הלב, רק **ישבחנה**, היינו ישפיל את הרוח אל **אחורי** הנפש, שהרוח הסוער לעלות למעלה על פני הנפש ועין הלב, ישפילהו שישאר באחורי הנפש למטה, ולא יתראה לפניה, שע"י חקי החכמה ילמד לדכא ציורים הרעים בל יעלו על הלב רק ישארו צפונים בתהום הנפש למטה:

פסוק יב

מושל מקשיב על דבר שקר כל משרתיו רשעים, יש למאמר זה משל ונמשל, כפי המשל, אם המושל מקשיב לדברי שקרים אז המשרתים ישתדלו לדבר לפניו שקרים ולה"ר ולהשחית רבים, וכולם רשעים, ולפי הנמשל, הלב המושל כפי חקי החכמה כן גם משרתיו צדיקים, וציורי הנפש העולים אל הלב המושל באדם, יהיו כפי ארח החכמה ויצרי רשע לא יעמדו לפני כי באחור ישבחם, אבל אם הלב המושל מקשיב על דבר שקר, אז יתרוממו המשרתים הרשעים שהם הציורים הרעים, ויעמדו לשרתו להביא לפניו ציורי תאוה ושנאה ורוח רעה, ומוסב עמ"ש כל רוחו יוציא כסיל:

פסוק יג

רש ואיש תככים נפגשו מאיר עיני שניהם ה', יש בו משל ומליצה הנאמר במדרש שו"ט סי' ז', שהדלות בא ליכנס אל התבה ולא הניחו נח מפני שלא היה לו בן זוג, בדרך פגע את שקר הולך אל התבה ונתחתנו זה עם זה, כדי שיהיה לכ"א בן זוג, והתנו ביניהם כל מה דשקרא מוליד פחתא נסיב, שמה שירויח השקר יקח הדלות, ועל מליצה זו אמר כי **רש** שהוא הדלות, **ואיש תככים** ומרמה שהוא השקר, **נפגשו** ונשאו זה את זה, ותורף המליצה שכ"א בפ"ע אינו ראוי להתקיים, אולם שניהם יחד יתקיימו, שיתקיים המרמה, כדי שמה שירויח במרמה יקחהו הדלות והרישות, ועי"ז יראו אנשים יקחו מוסר שמעשה השקר והמרמה לא יצליח, וז"ש שלכן **רש ואיש תככים נפגשו**, שע"כ **מאיר עיני שניהם ה'**, עי"כ יפקחו עיניהם ולא יוסיפו לעשות מרמה, ותפר האביונה והדלות, וזה תכלית הפגשתם וחבורם וזווגם:

פסוק יד
מלך שופט באמת דלים, כסא המלך מכוננת על המשפט כמ"ש כן לצדק ימלוך מלך, ולפעמים יש דין מרומה, וצריך המלך לחקור אחר האמת, ואז **כסאו לעד יכון**, כמו שהאמת הוא מהדברים הנצחיים:

פסוק טו
שבט ותוכחת יתן חכמה, אם מכה את הנער **בשבט**, ומוכיחו **בתוכחת** השכל, זה ילמדנו לקבל חקי **החכמה**, כי בתוכחה לבדו לא יפעל על לב נער שציוריו רעים כנ"ל, אבל **הנער המשלח** ואינו מיסרו, יפריע חקי החכמה ולבסוף **מביש אמו** על שלא חנכתו כראוי:

פסוק טז
ברבות רשעים ירבה פשע, **כשיתרבו רשעים**, בין במספר, בין באיכות בגדולה והצלחה, כן **ירב פשע**, כי כרובם כן יוסיפו לפשוע, אולם יש גבול לרשע וקץ לחשך, ואם ירבו פשע עד שתתמלא הסאה אז יאבדו, **וצדיקים במפלתם יראו**, שכבר בעת שירבה פשע יראו בעין שכלם את מפלתם הקרוב לבא, ואחריו יראו בעין החושיי:

פסוק יז
יסר בנך ויניחך, האב שאינו מיסר את בנו לבסוף ישנא את אביו ולא יהיה לו מנוחה ממנו, וקשה תרבות רעה בתוך ביתו של אדם וכו', וכ"ש שלא יכלכלהו לעת זקנתו, אבל ע"י **שייסר אותו** לא לבד **שינחהו** כי גם **יתן מעדנים לנפשך**, שע"כ ילך בחקי החכמה ואח"כ יוסיף אהבה וכבוד להוריו:

פסוק יח
באין חזון יפרע עם, כשסיים חותם הנביאים את נבואתו, אמר הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא וכו' זכרו תורת משה עבדי, כי כל עוד שהיתה הנבואה בישראל היו הנביאים באים במלאכות ה' להישיר את העם, אולם בעת שנסתם חזון, צריכים הם לזכור את התורה, וז"ש כי **באין חזון יפרע עם** ואז **ושומר תורה אשרהו** ישיג האושר ע"י שמירת התורה, שתעמוד במקום החזון והנבואה:

פסוק יט
בדברים לא יוסר עבד כי יבין ואין מענה, העבד לא יקבל מוסר ע"י דברים, כי הבן חורין טבעו אנושי ויתיסר ע"י מוסר דברים, שמודיעים אותו יראת ה' וענשו, אבל העבד טבעו בהמי ששוט לסוס ומתג לחמור, לא דברים והגם שמותר לו מן הבהמה **כי יבין** הדבר, בכל זה **אין מענה**, הדבור לא יכניע אותו, רק השוט והשבט. והמליצה מי שהוא כעבד הבלתי עובד, רק מיראת עונש, לא יכנע עד יקבל עונש:

פסוק כ
חזית איש אץ בדבריו תקוה לכסיל ממנו הכסיל יודע חקי החכמה רק התאוה תוליכהו שולל לסור מחקי החכמה, ובכ"ז י"ל תקוה אם תסור תאותו אז ישוב ויראה אשר עוות, כי דבריו הם בעצם מסודרים ויודע האמת, אבל **מי שהוא אץ בדבריו** ומחליט לדבר תועה על ה' והשגחתו ולבזות את החכמה, הוא א"ל שום תקוה:

פסוק כא
מפנק מנוער עבדו, מי שמפנק עבדו בל יעשה מלאכה **מנער**, ע"י שהוא נער עדיין ואין בו כח, אז **אחריתו יהיה מנון**, יהיה לו בו אונאה, כי יהיה בטל ממלאכה תמיד, אדרבה צריך להרגילו למלאכה ועבודה מנעוריו, שאז יהיה שוה כספו שנתן בעדו. והנמשל מי שמפנק הגוף שהוא עבד של הנפש בל יעבוד ויעמול בתורה ומצות מנערותו, כן ירפו ידיו גם בבואו בשנים, כי צריך להרגיל א"ע בעמל מנערותו:

פסוק כב
"**איש אף יגרה מדון** - יש הבדל בין אף ובין חמה , שחמה היא החמה הפנימית, ואף הוא החיצוני:
* מי שהוא איש אף , ואין לו חמה פנימית, ורוצה להרע לחברו, יגרה מדון , היינו יבקש דינים וטענות נגד חברו, שיהיה לו זכות נגדו להרע לו.
* אבל מי שהוא בעל חמה פנימית, לא יבקש מסוה כלל להצטדק, רק הוא רב פשע, ויעשה רע בלא דין ומשפט כלל.

פסוק כג
גאות אדם תשפילנו, המתגאה מראה שאינו מבין ערכו שהוא ציץ נובל וכאין נחשב, וזה עצמו **תשפילנו, והשפל רוח** שהוא הקצה ההפך מן הגאוה, **יתמוך כבוד** וגם יהיה זה דרך גמול ועונש כמ"ש לפני שבר גאון וכו':

פסוק כד
חולק עם גנב שונא נפשו אלה ישמע ולא יגיד, הגם שלא גנב בעצמו, **רק שחולק עמו**, ע"י שיודע מן הגנבה ואינו מגיד, ג"כ **שונא נפשו**, כי בעת **ישמע אלה** שמשביעין ומחרימין את מי שיודע מן הגניבה אז חל עליו האלה להגיד **וכשאינו מגיד** תחול בו האלה:

פסוק כה
"**חרדת אדם יתן מוקש** - הגם שאמר למעלה (משלי כח יד): **אשרי אדם מפחד תמיד**, בכל זאת, **החרדה**, שמורה הבהלה הפתאומית, זה **ייתן מוקש**, וזה מורה שאינו בוטח בה'.
אבל **הבוטח בה' ישוגב** ולא יחרד, כמו שאמר הלל (ברכות ס, א): מובטח אני שאינו מאנשי ביתי, שנאמר (תהלים קיב ז): **משמועה רעה לא ייירא, נכון ליבו בטוח בה'**.

פסוק כו
"**רבים מבקשים פני מושל ומה' משפט איש**, בני אדם כשיש להם משפט מות לפני המושל, הם מבקשים פניו שירחם עליהם, ויותר היה להם לבקש פני ה', **כי מה' משפט איש**, והכל בהשגחתו, והוא יטה לב המושל כאשר יחפץ:

פסוק כז
תועבת צדיקים איש עול, הטוב שונא את הרע והרע שונא את הטוב, עד שלכל אחד יהיה תועבה הדרך השני.

פרק ל

פסוק א
דברי אגור, בסימן זה העתיקו אנשי חזקיה דברי חכם אחד שהיה שמו אגור בן יקא, והיה ממונה על השיר, וע"ז נקרא בשם המשא, שאגור השיב דברים לחכמים ששאלו ממנו דברים, פעם אחד השיב לחכם ששמו **איתיאל**, ופעם השיב **לאיתיאל ואוכל**, ששני החכמים איתיאל ואוכל שאלו ממנו והשיב להם:

פסוק ב
(ב-ג) **כי בער אנכי מאיש**, תשובת אגור היה על דברים ששאלוהו החכמים האלה בעניני בריאת העולם והתהוותו ובסתרי מעשה בראשית, וכפי המבואר מתשובתו חקרו ע"ז החכמים האלה בדרך הפילוסופיא, ורצו לדרוש מה למעלה ומה למטה, מה לפנים ומה לאחור, והעלו בזה סברות ע"פ שכלם כמו שחקרו ע"ז הפילוסופם דור דור והעלו חרס בידם, והשיב להם אגור שאיך ידרשו ממנו דעת קדושים שהם הידיעות הרמות האלה אשר לא יודעו ע"י חקירה אנושית רק ע"י הופעת אלהית לקדושים, שהדברים שיודע להם מסוד אלהים ליראיו באלה העמוקות נקראים דעת קדושים, איך אדע ידיעות כאלה אחר שבער אנכי מאיש וכו'. וכבר התבאר אצלנו שסדר ומדרגות הידיעה היא חכמה בינה דעת, שהראשון היא החכמה שהיא לא תודע ע"י מופת הדעת, רק מאלהים לבדו

שהוא הודיע חקי החכמה בתורתו וילמדהו לבני אדם, ואחריה הוא הבינה, שאחר שקבל חקי החכמה מאלהים אז בעל הבינה שהוא מבין דבר מדבר, יוכל להתבונן בה בינה להבין טעמיה ולהוציא דבר מדבר, ואז אחרי הבינה יבא לכלל דעת, שגדר הדעת הוא שידע הדבר בידיעה ברורה כמו שיודע את המוחשים ואת המושכלות ראשונות, והאיש שהגיע למדרגה זאת יופיע עליו רוח אלהים להודיעהו דעת קדושים, שהם האמתיות בסודות האל במעשה בראשית ובמרכבה, סוד הבריאה וההנהגה, וקשרי העולמות וכדומה. עפ"ז אחר **שבער אנכי מאיש** שהבער הוא הפך של היודע כמ"ש איש בער לא ידע, ויותר מזה שגם **לא בינת אדם לי** שהבינה קודמת אל הדעת כמ"ש אם אין בינה אין דעת, ויותר מזה שגם **לא למדתי חכמה** שהיא הראשית לכולם, א"כ איך **דעת קדושים אדע** שהיא המדרגה האחרונה והנעלה מכולם, אולם בדבריו הוסיף בכ"א רבותא להשפיל א"ע, כי יש דעת שהיא מדרגה קטנה מכולם, והוא הדעת הפשוט הנמצא אצל כל איש ואיש, והוא שידע דברים המושגים על ידי החוש, או שידע את המושכלות הראשונות הנטועים בשכל כל אדם, ומי שאינו יודע גם דברים כאלה נקרא בשם בער מלשון בעיר ובהמה שהוא בהמי ויוצא מכל האנושית, ועז"א **כי בער אנכי מאיש**, וכן בבינה יש מדרגה שהיא קטנה מחכמה והיא הבינה הפשוטה הנמצא אצל הרבה מבני אדם שמשתמשים בבינתם, ועז"א שגם **לא בינת אדם לי**, אף הבינה הפשוטה שנמצא אצל בני אדם, וגם **לא למדתי חכמה**, ר"ל שלא התחיל ללמדה כלל, ואם כן איך **דעת קדושים אדע** הידיעות המיוחדות רק לקדושים אשר אור אלהי הופיע על שכלם:

פסוק ד

מי עלה, ר"ל ואיך דעת קדושים אדע לדעת **מי עלה שמים וירד** שהיה שאלתו במע"ב לחקור איך נתהוו שני חומרי ההיולי הראשונים שמהם נבראו השמים והארץ, ומי גבל להם מקומם ברום ובשפל שהם מקומות השמים והארץ, מי עלה שמים להגביל עומק רום ומי ירד להגביל עומק תחתית, וגם השאלה ששאלתי **מי אסף רוח בחפניו**, שיסוד האויר שדרכו להתפשט בכ"מ אשר ימצא שם ריקות, מי אספו ויצמצם אותו שיעמוד סביב כדור הארץ עד עיגול הנשימה, שעד שם האויר חופף סביב הארץ ומשם ולמעלה לא נמצא עוד האויר שלנו הראוי לנשימת כל בע"ח והוקל ונזדכך, מי אספו בחפניו באופן זה, וגם השאלה **מי צרר מים בשמלה**, שהמים אשר טבעם שיקיפו ויכסו כל כדור הארץ סביב, מי צרר אותם שיקוו כולם בים אקינוס וישם חול גבול לים בל יתפשט כאלו נצררו בשמלה שלא יוכלו לצאת משם, ועוד שאלת **מי הקים כל אפסי ארץ**, מי שם גבול טבע הארץ שתקום על מרכזה ותהיה תלויה על בלימה וכל אפסי הארץ מסביב ימשכו

אל הכובד והכח המושך הנמצא במרכזה, ומבואר שערך עליו שאלות בכל הד' יסודות, כי השמים הוא מקום יסוד האש לדעת הקדמונים, ואחריו על הרוח והמים, והארץ שהוא יסוד העפר, **מה שמו ומה שם בנו**, כי השואל היה מתפלסף כדעת הפילוסופים שמן העילה הראשונה נאצל עלול ראשון שהוא השכל הנאצל שקראו אותו בשם בן להמאציל העליון.
כי תדע, ר"ל שאתה רוצה לדעת ולהשיג כ"ז, או ר"ל שאתה מתפאר לדעת כ"ז ע"פ שכלך וחקירתך, והלא זה דבר בלתי אפשר להשיגו בחקירה אנושית, רק.

פסוק ה

כל אמרת אלוה צרופה, שבכל אלה החקירות צריך לסמוך על עדות התורה שכולם נבראו יש מאין ע"י אומר ה' ואמרת אלוה, דברי התורה במע"ב צרופה מכל סיג, כי כל מה שאמרו הפילוסופים הקדמונים בזה הם כסף סיגים מצופה על חרש, **וה' הוא מגן לכל החוסים בו**, ואינם טועים בהבלי שוא ומדוחים:

פסוק ו

אל תוסף על דבריו. לאמר בזה דברים משכלך, **פן יוכיח בך**, שיראה לך שאינך יודע אף את עצמך, לדעת איך נבראת, ואת פרטי איבריך וקשורם, וקישור הנפש בגויה, וכ"ש איך תעיז לעלות במעלות לדבר גבוה בבנין העולם הכללי והמצאתו, ועי"כ **ונכזבת**, ויתגלה כי שמת כזב מחסך ובדית כזבים ושקרים שאין בם ממש:

פסוק ז

שתים, עפ"ז אמר אגור אל ה', אני **שאלתי ממך שני דברים בל תמנע ממני בטרם אמות** מיתת הנפש, ע"י שאטעה מדרך האמונה להמשך אחרי דרכי הפילוסופים האורגים קורי עכביש והחוזים משאות שוא ומדוחים:

פסוק ח

שוא ודבר כזב הרחק ממני, ר"ל בל אהיה עני בדעת לבל אבין מאומה עד שאבא להאמין אמונת שוא, ר"ל דברים שא"ל ממש כלל, כמו העכו"ם שהאמינו בכל דרכי סכלות ופתיות שזה אמונת שוא, ולא שאהיה עשיר בשכלי לפרוץ בחקירה יותר מדאי עד שאוציא דברי כזב, כמו שהרבו החוקרים דברי כזבים להכחיש חידוש העולם מאין, ואמרו שהעולם קדמון כקדמות ה' ועמד ממנו בהכרח כצל מהשמש וכמשכיל עם המושכל, וכן כחשו והמציאו כזבים בכל פנות האמונה, ונתן ע"ז משל **ראש ועושר אל תתן לי**, כי הראשון רש בשכלו, והשני עשיר יותר מדאי, ושניהם יוצאים מן האמונה,

רק **הטריפני לחם חקי**. ובנמשל שיתחכם ע"פ חכמת התורה שהיא לחם הנפש המיועד לשלמותה ולחיותה:

פסוק ט

פן אשבע וכחשתי מרוב טוב, ובנמשל שהמעמיק בשכלו לחקור יותר במה שאחר הטבע, יבא להכחיש מציאות ה' ולאמר שהעולם קדמון ושאין ה' בורא כל, **ופן אורש וגנבתי ותפשתי שם אלהי** לישבע בשקר, ובנמשל שהרש בשכלו יגנב ויקח לו כחות הטבעיים או כחות הכוכבים ויתפש עליהם שם אלהות ויעבוד עכו"ם, ולכן טוב הדרך הממוצע שלא יפרוץ שכלו יתר על האמונה הקבועה בתורה, ויאמין בכל מה שהחכימה אותו התורה הנתונה מאלהים:

פסוק י

אל תלשן. גם זה תשובת אגור אל החכמים איתיאל ואוכל. ובדברים האלה המופלאים אחשב לפרשם בדרך הפשוט ודרך המושכל:

דרך הפשוט

(י-טו) **הדבור** של החכמים האלה היה בעניני מדיניות מענין מלך אחד שהיה בימיהם ומרוע הנהגתו, וכפי המבואר מן התשובה היה בימי אגור מלך אחד איש זדון שהיה כופר באלהים, וכן הנהיג את בני דורו, והיו לו שתי נשים בנות אם אחת שהיה שמה עלוקה, ונשיו אלה השחיתו את העם ובעצתם הרג והשחית רבים מן העם, וכן היה אז בצורת ועצירת גשמים, וגם אש אכלה בכל ערי המדינה, עד שהיה להם צרות רבות ורעות, ומלך הזה בעת שמלך העביר את אביו מכסאו ומרד באביו ואמו ומלך תחתיו בעצת נשיו, והיה לו שפחה אחת שמה שממית והיא היתה בעלת ערמה ותחבולות שהמלך זנה עמה, והיא פרשה רשתה עליו עד שבעלה עבד המלך שהיה שמו אלקום מרד על המלך, והעביר אותו מכסאו והרגו ונתן בשרו לעוף השמים, והשפחה ירשה את גבירתה, ואיתיאל ואוכל נודע להם מדבר המרד, וחשבו לגלות אזן המלך והתיעצו עם אגור בן יקא, והשיב להם **אל תלשן עבד אל אדוניו** בל ילשינו עליו, **פן יקללך ואשמת**, שאחר שהוא היה נאמן בית המלך יוכל להיות שתשוב הקללה על המלשין, כי העבד יצטדק בדינו ולא יוכלו לברר את הדבר והם יצאו אשמים על שהלשינוהו בשקר, חוץ מזה אמר להם שהמלך ודורו ראוים לכליה אחר שהוא (יא-יג-יד) **דור אשר אביו יקלל**, שכמו שהמלך בזה את יולדיו והורידם מכסאותם כן נהגו אחריו כל העם להבזות יולדיהם, וכן הוא **דור טהור בעיניו** הגם שלא רוחץ מצואתו ועושים כל התועבות, והם **דור אשר רמו עיניו** בגאוה וגאון דרך רע, והם **דור אשר חרבות שניו לאכל עניי הארץ**

בענין שהם רעים וחטאים בין למקום בין לבריות בין במעשים בין במדות, וע"כ העניש ה', כי **לעלוקה שתי בנות**, שהם שתי נשי המלך שהם בנות עלוקה, הם אומרות **הב הב**, גוזלות וחומסות ומשחיתות את העם (גם יל"פ ששם הנשים היה הב הב) ושתי בנות האלה **שלש הנה לא תשבענה** לא ישבעו מדם הרוגים להשחית שלש הכתות הרעות שחשב, שהם דור אביו יקלל, דור טהור בעיניו, ודור מה רמו עיניו, **וארבע** שהיא הכת הרביעית שהוא דור חרבות שניו **לא אמרו הון**, כי אכלום בכל פה, מדה כנגד מדה כמו שהם אכלו עניים מארץ:

דרך המושכל

האנשים האלה איתיאל ואוכל שהתפלספו לפני אגור, האמינו בקדמות העולם או בחומר קדום, ואמרו שהעולם עומד מעצמו ע"י ההויה וההפסד המתמיד וע"י הד' יסודות שממירים צורותיהם תמיד ומתהפכים א' לחברו ומתערבים ומתמזגים זה בזה, ומתוך כך החזיקו בדעת אפוקריס שהעולם כמנהגו נוהג ואין משגיח ומושל בעולם, ולעגו על עבודת אלהים באמרם מה בצע כי נעבדנו ואין משגיח ומקבל עבודה מבני אדם וע"ז אמר אגור אליו.

(י-יא) **אל תלשן עבד אל אדוניו**, אל תדבר מלשינות על העבד העובד לאלהים, פן יקללך שאדוניו המשגיח וישמע דברך יקללך בעבור זה, ואשמת כי עליך יגולל האשם שעל ידי שטתך באו למינות, וקם **דור אשר אביו יקלל**, שמכחיש את אביו שבשמים ואומר שהעולם נולד מעצמו בלא אב מוליד, ר"ל בלא בורא, וגם את אמו לא יבורך, שגם את החומר שממנו נתהוה העולם לפי דעתו, לא יברך אותו, כי יאמר שהוא מקור משחת, אוכל בניו ומפסיד ילדיו ומשביר אחרים תחתיהם, ושהרע גובר בו על הטוב, כמו שנודע דעת המינים האלה, וגם שלפי דעתם המשחת לא התחייבו בכבוד אב ואם, כי אמרו שטוב לו לאדם שלא נברא משנברא ושמציאתו בזה העולם הוא לרעתו, ומקללים את אביהם שגרם להם המציאות:

פסוק יב

דרך המושכל

דור, וגם הם דור טהור בעיניו הגם שמצואתו לא רחץ, כי הם יאמרו שאין צריכים למעשים תוריים ולא להתקדש ולרחוץ מתאות ומכל מדה רעה, אחר שאין תורה ודת אלהית לדעתם, ועושים כל התועבות אשר יעלה על רוח תאותם, כי יאמרו כי יתנהגו כפי מזג החומר וכפי מדותיו ותכונותיו כל העולה על רוחם וכפי חפץ נפש בהמתם:

פסוק יג
דרך המושכל
דור, וגם הם דור מה רמו עיניו, כי ירימו את עיני עיונם לחקור בגדולות ובנפלאות מהם לדרוש בעניני האלהות ובמה שאחר הטבע כאלו בכח שכלם להשיג את הכל, וגם עפעפיו, שהם הסוגרים את העינים ינשאו, שלא יסגרו את עיניהם להסתיר פנים מהביט אל האלהים, רק ישלחו עיניהם במקום אשר חשך סתרו וערפל חתולתו:

פסוק יד
דרך המושכל
דור, וגם הם דור אשר חרבות שיניו, שע"י שאין מאמינים בתורה אלהית ובהשגחה ובשכר ועונש אין ביניהם גם דת נימוסי, רק נעשו כדגי הים שהגדול בולע את הקטנים, ואוכלים בשיניהם עניים ואביונים:

פסוק טו
דרך המושכל
(**טו-טז**) **לעלוקה**, עתה מפרש באיזה אופן יכחשו את אביהם שבשמים, שהם אומרים שהעולם נתהוה מעצמו על ידי חומר קדמון, ואמרו שהחומר הזה ההיולי י"ל שתי בנות, (ועלוקה הוא שם פילוסוף א' שהיה שמו עלוקה, ור"ל לשטת עלוקה, או שקורא את החומר ההיולי הזה בשם עלוקה, שהוא רמש המוצץ דם, שכן ימצוץ תמיד דם ורצח, כי החומר הזה מבלה כל המתהוה ממנה, יש שתי בנות שהן אומרות הב הב, ויש שלש בנות אשר לא תשבענה וארבע אשר לא אמרו הון, ומפרש **שאול**, השתי בנות שאומרות הב הב, הן שאול ועוצר רחם, ר"ל ההויה וההפסד המוטבע בחומר, שהשאול הוא ההפסד, וממשלת הרחם הוא ההויה המולידה מרחמה את כל, והן השתי בנות שע"י יתהוה כל הוה, כי אין הויה כי אם בהפסד, והשלש אשר לא תשבענה, היא ארץ לא שבעה מים, ר"ל הג' יסודות עפר מים רוח, שהם מתמזגות ומתהפכות תמיד זל"ז, והנה יסוד הרוח והמים ידוע שהם מעורבים זב"ז, כי המים מורכבים משני יסודות אויריים ויש בהם ע"ט חלקים יסוד אויר חמוצי (זויערשטאף) וי"א חלקים אויר ממית (שטיקשטאף) וגם האויר מורכב מהם רק באופן אחר, שאין בו אויר חמוצי כ"כ כנודע בחימיאה, והם מתהפכים תמיד כידוע. ומודיע שגם יסוד העפר שהוא היסוד השלישי ארץ לא שבעה מים, הוא בולע אל תוכו את יסוד המים עם יסוד הרוח שבו, והם ג"כ מתהפכים זל"ז, והרביעי הוא אש לא אמרה הון, שהוא יסוד האש המהתך את כולם והוא הפועל הגדול

בעולם ההויה וההפסד, והם יסודי הבריאה לדעת עלוקה, בצירוף השתי בנות שאומרות הב הב ומהוים ומפסידים את הכל:.

פסוק טז

דרך הפשוט

שאול ועוצר רחם, ע"כ נענשו ע"י השאול של ממשלת הרחם, היינו ממשלת נשי המלך אשר הרחיבה כשאול נפשה לבלע ולהשחית, וגם ע"כ חלו בם עונשים אחרים השגחיים, והוא **ארץ לא שבעה מים** מה שהיה עצירת גשמים, **ואש לא אמרה הון** שאכלה אש בכל עריהם:

פסוק יז

דרך הפשוט

עין, וסוף המלך יהיה **שעין אשר תלעג לאב** ומרד באביו ובזה אותו ואת אמו המולכת, לכן **יקרוה עורבי נחל** מדה כנגד מדה, כמו שהעורבים ג"כ אין מכירים את אמותיהם, **ויאכלוה בני נשר** שמדותיהם הפך העורב שמכירים ילדיהם ויולדיהן, וכמו שפי' חז"ל:

דרך המושכל

עין, ע"ז משיב ואומר לו עין תלעג לאב, עין הפילוסוף הזה הלועג לאבי כל היצור שהוא ה' מחולל כל, ותבוז ליקהת אם, שהוא החומר שנברא יש מאין ועל ידו יוליד ה' כל המציאות מעת כלות הבריאה הראשונה שהיתה יש מאין, כאב המוליד ע"י האם, והם אומרים שהכל נעשה במקרה, יקרוה עורבי נחל, והוא מדה כנגד מדה וכמ"ש חז"ל וכמ"ש בפי' הפשוט:

פסוק יח

דרך הפשוט

(יח-כ) **שלשה**, אחרי שספר דברי התשובה הזאת, מביא את המשא שהוא משלים ומליצות שנשאו אז על המלך החדש, שהוא מלך אלקום שהיה עבד מורד באדוניו ומלך תחתיו, ונשאו עליו ועל אשתו השפחה ששמה שממית שמלכה תחת גבירתה, ארבעה משלים ומליצות, המשל הראשון אמרו על המלכה החדשה שהיתה שפחה תחלה והיתה מנאפת עם המלך ואדוניה וכסתה נאפופיה, ובגדה בריעה ואהובה המלך, ועליה אמרו המושלים **ששלשה המה נפלאו**, ר"ל שאין משאירים שום רושם בדרכם ודומה כאלו לא הלכו שם כלל, שהוא דרך הנשר באויר, ודרך הנחש בעפר, ודרך אניה במים, וכן נמצא ביסוד הרביעי שהוא יסוד האש ג"כ ענין שאין אחריו שום רושם כלל, והוא באהבת המנאפת אשר רשפיה רשפי אש, ועז"א שהרביעי לא ידעתים שג"כ נמחה

הרושם, והוא דרך גבר בעלמה, ומפרש שר"ל שכן דרך אשה מנאפת, שאכלה ומחתה פיה כאלו לא היה שם אש האהבה כלל:

דרך המושכל

(יח-כ) **שלשה המה**, מראה להם טעותם, כי מי שם טבע ההולדה בכל הבע"ח, שע"י זווגם יולידו כצלמם וכתבניתם וע"י טבע זו נשמרים המינים בכל הבריאה, והלא אין השכל משיג זאת איך יתהוה זה ע"י הזווג, שכפי הנראה היה ראוי שלא ישאר ממנו רושם כלל, ובאר שכמו שבכל היסודות ימצאו פעולות שלא ישאר אחריהם שום רושם, כמו עפיפת הנשר ביסוד האויר, והליכת הנחש על צור העפר, והאניה במים, כן ראוי שיהיה דרך גבר בעלמה, שהוא ע"י חמימות יסוד האש, שלא יתהוה על ידו שום רושם, והלא ראינו שכן דרך אשה מנאפת שאכלה ומחתה פיה ולא ישאר ממנו זיוג ותולדה עד שתוכל להכחיש גוף המעשה ולומר לא פעלתי און, מזה מבואר שהוא דבר אלהים שיסד כן בכלל הבריאה כי זה אינו בטבע החומר ההיולי והתמזגות היסודות, רק ע"י בורא כל בחפצו שצוה ונבראו ויעמידם לעד לעולם, שעי"ז ישמרו המינים במציאות:

פסוק כא

דרך הפשוט

(כא-כג) **תחת**, המשל השני נשאו על המלך והמלכה ביחד, שתחת שלש רגזה ארץ, **תחת עבד כי ימלוך** שהיה עבד ומלך תחת אדוניו, והיה תחלה נבל ועתה ישבע לחם. כי הנדיב בשבעו לחם ישפיע מטובו לעניים, והנבל נבלה עמו ויוסף ברעתו. ועל אשתו אמרו תחת **שנואה כי תבעל**, כי היתה שנואה ע"י נאופיה ומעשיה הרעים, והיא תבעל והיתה אהובת המלך בבעילת זנות, והרע מכולם שפחה כי תירש גבירתה, מה שהיא עתה היורשת את המלכות:

דרך המושכל

(כא-כב) **עפ**"ז באר לו משל אחר שתחת שלש תרגז הארץ ועמודי בית הנפש יתפלצון, והרביעי קשה מכולם, והוא תחת עבד כי ימלוך, והוא על עת שהדמיון ימלוך בבתי הנפש תחת השכל, כי הדמיון נוצר להיות עבד אל השכל ולהכנע למשמעתו, ועת יגבר הוא בבתי הנפש והלחשים תרגז הארץ, כי יוליך את האמת שולל ויבדה כזבים ודברים שאין להם מציאות, והוא המטיל תמיד ספיקות בכל דבר נאמן וקיים, או יפתה הלבבות להאמין בכל דברי סכלות, והוא מדרגת האויל או הפתי שהתבאר ענינם בס' הזה, והשני הוא נבל כי ישבע לחם שמי שהוא נבל ולא אסף חקי החכמה אל נפשו הנדיבה, רק

אסף דברי נבלה וסכלות ונדמה לו שהוא שבע לחם החכמה, והוא מדרגת החכם בעיניו שהתבאר ענינו כ"פ שנדמה לו שכל מעשיו הם בחכמה:

פסוק כג

דרך המושכל

תחת, השלישי הוא תחת שנואה כי תבעל שהוא מי שגברו בנפשו הציורים הרעים והתכונות הרעות שהם מתנגדים אל חקי החכמה, כמו הכעס והתאוה והגאוה והקנאה, ויקחם לו לאשה תחת אילת אהבים שהיא החכמה, שהיא האשת חיל שידבר עליה נכבדות שהם כחות הנפש המושלים כפי חקי החכמה. והנה כחות הנפש המתוקנים כפי החכמה כולם אהובים, ר"ל שכולם מסכימים זה עם זה ועם השכל, אבל הכחות המתנגדות אל החכמה י"ל שנאה והתנגדות זל"ז, וע"כ קראם בשם שנואה, והוא מדרגת הכסיל שהתבאר ענינו שהגם שיודע חקי החכמה אשתו הרעה מושלת עליו, כי בעל את השנואה שהיא התאוה והמדות הרעות ובעבורם הוא נלוז מחקי החכמה, והרביעי אשר לא תוכל שאת הוא שפחה כי תירש גברתה, שהוא עת יעזוב תורת ה' והחכמה המקובלת מאלהים שהיא הגבירה באמת ויבחר בדעות כוזבות מפילוסופיא תולדות השכל האנושי, שהיא השפחה אשר נתנה לה לרקחות ולטבחות ולאופות, והוא בוחר בהיקשי המתעים ודרכיהם לחלוק בהם על חקי התורה, והשפחה תירש את גבירתה ותגרשה מבית תענוגיה, זה הרע מכולם והוא הזד החולק בזדון על התורה ומביא נגדה ראיות והיקשים מתעים, וזד יהיר לץ שמו עושה בעברת זדון:

פסוק כד

דרך הפשוט

(כד-כח) **ארבעה**, המשל השלישי, נשאו על המלכה שממית, שעם היותה מקטני ארץ, גברה ועשתה חיל בתחבולותיה, עד שהיא בהיכלי מלך. ובאשר היה שמה שממית, לקחו המליצה מן השממית, אשר תתפוש בידיה ותארוג רשתות וחרמים לצוד בה את הזבובים, ותשב בהיכלי מלך אשר ארגה לעצמה, כן היא, מצודים וחרמים ליבה, ותארוג רשתות בתחבולות אשר הולידה מדעתה, כמו השממית שתוציא המטוה מגופה, והיא יושבת בהיכלי מלך, בין תחילה - שתפשה ברשתות אהבתה את המלך הקודם, בין עתה - שהיא המולכת בארץ.

והמליץ צרף אל השממית עוד שלשה קטני ארץ שיעשו חיל בתחבולותיהם, הנמלים בענין הזריזות, והשפנים בבנינים נשגבים מצדות סלעים משגבם, והארבה בהתאחדות החיל כי יצאו גדודים ויצא חצץ כולו, והשממית באריגת רשתות הצידה.

והמליץ צירף אל השממית עוד שלושה קטני ארץ שיעשו חיל בתחבולותיהם:
* **הנמלים** בעניין הזריזות,
* **והשפנים** בבניינים נשגבים, מצדות סלעים משגבם,
* **והארבה** בהתאחדות החיל, כי יצאו גדודים **ויצא חוצץ כולו**,
* **והשממית** באריגת רשתות הצידה.

וגם יש לומר, שהיא תפשה תחת ממשלתה ג' אומות שנועזו אז, אומה אחת היתה זריזה באסיפת הון ועושר וכל מיני מאכל כנמלים, ואומה אחת שבנו לעצמם ערי מבצר חומה דלתים ובריח, ואומה אחת שהיתה עם חפשי בלי מלך ומושל רק הכנסיה שלהם היו כולם בהסכמה אחת ובזה העיזו חיל, והשממית תפשה כולם ברשתותיה הדקים, הגם שהיתה כקורי עכביש וישבה בהיכלי מלך למלוך על כל אלה:

דרך המושכל

ארבעה: נגד הארבעה דברים הנ"ל אמר, שנמצא ארבעה בעלי-חיים **שהם קטני ארץ, והמה חכמים מחוכמים**, שנלמד מהם ענייני חכמה, היפך מהארבעה עניינים הרעים שחשב, שנתן ה' בטבע ארבעה בעלי-חיים אלה מידות שהם למותר, ואין מוכרחים אליהם לצורך קיומם ומזונם, רק כדי שבני אדם ילמדו מהם ענייני חכמה. ועל-זה אמר "מחוכמים", בבניין פועל.

פסוק כה

דרך המושכל

הנמלים, הם עם לא עז וכל מאכל הנמלה כל ימיה הוא גרעין ומחצה, וה' נתן בטבעם כי יכינו בקיץ לחמם שאוספים וכונסים אוצרות של תבואה שא"צ אליהם כלל, והוא למען ילמדו בני אדם מדה זו באסיפת החכמה שלא ינוחו כל ימיהם מלאסוף ולכנוס חקי החכמה ולא יאמרו די, וזה הפך הנבל כי ישבע לחם, שהוא החכם בעיניו שנדמה שכבר אסף אל נפשו חקי החכמה די והותר:

פסוק כו

דרך המושכל

השפנים, הגם שהם **עם לא עצום**, וימצאו מחסה מפני אויביהם גם במחילת עפר וכיפים, נתן ה' בטבעם **שיבנו ביתם בסלעים** וצורים חזקים, למען נלמד מהם לבנות בית הנפש במצודות סלעים, שהוא השכל וכוחותיה, לא על כוח הדמיון שאין בו ממש והוא מלא איוולת וספקות, כי חכמות בנתה [ביתה] על סלעים חזקים, ובית מצודות השכל משגבה, וזה היפך מ"עבד כי ימלוך".

פסוק כז

דרך המושכל

מלך אין לארבה ובכ"ז נתן ה' בטבעו שיצא חצץ כולו ויתאגדו באגודה אחת ולא יתפרדו זה מזה, הגם שזה מזיק להם שעי"כ נקל לכ"א לבערם ולאבדם, רק ששם בהם טבע זאת שילמדו ב"א מהם ענין חכמה, שכן כל כחות הנפש יצאו חוצץ כולם בקשר אחד, והוא ע"י שיתנהגו כפי חקי החכמה, וזה הפך ממ"ש תחת שנואה כי תבעל שהכחות ההפוכות מחקי החכמה מפוזרות ומתנגדות זה לזה:

פסוק כח

דרך המושכל

שממית בידיה תתפש ואורגת קורי עכביש חלשים ונמאסים שמוציאה מגופה, הגם ש**היא בהיכלי מלך** הטובים והיפים, והגם שעל-ידי-כך יוציאו אותה ויהרגוה.
וה' נתן זאת בטבעה, שיראה האדם, כי הדעות הנפסדות וקורי עכביש אשר יארוג בשכלו על-פי היקשים שיוציא מדעתו, שדומים כקורי עכביש, והוא חושב שאורג בם מבצר נשגב, הגם ש**היא בהיכלי מלך** ויש לה מגדל עוז להישגב בו שהיא התורה האלהית, בכל זאת יעמידו בני-אדם דמותם וחקירתם בהיכלי מלך, לחקור בענייני האלהות ובענייני היכליו, שהם העולמות אשר ברא, וזה לרעתם, כמו העכביש שזה גרם מיתתה, וכן זה תסבב מיתת הנפש ושילוחה מהיכל מלכו של עולם, ואל רפאים מעגלותיה. וזה ההיפך של "שפחה כי תירש גברתה".

פסוק כט

דרך הפשוט

(כט-לא) **שלשה**, המשל הרביעי המליצו על העבד שמלך שהיה שמו מלך אלקום, והוא לא היה לא גבור ולא בעל תחבולות יודע ציד לצוד את העם בערמתו, רק נדמה כתיש שמהלך בראש העדר ע"י שהוא הזכר והצאן צאנו הם נקבות, כן גבר ע"י אשתו וע"י שהוא בעלה, ואמרו המושלים **ששלשה המה מטיבי צעד**, **הליש** מולך על הבהמות מפני גבורתו שהוא **גבור בבהמה**, והזרזיר ימלוך ע"י שהוא קל המרוץ ויודע לצוד ציד וימלוך ע"י **מתניו**, **והתיש** הוא השלישי שהוא ג"כ מטיב צעד ללכת בראש, **ועמו** משתתף **מלך אלקום**, שהוא מטיב לכת עם התיש, שהוא תיש כמוהו ההולך בראש העדר לא מפני מעלותיו רק מפני שהוא תיש וי"ל נשים שעל ידם הגיע להיות בראש:

דרך המושכל

שלשה המה מטיבי צעד בדרך המצות, והרביעי הוא מטיב לכת בתהלוכות העיון והשגת האמתיות:

פסוק ל

דרך המושכל

ל **ליש**, הוא הכח הגבורה אשר בנפש שיתגבר כארי על בהמותו וחמרו ותאותיו. ולא ישוב מפני כל, שלא יעכבהו שום כח מכחות חמרו, וזה הגבורה שלא יעבור שום דבר ממצות לא תעשה:

פסוק לא

דרך המושכל

לא **זרזיר מתנים**, הוא הרץ כצבי במהירות וזריזות לקיים מ"ע ויתגבר על מדת העצלות, שעז"א חז"ל הוי גבור כארי ורץ כצבי, או תיש, הוא הגברת הצורה על החומר, שהצורה תכונה בשם זכר נגד עדר הרחלים שהם כחות החומריים המקבלים, וצריך שהזכר ילך בראש, והוא מדת העזות שאמרו הוי עז כנמר, שהוא עוז פנימי והעזת פנים שהיא הצורה על יתר הכחות, ומלך אלקום עמו, ועם הצורה ילך המלך שהוא השכל וכחותיו שהוא המולך במלכות הנפש, ולא יקום כח מכחות הגויה נגדו לחלוק עליו ולמרוד במלכותו (שעז"א רמז בקל כנשר, לעוף על כנפי השכל מרומים) ואז ייטיב לכת בדרך העיון והשגת האמתיות:

פסוק לב

דרך הפשוט

אם נבלת אומר אל מלך אלקום העבד אשר מלך והוא הנבל אשר ישבע לחם, **האם נעשית נבל ע"י ההתנשאות** הלא היית נבל מקדם, **ואם זמות** שזממת למרוד באדוניך ושמת **יד לפה** לחרוש רעה בסתר, אבל דע.

דרך המושכל

לב **אם נבלת**, אמר אגור אל איתיאל ואוכל, אם תראה כי תהיה נבל ותטה מדרך הטוב, זה בא בהתנשא, ע"י שתתנשא לחקור בגדולות ובנפלאות ממך, כמו שעשית בשאלותיך וחקירותיך במעשה בראשית ומציאת העולם, ואם זמות, ואם העמקת בזה במחשבות עמוקים בענינים אלה, יד לפה ואל תוציא מחשבותיך מן השפה ולחוץ:

פסוק לג

דרך הפשוט

כי מיץ חלב, המתמצה מן החלב וצף מלמעלה **והיא חמאה**, שהוא הטוב והמובחר מן החלב, אבל **המתמצה מן האף** שהם הרירים שהם דברים מאוסים **יוציא דם**, אם ימוץ יותר יצא דבר נמאס יותר שהוא דם, **ומיץ אפים** וכעס **יוציא ריב** ומרד ומדון לכל הארץ:

דרך המושכל

לג **כי מיץ חלב יוציא חמאה**, ר"ל המקובץ מן החכמה האמתיות שנאמר בה דבש וחלב תחת לשונך יוציא חמאה ודבר מובחר. אבל מיץ אף יוציא דם. אם תמוץ דברי עיון ומחקר ממקור משחת ומופתים מתעים יוציאו היקשים ותולדות נשחתים, ומיץ אפים שאם תכעס על הנהגת ה' כמו השאלה על שלות הרשעים ויסורי הצדיקים וכיוצא, יוציא ריב נגד ה' כמ"ש כי לאויל יהרג כעס:

פרק לא

פסוק א

דברי למואל, ספר המוסר שיסרה אמו ללמואל מלך משא:

פסוק ב

מה ברי. אתה המבורר מכל בני מצד ג' ענינים, א] שאתה **ברי**, ר"ל הנברר אצלי מכל בני ע"י הלימוד והחינוך ששקדתי עליך יותר מעל כל בני, ב] אתה **בר בטני** המבורר מצד בטני, שיצאת מבורר מטבעך מלידה ומבטן ומהריון מיוחד בטבעך להיות סגולה מכל בני, ג] אתה **בר נדרי** שנדרתי בעבורך נדרים גדולים לאלהים, בענין שאתה הנברר קודם ההריון ע"י נדרים גדולים ותפלה לאלהים, ובעת ההריון מרחם משחר, ואחרי הלידה על ידי חינוך ולימוד:

פסוק ג

אל תתן לנשים חילך, וא"כ ראוי שחילך וכחך זה הגדול יהיה לעבודת ה' ולא תתנהו לנשים, ולא תתן את **דרכיך** והנהגתך **למחות מלכין**, לדבר שהוא מוחה את המלכים ומוחק אותם מספר יחוסיהם, שעבור דברים אלה אין ראויים למלכות:

פסוק ד

אל למלכים למואל, הלא בעבור מעשיך אינך נחשב עוד עם המלכים, כי **אל למלכים שתו יין**, וגם **לרוזנים** שהם שרי העצה של המלכים אין ראוי להם שכר שהגם שישתו יין אין ראוי שישתו שכר המשכר:

פסוק ה
פן ישתה וע"כ **ישכח מחוקק** את החקים והדתות, ועי"כ **ישנה דין כל בני עני**, שכולם באים לפניו לדין, וצריך שיהיו החקים שמורים בלבו לדון ולשפוט על פיהם דין אמת:

פסוק ו
(ו-ז) **תנו שכר לאובד**, **ישתה וישכח רישו**, השכר המשכר אין ראוי רק לאובד כדי שיטרף דעתו לגמרי וישכח רישו, כמו היוצאים למיתה שהיו משכרים אותו שתטרף דעתו, **ויין למרי נפש** להם יתנו יין המשמח את הלב כדי **שעמלו לא יזכר עוד**:

פסוק ח
פתח, אבל אתה צריך **לפתוח פיך לאלם** שאינו יכול לטעון טענותיו צריך שאתה תטעון בשבילו, וכן פתח פיך **אל דין כל בני חלוף**, האנשים שהתחלף מזלם וירדו מנכסיהם וי"ל דין ודברים עם העושקים אותם:

פסוק ט
פתח פיך, גם צריך שתפתח פיך לשפוט צדק, שהוא פסק הדין שיהיה בצדק, ולא לבד דין העשיר גם דין עני ואביון:

פסוק י
דרך הפשוט

אשת חיל, יען הזכיר המוסר של אם למואל שהיתה אשת חיל כמו שנראה ממוסרה, זכר שבח האשת חיל. והנה להשיג דבר, יהיה או ע"י מציאה, או ע"י השתדלות כקונה דבר בעד דבר אחר, על הראשון אמר מי ימצא אותה ע"י מציאה, ועל הקנין ע"י השתדלות אמר שמכרה וקנינה, או מקום מגורתה רחוק יותר מפנינים שהם יקרים ובלתי נמצאים:

דרך המושכל

אשת, כבר הסכימו המפרשים שיש במאמר זה משל ומליצה, ורובם פירשוהו על הנפש וכן דעתי בזה, רק שלפי דעתי ידבר על הנפש ההיולאנית, לא הנשמה הנאצלת ממרום הנצחיית, וכבר בארתי בפירוש תהלות (סי' מ"ה) שבמליצתו שם תאר את השכל כמלך המולך בגויה, ואת הנפש ההיולאנית המשיל שם לאשה בת צור אשר ארשה המלך, כי היא בת צור, ר"ל בת החומר שהוא מבני נכר אל הרוחניים, ובהיותה נשמעת אל השכל יארוש אותה לו לאשה, כי היא לפעמים אשה טובה אם היא מוכנה בטבעה או ע"י השתדלות לקבל ציורי החכמה והטוב וללכת בדרכי החכמה והאושר, ואז היא אשת חיל שהכתוב משבחה והתורה נמשלה בה, ולפעמים היא אשה רעה במי שנפשו נוטה לכל מדה רעה, והשכל בעלה י"ל עמה תמיד מלחמה פנימית, וינצו שניהם וירגנו

באהליהם בהיותה משרכת דרכיה כפי טבעה הרע למרות עיני כבוד השכל ועצתו, ויש מי שנפשו מוכנת למדות טובות ותכונות מאושרות מתולדה, ויש מי שנפשו תקנה מדות טובות ותכונות מאושרות ע"י לימוד והרגל, על הראשון אמר אשת חיל מי ימצא, שזה דומה כמוצא מציאה בלי יגיע כפים, ועל השני אמר ורחוק מפנינים מכרה, שמי שרוצה לקנות אותה ע"י עמל והשתדלות, היא רחוקה יותר מפנינים, שמקומם במצולות ים רחוקים וצריך לעבור ימים רחוקים ולרדת לעמקי מצולות, כן צריך ע"ז זמן רב ומעשים רבים ולרדת לעמקי תהום הנפש להוציא הכחות המשובחות הנסתרים בה במצולותיה ולדלותם על פני חוץ:

פסוק יא

דרך הפשוט

בטח בה לב בעלה כי רוב הנשים מפזרות הון ובעלה אינו בוטח שתשמור את אשר הרויח, אבל בה יבטח לבו שלא יחסר מאומה מכל השלל שהרויח:

דרך המושכל

בטח, הלב הוא כח הממשלה אשר בנפש, ובעלה הוא השכל, שלבו רוצה למשול עפ"י עצת השכל והחכמה, וכשהיא אשה רעה לא תמשך אחרי עצת לבו, וגם כשתשמע פעם אחד לעצתו וירויח שלל, תשוב אח"כ ע"י התאוה והזדון שישיבוה אחור מעצתו ותאבד הון, וכל מה שהרויח השכל להשכיל בחקי התורה, תאבדהו נפשו הרעה הזונה אחרי יצרה הרע, אבל כשהנפש טובה בטח בה לבו, וגם לא יחסר השלל שהרויח בעיון ובמעשה:

פסוק יב

דרך הפשוט

גמלתהו, יתר הנשים גומלות רע לבעליהן וגם הטובה מהן תגמלהו פעמים רבות גם רעות, והטובה בימי ילדותה תריע לו בעת הזקנה, או בעת העוני והמחסור, אבל היא גמלתהו רק טוב ולא רע, וגם זה מתמיד כל ימי חייה:

דרך המושכל

גמלתהו טוב, כי יתר הנפשות הגם שיש בכל נפש תכונות טובות, הלא אכלו מעץ הדעת טוב ורע, ולפעמים יתגברו התכונות רעות וימשלו בו, ויש שיכבוש יצרו בימי הזקנה ולא בימי הילדות, כענין שאמרו אשרי ילדותנו שלא ביישה את זקנותנו, אבל הנפש הטובה גמלתהו רק טוב ולא רע כלל, וגם תתמיד בזה כל ימי חייה:

פסוק יג

דרך הפשוט

דרשה, בכל העסקים שתעסוק תעשה בזריזות וחריצות ועל צד היותר טוב, אם בחרה לעסקה אריגת הבגדים ועשייתם, תדרוש צמר ופשתים לארוג מהם בגדים, ולא תעשה בעצלות או כמוכרחת רק תעשה בחפץ כפיה, הפך ממ"ש בגנאי העצל כי מאנו ידיו לעשות:

דרך המושכל

דרשה צמר ופשתים, כל קניני המדות והמעלות המתעצמים בנפש נקראו בשם לבושים, שבם תתלבש הנפש, והקנינים יתעצמו בנפש ע"י הפעולות, שמתוך שיתרגל במעשים טובים ישובו להיות קנין תמידי בנפשו שתתלבש בהם תמיד, וכאשר ידמה הקנינים והמדות למד ולבגד ולבוש, ידמה הפעולות למטוה של צו"פ שמהם יעשו הבגדים, עפ"ז יאמר כי האשת חיל הלז תדרוש צו"פ לטוות מהם קניני המדות, דהיינו שתבקש לעשות פעולות משובחות, ומפרש מהו הצו"פ, הוא מה שתעש בחפץ כפיה, שהפעולות והמעשים שתתרגל בהם כדי שישובו להיות תכונות קבועות בנפש לא תעשה מתוך הכרח כדרך הכובש, רק בחפץ לב ורצון טוב, כאלו הכפים הפועלים חפצים בפעולות אלה:

פסוק יד

דרך הפשוט

היתה, ואם היא עוסקת במסחר חוץ לביתה לא תסחר בקרוב שאין הריוח גדול כ"כ, רק תדמה כאניות סוחר העוברת ימים רחוקים ותביא לחמה ממרחק:

דרך המושכל

היתה, השגת המדעים נמשל למסחר שקונה ומרויח ומחליף דבר בדבר, וכן ירויח לימוד מלימוד והיקש מהיקש, כמ"ש קנות בינה נבחר מכסף, והיא דומה כאניה השטה בים הגדול כן תשוט בים המדעים העמוק והרחב וממרחק תביא לחם הנפש, כי החכמה והשכל והשכלות הרוחניות באלהות ובהנהגתו וברוחנים הם רחוקים מהעולם החומרי, ובאשר הנפש הנמשכת אחרי התאוה והיצר הם יעכבו בעדה מעיון המדע והתבונה, אבל האשת חיל אשר הטהרה מחלאת התאוה והיצר, תפרוש דגל בים המדעים:

פסוק טו

דרך הפשוט

ותקם, ואם עוסקת בצרכי הבית פנימה, תקים בעוד לילה להכין טרף ומזון לבני ביתה וחק קצוב לנערותיה כי בני בית יקבלו בלי קצבה, והמשרתים יקבלו חק קצבה:

דרך המושכל

ותקם בעוד לילה, וגם בעוה"ז שהאור הרוחני והשכלי ערפל חתולתו, כי החומר וטבעיו מחשיכים בעד נוגה השכל והשגת הנשמה, בכ"ז תקום משנת החומר ותתעורר מתרדמתו, ותתן טרף לביתה, הוא לימוד התורה שהוא מזון בני ביתה שהם כחות השכל והבינה, וחק לנערותיה הם קיום המצות שהם החקים הנתונים להנהגת החומר וטבעיו בצד שהם נערות הנפש המשרתים אותה בעבודתה בקדש:

פסוק טז

דרך הפשוט

זממה, ואם בחרה במלאכת חוץ לעבוד את האדמה, אז זממה מחשבות עמוקות איך תקנה שדה, ומפרי עבודתה שהרויחה בעבודת השדה תטע כרם:

דרך המושכל

זממה שדה, גם תזרע זרעים אלהיים על חלקת הנפש, שכבר בארנו (ישעיה כ"ח) שהנפש היא כחניית ומוכנת להצמיח פרי תבואה אם יעבדו עבודתה בחרישה וזריעה בעיון ובמעשה, וזרע המעשים נמשל לשדה שיוציא תבואה ללחם הנפש בעולם הגמול, וזרע העיון נמשל לכרם, כי העיון מתעצם בנפש עצמה, לכן נמשלו המושכלות שיטע בנפשו כגפנים בכרם שהם עצמם עומדים לעד ולא יבולו כמו הקשים של התבואה, כן המושכלות העומדים לעד בנפש ובעולם הגמול תוציא מהם יין המשומר בענביו:

פסוק יז

דרך הפשוט

חגרה, בצד שתסחר בחוץ ללכת באניות סוחר, או בכל עבודה בשדה, חגרה בעוז מתניה אל ההליכה, ובצד שתעשה מלאכת הבית פנימה תאמץ זרועותיה בל ירפו ממלאכה:

דרך המושכל

חגרה, בענין העיון שנמשל להליכה שילך ממושכל אל מושכל, חגרה מתנים ללכת מחיל אל חיל מהשגה אל השגה, ובענין המעשה תאמץ זרועתיה לעשות מצות ומע"ט מבלי עצלות ורפיון ידים:

פסוק יח

דרך הפשוט

טעמה, גם לא תיחד מסחרה רק בעבור הערב והמועיל לצורך עצמה, כי **טעמה כי טוב סחרה**, שתוכל לעשות בו גם את הטוב כמו צדקה וג"ח, וע"כ **לא יכבה בלילה נרה** ותוסיף אומץ במלאכתה כדי שיהיה לה מעות גם על מצות ומע"ט:

דרך המושכל

טעמה, וחוץ ממה שתשלים א"ע תעשה בו מסחר, והוא מה שתשתדל להשלים את אחרים בין בעיון בין במעשה, שאז זכות הרבים תלוי בו, וכל מה שירויחו המה יהיה לו חלק עמהם כי הוא גרם זה וה"ז כסוחר שמרויח, וסחרה זה טוב מכל הסחורות שהוא ריוח המתמיד, וז"ש כי לא יכבה בלילה נרה שגם אחר המות תאיר נרו באישון חשך, כי המצות שיקיימו על ידו וההלכות שיאמרו על שמו הם יאירו נרו נר מצוה, ותורה אור לעולם ועד:

פסוק יט

דרך הפשוט

(יט-כ) **ידיה**, שיעור הכתובים. ידיה אשר שלחה בכישור שלחה לאביון, וכפה אשר תמכו פלך פרשה לעני, שתפריש ממעשה ידיה צדקה לאביון וג"ח לעני, הכפים עושות מלאכות דקות יותר, אותם תשלח לעני שהוא נעלה מן האביון, ופרישת הכפים הוא בצנעה, אבל שליחות כל היד הוא בפרהסיא, כי העני בוש מליקח לא כן האביון:

דרך המושכל

(יט-כ) **ידיה שלחה בכישור**, שלחה לאביון, וכפיה תמכו פלך, פרשה לעני, העני מציין עוני הנפש והאביון מציין דלות הגוף, והידים מציינים את המעשה, מה ששלחה ידיה בכישור וכשרון, וגם הכישור הוא עץ העב שאליו אוסרים את הנאסרים בכלא, כמ"ש מוציא אסירים בכושרות, והוא ציון החומר העב האוסר ומכביד על הנפש, תשלח בו ידיה הפועלות מצות ומע"ט שבם תזכך את החומר ותתיר אסוריו, וידים אלה תשלח לאביון, ר"ל למי שהתאוה גברה עליו, שע"י שיראו מעשי ידיו וצדקתו ילמדו לעשות כמוהו ולהתגבר על חמרם, וכפיה אשר תמכו פלך שהוא המטוה שתטוה ותארג את המושכלות, זאת תשלח לעני בדעת שתלמדהו תורת ה' ודעת קדושים, וזה יעמוד לו גם בעולם הבא:

פסוק כא

דרך הפשוט

לא תירא, והגם שנתנה מלבושיה אשר ארגה לעניים ואביונים, לא תירא בעבור בני ביתה מעת השלג שלא יהיה להם כסות בקרה, כי כל בני ביתה לבושים שנים:

דרך המושכל

לא תירא, מעת השלג, שהוא מליצה על המות, כי חיי האדם הוא החום הטבעי ומרוצת הדם, ועם המות בא השלג והקרירות והקרח וקפאון הדם, והגם שיופסקו חיי הגוף לא תירא על ביתה שהם כחותיה הנפשיים שישארו בלא לבוש, כי כל ביתה לבוש שנים, שאז תתלבש מלבושים שונים מתורה ומצות שעשתה שהם נעשים לבושים רוחנים אל הנפש:

פסוק כב

דרך הפשוט

והיא בעצמה מרבדים עשתה לה, שהם תכשיטין יקרים, ושש וארגמן לבושה, כי נתן ה' לה הון ועושר ושלח ברכה במעשה ידיה:

דרך המושכל

מרבדים, וגם עשתה לה לעצמה תכשיטים מהשכלות שהשכילה בחייה שיתעצמו בה ויקשטו אותה, ולבושה הרוחני הוא משש וארגמן, שהיא מליצה על החלוקא דרבנן ובגדי הוד והדר לתפארת:

פסוק כג

דרך הפשוט

נודע, והיא תחזיק יד בעלה שיעסוק בתורה, עד שיהיה איש גדול מצוין בשבתו עם הסנהדרין והזקנים יושבי שער:

דרך המושכל

נודע, ובעל האשת חיל הזאת ר"ל שכלה, נודע בין בשערים, ששם ידברו את אויבי הנפש בשער, דהיינו במלחמת השכל עם היצר שזה ע"י חקי החכמה שבם ילמדו ללכת בדרך הטוב ולהשמר מן הרע, ובין בשבתו עם זקני ארץ שהוא בעיון המושכלות ובדרכי הבינה, שהזקנים יבינו משפט בדרכי הבינה:

פסוק כד

דרך הפשוט

(כד-כה) **סדין** הסדין אשר עשתה ותמכור לסחורה וכן החגור אשר ארגה ונתנה לכנעני כדי לחלק את המעות לעניים, הסדין הזה הוא **עוז והדר לבושה ליום אחרון**, **ובו תשחק ליום אחרון**, שהמצוה יהיה לה לבוש רוחני שבו תתלבש עת תפשוט בגדיה החומריים:

דרך המושכל

סדין, הסדין אשר עשתה ותמכור, שהוא הבגד שארגה ע"י דרכי הבינה שבו יארוג המושכלות איש אל אחיו, ותמכור, כי הבינה נמשלה למסחר כמ"ש קנות בינה נבחר מכסף כמש"ש, וגם מה שלמדה דרכי בינתה לאחרים שבזה תרויח ג"כ כמ"ש ומתלמידי יותר מכולם, והחגור אשר נתנה לכנעני, הוא בהנהגה בין טוב לרע שהוא ע"י החכמה שזה נמשל לחגור שאוזר את המתנים בגבורה, כן בחכמה יתגבר בעוז על היצר לעשות חיל וזאת נתנה לכנעני שילמדו אחרים ממעשיה בזה:

פסוק כה

דרך המושכל

עוז, בזה יהיה לה לבוש עז והדר ביום אחרון שתתלבש בהשכלותיה ומע"ט, ותשחק, ותשמח, כי זכות הרבים יהיה תלוי בה, ותקצר פרי מעשיהם המיוחסות לה, באשר היא היתה המלמדת להועיל והמאשרת רבים ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד:

פסוק כו

דרך הפשוט

פיה פתחה, ואז תפתח פיה ליום הדין ע"י חקי החכמה שהלכה בהם, ותורת חסד שהוא מה שעשתה חסד לפנים משורת הדין יהיה על לשונה, שזה יהיה לה למליץ ליום אחרון:

דרך המושכל

פיה, שאז תפתח פיה בחכמה מה שהיתה הולכת לפי חקי החכמה בדברים שבין טוב ורע, ותורת חסד על לשונה, מבואר אצלנו תמיד שהפה רומז על החכמה והלשון על הבינה, ע"י לשונה בדרכי הבינה נגלו לה תעלומות רבות בסתרי התורה, וזה נקרא תורת חסד, שהחסד כולל כל מה שיוצא מדרך הפשוט בשפע רב, כמו המרבה בדרכי החסידות יותר משורת הדין במעשים, והמפליג בתבונה בתעלומות סתרי התורה בעיון שזה נקרא תורת חסד:

פסוק כז

דרך הפשוט

(כז-כח) **צופיה**, במה שהיתה אשת חיל לצורך החזקת ביתה ומה שהיתה **צופיה** ומשגחת על הליכות והנהגת **ביתה ושלא תאכל לחם עצלות**, והיה הזריזות שלה לברכה לבד לאכול לחם, ע"ז לא יהללוה בשערי בת רבים, רק **קמו בניה ויאשרוה**, ולא תהולל רק מבניה ובעלה לבד, לא מאחרים, כי.

דרך המושכל

צופיה, יש נפשות שאינם עוסקות רק להשלים א"ע והם לא יאושרו מאחרים אבל הנפשות שהושפע עליהן שפע רב עד שתזכינה גם את הדור והדורות הבאים כמו הנביאים ואנשי הרוח וגדולי הדור והצדיקים בתורתם ובמעשיהם הטובים הם יאושרו לדור דור, וז"ש הנפש אשר ענינה רק צופיה הליכות ביתה שתעיין רק על עניניה לבד, ולא תאכל לחם עצלות והיא זריזה בעיון ובמעשה רק להשלים א"ע, היא לא תהולל בשערי בת רבים, רק.

פסוק כח

דרך המושכל

קמו בניה ויאשרוה נגד מה שזריזה במע"ט יאשרוה תולדותיה שהם מעשיה הטובים שהם בניה, וכן כחות הנפש המקבלת שכר המעשים שהם בני הנפש הכוללת, ונגד מה שהשתדלה בעיון והשגת האמתיות רק בעלה יהללה, שהוא השכל שהוא בעל האשת חיל המליציית, הוא יהלל אותה על שלא השביתה אותו מן הלימוד והעיון:

פסוק כט

דרך הפשוט

(כט-לא) **רבות בנות עשו חיל** בענין זה, לאסוף הון וחיל לביתם, אבל במה **שאת עלית כולנה**, במה שאצלך היה **החן שקר והיופי הבל** לא התהללת בחן ויופי, רק **תתהלל** במה שהיית **אשה יראת ה'**, ע"ז **תנו לה מפרי ידיה**, ע"ז תקבל פירות מעשיה בעולם הגמול. וע"ז לא בעלה לבד יהללה רק יהללוה בשערים מעשיה:

דרך המושכל

(כט-לא) **רבות בנות עשו חיל**, נפשות כאלה היו רבות שהשלימו א"ע, אבל את עלית על כולנה עד ששקר החן, שהנפשות הקודמות שהשיגו חן ויופי על שכלם ומע"ט, הם שקר והבל לנגדך, כי את תתהלל במה שאת אשה יראת ה' וע"י יראת ה' זכית לרוח הקודש ולהצדיק רבים (כמ"ש חז"ל שקר החן זה דורו של משה וכו' וכדומה כמה דרשות, על הנפשות שעלו במעלה על דורות הקודמים ביתר שאת ע"י יראת ה' שקננה בלבם), ולכן תנו לה מפרי ידיה ותקבל שכר גדול על ידי זכות הרבים. ויהללוה בשערים מעשיה וישאר שמה לברכה ולתפארת בשערי החכמה והצדקה ובשערי בת רבים: